

Yılda İki Kez Yayınlanan Ulusal Hakemli Dergi
National Peer Reviewed Journal Published Two Times Yearly

Dergi, Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD) tarafından taranmaktadır.
The journal is indexed by SOBIAD.

Dergimizdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler
Index Islamicus tarafından taranmaktadır.
English, French and German articles in our journal are indexed
by Index Islamicus.

Dergimize gönderilen makalelerin intihal kontrolü Ithenticate Intihal Tespit Programı ile gerçekleştirilmektedir.
Plagiarism control of articles submitted to our journal is carried out with Ithenticate Plagiarism Program.

Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluk açısından ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors)
ile COPE (Committee on Publication Ethics) tavsiyelerine uymayan makaleler reddedilir.
Articles failing to comply with the recommendations of ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors)
and CODE (Committee on Publication Ethics) with regard to the research and publication ethics are rejected

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Aralık 2019/December 2019

EDİTÖRYAL KURUL / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü HANIOĞLU	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Tiflis, Gürcistan
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tebriz, İran
Doç. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Şumnu, Bulgaristan
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Başkan) İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Serkan TUNA İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Araş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Araş. Gör. Umut DERE İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Araş. Gör. Anıl DİNCEL İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Araş. Gör. Duygu SAYGIN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Elizabeth Mary Earl İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
Alan James NEWSON İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.
This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Recent Period Turkish Studies

ISSN : 1304-9720 E-ISSN : 2547-9679

Sayı/Issue: 36, 2019

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
dergisinin sahibi adına temsilcisi:
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul, Türkiye)

Representative of Recent Period Turkish Studies on
behalf of owner is Prof. Mustafa BUDAK (Istanbul, Turkey)

Sorumlu Müdür / Director

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Múc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Cad.
Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4,
İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: + 90 (212) 440 00 00 /
Dahili / Internal: 10626/10437
Faks / Fax: 0212 440 03 45
e-mail: rpts@istanbul.edu.tr
<http://rpts.istanbul.edu.tr>

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... **VI**

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Vatikan'ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu

Establishment of The Vatican City State and Turkish Public Opinion

Ramazan Erhan GÜLLÜ..... **1**

I. Dünya Savaşı'nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin Faaliyetleri

The Activities of The Women's Organization for National Consumption During The First World War

Nuray ÖZDEMİR **29**

Milli Mücadele Döneminde Türkoğlu Gazetesi

Türkoğlu Newspaper During the War of Independence

Fahri KILIÇ..... **49**

Varlık Vergisi'ne Gösterilen Uluslararası Tepkilere Bir Örnek: ABD'nin Varlık Vergisi'ne Yaklaşımı

An Example of The International Response to Capital Tax (Varlık Vergisi): The Us Approach to The Capital Tax

Yasin COŞKUN..... **65**

Lyman Bartlett'in Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-1878

Lyman Barlett's Kayseri Station Report, 1877-1878

Çağdaş Lara ÇELEBİ..... **83**

Türkiye'de Ortaöğretim Politikalarında Kadın (1999-2004)

The Place of Women in Secondary Education Policies in Turkey (1999-2004)

Muhabbet DOYRAN **129**

Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi

The Straits Question at The Lausanne Conference

Nigâr MAHARRAMOVA CENGİZ **179**

Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelen Kitleli Göç Hareketleri ve Kabul Mekanizmasındaki Yaklaşımlara İlişkin Bir İnceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye Göçleri

A Review of The Mass Migration Movements Towards The Republic of Turkey and The Approaches in The Acceptance Mechanism: 1989 Bulgaria, 1991 Iraq and 2011 Syria Migrations

Ahmet CEYLAN, İsa USLU **199**

EDİTÖRDEN

Enstitü gibi bilimsel bir kurumun en önemli işlerinden biri, bilimsel araştırmaların yer aldığı bir platforma sahip olmasıdır. Bilindiği gibi bu platformun adı “dergi”dir. Aslında dergiler, fakülte veya enstitüde görevli akademisyenler ile birlikte diğer üniversitelerde görevli bilim adamlarının bilimsel araştırmalarının yayımlanması gereken ortamlardır. Çünkü bu ortamlar, ilgili bilimsel kuruluşların kitap ve tez dışında, bilimsel potansiyelinin sergilendiği en elverişli yerlerden biridir. Her ne kadar son yıllarda dergilerde yazı yayımlama kriterleri bir nebze değişmiş olsa da dergilerin asıl işlevi budur. İşte, Enstitümüz tarafından yayımlanan Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, elinizde tuttuğunuz 36. sayısı ile bu işlevi, en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Bu sayıda, sekiz makale yayımlanmaktadır. İlk makale, Ramazan Erhan GÜLLÜ’ye ait “Vatikan’ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu” adlı çalışmadır. Makalenin periyoduna bakıldığında, söz konusu dönem dünyada irredentist siyasi düşünce ve pratiklerinin revaç bulduğu bir döneme denk gelmektedir. İtalya, bu devletlerden biri olup Vatikan yönetimine müdahaleleriyle devlet ve kilise arasında yeni bir çatışmayı başlatmıştı. Bu çatışmanın sonunda Vatikan, 1929’da bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye, laiklik sebebiyle bir din devletiyle ilişki kurmayı 1960 yılına kadar düşünmemişse de Türk kamuoyu, bu gelişmeleri yakından takip etmiştir. İşte bu makale, “bu takibi ve resmi ilişki kurulma süreci”ni incelemektedir.

Nuray ÖZDEMİR ise “I. Dünya Savaşı’nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti’nin Faaliyetleri” adlı makalesi ile asıl amacı, üretimi ve yerli malı kullanılmasını özendirmek olan bir kadın cemiyetinin I. Dünya Savaşı’nda cephe gerisinde neler yaptığını ortaya koymakla beraber, kadının statüsünde başlayan değişimde adı geçen cemiyetin rolünü değerlendirmiştir.

Fahri KILIÇ’ın makalesinin adı “Milli Mücadele Döneminde Türkoğlu Gazetesi”dir. Bilindiği gibi gazete, kamuoyu oluşturmada en etkili bir araçtır. Bundan dolayı Milli Mücadele devrinde üstlendiği rol de son derece önemlidir. Fahri Kılıç, gazetenin bu öneminden hareketle, Kuvay-ı Milliye hareketine sağladığı katkı bakımından Bolu’da çıkan Türkoğlu gazetesini incelemiştir.

Yasin COŞKUN, “Varlık Vergisi’ne Gösterilen Uluslararası Tepkilere Bir Örnek: ABD’nin Varlık Vergisi’ne Yaklaşımı” adlı makalesiyle, arşiv belgeleri ışığında Varlık Vergisi’ne ilişkin, ABD’nin ihtiyatlı tepkilerinden oluşan yaklaşımı ele almıştır.

Çağdaş Lara ÇELEBİ’nin “Lyman Bartlett’in Kayseri İstasyonu Raporu 1877-1878” adlı makalesi ise bir Amerikan misyoneri olan L. Bartlett’in Kayseri-Yozgat ve Ankara ekseninde Protestan misyonerlik faaliyetlerini (öğrenciler, yeni misyoner okul binaları ile yeni cemaatin kuruluşu gibi) değerlendirmektedir.

Muhabbet DOYRAN’ın yazdığı makale ise daha yakın bir geçmişte, orta eğitim politikalarında kadın meselesini değerlendirmektedir. “Türkiye’de Ortaöğretim Politikalarında Kadın (1999-2004)” başlığını taşıyan bu makalede M. Doyran, esas itibarıyla Türkiye’deki eğitim politikalarında Avrupa Birliği yakınlaşma politikalarının etkili olduğu düşüncesindedir ve orta eğitimde kadın meselesini de bu bağlamda ele almaktadır.

Nigâr MAHARRAMOVA CENGİZ, günümüzde de tartışılan Boğazlar meselesini Lozan konferansı çerçevesinde Rus penceresinden değerlendirmeye çalışmıştır. “Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı’nda Boğazlar Meselesi” adını alan N. M. Cengiz’in makalesi, Rus belgelerinden hareketle Boğazların önemini Karadeniz ve Akdeniz çevresine etkisi bakımından ele almıştır.

Bu sayımızın son yazısı, “Türkiye Cumhuriyeti’ne Yönelen Kitleli Göç Hareketleri ve Kabul Mekanizmasındaki Yaklaşımlara İlişkin Bir İnceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye Göçleri” adlı makale olup Ahmet CEYLAN ile İsa USLU tarafından kaleme alınmıştır. 30 yıllık bir süreçte gerçekleşen üç göç hareketinin gelişim süreçleri ile bu göçlere karşı Türkiye’nin izlediği politikaların benzerlik ve farklılıklarını anlatan makale, her üç göç hareketini Türk göç hukukunun tarihi derinliği açısından incelemeye çalışmıştır.

Daha zengin dergi içeriğiyle buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

One of the most important jobs of a scientific foundation like an academic institute is that it has a platform for scientific researches. As it is known, the name of this platform is “journal”. Journals are the environments where the scientific researches of academicians from faculties or institutes should be published. These environments are one of the most favorable places where the scientific potential of the relevant scientific institutions is displayed besides books and theses. Although the criteria for publishing articles in journals have changed somewhat in recent years, this has remained the main function of journals. Here, the Journal of Recent Period Turkish Studies published by our institute tries to perform this function in the best way with the 36th issue you hold in your hand.

In this issue, eight articles are published. The first article is “Establishment of the Vatican City State and Turkish Public Opinion” by Ramazan Erhan GÜLLÜ. Looking at the period of the article, the period in question coincides with a period in which irredentist political ideas and practices were popular in the world. Italy, one of these states, had initiated a new conflict between the state and the church with its interventions in the Vatican administration. At the end of this conflict, the Vatican declared its independence in 1929, and although Turkey did not consider establishing a relationship with a religious state due to secularism until 1960, Turkish public opinion closely followed these developments. Here, this article examines “this follow-up and the process of establishing an official relationship”.

Nuray ÖZDEMİR, in her article titled “The Activities of the Women’s Organization for National Consumption during the First World War”, reveals what a women’s society, whose main purpose is to encourage production and the use of domestic goods, did behind the front in the World War I, and besides, she evaluates the role of the aforesaid society in the transformation that started in women’s status.

The title of Fahri KILIÇ’s article is “Türkoğlu Newspaper during the War of Independence”. As it is known, newspapers are the most effective tool in creating public opinion. Therefore, the role of a newspaper during the War of Independence period was also very important. Based on this importance of a newspaper, Fahri Kılıç examined the Türkoğlu newspaper published in Bolu in terms of its contribution to the Kuva-yi Milliye (National Forces) movement.

Yasin COŞKUN, with his article called “An Example of the International Response to Capital Tax (Varlık Vergisi): The U.S. Approach to the Capital Tax”, discusses the U.S. cautious reactions to the Capital Tax in the light of archival documents.

Çağdaş Lara ÇELEBİ’s article entitled “Lyman Bartlett’s Kayseri Station Report, 1877-1878” evaluates the Protestant missionary activities of the American missionary L. Bartlett on the axis of Kayseri-Yozgat and Ankara (students, establishment of new missionary school buildings and new congregation, etc.).

The article written by Muhabbet DOYRAN discusses the woman issue in secondary education policies in more recent times. In this article titled “The Place of Women in Secondary Education Policies in Turkey (1999-2004), M. Doyran is of the opinion that the European Union rapprochement policies have had an effect on the education policies in Turkey, and in this context, she also addresses the question of woman in the secondary education.

Nigâr MAHARRAMOVA CENGİZ tried to evaluate the Straits question, which is still discussed today, from a Russian point of view within the framework of the Lausanne Conference. Starting from the Russian documents, N. M. Cengiz’s article, “The Straits Question at the Lausanne Conference”, addresses the importance of the Straits in terms of its impact on the Black Sea and Mediterranean environment.

The last article of this issue, “A Review of the Mass Migration Movements towards the Republic of Turkey and the Approaches in the Acceptance Mechanism: 1989 Bulgaria, 1991 Iraq and 2011 Syria Migrations” was written by Ahmet CEYLAN and İsa USLU. The article, which describes the similarities and differences between the development processes of the three migration movements that took place in a period of 30 years and the policies pursued by Turkey against these migrations, attempts to examine all three migration movements in terms of the historical depth of the Turkish migration law.

Hope to meet you with a richer journal content...

Prof. Mustafa BUDAK
Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

Vatikan'ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu

Establishment of The Vatican City State and Turkish Public Opinion

Ramazan Erhan GÜLLÜ¹

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: R.E.G. 0000-0002-6819-4003

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ramazan Erhan Güllü,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail:

ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.11.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.11.2019

Kabul/Accepted: 20.11.2019

Atıf/Citation: Gullu, R. E. (2019). Vatikan'ın devletleşmesi ve türk kamuoyu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 1-28.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-635123>

Öz

19. yüzyıl ortalarında İtalyan birliğinin sağlanması sonrası Roma ve civarının da tamamen İtalyan idaresine girmesi ile Vatikan bağımsız devlet statüsünü yitirmiş ve İtalyan idaresine geçmişti. Vatikan, İtalyan idaresine girmek istememiş, İtalya'nın Vatikan yönetimine müdahaleleriyle devlet ve kilise arasında bir çatışma süreci yaşanmıştı. "Roma Sorunu" olarak adlandırılan bu dönem, Benito Mussolini'nin 1922 yılında iktidara gelmesi sonrası yaptığı çalışmalarla yumuşamaya başlayacak, 1929 yılında Vatikan ve İtalya Devleti arasında imzalanan Laterano Antlaşması ile de tamamen sonlanacaktı. Bu tarihten itibaren Vatikan yeniden bağımsız devlet statüsüne kavuşmuştu. Bağımsızlık sonrası başta Avrupa ülkeleri olmak üzere çeşitli devletlerle resmî ilişkiler kurma çalışmaları yapan Vatikan'ın Türkiye ile resmî ilişki kurması hemen mümkün olmamıştı. Vatikan'ın talebine rağmen Türkiye, bir din devleti ile ilişki kurmanın laiklik ilkesi açısından sorun oluşturacağını düşünmekteydi. Çeşitli tartışmalarla birlikte Vatikan ile Türkiye arasındaki resmî ilişkiler ancak 1960 yılında başlayabilmişti. Bu makalede, Vatikan'ın 1929 yılında bağımsızlığını tekrar elde etmesi sonrası Türk kamuoyunun İtalya'daki gelişmelere bakışı ve Vatikan ile Türkiye arasında resmî ilişkilerin başlama süreci incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vatikan, Katolik Kilisesi, Benito Mussolini, Laterano Antlaşması, Papa XXIII. Jean

ABSTRACT

After the establishment of the Italian unity in the middle of the 19th century, Rome and its environs were completely under the Italian rule, and the Vatican lost its independent state status, and fell into to the Italian administration. The Vatican did not want to subject to the Italian administration, and there was a process of conflict between the state and the church through Italy's interventions in the Vatican administration. This period, which was referred to as the Roman Question, began to soften with the accession of power in 1922 by Benito Mussolini, and ended completely with the Lateran Treaty, signed in 1929, between the Vatican

and the Italian State. Since then, the Vatican has regained its status as an independent state. After the independence, the Vatican has tried to establish formal relations with various states - mainly European countries-, but has never been able to establish official relations with Turkey, since Turkey thinks that the principle of secularism poses a problem in terms of establishing relations with a religious state. Official relations between Turkey and the Vatican were able to start in 1960, at the end of various discussions. In this article, the Turkish public's perspective on the Vatican's independence, and the process of formal relations between the Vatican and Turkey will be examined.

Keywords: Vatican, Catholic Church, Benito Mussolini, Lateran Treaty, Pope Jean XXII

Giriş

Katolik Hristiyanların en yüksek dinî makamı ve kilise merkezi olan Vatikan, Hristiyanlığın yayılma dönemlerinden itibaren Roma Başepiskoposluğu olarak önemli bir liderlik merkezi şeklinde teşkil edilmişti. Roma ve civarında yaşanan işgal ve istila hadiselerinden etkilenen Vatikan, önemli ve güçlü Katolik ülkelerden olan Fransa'nın güçlenmesiyle bir dönem Fransız hâkimiyetinde kalmıştı. 756 – 1870 yılları arasında bağımsız bir devlet olarak ayakta kalan Vatikan, 1848 yılından itibaren İtalyan birliğinin sağlanması amacıyla İtalya ve çevresinde yaşanan olaylarla İtalya'ya dâhil edilmek istenmişti. Sahip olduğu bölgelerin önemli bir kısmını kaybederek zamanla küçük bir bölge dışında siyasi hâkimiyetini tamamen yitiren Vatikan, Fransa'nın askerî korumasıyla bir süre daha dirense de, İtalya 1870 yılında Vatikan ve ona bağlı bölgeleri ele geçirmeyi başarmıştı. Buna karşılık Papalık, İtalyan idaresine girmeyi kabul etmek istememişti. Papalık'ın direnişine karşılık İtalya politikalarından vazgeçmemiş, İtalya'nın kiliseye yönelik uygulamalarıyla Vatikan'ın bağımsız devlet statüsü de sonlandırılmıştı. Bir süre sonra İtalya, Vatikan'ın ülke içindeki hukuki statüsünü de belirlemiştir. 13 Mayıs 1871 tarihinde İtalya Hükümeti, "Teminat Kanunu" adındaki yeni bir yasayla Papalık'ın statüsünü ve devletle ilişkilerini yeniden düzenlemiştir. Ancak kanun, hükümetin kararı olarak çıkmış ve uygulanmış, Papalık bu kanunu kabul etmemiştir. "Teminat Kanunu"na göre, Papa dinî otoritesini istediği gibi kullanacak ve kendisiyle birlikte diğer dinî meclis üyelerinin yaşadıkları binalara dokunulmayacaktır. Bununla beraber Papa ve diğer Vatikan yetkilileri siyasi olarak İtalyan Devleti'ne bağlı olacaklardır. Dönemin Papası

IX. Pius (1846-1878)¹, kilisesinin resmen tanımadığı bir devletin yasasını kabul etmeyeceğini ifade ederek kanunu reddettiği gibi bu tarihten sonra hem IX. Pius hem de halefleri kendilerini “gayrimeşru İtalya Devleti’nin siyasi tutsakları” olarak tanımlayıp, protesto amacıyla Papalık bölgesinden hiç dışarıya çıkmamışlardı. İtalya ile Papalık arasındaki çekişme ilerleyen yıllarda da artarak devam etmiş, İtalya’nın “Teminat Kanunu” ile Papalık’ı kendine bağlı bir dinî kuruma çevirmesine karşılık Papalık da Katolik ahalinin İtalya Devleti’nin siyasi seçimlerine dahi katılımının kabul edilemez olduğunu ilan ederek, dinî otoritesi üzerinden İtalyan Devleti ile mücadelesini sürdürmeye çalışmıştı. “Roma Sorunu” (Roman Question – Questione Romana) olarak adlandırılan bu çatışma dönemi, genel anlamda Katolik dünyası için sıkıntılı bir sürece sebebiyet vermişti². İtalya ile Papalık arasındaki çekişme 1929 yılında Benito Mussolini’nin Teminat Kanunu’nu feshederek Papalık ile anlaşmasına kadar devam edecek ve bu arada beş Papa görev yapacaktı. Bu dönemde Papalık’ın diğer Avrupa ülkeleri ile ilişkileri de İtalya ile olduğu gibi gergindi. Benzer bir gerginlik, önceki yıllardan beri devam etmekte olan çeşitli sebeplerle Osmanlı Devleti ile ilişkilerde de geçerliydi. İstanbul’da önceki yıllarda açılmış bir Papalık Temsilciliği bulunmaktaydı. Vatikan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bu temsilcilik aracılığıyla yürütülmekteydi. Diğer taraftan, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı sınırlarındaki Katolik misyonerlerin faaliyetleri ile oluşan – özellikle Ermeniler arasındaki – Katolik cemaat, 1830 yılında Katolik Ermeni Patrikhanesi’nin kuruluşunu sağlamıştı. Katolik Ermeni Patrikliği dinî olarak Papalık’a bağlı bir kuruluştur. Bu patrikliğin devletle yaşadığı bazı problemlerle birlikte uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler, İtalya’da Papalık’la ilgili yaşanan problemlere giden süreçte Osmanlı Devleti ile Papalık arasındaki münasebetlerin gerginleşmesine neden olmuştur. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde gerilen ilişkiler, II. Abdülhamid döneminde – yine çeşitli problemler yaşanmakla birlikte – daha ılımlı bir seyir takip etmişti. 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı’ndan sonra Rusya bölgedeki etkinliğini artırmış, Ortodoks Rusya’nın Katoliklere karşı tavrı nedeniyle Vatikan, Osmanlı Devleti ile daha yakın bir siyaset takip etmeye çalışmıştı. Osmanlı Devleti de uluslararası güçlerle ilişkileri açısından Vatikan’la münasebetlerini yakın tutma arzusundaydı. Hatta II.

- 1 Papa IX. Pius ve dinî-siyasî faaliyetleri hakkında bkz. Mürsel Özalp, “Papalık Tarihinden Bir Kesit: IX. Pius Dönemindeki Dini ve Siyasal Gelişmeler”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2017, s. 305-330.
- 2 “Roma Sorunu” ve Katolik dünyasındaki etkileri hakkında bkz. Friedrich Engel-Janosi, “The Roman Question in the Diplomatic Negotiations of 1869-70”, *The Review of Politics*, Vol: 3, nr. 3, July 1941, pp. 319-349.; William C. Mills, “Unity Deferred: The Roman Question in Italian History, 1861-82”, *Past Imperfect*, Vol.: 4, 1995, pp. 31-55.; Carol E. Harrison, “Zouave Stories: Gender, Catholic Spirituality, and French Responses to the Roman Question”, *The Journal of Modern History*, nr. 79, June 2007, pp. 274-305.; John Pollard, “A Court in Exile: The Vatican, 1870-1929”, *The Court Historian*, Vol.: 12, nr. 1, 2007, pp. 35-47.

Abdülhamid, 1888 yılında, İtalya'daki sıkıntılar dolayısıyla Roma'dan ayrılarak bir süre başka bir yerde ikamet etmek düşüncesinde olan Papa XIII. Leo'yu (1878-1903), Katolik Ermeni Patriği Azaryan Efendi aracılığıyla İstanbul'a davet ederek, İstanbul'da ikamet etmesini istemişti. Papa İstanbul'a gelme de bu süreçte yaşananlar Vatikan'la Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde, önceki dönemlerdeki gerginliklerin kısmen hafifletilmesini sağlamıştı³.

Vatikan'ın İtalya ile ilişkileri ise gerginliklerin artarak devam ettiği bir seyir takip etmekteydi. Birinci Dünya savaşı ve sonrasındaki süreçte de durum değişmemişti. 1922 yılında Benito Mussolini liderliğindeki faşistlerin iktidara gelişi ise İtalya ile Vatikan arasındaki problemlerin daha kötü hale geleceğinin düşünülmesine neden olmuştu. Ancak umulanın aksine birkaç yıl sonra Mussolini ve Papa XI. Pius (1922-1939) arasındaki görüşmelerle kilise ve devlet arasındaki gerginliğin sonlanması hususunda uzlaşa sağlanmış, 1929 yılında imzalanan antlaşmayla da yaklaşık altmış yıl devam eden sorun çözüme kavuşturulmuştu. Antlaşmayı Papalık adına imzalayacak olan Papalık'ın dışişlerinden sorumlu temsilcisi Kardinal Gasparri'nin rahatsızlığı nedeniyle imza süreci bir süre daha uzayan Laterano Antlaşması neticede 11 Şubat 1929 günü imzalanarak resmen yürürlüğe girmişti. Antlaşmayı Kral Vittorio Emanuele III adına bizzat Başbakan Benito Mussolini, Papa XI. Pius adına da Kardinal Gasparri imzalamıştı⁴. Antlaşma ile 1870'den beri İtalya ile Papalık arasında devam eden ve "Roma Sorunu" olarak tanımlanan anlaşmazlıklar sonlandırılmış ve Vatikan yeniden bağımsız bir devlet haline gelmişti. Aslında Tiber nehri kenarındaki bir tepenin ve orada bulunan Papalık Sarayı'nın adı olan Vatikan, bağımsızlığını yeniden elde etmesi ile devletin de resmî adı olarak kabul edilmişti. Böylece 0,44 kilometrekarelik yüzölçümü ve ortalama bin kişiyi pek

3 İtalya'da Papalık'ın statüsündeki değişim süreci ve bu süreçte Papalık'ın dinî-siyasî faaliyetleri ile Osmanlı – Papalık ilişkileri hakkında bkz. Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İstanbul 2009, s. 176-191.; Rinaldo Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru*, İstanbul 2012, s. 1-24.; Mahmut H. Şakiroğlu, "Vatikan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, İstanbul 2012, s. 564-568.; Ahmet Türkan, "Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Papalık İlişkileri", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: III (Ordu ve Siyaset), Ankara 2014, s. 15-35.; Ahmet Türkan, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Papalıkla İlişkiler", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: I (İç ve Dış Siyaset), Ankara 2014, s. 321-340.; Ahmet Türkan, "Osmanlı ile Papalık Arasındaki İlk Dostane İlişkiler ve Bunun Doğu Kiliseleri Açısından Önemi" *History Studies*, Vol.: 6, nr. 6, December 2014, pp. 195-215.; Canan Parmaksızoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Papa XIII. Leo'yu İstanbul'a Daveti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 116, Sayı: 228, İstanbul, Mayıs-Haziran 2017, s. 145-157.; Nahid Sırrı Örik, "Papalık ve Papalar", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt: III, Sayı: 31, İstanbul, Temmuz 1952, s. 1588-1592.; Taha Toros, "Tanzimat'ın İlanından Sonra Papalıkla İlk İlişkimiz", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 19, Sayı: 109, İstanbul, Ocak 1993, s. 26-30. Osmanlı Devleti'nin Katolik Ermeni Cemaati ile ilişkileri bağlamında Papalık'la münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ahmet Türkan, *Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, İstanbul 2012, s. 102-338.

4 Halim Işık, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi*, İstanbul 2006, s. 125-128.; John Hearley, *Pope or Mussolini*, New York 1929, s. 17.

geçmeyen nüfusuyla dünyanın en küçük devleti olma özelliğine de sahip olan Vatikan Devleti yeniden tesis edilmiş oluyordu. İtalya ile uzlaşma neticesinde Vatikan tekrar devletleşmekle birlikte, - Türkiye dâhil – diğer ülkelerle nasıl bir münasebetinin olacağı ve uluslararası ilişkilerde resmî konumunun netleşmesi sonraki yıllarda devam eden bir süreç neticesinde belirginleşecekti⁵.

Vatikan Devleti'ne Dair Türk Basınında Yer Alan İlk Haberler

Benito Mussolini 30 Ekim 1922 tarihinde İtalya'da iktidara gelmişti. Millî Mücadele'nin zaferle sonlandığı zamanlara denk gelen bu tarihlerdeki diğer önemli gelişmeler sebebiyle Türk kamuoyu Mussolini'nin iktidara gelişini pek fazla ele almamıştı. O tarihlerde İtalya ile kısmî yakınlıklar söz konusu olmakla birlikte özellikle Lozan Konferansı sırasında Mussolini'nin Türkiye aleyhtarı bazı tavırları da Lozan Antlaşması imzalanmadan önce İtalya ile doğrudan karşı karşıya gelinmek istenmediği için kamuoyunda sert tepki ve eleştirilere neden olmamıştı⁶.

Sonraki süreçte Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerde tekrar bir yumuşama süreci yaşanmış, Laterano Antlaşması öncesi, 1928 yılında, iki ülke arasında imzalanan Tarafsızlık Antlaşması ve farklı konulardaki çeşitli işbirlikleri⁷ ilişkileri yumuşatmıştı. Bu yüzden Türk kamuoyu İtalya'da yaşanan gelişmelere önceki dönemlere nazaran daha ilgiliydi. Bununla birlikte Türkiye'de kamuoyunun ve hükümetin İtalya'ya karşı güvensizlik hissi tamamen sonlanmış da değildi. İki ülke ilişkilerine aslında “güvensizlik” ve “endişe” hissi egemendi ve ülkeler arasında “göreceli barış dönemi” yaşanmaktaydı. Bu dönem 1930'lu yıllar boyunca da benzer şekilde devam edecekti. Türkiye'nin Balkan Antantı ve Sadâbat Paktı gibi bölgesel ittifaklara girmesini İtalya kendisine karşı işbirliği girişimleri şeklinde yorumlamakta, Avrupa'da gelişen saflaşmalarda da Türkiye

5 C. G. Fenwick, “The New City of the Vatican”, *The American Journal of International Law*, Vol.: 23, nr.: 2, April 1929, pp. 371-374.; Horace F. Cumbo, “The Holy See and International Law”, *The International Law Quarterly*, Vol.: 2, nr. 4, Winter 1948-1949, pp. 603-620.; Kurt Martens, “The Position of the Holy See and Vatican City State in International Relations”, *University of Detroit Mercy Law Review*, Vol.: 83, nr.: 5, Summer 2006, pp. 729-760.; John Hearley, *Pope or Mussolini...*, s. 44-65.

6 Ramazan Erhan Güllü, “Benito Mussolini'nin İtalya'da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansımaları”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 22, Ankara, Güz 2015, s. 305-329.

7 Türkiye ve İtalya arasında 1928 yılında imzalanan “Tarafsızlık, Uzlaşma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” ile Anadolu kıyıları ile Meis Adası arasındaki kayacaklar ve Bodrum'un karşısında bulunan Kara Ada'nın egemenliği konusundaki anlaşmazlıklar üzerine bu anlaşmazlıkları çözmek amacıyla 1932 yılında imzalanan sözleşmenin metinleri için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Ankara 2000, s. 341-351.

ile İtalya farklı saflarda yer almaktaydılar⁸. Bütün bunlar Türkiye'nin Vatikan'a karşı tavırını da etkileyen faktörlerdi. Laterano Antlaşması, İtalya ile Papalık arasında bir uzlaşma olarak ortaya çıktığı için, devam eden güvensizliğin de tesiriyle kamuoyunun Vatikan konusuna yaklaşımı oldukça ihtiyatlıydı. Ayrı bir devlet olarak yeniden teşekkül etse de Vatikan'la ilişkiler İtalya'dan bağımsız değildi. Antlaşma resmen imzalanmadan birkaç gün önce Mussolini ile Papalık arasında süren görüşmelerin neticelendiğine ve bir antlaşma imzalanacağına dair haberler yayımlanmaya başlanmıştı. Ağırlıklı olarak Roma ve Paris kaynaklı uluslararası haber ajanslarından aktarılan bu haberlerle Vatikan'da yaşanan idarî değişim ve uluslararası kamuoyunun bu değişime bakışı anlatılmaya çalışılmaktaydı. Mussolini ile Kardinal Gasparri arasında imzalanacak olan itilafnâme ile Papalık'ın dinî otoritesi yanında sivil bir hükümete de sahip olması kabul edilmekteydi. Böylece Papa, cismânî (sivil) bir kuvvete de sahip bir hükümdar statüsü elde etmişti. Bu durum Papalık'ın, Papa IX. Pius'tan itibaren kaybettiği sivil otoriteyi tekrar kazanması anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda bu antlaşma iktisadî hukukun da bütün İtalya'da hemen tatbikini öngörmekte ve önceki dönemlerde geçerli olan bütün istisna ve imtiyazları ortadan kaldırmaktaydı. Arazi değişimi olarak Vatikan'ın arazisine sadece Saint Pierre Kilisesi'nin arkasında bulunan bir geçit dâhil edilecekti ve artık İtalya'da Papalık'ın da bir sefaret heyeti bulunacaktı. Ayrıca İtalya Hükümeti Papalık'a iki milyar lire⁹ tazminat ödeyecekti¹⁰.

Papalık ile Mussolini arasında imzalanan bu antlaşmaya, diğer bir önemli Katolik ülkesi olan Fransa da son derece olumlu bakmaktaydı. Fransa'ya göre bu sayede Papa'nın tüm hukuku korunduğu gibi, uluslararası alanda istiklâlî ve otoritesi de artırılmış olacaktı¹¹. Fransa Hükümeti'nin resmî görüşü bu yönde olmakla birlikte Fransız kamuoyunda farklı fikirlerin bulunduğu da Türk basınına yansıyan haberler arasındaydı. Son durumun Papalık için bir kazanç olduğu hususunda hemen hemen herkes hemfikir olmakla birlikte kamuoyunun önemli bir kısmının, Papa hürriyetini elde etmiş olmakla beraber, kilisenin uluslararası bir güç haline gelmesi için çalışan çeşitli kuvvetlere karşı koyup koyamayacağı konusunda endişelere sahip oldukları belirtilmekteydi. Diğer

8 Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye – İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXXI, Sayı: 91, Ankara, Bahar 2015, s. 104-115.

9 Lire: İtalya'nın 2002 yılında Avrupa Birliği üyeleriyle birlikte ortak para birimi Euro'ya geçinceye kadar kullandığı kendi para birimi.

10 "Papa ile İtalya Anlaşta", *Cumhuriyet*, nr. 1710, 9 Şubat 1929, s. 3.; "Vatikan ve M. Mussolini", *İkdam*, 11422, 9 Şubat 1929, s. 3.; "Vatikan Hükümeti", *Milliyet*, nr. 1077, 9 Şubat 1929, s. 1.; "Avrupa'da Yeni Bir Hükümet – İtalya Papalığı Hükümet Olarak Tamdı", *Vakit*, nr. 3983, 9 Şubat 1929, s. 1.; "Yeni Bir Hükümet – Papa Müstakil Hükümdar Oldu", *Anadolu*, nr. 4319, 10 Şubat 1929, s. 1.; "İtalya'da Papalık Müstakil Hükümdardır", *Hizmet*, nr. 1947, 10 Şubat 1929, s. 1.; "Papalık da Nihayet Cismanî Bir Hükümet Oldu", *Son Saat*, nr. 1401, 10 Şubat 1929, s. 3.

11 "Fransızların Fikri", *Milliyet*, nr. 1077, 9 Şubat 1929, s. 1.

tarafından Papalık'ın aldığı tazminatın da 1870 yılında uğradığı zararın ancak bir kısmını telafi edebileceği, İtalyan siyasetinin bu konuda da başarılı olduğu görüşü, aynı çevrelerin diğer bir önemli eleştirisi olarak zikredilmekteydi¹². Ancak Papalık'ın alacağı iki milyar liralık tazminatın, sonradan yedi yüz elli milyon lira eksiltiyle ödenmesi kararlaştırılmıştı. İtalya Hükümeti Papalık'a bir milyar iki yüz elli milyon liralık tazminatı hemen ödeyecek, bunun yanında Papalık için bir milyon lira değerinde hazine payı verecekti¹³.

Türk basınına yansıyan haberlere göre antlaşmaya İngiltere'nin yaklaşımı da oldukça olumluydu. Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, Vatikan'daki gelişmelerle ilgili bir açıklama yaparak, antlaşmadan duydukları memnuniyeti dile getirmişti. Chamberlain'in konuşmasının Türkçe tercümesi gazetelerde şöyle geçmekteydi¹⁴:

“İngiltere her ne kadar Protestan bir millet ise de tebaası arasında milyonlarca Katolik vardır. Papa ile İtalya arasındaki ihtilafın halledilmesi onları büyük bir sevince gark edecektir. Bundan altmış sene evvel “Roma Meselesi” na-kabil-i hâl telâkki ediliyordu. Bu gün de o derecede hâlli na-kabil telâkki edilen meseleler vardır. Temenni edelim ki Vatikan ile Kral arasındaki cidal gibi seri ve mesut bir şekilde halledilsin.”

Antlaşmanın sivil yetkiler anlamında Papa'ya o sıradaki en önemli katkısı, artık Papa'nın istediği yere seyahat edebilme hakkını elde etmesiydi. Papa, henüz resmen imzalanmasa da içeriği belirlenmiş olan antlaşmadan doğan haklarını kısmen hayata geçirmeye başlamıştı. Kendisini ilk ziyarete gelenlerden birisi olan İsveç Kralı'nı kabulüyle siyasi yetkilerini ve otoritesini kullanmaya başlamış oluyordu¹⁵.

Laterano Antlaşması olarak isimlendirilen antlaşma resmî olarak 11 Şubat 1929 Pazartesi günü imzalanmıştı. Resmen imzalanarak yürürlüğe girmesi, Kardinal Gasparri'nin rahatsızlığı nedeniyle bir süre ertelenen antlaşmanın uygulamaya geçmesinden sonra Mussolini'nin birçok kardinali âyân azâsı yapmak niyetinde olduğu da Türk basınında Paris merkezli olarak nakledilen haberler arasındaydı¹⁶.

12 “Vatikan İ'tilâfı – Papalığın İtalya ile İ'tilâfı Türlü Türlü Tefsir Ediliyor”, *Milliyet*, nr. 1078, 10 Şubat 1929, s. 2.

13 “Papa – İtalya İ'tilâfı”, *Cumhuriyet*, nr. 1713, 12 Şubat 1929, s. 3.; “Papa ve Mussolini”, *İkdam*, nr. 11425, 12 Şubat 1929, s. 3.; “Papaya Verilecek Para”, *Milliyet*, nr. 1080, 12 Şubat 1929, s. 2.

14 “İtalya – Papalık Arasındaki Muahede Hakkında İngiliz Hariciye Nazırı Ne Diyor”, *Anadolu*, nr. 4323, 14 Şubat 1929, s. 1.; “İtalya Devleti'nin Dini – Papa ile Yapılan Muahede İtalyan Devleti'nin Dinini Gösteriyor”, *Hizmet*, nr. 1951, 14 Şubat 1929, s. 1.

15 “Papa ve İtalya – M. Mussolini Papa ile Yapılan Muahedeyi İmzaladı”, *Cumhuriyet*, nr. 1712, 11 Şubat 1929, s. 3.; “Vatikan ve Mussolini”, *İkdam*, nr. 11424, 11 Şubat 1929, s. 3.; “Papa İsterse Ecnebi Memleketlere Gidebilecek”, *Milliyet*, nr. 1079, 11 Şubat 1929, s. 2.

16 “Papa ve Mussolini”, *İkdam*, nr. 11425, 12 Şubat 1929, s. 3.; “Kardinaller Âyan Oluyor”, *Milliyet*, nr. 1080, 12 Şubat 1929, s. 2.

Benito Mussolini ile Kardinal Gasparri arasında imzalanan antlaşma, uzun zamandır kilise ile hükümet arasındaki çatışma dolayısıyla yaşananlardan rahatsız olan İtalyan toplumunu da rahatlatmıştı. Halk antlaşmayı çeşitli gösterilerle kutlamıştı. Antlaşma, 20 Nisan'da İtalyan Mebusan Meclisi'ne sevkedilecek, meclisin ve Kral'ın tasdiki ile bütün resmî işlemler tamamlandıktan sonra da Kral, Papa'yı ziyaret edecekti. Roma merkezli İtalyan gazetelerinden Türkçe'ye tercüme edilerek Türk gazetelerinde yayımlandığı haliyle antlaşmanın esas noktaları şu şekildeydi:¹⁷

“İtalya, Teminat Kanunu'nu fesheden muahedeyi imza ve Papa'nın hükümdar sıfatıyla tahdit ve tadil edilmiş olan arazi ile Vatikan beldesi üzerindeki tam ve fiilî hukuk-u hükümrânîsini ve hakk-ı kazâsını kabul ve teslim etmektedir. İtalya, Papalık'ın eski eyaletleri ve kilise müessesasının zayi etmiş oldukları emval ve emlâka mukabil bir tazminat ita eder. Nihayet konkordato, Papa ile İtalya arasındaki münasebeti tayin ve tespit etmektedir. Papa, Roma meselesinin kat'î surette halledilmiş olduğunu beyan ve ilân eder. Müşarünileyh, İtalya Krallığı'nı hâl-i hazırda ki şekli ve kanun-u esâsîsi ile tanıır.”

Bu temel esaslar etrafında imzalanan antlaşma aslında bir giriş bölümü ile birlikte üç farklı sözleşmenin birleşiminden oluşmaktaydı. Sözleşmeler temel olarak, Vatikan'ın konumu ve statüsü, İtalya'nın Vatikan ve Katolik inancıyla ilişkisi ve Vatikan'ın mali durumunun nasıl olacağı gibi temel konu ve başlıkları içermekteydi¹⁸. Antlaşma ile İtalya, Papalık'ın Vatikan üzerindeki tam mülkiyet hakkını tanıırken, İtalyan Devleti'nin yegâne dininin Katoliklik olduğunu da kabul ediyordu. Vatikan bölgesi münhasıran Papalık'ın hâkimiyetinde olacaktı. İtalya, Papalık'ın diğer devletlerle ulaşım ve telgraf/telefon bağlantılarını da sağlayacaktı. Vatikan'da ikamet edecek din adamları ile diğer kişilerin sınıf ve statüleri ile Vatikan'da ikamet etmeyen ama Papalık'a bağlı olan kişilerin sahip olacakları muafiyetler de yine antlaşma hükümlerince belirlenmişti¹⁹.

İmzalanan antlaşma ile Vatikan'ın devletleşmesinin ardından merakla beklenen uygulamalar, Papa'nın hükümdarlık yetkilerini ne ölçüde kullanacağı ve dünya siyaseti üzerinde ne tür etkiler yapmaya çalışacağı idi. Örneğin Vatikan, Cemiyet-i Akvam'a üye olmak isteyecek miydi ve böyle bir talepte bulunursa Batılı devletlerin bu talebe

17 “Papa – İtalya İtilâfî Tezahurâtı”, *Ahenk*, nr. 10700, 13 Şubat 1929, s. 1.; “İtalya ve Papalık: İtilâfnâme Ne Gibi Mevâdî İhtivâ Ediyor – İtalya Kralı Papa'yı Ziyaret Edecek”, *Cumhuriyet*, nr. 1714, 13 Şubat 1929, s. 3.; “İtalya ile Papa Barıştı”, *İkdam*, nr. 11426, 13 Şubat 1929, s. 3.; “Roma Meselesi – İtilâfîn İmzası Münasebetiyle Roma'da Büyük Nümayişler Yapıldı”, *Milliyet*, nr. 1081, 13 Şubat 1929, s. 2.

18 Antlaşmanın maddeleri için bkz. John Hearley, *Pope or Mussolini...*, s. 221-256.

19 “İtalya Devleti'nin Dini – Papa ile Yapılan Muahede İtalyan Devleti'nin Dinini Gösteriyor”, *Hizmet*, nr. 1951, 14 Şubat 1929, s. 1.; “Papa ve İtalya”, *İkdam*, nr. 11427, 14 Şubat 1929, s. 3.; “Papalık – Roma Hükümetiyle Akdedilen Mukavele”, *Milliyet*, nr. 1082, 14 Şubat 1929, s. 2.

yaklaşımları nasıl olacaktı?²⁰ Diğer yandan, dinî otoritesini zaten kullanmakta olan Papa, dinî faaliyetleri ile siyasi iktidarını her zaman yanyana mı kullanacak şekilde bir soruya da neden olmuştu. Yaşanan siyasi dönüşümden birkaç hafta sonra Almanya’da toplanması daha önceden planlanmış olan bir Katolik kongresinin hazırlıkları da devam etmekteydi. Laterano Antlaşması’nın imzalanması üzerine Papa da bu toplantıya iştirak etmesi için davet edilmişti. Dinî bir toplantı için yapılan bu davet, Papa’nın elde ettiği yeni statü ile nasıl bir tavır takınacağıının görülmesi açısından önemli bulunmaktaydı²¹.

Uluslararası alanda merak edilen bu sorularla birlikte, aslında yaşanan değişimin Vatikan kadar İtalya için de önemli olduğu açıktı. Türk kamuoyunun Vatikan’ın devletleşmesine yönelik temel yorumu, bu sayede İtalya’daki faşist hükümetin iç ve dış siyasette itibarını kuvvetlendirme çabasında olduğu şeklindeydi. Papalık ve İtalya arasında hem mülkiyete hem de ruhani haklara ilişkin problemlerin çözülmesi, tüm Avrupa’yı ilgilendiren mühim bir sorunun halli şeklinde İtalya Hükümeti’nin lehine neticeler doğuracaktı²².

Türk basınında yer alan haberlerde Papa’nın uluslararası statüsünün nasıl olacağı sorgulanmakla birlikte Türkiye ile Vatikan arasında resmî ilişki kurulup kurulmamasına dair herhangi bir haber veya yorum yer almamaktaydı. Devletin de resmen böyle bir teşebbüsü bulunmamaktaydı. İstanbul’daki Papalık Vekâleti’nin Vatikan ile yaptığı yazışmalarda ise Türkiye’nin aslında İtalya ile yakın zamanlarda görülen yakınlaşma ve imzalanan bazı antlaşmalar sonrası Vatikan ile de bir antlaşma imzalamak niyetinde olduğu ifade edilmekteydi. Ancak İngilizler böyle bir antlaşmaya engel olmak için, İngiliz gazetelerinde Türkiye’nin Hristiyanlaşacağına dair kasıtlı haberler yaptırarak Türk kamuoyunu galeyana getirmeye çalışmaktaydılar. Bu söylemler yüzünden Müslümanların galeyana gelmesini sağlamak isteyen İngiltere, ülkede oluşacak Hristiyan karşıtı ortam sayesinde hükümetin Vatikan’ı görmezden gelmesini sağlamak istiyordu ve bunda da başarı sağlamıştı²³.

20 “Papalık Cemiyet-i Akvam’a Girecek mi?.”, *Cumhuriyet*, nr. 1716, 15 Şubat 1929, s. 4.; “Vatikan Cemiyet-i Akvam’a Girmek İsterse İngiltere Ne Yapacak?”, *Milliyet*, nr. 1083, 15 Şubat 1929, s. 2.

21 “Papa Davet Edilecek”, *Ahenk*, nr. 10712, 27 Şubat 1929, s. 1.

22 Muharrem Feyzi, “İtalya ile Papalık Arasında Akdedilen İ’tilâfın Mahiyeti Nedir?”, *Cumhuriyet*, nr. 1717, 16 Şubat 1929, s. 3. Papalık ile İtalya arasındaki problemlere dair tarihî sürecin de değerlendirildiği yazının tam metni için bkz. Ek: 1.

23 Rinaldo Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında...*, s. 181-182.

İtalya'nın Revizyonist Politikaları Çerçevesinde Vatikan ile Resmî İlişki Kurulup Kurulamayacağına Dair Tartışmalar

Vatikan'ın devletleşmesinden kısa süre önce Türkiye ile İtalya arasında imzalanan “Tarafsızlık ve Yargısal Çözüm Antlaşması” ile kapitülasyon sisteminin de tamamen yürürlükten kalkması ile diplomatik ilişkilerin eşitlik prensibi doğrultusunda yürütülmesi noktasında uzlaşmaya varılmıştı. Böylece taraflar arasında yaşanabilecek siyasi, ticari, mali ve adli sorunların önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bununla birlikte 1930'lardan itibaren iç politikasında “kolektif birlikteliği” sağlamaya çalışan Mussolini'nin revizyonist dış politikası kapsamında Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e yönelik hedefleri Türkiye'yi rahatsız etmiş, bu süreçte Türkiye statükocu devletlerle yakınlaşmaya başlamıştı. 1932 yılında Türkiye ile İtalya arasında imzalanan Anadolu Kıyısı ile Meis (Castellorize) Adası Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Ada'nın Egemenliği Konusundaki Sözleşme taraflar arasındaki güven sorununu çözememişti. 1934 yılında kurulan Balkan Antantı içerisinde yer alan Türkiye'nin 1935 yılında Habeşistan'ı işgal eden İtalya'ya karşı statükocu devletlerle birlikte hareket etmesi ve İtalya'ya karşı Cemiyet-i Akvam tarafından uygulanan yaptırımlara katılması iki ülke arasındaki güvensizliği daha da artırmıştı. İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesindeki ve savaş sırasındaki tutumu da Türk-İtalyan ilişkilerinin iyice zayıflamasına neden olacaktı. Ancak savaş sonrasında itibaren ilişkiler normal seyrine dönmeye başlayacaktır²⁴.

Bu süreç Türkiye'nin Vatikan ile ilişkilerini İtalya ile olan ilişkilerinin doğrudan etkilediğini göstermektedir. Mussolini'nin görünürde ayrıcalıklarla yeniden bir devlet statüsüne kavuşturduğu Vatikan'la uzlaşma çabalarının, iç politikasında kolektif birlikteliği sağlamaya yönelik planlarının bir parçası olduğu ve revizyonist taleplerini gündeme getirmesini destekleyecek bir hamle şeklinde değerlendirilebileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden Türkiye'nin, Vatikan'ın uluslararası alanda tanınma çabalarına yaklaşımı son derece ihtiyatlı olmuştur. Vatikan yeniden bir devlet statüsüne sahip olduktan sonra uluslararası alanda tanınarak diğer devletlerle resmî ilişkilerini başlatmak için de girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Türkiye ise Vatikan'ı tanıyarak resmî ilişkilerde bulunmamaktaydı. Osmanlı döneminden beri – 19. yüzyılın ikinci yarısında – oluşturulmuş yarı resmî bir kurum olarak İstanbul'da bulunmakta olan Papalık Vekâleti, devlet nazarında resmî bir kurum ve muhatap makamı değildi. Ayrıca Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'de gayrimüslimler resmî azınlık statüsünde olmakla birlikte devlet azınlık

24 Süreç hakkında bkz. Türkan Cantemur, “Türkiye – İtalya İlişkileri (1930-1950)”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri, II. Cilt – Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara 2012, s. 779-813.

tanımını sadece Rum, Ermeni ve Museviler için kullanmakta, diğer gayrimüslim topluluklar azınlık statüsüne dâhil edilmemekteydi²⁵. Dolayısıyla Türkiye’de yaşayan az sayıdaki Katolik topluluk azınlık statüsüne sahip değillerdi. Yine Lozan Antlaşması ile birlikte Fransa’nın Osmanlı Devleti’nde sahip olduğu kapitülasyonlar sayesinde 17. yüzyılda uygulanmaya başlayan ve devletin sonuna kadar sürmeye devam eden Katolikleri himaye hakkı da sonlanmış oluyordu. Lozan Antlaşması’nda milli bağımsızlığa aykırı görülen diğer ayrıcalıklarla birlikte Fransa’nın Katolikler üzerindeki bu hakkı da kaldırılmıştı. Papalık, Lozan Antlaşması öncesinde de – özellikle Milli Mücadele sırasında – Fransa’nın Türkiye Katoliklerini himaye hakkını kendi üzerine alabilmek için uğraşmış ancak o zaman da bu konuda istediğini alamamıştı²⁶. Bu durumların etkisiyle Papalık, bundan böyle Türkiye ile resmî ilişkilere başlayarak Papalık Vekâleti’nin devlet tarafından tanınmasını ve Türkiye’de yaşayan Katoliklerin dinî makamı olarak bu vekâletin kabul edilmesini sağlamak istiyordu. Böylece Türkiye’de yaşayan Katolikler artık doğrudan Vatikan’a bağlı hale getirilmiş olacaktı. Türkiye ise “laiklik” ilkesi gereği dinî bir devlet olan Vatikan ile resmî ilişkilere başlayarak Papalık Vekâleti’ni resmen tanıyamayacağını²⁷, ülkede yaşayan Katoliklerin hangi milletten olurlarsa olsunlar kendi milletlerinin temsilcileri tarafından temsil edildiklerini ifade etmekteydi. Dolayısıyla Papalık Vekâleti’nin böyle bir dinî statü sahibi olmasını gerekli görmemekteydi. Vatikan resmî muhatap olarak kabul edilmeyince de Türkiye’de resmî olarak Katolik Fransa’nın temsilciliği bulunduğu için Türkiye’de yaşayan Katolikler Fransız Elçiliği tarafından temsil edilmekte ve Lozan Antlaşması’nda resmen kaldırılmış olmasına rağmen Katolikler üzerinde Osmanlı döneminde olduğu gibi Fransa’nın himaye ve etkinliği devam etmekteydi. İstanbul’da, yine Osmanlı döneminden beri görev yapmakta olan Papalık Vekilliği resmî bir kuruluş olarak kabul edilmediği için, Papalık Vekili de Fransız Sefareti’nin bir görevlisi gibi değerlendirilmekteydi. Katolik olduğu için Papalık Vekili, Fransız Sefareti’nin yetkisi altına bırakılmıştı. Papalık ise bu durumu doğru bulmayarak, Osmanlı Devleti döneminde Fransa’nın kapitülasyonlar sayesinde Katoliklerin temsilcisi haline geldiğini, bugün kapitülasyonlar kalktığı için

25 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı’dan Cumhuriyet’e -*, İstanbul 2018, s. 360.

26 Abdurrahman Bozkurt, “Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 52, 2010/2, İstanbul 2011, s. 123-151.

27 Rinaldo Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında...*, s. 183-184.

Türkiye’de böyle bir hakkın söz konusu olamayacağını belirtiyordu²⁸. Ayrıca Papalık, herhangi bir milletin değil tüm Katoliklerin kilisesiydi. Bu yüzden de Katoliklerin dinî olarak doğrudan kendileri ile bağlantılı olmaları gerekiyordu²⁹.

Vatikan’ın bu konudaki görüşü doğru ve haklı olmakla birlikte Türkiye, Vatikan’ı tanıyarak Fransa’nın Katolikler üzerindeki etkinliğini – Lozan Antlaşması’na rağmen - kırmamıştı. Diğer bir ifadeyle Katoliklerin temsilciliğini İtalya’ya vermektense Fransa’nın bu husustaki etkisini ve ayrıcalığını *de facto* olarak sürdürmesini tercih etmişti. Türkiye’nin bu tavrında “laiklik” ilkesi hakkında haklı hassasiyeti ile birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sarkan süreçte İtalya’ya karşı devam eden güvensizliğin bir yansımasının da etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İtalya’dan gelecek tehdit algısı, Türkiye’nin Katoliklerin temsili konusunda Fransa’nın fiilî ayrıcalığını sürdürmesine müsaade etmesine neden olmuştu. Bu yüzden, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye’de resmî düzeyde veya kamuoyunda yoğun bir şekilde Vatikan’ın tanınması ve resmî ilişkiler kurulması hususunda talepler görülmemekteydi. Bu konudaki tartışmalar ve Türk kamuoyunun Vatikan’ın tanınması gerektiğine dair görüşleri İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayatın başlaması ve Batıyla yakınlaşma sürecinde yoğunlaşmaya başlayacaktı. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi sonrası, “Soğuk Savaş” döneminin de etkisiyle komünizm karşıtı söylemler ve bu konuda uluslararası alanda yapılan işbirlikleri çerçevesinde Vatikan’la yakınlaşma düşüncesi daha sık dile getirilmeye başlanmıştı. Ayrıca kendini artık tamamen Batı bloku içerisinde konumlayan Türkiye’de, savaş sonrası Cumhuriyet’in ilân edildiği İtalya ile ilişkiler hususunda önceki dönemlerde görülen güvensizlik ve endişe hissi ortadan kalkmıştı. Aksine, artık her iki ülke başta Akdeniz’in güvenliği meselesi olmak üzere birçok konuda daha yakın ilişkiler kurmaları gerektiği konusunda hemfikir idiler³⁰. İtalya’da 1948 Anayasası ile Laterano Antlaşması’nın anayasa tarafından da onaylanması ve Vatikan ile ilişkilerin devletin uygulamalarının bir parçası haline getirilmesi de İtalya ile ilişkilerini yakınlaştıran Türkiye’nin Vatikan’la ilişkiler konusunda da olumlu bir tavra dönmesini sağlayan etkenlerden olmuştu. Bununla beraber bu dönemde de Türkiye’de, Vatikan’ın tanınmasına itiraz edenler “laiklik” ilkesini gerekçe gösterirken, tanınma taraftarı olanlar da

28 Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından itibaren Vatikan bu görüşünü sürekli dile getirmişti. Türkiye’nin Roma Sefiri Suad Bey, 1923 yılı Ekim ayında Vatikan temsilcisi Kardinal Gasparri ile bir görüşme yapmıştı. Lozan Antlaşması’nın hemen ertesi aylara denk gelen bu görüşmede Kardinal Gasparri, Türkiye’de yaşayan Katoliklerin Fransa’nın himayesinde kabul edilmesini doğru bulmadıklarını söylemişti. Roma Mümessilliği’nden Hariciye Vekâleti’ne gönderilen 16 Ekim 1923 tarihli telgrafnâme sureti; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)* Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 236,594,9.

29 Rinaldo Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında...*, s. 186-187.

30 Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye – İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, s. 115-124.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası politikalarına uygun olarak Vatikan'la özellikle komünizm karşıtlığı dolayısıyla müttefik ve işbirliği içinde olmanın gerekliliğini vurguluyorlardı. Bu görüşte olanlardan birisi Demokrat Parti'nin İstanbul milletvekillerinden Nazlı Tlabar'dı. Tlabar, 1951 yılı Şubat ayında mecliste yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin bir an önce Vatikan'ı tanıyarak siyasi ilişkilere başlaması ve her iki ülkenin karşılıklı temsilciler görevlendirmesinin sağlanması gerektiği görüşündeydi. Tlabar'a göre Vatikan'ı dünyada 52 ülke tanırken ve bunların çoğu da demokrasi ile yönetilirken, tanımayanlar Sovyet Rusya ile Bulgaristan idi. Türkiye bu cephede tarafını belirlerken bu ayrımı da dikkate almalıydı. Ayrıca Vatikan'la siyasi ilişkiler başlatmanın "laiklik" ilkesiyle çelişeceği düşüncesine karşı çıkan Tlabar, ABD ve Fransa gibi laik ülkelerin de Vatikan'la siyasi münasebetlerini tesis ettiklerini belirtiyor, siyasi varlığı belirlenmiş bir devletle ilişki kurmanın doğal olduğunu ifade ediyordu. Diğer taraftan Vatikan'la ilişki kurmanın Türkiye'yi dünyada güçlü kılacağı da görülmeliydi. Eğer Vatikan'ın Türkiye'de temsilcisi bulursa idi Bulgaristan'ın orada yaşayan Türklere yaptığı mezalim bizzat o temsilci tarafından kınanacak ve böylece Bulgaristan'daki zulüm dünyaya duyurulacaktı. Bu yüzden dünyada Türkiye'nin sesinin duyulması açısından da Vatikan'la ilişkiler önemliydi³¹.

Nazlı Tlabar'ın sözlerine karşılık Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü verdiği cevapta Vatikan'ın tanınması ve her iki tarafın resmî temsilciler ataması hakkında yine net bir şey söylememiş, konunun çok önemli olduğunu vurgulamakla birlikte farklı yönlerinin de olduğunu belirterek, o sırada hükümetin bu yönde bir politikasının bulunmadığını imâ etmişti. Köprülü'nün cevabı şöyleydi:

*"Vatikan nezdinde hükümetimizin temsil edilmesi işi uzun zamandan beri bir tetkik mevzuu olmuştur. Ben de bu işle alâkadar olarak tetkik ettirmekteyim. Arzettiğim mesele zannedildiği kadar basit bir mesele değildir. Bunun bir takım hukuki, muhtelif alâkaları, muhtelif avâkıbı ve netâyici vardır. Onun için bütün bunları heyet-i mecmuasıyla birlikte tetkik etmek mecburiyetindeyiz. Şunu da söyleyeyim ki, resmî olmamakla beraber Vatikan'la bu kadar mühim bir makamlarımızda hususi olarak dostluk münasebetlerimiz çok mühimdir ve bu dostluk münasebetlerinden her iki taraf da istifade etmektedir."*³²

Konu bir yıl sonra, 1952 yılında, bütçe görüşmeleri sırasında mecliste yeniden gündeme gelmişti. Konuyu bu defa İstanbul Milletvekili Andre Vahram Bayar gündeme taşımış ve Papalık Vekilliği'nin Fransız Sefareti'ne bağlı olarak çalışmasının oluşturduğu

31 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 5, Dönem: IX, Toplantı: 1, (Ellinci Birleşim, 24.II.1951), s. 679-680. Nazlı Tlabar'ın konuşmasının tam metni için bkz. Ek: 2.

32 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 5, Dönem: IX, Toplantı: 1, s. 698.

problemlere vurgu yaparak, Türkiye'nin Vatikan ile resmî ilişkilere başlamasının önemini vurgulamıştı. Bir yıl önce Papa ile yaptığı görüşmeye vurgu yaparak konuyu gündeme getiren Bayar'ın, konuşmasında Vatikan ile ilişkiler hususunda söyledikleri şöyleydi³³:

"... Geçen sene yapmış olduğum seyahatimde Roma'da bulunduğum sırada Vatikan Hariciye Bakanı Monsenyör Tordini ile bir mülâkatımda bu zat milletimiz ve hükümetimiz hakkında çok sitayişkâr bir lisan kullanmış ve hem demokratik inkişaflarımızı, hem de beynelmilel demokrasî demek olan barış davasına karşı alâkâmızı hararetleli kelimeler ile ifade etmiştir.

Bu mülâkattan bir gün sonra Papa tarafından bir davetiye aldım ve ertesi sabah Costel Gamdolfo sayfiyesindeki konağına gittim. Çok samimî bir resm-i kabule mazhar olduğumu şükranla yadetmeyi bir vazife bilirim. Bu iltifat şüphesiz ki şahsıma değil, doğrudan doğruya milletimin yüksek prestijine ve ona karşı beslenen hürmete medyun idi.

Papa, milletimizin ve hükümetimizin dünya barışı uğrunda sarfettikleri kıymetli fedakârlıkları dikkat ve hayranlıkla takip ettiğini ve kendisinin de başlıca gayesini teşkil eden bu müşterek davadan dolayı milletimize karşı hissettiği samimi sempatiyi tebarüz ettirdikten sonra milletimizin selâmet ve saadeti için dua ettiğini söyledi. Bu münasebetle Devlet Başkanımız'a, hükümetimize ve yüksek meclisimize samimiyet ve hürmet hislerinin iblâğına tercüman olmağımı rica etti.

Menfaat ve siyasi dava birliği kadrosunu da aşan bir samimiyetle bize karşı mütehasıs bulunan Vatikan Devleti ile siyasi münasebetler tesisi kanaatimce faydalı olacaktır. Filhakika Vatikan iki bin seneden beri varlığını muhafaza etmiş en büyük mânevi kuvvetlerden birisidir. Aynı zamanda önemli bir müşahede ve malûmat merkezidir.

Türkiye ile Vatikan arasında münasebetler kurulmamış olduğundan Papa'nın mümessili Fransız Büyük Elçiliği nezdinde temsil vazifesini görmektedir. Hükümetimiz bu mümessili Vatikan Temsilcisi olarak değil, Türkiye'deki Katoliklerin mânevi şefi olarak tanımaktadır.

Birçok Müslüman milletleri dâhil 53 milletin resmen tanımış olduğu Vatikan Devleti, münasip görülüp de hükümetimiz tarafından da resmen tanındığı taktirde, vefatı dolayısıyla hâlen münhal olan Papalık Mümessilliği'ne yakında tâyin edilecek yeni mümessil itimatnâmesini eskisi gibi Fransız Büyük Elçiliği'ne değil, Türkiye Hükümeti'ne verecek ve bu suretle kapitülasyonların henüz nasılsa ayakta kalan son emaresi de silinmiş olacaktır."

Bayar'ın konuşmasına karşılık, Dışişleri Bakanı Vekili ve Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun cevabı ise önceki yıl Fuad Köprülü'nün Nazlı Tlabar'a verdiği cevaba benzer şekilde genel ve geçiştirici bir tarzda olmuştu. Nasuhioğlu, "bu mesele, doğrudan doğruya üzerinde tetkikat yapılacak bir meseledir. Hariciyenin bununla meşgul olacağını arz ederim" diyerek konuyu kapatmıştı³⁴.

33 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 13, Dönem: IX, Toplantı: 2, (Kırksekizinci Birleşim, 26.II.1952), s. 898-899.

34 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 13, Dönem: IX, Toplantı: 2, s. 903.

Mecliste zaman zaman konuyu gündeme getirerek Vatikan'la ilişki kurulması gerektiğini vurgulayan milletvekilleri ile birlikte hükümetin tavrına benzer olarak Vatikan'la resmî ilişkide bulunulmasını yanlış bulan vekiller de vardı. 1956 yılında mecliste dinî eğitim ve kurumlarla ilişkinin laiklik üzerinden tartışıldığı bir sırada Hamdullah Suphi Tanrıöver, Vatikan meselesini de gündeme getirmiş ve Bükreş'te görev yaptığı yıllarda Vatikan yetkilileriyle ilişkilerinden ve yetkililerin Türkiye'ye yönelik olumlu tavırlarından bahsetmişti³⁵. Tanrıöver'in görüşlerine itiraz eden Denizli Milletvekili Mehmet Karasan ise Vatikan ile resmî ilişki kurmanın laiklik ilkesini mahvedeceği görüşündeydi. Ayrıca Vatikan'ın açtığı siyasi temsilciliklerin farklı ülkelerde de problemlere neden olduğunu belirten Karasan görüşlerini kısaca şu şekilde açıklamıştı³⁶:

“Vatikan Kilisesi, ruhani rolünü kaybedip, Hristiyan camiasından ayrılarak bir devlet olmaya başladığı vakit bir takım isyan hareketleri başlamıştır. Reform hareketleri, Protestanlık, İngiltere Kilisesi'nin Roma'dan ayrılması buradan ileri gelmiştir. Yavaş yavaş İtalyan birliği geliştikçe Papalık küçük bir arazide, Vatikan duvarları içinde mahsur bir devlet olarak kalmıştır. Fakat hâlâ siyasi mümessilliği devam ediyor ve dünyanın her tarafına siyasi mümessiller gönderiyor. Ama bu devletler bu mümessillerden her yerde memnun değildir. Allah göstermesin, eğer biz Türkiye'de böyle bir şey yapmaya kalkacak olursak devletimizin temelini teşkil eden laiklik anlayışını mahvetmiş oluruz.”

Türkiye - Vatikan Resmî İlişkilerinin Başlaması

Sonraki yıllarda mecliste ve kamuoyunda benzer şekilde devam eden tartışmalarla birlikte Türkiye'nin Vatikan ile resmî ilişkilere başlaması 1960 yılı başlarını bulmuştu. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi sonrası Vatikan ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik sıklıkla dile getirilen beklentinin hayata geçirilmesi için ilerleyen zamanlarda daha fazla çalışma yapılacaktı. Bu çalışmalardan en önemlisi 1955 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'in Vatikan'ı ziyareti olmuştu. Adnan Menderes 1955 yılı Ocak ayı sonlarında, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ve diğer bakan

35 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: X, İctima: 2, (Kırk Beşinci İn'ikad, 26.II.1956), s. 850.

36 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: X, İctima: 2, 852.

ve yetkililerden oluşan bir heyetle birlikte Roma'ya gitmişti³⁷. Asıl amacı İtalyan hükümeti ile Türkiye arasındaki askerî, ekonomik ve siyasi ilişkiler ile işbirlikleri olan ziyaretin sonunda Menderes, Vatikan'da Papa XII. Pius'u da ziyaret etmişti. Basında da bu ziyaretle birlikte artık Vatikan'la resmî ilişkilerin başlaması gerektiğine dair yazılar yer alıyordu. Örneğin Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi, Vatikan'la resmî ilişkilere başlanmamasını Türkiye için siyasi bir eksiklik olarak değerlendirmekteydi. Laiklik'in bu konuda bir engel olduğunu düşünmeyen Nadi, Vatikan gibi bir kuvvetin ihmâl veya inkâr edilemeyeceği görüşündeydi. Komünizm tehlikesine karşı işbirliği yapıldığı bir sırada bu konunun daha önemli olduğunu da belirtiyordu³⁸.

Adnan Menderes bir hükümet başkanı sıfatıyla Vatikan'a giden ilk Türk devlet adamıydı. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ile birlikte Papa XII. Jean'ı ziyaret eden Menderes'e Vatikan tarafından da özel ilgi gösterilmiş, her iki devlet adamına da altın nişanlar hediye edilmişti. Türk basınında yer aldığı şekliyle, görüşme sırasında da yetkililer komünizmle mücadele ve her iki devletin resmî ilişkiler başlatarak birbirlerine temsilciler atmalarını sağlamanın yolları hakkında konuşmuşlardı³⁹.

Papa XII. Pius'un Türkiye ile yakınlık kurma çabaları ile birlikte Türkiye ve Vatikan arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasında ve sonradan resmîliğe çevrilmesinde 1958 yılında Papa seçilecek olan XXIII. Jean'ın önemli katkıları olmuştu. Asıl adı Angelo Giuseppe Roncalli olan XXIII. Jean, 1935-1944 yılları arasında İstanbul'da "Yunanistan ve Türkiye Papalık Temsilcisi" olarak görev yapmıştı. Bu görevi sırasında Türkiye ile

37 "Menderes Pazar Günü Roma'ya Hareket Ediyor", *Son Posta*, nr. 3172, 28 Ocak 1955, s. 1, 7.; "Menderes Yarnın Roma'ya Gidiyor", *Milliyet*, nr. 1689, 29 Ocak 1955, s. 1, 7.; "Adnan Menderes Bugün Uçakla İtalya'ya Gidiyor", *Cumhuriyet*, nr. 10958, 30 Ocak 1955, s. 1, 6.; "Menderes Bugün Uçakla İtalya'ya Hareket Ediyor", *Milliyet*, nr. 1690, 30 Ocak 1955, s. 1, 3.; "Başvekil Menderes Bugün Roma'ya Hareket Ediyor", *Son Posta*, nr. 3174, 30 Ocak 1955, s. 1, 5.; "Başvekil Bugün İtalya'ya Gidiyor", *Vakit*, nr. 18404, 30 Ocak 1955, s. 1.; "Başvekil ile Hariciye Vekili Bugün İtalya'ya Gidiyor", *Vatan*, nr. 4927, 30 Ocak 1955, s. 1, 2.; "Türk-İtalyan Görüşmeleri Bugün Başlıyor", *Cumhuriyet*, nr. 10959, 31 Ocak 1955, s. 1, 6.; "Başvekil Roma'da Hararetle Karşılandı", *Milliyet*, nr. 1691, 31 Ocak 1955, s. 1, 7.; "Başvekil Roma'da Törenle Karşılandı", *Son Posta*, nr. 3175, 31 Ocak 1955, s. 1, 5.; "Türk-İtalyan Resmî Görüşmeleri Başlıyor", *Vakit*, nr. 18405, 31 Ocak 1955, s. 1.; "Başvekil Adnan Menderes Roma'da Törenle Karşılandı", *Vatan*, nr. 4928, 31 Ocak 1955, s. 1, 7.; "Türk-İtalyan Müzakereleri Dün Başladı", *Cumhuriyet*, nr. 10960, 1 Şubat 1955, s. 1, 6.; "Türk-İtalyan Siyasî Görüşmeleri Başladı", *Milliyet*, nr. 1692, 1 Şubat 1955, s. 1, 7.; "Türk-İtalyan Görüşmeleri Dün Roma'da Başladı", *Son Posta*, nr. 3176, 1 Şubat 1955, s. 1, 5.; "Türk-İtalyan Münasebetleri", *Vakit*, nr. 18406, 1 Şubat 1955, s. 1.; "Türkiye ile İtalya Arasında Siyasî Görüşmeler Başladı", *Vatan*, nr. 4929, 1 Şubat 1955, s. 1, 7.

38 Nadir Nadi, "Doşta Bir Ziyaret", *Cumhuriyet*, nr. 10959, 31 Ocak 1955, s. 1, 3. Türkiye - İtalya ilişkileri ve İtalya'daki ekonomik ve siyasi gelişmelerden de bahseden yazının tamamı için bkz. Ek: 3.

39 "Menderes Dün Papa ile Görüştü", *Cumhuriyet*, nr. 10961, 2 Şubat 1955, s. 1, 7.; "Papa Menderes'le Vatikan'da Görüştü", *Milliyet*, nr. 1693, 2 Şubat 1955, s. 1, 7.; "Roma Görüşmeleri Tam Bir Mutabakatla Gelişiyor", *Son Posta*, nr. 3177, 2 Şubat 1955, s. 1, 5.; "Başvekilimiz Papa 12'inci Pius ile Görüştü", *Vakit*, nr. 18407, 2 Şubat 1955, s. 1, 2.; "Papa Pius XII Dün Menderes ve Köprülü'yü Kabul Ederek Görüştü", *Vatan*, nr. 4930, 2 Şubat 1955, s. 1, 6.; "Adnan Menderes Bugün Yurda Dönüyor", *Cumhuriyet*, nr. 10962, 3 Şubat 1955, s. 1, 7.; "Başvekil A. Menderes Bugün Yurda Dönüyor", *Vatan*, nr. 4931, 3 Şubat 1955, s. 1, 7.

yakın ilişkilerde bulunan Jean, Türkiye’deki Katolik ayinlerinde Türkçe’nin kullanılmasını uygulamasını da başlatmıştı. 1958 yılında Papa olarak seçilmiş, Papalık vazifesi sırasında da Türkiye ile yakın ilişkiler yanlısı olmuş, bu yüzden de “Türk dostu Papa” olarak da anılmıştı⁴⁰.

Kamuoyunda, Adnan Menderes’in daha önceki Vatikan ziyaretinin de Papa Jean’ın İstanbul’da bulunduğu dönemde oluşturduğu karşılıklı yakınlığın neticesi olduğu düşünülmektedir. XXIII. Jean’ın Papa seçilmesi üzerine Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Vatikan’a yolladığı mektupta “Papalık makamında bir Türk dostunun bulunması da benim için çok sevindirici”⁴¹ demişti. 1959 yılında, XXIII. Jean’ın Papa olarak seçilmesinden bir yıl sonra, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile birlikte Vatikan’da Papa’yı bizzat ziyaret etmişti. Roma’da öncelikle Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri ile görüşen Bayar ve Zorlu⁴², İtalya ile Türkiye arasında “iktisadî işbirliği ve teknik yardımlaşma antlaşması” imzalamışlardı. Ayrıca iki ülkenin askerî işbirliğini artırmaları gerektiği hususunda da ortak görüş açıklanmıştı⁴³. İtalyan yetkililerle görüşmeler sonrası Vatikan’ı ziyaret eden Bayar’a ikinci dereceden, Zorlu’ya da üçüncü dereceden altın nişan takdim eden Papa XXIII. Jean, görüşmeyi de Türkçe gerçekleştirmişti. Papa, Türkiye’de yaşayan Katoliklerin memleketlerine bağlı vatandaşlar olduklarını ve memleketin refahı için çalıştıklarını ifade ederek, “bütün kalbimizle Türk halkının ve hükûmetinin ilâhî teveccühe mazhar olması ve himayesi için dua ediyoruz” demişti. Her iki tarafın da samimi mesajlar verdiği ziyaret sırasında Türkiye ile Vatikan arasında ilişkilerin geliştirilmesi ciddi olarak gündeme gelmiş, en kısa sürede iki ülke arasında karşılıklı diplomatik ilişkilerin başlatılması ve temsilciliklerin kurulması kararlaştırılmıştı⁴⁴.

40 Rinaldo Marmara, *Türk Dostu Papa Roncalli Giovanni XXIII (1881-1963)*, (Türkçesi: Dominik Pamir), İstanbul 2006, s. 2-5.

41 Rinaldo Marmara, *Türk Dostu Papa XXIII. Jean*, (Türkçesi: Dominik Pamir), İstanbul (Tarihsiz), s. 120.

42 “Cumhurbaşkanımız Celal Bayar Dün Roma’ya Gitti”, *Akşam*, 9 Haziran 1959, s. 1.; “Cumhurbaşkanı Celâl Bayar İtalya’ya Gitti”, *Cumhuriyet*, nr. 12527, 9 Haziran 1959, s. 1, 5.; “C. Bayar İtalya’da”, *Milliyet*, nr. 3262, 9 Haziran 1959, s. 1, 5.; “Celâl Bayar İtalya’ya Gitti”, *Vatan*, nr. 6522, 9 Haziran 1959, s. 1, 5.

43 “Bayar, İtalya Cumhurbaşkanı ile Görüştü”, *Akşam*, 10 Haziran 1959, s. 1.; “Roma’da Türk – İtalyan Görüşmeleri Başladı”, *Cumhuriyet*, nr. 12528, 10 Haziran 1959, s. 1, 5.; “Türk – İtalyan Görüşmeleri”, *Milliyet*, nr. 3263, 10 Haziran 1959, s. 1, 5.; “İktisadî Anlaşmalar Roma’da İmzalanıyor”, *Vatan*, nr. 6523, 10 Haziran 1959, s. 1, 5.; “Akdeniz’de İşbirliği Lazımdır”, *Akşam*, 11 Haziran 1959, s. 1.; “Türk – İtalyan İşbirliği Anlaşması Dün İmzalandı”, *Cumhuriyet*, nr. 12529, 11 Haziran 1959, s. 1, 5.; “Türk – İtalyan İktisadî Anlaşması Dün İmzalandı”, *Milliyet*, nr. 3264, 11 Haziran 1959, s. 1, 5.; “İtalya Bize 60 Milyon Kredi Açıyor”, *Vatan*, nr. 6524, 11 Haziran 1959, s. 1, 5.

44 “Bayar İtalya’dan Ayrılıyor – Cumhurbaşkanı Papa ile Görüştü”, *Akşam*, 12 Haziran 1959, s. 1.; “Bayar, Roma’da Papa ile Görüştü”, *Cumhuriyet*, nr. 12530, 12 Haziran 1959, s. 1, 5.; “Bayar Dün Papa ile Görüştü”, *Milliyet*, nr. 3265, 12 Haziran 1959, s. 1, 5.; “Papa Jean 23 Dün Bayar ile Görüştü”, *Vatan*, nr. 6525, 12 Haziran 1959, s. 1, 5.

29 Şubat 1960 tarihli bir kararnameyle Türkiye’de Vatikan Elçiliği’nin açılmasına izin verilmiş, Mart ayında da İstanbul’daki Papalık Temsilcisi Francesco Lardone Vatikan Elçisi olarak atanmış ve güven mektubunu Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a sunmuştu. Nisan ayında da Nureddin Vergin, Türkiye’nin ilk Vatikan Büyükelçisi olarak atanmış ve o da Papa’ya güven mektubunu sunarak vazifesine başlamıştı. Böylece Türkiye ile Vatikan arasında diplomatik ilişkilerin resmî olarak yürütülmesi başlatılmış oluyordu⁴⁵.

Sonuç

19. yüzyıl ortalarında İtalyan birliğinin sağlanması sonrası bağımsız devlet niteliğini yitiren Vatikan’ın 1929 yılında tekrar bağımsız devlet statüsü alması, başlangıçta Türk kamuoyu tarafından İtalya’nın dünyada etkinliğini artırmak için siyasi bir hamlesi olarak yorumlanmıştı. Türkiye ve İtalya ilişkilerinde de hala bir güvensizlik havası egemendi. Bu yüzden Vatikan konusu başlangıçta İtalya’nın ve diğer Katolik ülkelerin ilgilenmesi gereken bir konu olarak değerlendirilmiş ve basında Vatikan-Türkiye ilişkilerinin nasıl olacağına dair herhangi bir yorum veya tavsiyeye yer verilmemişti.

Vatikan en baştan itibaren farklı ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile de resmî bir ilişki kurmak istemiş ancak Türkiye’nin endişeleri nedeniyle bu süreç uzamıştı. Türkiye’de basında ve parlamentoda Vatikan ile resmî ilişkiler kurulması ve karşılıklar diplomatik temsilcilikler açılması gündeme getirildiğinde ise Türk kamuoyunda ve yetkililerde, bu durumun “laiklik” ilkesine zarar vereceği endişesi oluşmuştu. Dinî bir devlet olan Vatikan ile bu yüzden resmî ilişkiler kurulması doğru bulunmuyordu. Ancak Vatikan ile resmî ilişki olmaması dolayısıyla Türkiye’de yaşayan Katoliklerin Fransız Sefareti tarafından temsil edilmeleri ciddi bir problemdi. Vatikan yetkililerinin dahi, bu durumun Fransa’ya Osmanlı dönemindeki kapitülasyonlara benzer bir ayrıcalık verdiği eleştirileri haksız değildi ve her iki durum da Türkiye açısından problemlili görülmele birlikte, Vatikan’ı tanımak yerine mevcut durumun devamı daha uygun görülmüştü.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti iktidarı ile Vatikan – Türkiye ilişkilerinin daha yakın hale gelmesinde ve iki ülkenin resmî ilişkilerini başlatmalarında ise - Papa XXIII. Jean gibi kimi din adamlarının etkisi bulunsa da – esas etken komünizmle mücadelede ittifak düşüncesiydi. Savaş sonrası

45 Ahmet Türkan, “Turkey-Vatican Relations from the Ottomans to the Republic”, *International Journal of Humanities and Social Science*, vol.: 5, nr. 5, May 2015, pp. 157-159.; Rinaldo Marmara, *Türk Dostu Papa XXIII. Jean...*, s. 120-123. Papa XXIII. Jean hakkında ayrıca bkz. Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık...*, s. 192-196. Biyografisi ve Papalık içindeki çalışmaları hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Bekir Zakir Çoban, *Türk Papa – Papa John XXIII (Angelo Giuseppe Roncalli)*, İstanbul 2019, Destek Yayınları.

Cumhuriyet idaresine geçen İtalya ile kendisini Batı blokunda tanımlayan Türkiye arasındaki ilişkiler olumlu bir seyre girmişti. İlişkilerin resmileştirilmesinde bu hususun son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen süreç yavaş işlese de 1960 yılında, önceki dönemlerde sıklıkla tekrarlanan endişeler bir kenara bırakılarak Türkiye'nin Vatikan'ı tanınması ve resmî ilişkilerin başlaması sağlanmıştı.

Vatikan'la resmî ilişkilerin başlamasıyla Fransa'nın Türkiye'de yaşayan Katoliklerin temsilcisi olma durumu fiilî olarak da tamamen son bulmuştu. Fransa'nın böyle bir hakka sahip olması zaten Lozan Antlaşması'na da aykırı idi. Türkiye'nin Vatikan'daki elçiliği gibi Türkiye'de de bir Vatikan Büyükelçiliği bulunacaktı ve Türkiye vatandaşı Katolikler artık dinî olarak bağlı oldukları Vatikan'ın yetkilileri tarafından temsil edileceklerdi. Günümüzde de Türkiye'nin Vatikan ile diplomatik ilişkileri ağırlıklı olarak Türkiye'de yaşayan Katolik toplumuyla ilgili meseleler hakkında olmaktadır. Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile belirlenen azınlık tanımına göre gayrimüslimler azınlık olarak kabul edilmiştir. Ancak devlet resmî olarak tüm gayrimüslimleri bu statüde kabul etmemiştir. Azınlık statüsüne ve tüzel kişilik haklarına sahip olmayan Katoliklerin temsil makamı konumunda olan kurum Vatikan'ın Türkiye Büyükelçiliği'dir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 236,594,9.

2. Resmî Yayınlar

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 5, Dönem: IX, Toplantı: 1, (Ellinci Birleşim, 24.II.1951).

_____ : Cilt: 13, Dönem: IX, Toplantı: 2, (Kırksekizinci Birleşim, 26.II.1952).

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: X, İçtima: 2, (Kırk Beşinci İn'ikad, 26.II.1956).

3. Gazeteler⁴⁶

Ahenk

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

46 Gazetelerin tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

Hizmet

İkdam

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Vakit

Vatan

4. Kitaplar

- Çoban, Bekir Zakir: *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- _____ : *Türk Papa – Papa John XXIII (Angelo Giuseppe Roncalli)*, Destek Yayınları, İstanbul 2019.
- Güllü, Ramazan Erhan: *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, Ötügen Neşriyât, İstanbul 2018.
- Hearley, John: *Pope or Mussolini*, New York 1929, The Macaulay Company.
- Işık, Halim: *İlk Papa Aziz Petrus’tan Son Papa Ratzinger’e Papalık Tarihi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Marmara, Rinaldo: *Türk Dostu Papa Roncalli Giovanni XXIII (1881-1963)*, (Türkçesi: Dominik Pamir), Vatikan Büyükelçiliği İstanbul Temsilciliği Yayını, İstanbul 2006.
- _____ : *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- _____ : *Türk Dostu Papa XXIII. Jean*, (Türkçesi: Dominik Pamir), Latin Katolik Ruhani Reisliği Yayını, İstanbul (Tarihsiz), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Soysal, İsmail: *Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Türkan, Ahmet: *Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

5. Makaleler

- Bozkurt, Abdurrahman: “Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 52, 2010/2, İstanbul 2011, ss. 123-151.
- Cantemur, Türkan: “Türkiye – İtalya İlişkileri (1930-1950)”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri, II. Cilt – Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara 2012, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, ss. 779-813.
- Cumbo, Horace F.: “The Holly See and International Law”, *The International Law Quarterly*, Vol.: 2, nr. 4, Winter 1948-1949, pp. 603-620.
- Çelebi, Mevlüt: “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye – İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXXI, Sayı: 91, Ankara, Bahar 2015, ss. 93-130.
- Engel-Janosi, Friedrich: “The Roman Question in the Diplomatic Negotiations of 1869-70”, *The Review of Politics*, Vol: 3, nr. 3, July 1941, pp. 319-349.
- Fenwick, C. G.: “The New City of the Vatican”, *The American Journal of International Law*, Vol.: 23, nr.: 2, April 1929, pp. 371-374.
- Güllü, Ramazan Erhan: “Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 22, Ankara, Güz 2015, ss. 305-329.
- Harrison, Carol E.: “Zouave Stories: Gender, Catholic Spirituality, and French Responses to the Roman Question”, *The Journal of Modern History*, nr. 79, June 2007, The University of Chicago, pp. 274-305.
- Martens, Kurt: “The Position of the Holy See and Vatican City State in International Relations”, *University of Detroit Mercy Law Review*, Vol.: 83, nr.: 5, Summer 2006, pp. 729-760.

- Mills, William C.: “Unity Deferred: The Roman Question in Italian History, 1861-82”, *Past Imperfect*, Vol.: 4, 1995, pp. 31-55.
- Örik, Nahid Sırrı: “Papalık ve Papalar”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt: III, Sayı: 31, İstanbul, Temmuz 1952, ss. 1588-1592.
- Özalp, Mürsel: “Papalık Tarihinden Bir Kesit: IX. Pius Dönemindeki Dini ve Siyasi Gelişmeler”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2017, ss. 305-330.
- Parmaksızoğlu, Canan: “Sultan II. Abdülhamid’in Papa XIII. Leo’yu İstanbul’a Daveti”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 116, Sayı: 228, İstanbul, Mayıs-Haziran 2017, ss. 145-157.
- Pollard, John: “A Court in Exile: The Vatican, 1870-1929”, *The Court Historian*, Vol.: 12, nr. 1, 2007, pp. 35-47.
- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Vatikan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, İstanbul 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 564-568.
- Toros, Taha: “Tanzimat’ın İlanından Sonra Papalıkla İlk İlişkimiz”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 19, Sayı: 109, İstanbul, Ocak 1993, İletişim Yayınları, ss. 26-30.
- Türkan, Ahmet: “Sultan Abdülaziz Dönemi’nde Osmanlı Papalık İlişkileri”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: III (Ordu ve Siyaset), Ankara 2014, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 15-35.
- _____ : “Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Papalıkla İlişkiler”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: I (İç ve Dış Siyaset), Ankara 2014, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 321-340.
- _____ : “Osmanlı ile Papalık Arasındaki İlk Dostane İlişkiler ve Bunun Doğu Kiliseleri Açısından Önemi” *History Studies*, Vol.: 6, nr. 6, December 2014, pp. 195-215.
- _____ : “Turkey-Vatican Relations from the Ottomans to the Republic”, *International Journal of Humanities and Social Science*, vol.: 5, nr. 5, May 2015, pp. 157-159.

EK: 1**İTALYA İLE PAPALIK ARASINDA AKDEDİLEN İ'TİLÂFIN
MAHİYETİ NEDİR?**

Muharrem Feyzi*

Geçen haftanın en mühim siyasî vak'ası Papalık makamıyla İtalya Hükûmeti arasında akdolunan i'tilâftır. Bu i'tilâf cihân-şümûl ehemmiyeti hâiz bulunuyor. Çünkü bu i'tilâf 60 seneden beri bir türlü hallolunamayan ve umûm Katolik devletlerini sıkı bir surette alâkadâr eden bir mesele-i uzmâyı hallediyor; ruhanî ve siyasî bir buhrân-ı dâimîyi kat'î surette bertaraf ediyor.

Gayet karışık ve mudil olan bu meselenin halli, tabiatıyla faşizmin hariçte ve dâhilde itibârını tezyit edecektir.

İtalya hükûmetiyle Papalık arasında akdolunan i'tilâf iki muahedeye derc olunmuştur. Muahedelerden biri meselenin mülkiyete ait kısmını halletmektedir. 1870 senesinde bin senelik istiklâl ve hukûk-u hükûmrânîsini kaybeden Papalık makamı, tekrar müstakil bir devlet oluyor ve evvelce bu makama tahsis olunan mntıkanın hududu tevsi olunuyor.

İkinci muahede ruhanî mahiyette olup İtalya'daki Katolik papazlarının salâhiyyet-i ruhaniyesini tanzim ve tespit ediyor. Bu muahede ile izdivaç merasiminin ifası papazlara aittir. Tabii mezhebin icabatından talâk olmadığından bunun papazlara ait bir ciheti yoktur.

Papalık meselesi asr-ı sâbıkta Avrupa'da bir seyl-i huruşan gibi her manıayı yıkan milliyet hareketinin bir neticesi olarak meydana gelmiştir.

Muhtelif idare ve hükûmetlere tâbi İtalya'nın birleşmesi fikrinin zuhuru günü bu mesele doğmuştur. Günkü İtalya'nın tek bir hükûmet olması maksadıyla, Papalık'ın İtalya şibih ceziresinin ortasına yayılmış koca bir hükûmet olarak mevcudiyetini muhafaza eylemesi kabil-i te'lif olamazdı. Mütemediyen ecnebi istilâlarına maruz kalan İtalyanlar, istiklâl ve mevcudiyetlerini muhafaza için İtalya'nın bir olmasından başka çare göremiyordu. İlk fikir ve teşebbüs (Piedmon)da doğmuştur.

Gariptir ki bidayette papazlar, Papalık hükûmetinin akıbet-i nihâiyyesinden endişe eylemekle beraber, İtalya'nın hareketine alelumum temayül göstermişlerdi.

* *Cumhuriyet*, nr. 1717, 16 Şubat 1929, s. 3.

1846'da Papalık tahtına liberal efkâr sahibi Dokuzuncu (Pie)'nin gelmesi birliğin kolayca hâsıl olacağına kuvvetli ümitler peyda eylemişti. Lâkin Papa'nın Baş Vekili (Rossi)'nin bir cinayete kurban gitmesi bu ümitleri neticesiz bıraktı. Sonradan hükûmet-i müttehide teşkili suretinde İtalya'nın birliğini temin eylemek harekâtı peyda olmuş ise de muahharan bu teşebbüs suya düşmüştür.

1860 senesinde İtalya'da ecnebler aleyhine taraf taraf kıyاملar çıkıp isyan eden eyaletler birer birer (Piedmout)'aya iltihak eylediği bir zamanda Kral Viktor Emanuel bizzat Papa'ya bir mektup gönderip İtalya'nın birliğini temin için i'tilâf teklif eylemişti.

Lâkin bu teşebbüsler hep akim kalmıştır.

Papa, bin senelik tarihi olduğu ve Avrupa'nın en eski hükûmeti olduğundan dinî ve beynelmilel müessese şeklini aldığından bir türlü istiklâlinden ayrılmak istemiyordu.

1870'de Fransa'nın Prusya karşısında hezimetinden istifade eden İtalyan askerleri Roma'ya girdikten sonra Papa istiklâlini kaybederek İtalya devletinin elinde adeta bir esir haline geldi. 1871 senesinde İtalya hükûmeti Teminat Kanunu namı verilen bir kanun vasıtasıyla Papalık makamının salâhiyyetini tespit eylemiş ise de Papa buna rıza ve muvafakat göstermemiştir. Bundan sonra Papalık meselesi, gittikçe şiddetini kaybetmek suretiyle devam edip durmuştur. Nihâyet Faşist hükûmeti bu meseleyi halleyledi. Bu muvaffakiyyet, nüfusu Katolik olan bütün hükûmetler tarafından takdir ve tebrikle karşılanmıştır.

EK: 2*DEMOKRAT PARTİ İSTANBUL MİLLETVEKİLİ NAZLI TLABAR'IN, VATİKAN'IN TANINARAK İKİ ÜLKENİN KARŞILIKLI TEMSİLCİLER BULUNDURMASI GEREĞİNE DAİR 24 ŞUBAT 1951 TARİHİNDE MECLİSTE YAPTIĞI KONUŞMA**

“... Demokrasinin temeli olan hak ve adalet prensiplerinin müdafii, batı dünyasını teşkil eden devletlerin birbirlerine daha fazla yaklaşmaları ve daha sıkı münasebetlerle bağlanmaları zarureti her zamandan fazla şu sıralarda kendisini hissettirmektedir.

Ehemiyyeti cihanşümul olduğunu büyük bir mânevi kuvveti hakiki surette temsil ettiğini öteden beri hepimizin bildiği Vatikan da insan haklarının müdafaasında hür milletler camiasının kıymetli bir uzvudur.

Bu sebeplerledir ki, hak ve adalet müdafii bütün devletler çok evvel Vatikan ile siyasi münasebetler tesis etmişlerdir. Mevzu bu esas zaviyeden tetkik edilirse devlet ve milletimizin de aynı insan haklarının samimî ve hararetle bir müdafii ve hür devletler camiasının bir unsuru olduğuna göre bunun dışında kalmaması lâzım geldiği neticesine varılır.

Hepinizin malûmudur ki, Vatikan Devleti insan haklarını külliyyen inkâr eden komünizmin has düşmanıdır. En bâriz delili, Vatikan'ın komünizmi şiddetle reddederek ve bu mezhebin saflarında yer almış olanları afaroz ederek insanlık mefhumunun dışında saydığını cihana ilân etmesidir. Buna mukabele olarak komünizm topu, tüfeği ve ordusu olmayan Vatikan'ı bir numaralı düşmanı teşkil ettiğini resmen ilân etmesi de Vatikan'ın yüz milyonlarca insan üzerindeki kudret ve kuvvetini, ehemmiyet ve şümulünü gösterir. Bildiğimiz gibi Birleşmiş Milletler âzası olan 52 milletin Vatikan'da diplomatik mümessili vardır. Bunun haricinde kalan Sovyet Rusya, Bulgaristan gibi memleketlerdir. 52 devletin hepsini bir bir zikretmeyeceğim. Yalnız bir fikir verebilmek için, size Katolik nüfusu nisbeti hiç mesabesinde olan birkaç memleketle, Vatikan'ın nüfuz sahasına giren yani Katolik nispeti yüzde yüze yakın olan bazı memleketleri zikretmekte fayda görüyorum. Meselâ; Çin'de 458.000.000'de o % 67, Mısır'da yüzde yüzü Müslüman olan bir memlekette 19.100.000'de o % 60, Japonya 73 milyondur Katolik nispeti 0,14'tür. Fakat her şeyden ziyade yüzde yüz Müslüman devleti olan Endonezya 60.700.000 nüfusu vardır, nispeti 0,50'dir. Bu devlet de 25 Mayıs 1950'de Vatikan'a mümessil göndermiştir.

*T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 5, Dönem: IX, Toplantı: 1, (Ellinci Birleşim, 24.II.1951), s. 679-680.

Vatikan'ın nüfuz bölgesine giren memleketlerin bazıları şunlardır: Avusturya, Belçika, İspanya, Fransa, İtalya'dır. Katolik nispetleri yüzde yüzdür. Bunun haricinde Almanya % 35, İsviçre % 41, Amerika % 17'dir.

Vatikan, dünya cereyan ve hâdiselerini mânevi ölçülerle tahlil eden, mühim bir müşahede ve istihbarat merkezidir. Bu mânevi ölçüler kendisinin mümessil bulunduğu memleketlerde, o memleketlerin nef'ine tecelli eder. Meselâ, Polonya istilâyâ uğradığı zaman bu tecavüzü Polonya'da tel'in eden tek ses Vatikan'ın mümessilinin sesi olmuştur. Eminim ki memleketimizde Vatikan'ın resmen mümessili bulunsaydı Bulgaristan'daki komünist hükümetin ırkdaşlarımızı maruz bıraktığı menfur işkenceler derhal protesto edilerek 100 milyarlarca insana bu yoldan da duyurulacaktı.

Meryem Ana'nın yaşamış olduğu evin Efes'te bulunduğu sabit olması ile de Vatikan'la politik münasebetler tesisinin gerek siyasi gerek iktisadî bakımdan memleketimize birçok faydalar temin edeceği mülâhazası, muhakkak vârittir.

Elde edilecek faydalardan bahsederken bu teklifimin hükümetimiz, milletimiz ve onun muhterem mümessilleri sizler tarafından lââyık olduğu ehemmiyetle karşılanacağına inanıyorum. Çünkü Mısır ve Endonezya gibi Müslüman olan memleketler Vatikan'da temsil edilmişlerdir. İran, siyasi münasebet tesisi için müzakere halindedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi lâik devletler Vatikan'da çoktan beri mümessil bulundurmaktadırlar ki Amerika'da azîm ekseriyet Protestan'dır.

Anglikan Kilisesi'ne bağlı bulunan İngiliz milletinin de mümessil bulundurması elde edilecek politik faydalara verdiği kıymet ve ehemmiyeti gösterir.

Daima demokrasiler safında bulunmuş olan Vatikan Devleti ile siyasi münasebetler tesisi lüzumunun dış politikada milletimizin şeref ve haysiyetine lââyık bir surette medeni cesaret ve teşebbüs fikri göstermiş olan Demokrat Hükümetimizce takdir edileceğine ve bu suretle yerinde bir karar verileceğine şüphe edilemez.

Muhterem Dışişleri Bakanı'nın bu mevzu hakkında kıymetli mütalâa ve mülâhazalarını rica ederken yeni bir elçilik tesisinde bütçe bakımından maddi bir imkânsızlık karşısında bulunuluyor ise bu vazifenin şimdilik Paris veya Bern Büyükelçiliklerimizden biri tarafından ifa edilmesi kabildir, kanaatindeyim.

...”

EK: 3**DOSTÇA BİR ZİYARET**

Nadir Nadi*

Başbakan Adnan Menderes'in Roma seyahati her iki memleket halk efkârında müsa-
id yankılar uyandırdı. Bu ziyareti vesile ederek, Türkiye ile İtalya arasındaki dostluk ve
iyi münasebet duygularını bir daha tebarüz ettirmeyi gazetelerimiz ihmal etmiyorlar.

Gerçekten, Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı'nın doğu güney ucunda Orta ve Doğu
Akdeniz bölgesinde bulunan memleketlerimiz, dünya barışı ve hür milletler savunması
uğruna önemli vazifeler yüklenmişlerdir. Batı Avrupa'dan başlayarak Akdeniz'in, Yakın
ve Orta Doğu'nun ve giderek bütün hür dünyanın güvenliği konusunda milletlerimiz
çok büyük bir rol oynamaktadırlar. Bencil duygulara kapılmaksızın söyleyebiliriz ki
kuvvetli ve sağlam bir Türkiye barış dünyasına ne kadar faydalı ise kuvvetli ve sağlam
bir İtalya da o kadar faydalıdır. Bu itibarla, İkinci Cihan Harbi sonundan bu yana dost
milletin başardığı hızlı kalkınma hamlelerini biz Türkler derin bir takdir duygusuyla ta-
kip etmekteyiz. Abluka altında uzun mahrumiyet yılları geçiren, muhtelif cephelerde
yüz binlerce evlâdını kaybeden, denizden ve havadan limanlarıyla, şehirleriyle yıkıcı
bombardımanlara uğrayan İtalya, savaş biter bitmez büyük bir cesaretle derhal yaraları-
nı sarmaya koyuldu ve beş altı yıl gibi kısa bir zaman içinde hemen bütün kayıplarını
yerine getirmeye muvaffak oldu. Bugün İtalyan endüstrisi 1938'deki istihsal seviyesini
geride bırakmış, İtalyan parası istikrara kavuşmuş, komünizm ve anarşi tehlikesi bir teh-
like olmaktan uzaklaşmıştır. Bütün bunlar bir Akdeniz çocuğu olan İtalyan vatandaşının
ışıklı zekâsı, çalışkanlığı ve aynı zamanda kanaatkârlığı sayesinde başarılmıştır.
İtalya'ya mahsus ekonomik ve sosyal davaların bütün bütün çözülmüş sayılamayacağını
biliyoruz. Bu bakımlardan biz de büyük davalarla karşı karşıyayız. Hür milletler müşte-
rek güvenliği bakımından bunların önemini takdir ederiz. Beraberce üyesi bulunduğ-
umuz milletlerarası teşekküllerde birbirimize aid problemleri anlayışla karşılayacağımıza
şüphe olmadığı gibi aramızda dostça yürüttüğümüz ekonomik ve sosyal münasebetler
çerçevesi içinde de müşterek menfaatlerimizi kollamak suretiyle, milli kalkınma davala-
rımızda el ele yürümeyi tabii buluruz.

* *Cumhuriyet*, nr. 10959, 31 Ocak 1955, s.1, 3.

Başbakanın ziyareti vesilesiyle bu hususların esaslı bir şekilde gözden geçirileceğine ve belli konular üzerinde realist ilerlemeler kaydedileceğine eminiz.

Sayın Menderes'in Roma'da Papa XII. Pius tarafından da kabul edileceğini öğreniyoruz. Bir hükümet başkanının Vatikan'ı ziyareti, eğer aldanmıyorsak Türk tarihinde ilk defa görülmektedir. Bu olayın önemini azımsamamalıdır. Devletler hukuku bakımından birkaç hektarlık arazinin hükümranı sayılan Papalık, gerçekte beş kıtaya serpilmiş yarım milyar insanın manevî kaderine hükmeden muazzam bir kuvvettir. Laik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti objektif olarak bu kuvveti ne inkâr ne de ihmal edebilir. Memleketimize karşı daima yakın bir sempati besleyen şimdiki Papa XII. Pius ve Başbakan Adnan Menderes'in görüşmelerinden sonra Vatikan'la Türkiye Cumhuriyeti arasındaki münasebetlerin daha sağlam esaslar üzerinde bir devamlılık haline kavuşacağını umuyoruz. Vatikan öteden beri Türkiye'de diplomatik bir temsilci bulundurmaya önem verdiği halde Cumhuriyet hükümetleri bu hususu dikkate almayı nedense geciktirmişlerdir. Katolik dünyasının manevî liderini resmen tanıdığımız gün, siyasî bir eksiğimizi gidermiş olacağız. Komünizm tehlikesine karşı bütün kuvvetlerin işbirliği ettiği bir sırada bu konuyu daha fazla ihmal etmeyeceğizdir.

I. Dünya Savaşı'nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin Faaliyetleri*

The Activities of The Women's Organization for National Consumption During The First World War

Nuray ÖZDEMİR¹

* Bu çalışma 12-15 Kasım 2015 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu, Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İzmir Katip Çelebi Üniversitesi'nin katkılarıyla İzmir'de düzenlenen "Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-Rus Penceresi)"nda sunulmuş bildirinin genişletilmesiyle yapılmış araştırma makalesidir.

¹Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bolu, Türkiye

ORCID: N.Ö. 0000-0003-0001-6427

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nuray Özdemir,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Bolu, Türkiye
E-posta/E-mail: ozdemir_n@ibu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 03.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.12.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.12.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Atıf/Citation: Ozdemir, N. (2019).

I. Dünya savaşı'nda istihlak-ı milli kadınlar cemiyeti'nin faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 29-47.

<https://doi.org/10.26650/YTA2019-628750>

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde kadın hareketi II. Meşrutiyet'in ilanının yarattığı özgürlük ortamında başlamıştır. Balkan Savaşları ile sosyal ve iktisadi yaşamda daha etkin bir şekilde yer alan kadınlar, cemiyetler etrafında örgütlenecek ülke sorunlarına çözüm aramışlardır. Bu cemiyetlerin önemli bir örneği olan İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Melek Hanım tarafından 1913 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Terzihane açarak Osmanlı kadınlarına dikiş öğretmeyi, yerli üretim yapmayı ve yerli malı kullanımını özendirmeyi amaçlamıştır. "Milli iktisat" anlayışına uygun olarak yürüttüğü faaliyetlerle II. Meşrutiyet döneminin dikkat çeken kadın örgütlerinden birisi olmuştur. İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinden sonra gönüllü olarak ordu için yardım çalışmalarına yönelmiştir. İstanbul'da zor durumda kalan asker ailelerine nakdi yardım yapmış, cemiyet terzihanesinde askerlerin ihtiyaç duyduğu çorap, eldiven, çamaşır, gibi giyecekler hazırlamıştır. Ayrıca Çanakkale Savaşları'nda yaralanan askerlerin tedavisi için İstanbul Divanyolu'nda bir de hastane açmıştır. Çoğunluğu İstanbul'un önde gelen asker ve bürokrat ailelerine mensup eğitilmiş kadınlar olan cemiyet üyeleri, hem hastanenin ihtiyaçlarının karşılanması için para yardımında bulunmuş hem de nöbetleşe hastabakıcılık yapmışlardır. İhtiyaçları cemiyet tarafından karşılanan hastaneye müsamer, konser, piyango gibi etkinlikler organize edilerek gelir sağlanmıştır. Cemiyet yararına sinema işletilmiş ve halkın bilinçlenmesi için konferanslar düzenlenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde üretmeyi ve yerli malı kullanımını özendirmeyi amaç edinmiş İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin savaş yıllarındaki faaliyetleri incelenmiştir. Cemiyetin, I. Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde etkin bir şekilde çalışan kadın örgütleri içindeki yeri ve önemi tespit edilmiştir. I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti'nde kadının statüsünde başlayan değişimde İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, I. Dünya Savaşı, Kadın, Cemiyet, Yerli Malı

ABSTRACT

The women's movement in the Ottoman Empire began in the free environment which was established by the declaration of the Second Constitutionalist Period. Women who began to play more active role in social and economic life as a result of the Balkan Wars were involved in organizations and looked for solutions to national issues. The Women's Organization for National Consumption, which is one of the most important examples of these organizations, was established by Melek Hanım in Istanbul in 1913. The aim of this organization was to teach women how to sew through opening a tailor house, to manufacture domestic products and to encourage the use of domestic goods. It became one of the most remarkable women's organizations through its activities conducted in compliance with the concept of "National Economy". The Women's Organization for National Consumption began to conduct voluntary aid activities for the army after the Ottoman Empire began to participate in the First World War. It provided for military families in difficult situations with financial aid in Istanbul and prepared socks, gloves and clothes which were necessary for the soldiers in the tailor house of the organization. Moreover, it opened a hospital in Divanyolu, Istanbul, for the treatment of soldiers who were wounded in the Battle of Gallipoli. The members of the organization, most of whom were educated women from the prominent military and bureaucrat families of Istanbul, not only provided financial aid in order to meet the needs of hospital, but also served as nurses at the same time. Activities such as shows, concerts, and lotteries were organized for the hospital, all the necessities of which were met by the organization in order to provide income. A cinema was operated for the benefit of the organization and conferences were held in order to raise the awareness of the public. The activities of the Women's Organization for National Consumption which encouraged the production and use of domestic goods in the Ottoman Empire during the war years were examined in this study. The importance and place of organization in the woman organizations, which effectively conducted activities behind the front during the First World War, were identified. This article evaluates the role which the Women's Organization for National Consumption played in the change of status of women which began in the Ottoman Empire because of the First World War.

Keywords: Women's Organization for National Consumption, First World War, Women, Organization, Domestic Goods

Giriş

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanının yarattığı özgürlük ortamında başlayan kadın hareketi, kurulan cemiyetlerle kısa sürede gelişme göstermiştir. Batı'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ilk kadın örgütleri yardım dernekleri olarak kurulmuştur. İstanbul'un tanınmış ailelerine mensup saray ve saray çevresinde iyi eğitim görmüş soylu ve aydın kadınlar hem yardım toplamak hem de başta eğitim gibi kadın haklarını savunmak amacıyla örgütlenmişlerdir.¹ Bu dernekler, kadının sosyalleşmesinde ve görünür olup kamu alanına açılmasında önemli bir işlev görmüştür. Kadın sorunu bu dernekler aracılığı ile kamuoyunun dikkatini çekmiştir.² Osmanlı kadınları Hükümetin de desteği ile "cemiyetçilik" faaliyetleri yapma, basın ve iktisadi hayata atılma gibi imkânlar ile çeşitli çalışma alanları bulmuşlardır.³

1 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, ATAM Yayınları, 1998, s. 38.

2 Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 18.

3 Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, Ötügen Yayınları, 2015, s. 155.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle kadınlar sosyal ve iktisadi yaşamda daha etkin bir şekilde yer almış, kadın örgütlerinin sayısında savaş yıllarında büyük bir artış yaşanmıştır. Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi yardım amaçlı cemiyetler; Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Biçki Yurdu, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi gibi kadınları eğiterek meslek kazandırmayı amaçlayan cemiyetler; Osmanlı Kadınlar Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti gibi kültür amaçlı cemiyetler; Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdafaa-ı Milliye Hanımlar Heyeti gibi orduya yardım amaçlı cemiyetler ve İstihlak-ı Milli Cemiyeti gibi ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan cemiyetler en etkin kadın örgütleri olmuşlardır.⁴ İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti sadece Osmanlı Devleti'nin iktisadi sorunlarına çözüm bulmaya yönelik "milli iktisat" anlayışına uygun olarak faaliyetlerde bulunmamış I. Dünya Savaşı yıllarında yürüttüğü yardım çalışmalarısıyla da öne çıkan bir kadın derneği olmuştur.

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Mart 1913'te "Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi" adı ile Melek Meliha ve Zaim Hayriye Hanımların öncülüğünde kurulmuştur.⁵ Cemiyetin merkezi İstanbul Sultan Beyazıt'ta, Maliye Nezareti arkasında, Takvimhane Sokak'ta 5 numaralı hanedir. Cemiyetin nizamnamesinde kuruluş amacı yerli üretimi artırmak, yerli malı kullanımını teşvik ederek Avrupa'ya para akışına son vermek olarak açıklanmıştır.⁶ Cemiyetin bir terzihane açarak kadınlara yerli malı ürünler sunması ve burada fakir kadınlara ücret karşılığında dikiş diktirilerek terzi

4 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2011, s. 87-103.

5 Bazı kaynaklarda Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi'nin Milli Meşrutiyet Fırkası kurucuları tarafından Şubat 1913'te kurulan İstihlak-ı Milli Cemiyeti'ne bağlı bir kadın şubesi olduğu yazılmıştır. Cemiyetin kuruluş beyannamesinde ve sonraki dönemlerdeki faaliyetlerinde de İstihlak-ı Milli Cemiyeti'nin kadınlar şubesi olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak İstihlak-ı Milli Cemiyeti'nin kuruluşunun kadınları harekete geçirip bir cemiyet kurmaya yönelttiği düşünülebilir. İstihlak-ı Milli Cemiyeti uzun süreli bir etkinlik gösterememesine karşın, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti 1920'de İstanbul'un işgaline kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bkz: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 508; "İstihlak-ı Milli Cemiyeti", *İkdam*, 28 Şubat 1913, s. 4; "İstihlak-ı Milli Cemiyeti", *Tanin*, 28 Şubat 1913, s. 4; "Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyannamesi", *İkdam*, 15 Mart 1913, s. 5.

6 "Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyannamesi", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 3, 20 Nisan 1913, s. 4; "Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyannamesi", *İkdam*, 15 Mart 1913, s. 5; "Mamulat-ı Dahiliye İçin Kadınlarımızın Vatanperverane Bir Teşebbüsü", *Tanin*, 15 Mart 1913, s. 4. İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Nizamnamesi'ne Kadınlar Dünyası, Tanin, İkdam gibi süreli yayınlarda aynen yer verilerek cemiyetin kuruluşu kamuoyuna duyurulmuştur. Nizamnamenin günümüz Türkçesine aktarımı için bkz. Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992; *Kadınlar Dünyası 1.-50. Sayılar Yeni Harflerle (1913-1921)*, Yay. Haz.: Fatma Büyükkaracı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009, s. 41-71.

yetiştirilmesi hedeflenmiştir.⁷ Dönemin “milli iktisat” politikasının bir uzantısı olarak cemiyet tarafından “milli moda” oluşturulmak istenmiştir.⁸

Cemiyetin siyasetle bir ilgisi olmadığı kuruluş nizamnamede belirtilirken, ayda bir mecidiye veya on kuruş vermek şartıyla arzu edenlerin üye olarak kabul edileceği de ilan edilmiştir. Başlangıçta ikisi kurucu olmak üzere doksan dört kayıtlı üyesi olan cemiyet, Melek Meliha Hanım'ın başkanlığında sekiz kişiden oluşan bir idare heyeti tarafından yönetilmiştir.⁹ Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri, kadınlar arasında memnuniyetle karşılanmıştır. *Tanin* gazetesine Asiye Cahide imzasıyla gönderilen bir mektupta cemiyetin ülke ekonomisi için taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir.¹⁰ Kadınlar Dünyası'nda Maizer Cavit imzalı bir yazıda ise tüm kadınların İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti programını kendisine rehber edinmesinin gerekliliği, yerli malı üretmenin ve tüketmenin önemi vurgulanmıştır.¹¹

Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi'nin kuruluş amacı ve faaliyetleri dönemin basın organları tarafından da takdirle karşılanmıştır. Abdullah Cevdet, *İçtihad Dergisi*'nde cemiyetin kuruluşu ile ilgili olarak “...hanımlarımız erkeklerimizden daha ziyade hakikat-bin (doğru görüşlü) çıktılar” sözleri ile İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin kuruluşundan övgüyle söz etmiştir. Halka Doğru Dergisi cemiyet üyelerinin çalışmalarından takdirle bahsederken, Kadınlar Dünyası da cemiyet nizamnamesini yayınlarken İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin bütün faaliyetlerine destek vermiştir.¹²

Dönemin yerli üretim yapan en önemli işletmelerinden biri olan Hereke Fabrikası'nın da iş birliğini sağlayan cemiyet, 3 Temmuz 1913 Perşembe günü İstanbul'da bir terzihane ve mağaza açmıştır. Usta terzilerin görevlendirildiği terzihane fakir kadınlara iş verilerek bunlara hem terzilik öğretilmiş hem de geçimlerini sağlayabilecek miktarda maaş ödenmiştir. Başlangıçta iki kadın usta tarafından yirmi kişi terzilik için çalıştırılmıştır. Terzihane yerli malı kumaşlardan isteğe bağlı sipariş usulü ile üretim yapılmıştır. Ayrıca cemiyetin ürettiği malların sergileneceği altı günlük bir sergi de

7 “Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyannamesi”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 4, 21 Nisan 1913, s. 5.

8 Tiğınçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Eskişehir, Bilim Teknik Yayınevi, 1998, s. 84.

9 “Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyannamesi”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 7, 23 Nisan 1913, s. 4.

10 Asiye Cahide, “Kadınlarda İntiba”, *Tanin*, 24 Mart 1913, s. 4.

11 Maizer Cavit, “İstihlak-ı Dahili Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'ne”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 26, 12 Mayıs 1913, s. 4.

12 Abdullah Cevdet, “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Münasebetiyle”, *İçtihat*, Sayı: 68, 12 Haziran 1913, s. 1477-1478; Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)*, İstanbul, Ötügen Yayınları, 2013, s. 300.

düzenlenmiştir.¹³ Mağazada el işleri ve yerli kumaşların yanında ayakkabıdan kolonyaya kadar pek çok yerli malı satışa sunulmuştur. Satış bölümü Hereke Fabrikası'nın müdürü Hacı Akif Bey, terzihane ve sergi bölümü de cemiyetin başkanı Melek Hanım tarafından idare edilmiştir.¹⁴ İthal malları boykot kampanyasına destek verilmiştir. Cemiyet, Hereke Fabrikası'na zaman zaman geziler düzenleyerek kadınların yerli üretime dair fikir edinmesini sağlamıştır.¹⁵

Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi, yayın organı olarak 6 Mart 1914 tarihinden itibaren Siyanet adıyla haftalık bir de gazete çıkarmıştır.¹⁶ Siyanet; içtimai, edebi, ilmi, iktisadi kadın ve aile gazetesidir. Gazetenin imtiyaz sahibi cemiyetin başkanı Melek Hanım, mesul müdürü ise Kız Sanayi Mektebi muallimlerinden Zaim Hayriye Hanım'dır. Gazetede, Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi ile ilgili haberler ve cemiyetin benimsediği ilkeler doğrultusunda kadınları yerli malı kullanmayı özendirici yazılar öne çıkmıştır.¹⁷ Ayrıca dönemin kadın dergilerinde ele alınan toplumsal yaşam, eğitim, çalışma, edebiyata dair kadınlarla ilgili konulara da yer verilmiştir.¹⁸

Yerli malına talebi artırmak, kamuoyunun bilinçlenmesini ve yerli malı tüketimini artırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunan cemiyetin yaşanan bazı siyasal ve askeri gelişmeler nedeniyle isim değişikliğine gittiği anlaşılmaktadır. “Mamulat-ı dahiliye istihlakı” (yerli malı tüketimi) yerine “istihlak-ı milli” (milli tüketim) politikası benimsenmiştir. Bunda Balkan Savaşları sonrasında gelişen milliyetçi fikirler etkili olmuştur. “Mamulat-ı dahiliye istihlakı” terimi Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde Müslüman ve gayrimüslimler tarafından üretilen mallara atfen kullanılırken “istihlak-ı milli” ile Türk-Müslüman üreticilerin ürünlerinin tüketimi kastedilmiştir.¹⁹ Bu doğrultuda I. Dünya

13 “Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesinden:” *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 77, 2 Temmuz 1913, s. 4.

14 “Bir Müesses-i Milliye”, *Tanin*, 4 Temmuz 1913, s. 3; Nazire Saim, “İstihlak-ı Milli Ticarethanesini Ziyaret”, *Kadınlar Dünyası*, 20 Eylül 1913, Sayı:100-8, s. 8.

15 Fatma Mükerrerem, “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Hereke'yi Ziyareti”, *Kadınlar Dünyası*, 27 Eylül 1913, Sayı: 100-9, s. 8; Müge Telci, *National Politics and Ottoman Womens's Press: a Case of Study of Kadınlar Dünyası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007, s. 67-72.

16 Gazetenin 9 Temmuz 1914 tarihli 16. sayısından sonraki dönemi mevcut olmadığından hangi tarihe kadar yayın yaptığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mevcut nüshalardan 6 Mart 1914-9 Temmuz 1914 tarihleri arasında yayınlandığı söylenebilir. I. Dünya Savaşı nedeniyle pek çok gazete ve dergi yayın faaliyetine son verdiğinden muhtemelen Siyanet'in de yayını durmuştur.

17 Meliha Melek, “Meslek ve Muradımız”, *Siyanet*, Sayı: 1, 6 Mart 1914, s. 1.

18 Çakır, *Osmanlı Kadın...*, s. 100; Siyanet'te yayınlanan yazıların içeriği ile ilgili bkz: Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadınının...*, s. 258-260.

19 Nicole Van Os, “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”, Çev: Bülent Keneş, *Türkler*, Cilt: 14, s. 141.

Savaşı yıllarında, Mamulat-ı Dahiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi yerine İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti isminin kullanımı tercih edilmiştir.

1. Osmanlı Devleti'nde Seferberlik İlanı ve İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihli seferberlik ilanından sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Milli Müdafaa Cemiyeti, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti gibi örgütler içerisinde yer alan kadınlar Almanya, Avusturya gibi pek çok ülkede olduğu gibi ordu için yardım çalışmalarına yönelmiştir.²⁰ Seferberlik ilanından sonra İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti üyeleri arasında cemiyet terzihanesinde, Üçüncü Kadın Efendi'nin himayesinde “muavenet-i askeriye” adıyla bir komisyon kurulmuştur.

Cemiyet, bu komisyonun tesisini gazeteler aracılığı ile bir beyanname yayınlayarak Osmanlı kadınlarına duyurmuş ve destek istemiştir. Beynamede, genel seferberlik münasebetiyle eşleri, oğulları, kardeşleri silahaltında sınır boylarında ülkeyi korumak için hazır bulunurken; onların kışlık ihtiyaçlarını kendi elleri ile hazırlamanın kadınlar için vatani bir görev olduğuna dikkat çekilmiştir. Cemiyet terzihanesinde yirmi kadın terzinin askerler için hükümetin verdiği numunelere göre pamuklu mintan, çorap, eldiven gibi kışlık malzeme hazırladığı, arzu eden hanımların da gerek nakden ve gerekse terzihane de dikmiş dikmek veyahut parça parça alacakları kumaşları evlerinde dikmek suretiyle yardım edebilecekleri duyurulmuştur. Kadınları orduya destek için hızlandırmak amacıyla beyannamenin sonunda şu sözlere yer verilmiştir:²¹

“Bugün hudud boylarında vatanımız, ırzımız, namus ve şerefimiz için silahaltında bekleyen kahraman evlatlarımızı unutmamak şedaid-i şitaiyeye (kış mevsiminin zorluklarına) karşı mahfuz ve emin bir halde bulduklarına kalben mutmain (içi rahat) olarak yatağınızda rahat, müsterih uyuyabilmek için ey muhterem, müşfik Osmanlı kadınları ibraz-ı muavenete şitab (acele) ediniz. Arslan yürekli, merd evladlarınıza layık valideler olduğunuzu şu ahval karşısındaki vaziyet ve hamiyetinize nigeran olan (bakan) bütün cihan-ı medeniyet kadınlarına isbat etmek için koşunuz ki bugün hamiyet, muavenet, insaniyet güniüdür.”

Muavenet-i Askeriye Komisyonu, askerlerin ihtiyaç duyduğu eldiven, çorap, iç çamaşırı, yelek gibi kışlık malzemeyi cemiyetin terzihanesinde üretmek için büyük bir azimle çalışmıştır. Cemiyetin fahri başkanı olan ancak ismine ulaşamadığımız Üçüncü

20 “Cihad ve Kadınlar”, *İkdam*, 10 Kânunusani 1915, s. 1.

21 “Muhterem Osmanlı Hanımlarına: Beyanname, *İkdam*, 23 Eylül 1914, s. 2; “Osmanlı Hanımlarına”, *Tanin*, 24 Eylül 1914, s. 4.

Kadın Efendi, himayesindeki komisyonun çalışmalarını yakından takip etmiş, 2 Ekim 1914'te ise cemiyet merkezi ve terzihanesine bir ziyarette bulunmuştur. Burada asker için hazırlanan kışlık malzemeleri incelemiş, çalışan kadınları takdir ve tebrik etmiştir. Hatta ordu için gönüllü çalışan fakir kızlara teşvik amacıyla 10 lira para yardımında bulunmuştur. Ayrıca askerler için kışlık malzeme yapımına sarf edilmek üzere 40 lira bağış yapmıştır.²²

Askerlerin kışlık ihtiyacını temin için yapılan yardımların Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti aracılığı ile tek elden toplanması kararı uyarınca, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nce hazırlanan eşyalar buraya teslim edilmiştir. İlk etapta hazırlanan 1.500 çift çorap ile 1.450 adet avcı yeleği pey-der pey Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'ne teslim etmiştir.²³

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin seferberlik üzerine yaptığı faaliyetler dönem basınında büyük takdir görmüştür. *İkdam* gazetesinde yer alan “Seferberlikte Ahalinin Vazifesi” başlıklı makalede cemiyetin faaliyetleri Osmanlı kamuoyuna şu şekilde örnek gösterilmiştir:²⁴

“İstihlak-ı Milli Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nisvan-ı Muhteremesi gibi sair nisvanımız da daire daire toplanıp levazım-ı matlubenin tesri'ine (çabuklaştırma) himmet ederler (çabalama) ise hudud boylarında bulunan evlad-ı vatana kış gelip çatmadan levazım-ı şitaiyye yetiştirilir.”

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında resmen girişi ile cemiyetin yardım faaliyetleri de yoğunlaşmıştır. İstanbul'da maddi açıdan kimsesiz ve zor durumda kalan asker aileleri tespit edilerek nakdi yardımda bulunulmuştur. Özellikle çok sayıda hamile kadına yardım edildiği gibi, parası olmayan ailelerin ev kiralari da ödenmiştir.²⁵ Kafkas Cephesi'nde yaşanan çarpışmalarda verilen kayıplar üzerine; Üçüncü Kadın Efendi tarafından İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti nezaretinde, 31 Ocak 1915 günü öğle namazını müteakip Ayasofya Camii'nde sadece hanımlara mahsus olmak üzere “mevlid-i nebevi” kıraatı ve Hoca Fehmi Efendi tarafından yapılacak bir va'z (öğüt) programı düzenlenmiştir.²⁶

22 “İlane-i Müşfikane”, *İkdam*, 2 Teşrinievvel 1914, s. 2; “İstihlak-ı Milli Cemiyeti”, *Tanin*, 2 Teşrinievvel 1914, s. 2.

23 Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harbi-i Umumi'deki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, Sayı: 95, 4 Kasım 1915, s. 2799.; “Müdafaa-ı Milliye'ye Teberruat”, *Tanin*, 6 Kânunusani 1915, s. 3.

24 “Seferberlikte Ahalinin Vazifesi”, *İkdam*, 23 Eylül 1914, s. 1.

25 Lebib Selim, “Türk Kadınlığının...”, s. 2799.

26 “Mevlid-i Nebevi”, *Tasvir-i Efkâr*, 29 Kanunusani 1915, s. 1; “Mevlid-i Nebevi Kıraatı”, *Tanin*, 29 Kanunusani 1915, s. 1.

2. İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin Açılışı

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı yıllarındaki en önemli faaliyeti Çanakkale Savaşları'nda yaralanan askerlerin tedavisi için İstanbul'da bir hastane açmak olmuştur. Çanakkale Cephesi'nde 25 Nisan 1915'te başlayan kara çıkartması sonrasında yaşanan çarpışmalar üzerine yaralı asker sayısı da artınca, cephedeki hastaneler kısa sürede dolmuş yaralılar İstanbul'a nakil edilmiştir. Çanakkale kara savaşlarının en şiddetli yaşandığı mayıs ayında İstanbul'daki mevcut hastaneler de ihtiyacı karşılamaya yetmemiştir. Hastanelerde büyük yığılma olunca yaralı askerlerin tedavisi için yeni hastanelerin açılması zorunluluğu karşısında, İstanbul'daki bazı okul binaları çeşitli yardım cemiyetleri ve ordunun denetiminde hastaneye dönüştürülmüştür.²⁷

İstanbul Divanyolu'nda büyük bir konakta faaliyet gösteren ve daha önce Balkan Savaşları sırasında da hastane olarak hizmet veren Kondüktör Mektebi'nde²⁸ İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından 100 yataklı bir hastane açılmıştır.²⁹ Karyola, yatak, soba vs. yanında ameliyathane ve pansuman kısımları için gerekli cerrahi aletler, bant, gaz, pamuk, ilaç gibi hastanenin bütün ihtiyacını cemiyet kendi imkânları ile temin etmiştir.³⁰ Hastanenin kuruluşu için yaklaşık altmış bin kuruşluk bir meblağ harcanmıştır. Bu para İstihlak-ı Milli Cemiyeti mağaza ve terzihanesinden elde edilen gelirlerin yanında cemiyetin üyeleri ile tüccardan Balcızade Zeki ve İlyas beylerin verdiği yardımlarla toplanmıştır. Ayrıca daha sonra yine hastanenin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere bir miktar nakit para da cemiyet üyeleri ile doktorlardan oluşan hastane yönetim kurulu kasasına yatırılmıştır.³¹

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin resmi açılışı 3 Haziran 1915 günü öğleden sonra saat ikide yapılmıştır.³² Törene, cemiyet üyesi hanımefendiler ile

27 İsmail Sabah, "Çanakkale'ye Asker İhracının İlk Günleri ve İstanbul'da Okullara Yansımaları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 11, Güz 2013, Sayı: 15, s. 63-67; Lokman Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı: 15, s. 98-100.

28 Kondüktör Mektebi, Nafia Nezareti tarafından 22 Ağustos 1911'de mühendislere yardımcı personel yetiştirmek üzere Sultanahmet Divanyolu'nda büyük bir konakta açılmıştır. Balkan Savaşı ve Dünya Savaşı yıllarında hastaneye dönüştürülen okul binası günümüzde İstanbul Sağlık Müzesi olarak hizmet vermektedir. Bkz: Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt: 3-4, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 1516.

29 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS).112/20-9*; "Resmî Küşad", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Haziran 1915, s. 2.

30 Lebib Selim, "Türk Kadınılığının...", s. 2812-2813.

31 "İstiklal-i Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi Ser-Tabipliğinden", *İkdam*, 22 Temmuz 1915, s. 2; "Teşekkür ve Taktir", *Sabah*, 22 Temmuz 1915, s. 3.

32 "Resm-i Küşad", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Haziran 1915, s. 2; "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi", *Tanin*, 4 Haziran 1915, s. 4.

tüccardan hastaneye maddi yardımda bulunan kimseler katılmıştır. Hastanenin tabib-i evveli (başhekim) Yusuf Ragıp, tabib-i sanisi (başhekim yardımcısı) Zeki ve operatörü Orhan beyler, hastane memurları, hastabakıcı kadınlar, yaralı Osmanlı subayları da törende hazır bulunmuşlardır. Hastanenin alt katında toplanan kalabalığa, önce Kuru Çeşme Camii imam ve hatibi Ali Rıza Efendi hitap etmiştir. Vatan uğrunda hayatını kaybedenlerin şehadeti, devletin geleceği ve yaralı gazilerin kısa zamanda iyileşmesi için dualar etmiştir. Törende küçük çocuklar vatan konulu şiirler okumuş ve misafirlere şerbet gibi çeşitli ikramlarda bulunulmuştur.³³

Hastanenin hizmete girişinden sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa, Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Süleyman Paşa, Donanma Komutanı Amiral Souchon ve beraberindeki kalabalık bir grup hastaneyi ziyaret etmiştir. Tedavi gören yaralı askerlere şifa dileyen heyet, hastanenin hatıra defterine cemiyet üyelerinin emek ve gayretlerine dair övgü dolu cümleler yazmışlardır.³⁴ Aynı zamanda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin fahri başkanı da olan Üçüncü Kadın Efendi de hastaneye büyük ilgi göstermiş ve 20 lira bağışlamıştır.³⁵

Aylık masrafı 100 lira olan hastanenin ihtiyaçlarının karşılanmasında cemiyet üyeleri büyük bir özveri ile çalışmışlardır. Çoğunluğu, İstanbul'un önde gelen asker ve bürokrat ailelerine mensup eğitilmiş kadınlar olan cemiyet üyeleri yüklü miktarlarda para yardımda bulunmanın yanında, nöbetleşe olarak hastabakıcılık da yapmışlardır. Savaşın gölgesinde kadınların bu hizmetlerinin İstanbul ile Anadolu insanını birbirine yaklaştırdığına dair Lebib Selim'in Türk Yurdu'nda yer alan şu cümleleri oldukça dikkat çekicidir.³⁶

"...Bu hizmetler esnasında İstanbul'un kibar hanımları ile Anadolu'nun yiğit evlatları arasında şefkate müstenit ve pek samimi bir muhadenet (yakınlık) husule gelmekte ve bundan pek mühim neticeler tahdis etmektedir. Evvelleri birbirlerinden uzak durarak yekdiğerini hakkıyla tanıyamayan ve bundan dolayı mütekebil muhabbet ve hürmetleri bittabi noksan olan şehirli ve köylüleri, insanları en ziyade birbirine yakınlaştıran yardım ve şefkat sahasında rabitalar teşkil edip, karşılıklı hürmet ve muhabbet beslemeye başlıyorlar."

Hastanede maddi durumu kötü olan gazilerin eşleri, iş verilerek hademe olarak çalıştırılmışlardır. Aynı işi yapan erkeklere kadınlardan daha çok ücret verildiği dönemde,

33 "Resm-i Küşad", *Sabah*, 4 Haziran 1915, s. 3.

34 "Teşekkür ve Taktir", *Sabah*, 22 Temmuz 1915, s. 3; "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi Ser-Tabipliğinden:", *İkdam*, 22 Temmuz 1915, s. 2.

35 "Müessir Hamiyet", *Sabah*, 24 Haziran 1915, s. 2.

36 Lebib Selim, "Türk Kadınığının...", s. 2813-2814.

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nde çalışan kadın personele erkeklerle aynı miktarda ödeme yapılmıştır.³⁷ Cemiyet, kadınların çalışma hayatında daha yeni yeni yer bulduğu savaş yıllarında, erkeklerle eşit koşullarda çalıştırılması yönünde önemli bir adım da atmıştır. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 16 hastabakıcı İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nde istihdam edilmiştir.³⁸

3. Yaralı Askerler İçin Hastaneye Yapılan Bağışlar

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli kaynaklardan biri, Hariciye Nezareti'nde oluşturulan Mecruhin İane Komisyonu'nun (Yaralılara Yardım Komisyonu) yaptığı yardımlar olmuştur. Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinde, Çanakkale'den İstanbul'a getirilen yaralı gazilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yardım seferberliği başlatılmıştır. Toplanan yardımlar, Mecruhin İane Komisyonu tarafından İstanbul'da gazilerin tedavi gördüğü hastanelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında harcanmıştır.³⁹ Mecruhin İane Komisyonu tarafından İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'ne ilk etapta 100 lira nakdi yardımda bulunulmuştur. Bu para ile daha sonra askeriye devri mümkün olan eşyanın satın alınması şartı getirilmiştir. Hastane yönetimi 100 liranın hangi kalemlere harcandığını tek tek gösteren 27 Ağustos 1915 tarihli bir liste hazırlayarak Komisyon Başkanlığı'na sunmuştur. Bu para ile; masa, sürahi, tepsi, çatal, kaşık, tabak, terlik, soba, soba borusu, pamuk, el havlusu, hastalar için hırkalık kumaş, çeşitli türden kumaşlar, yazı tahtası, battaniye gibi çok çeşitli malzeme satın alınmıştır.⁴⁰

Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a nakledilen yaralı asker sayısının günden güne artması ve hastanelerin yetersizliği karşısında İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin yatak kapasitesinin artırılması yoluna gidilmiştir. Böylece 100 yataklı hastaneye 50 yatak daha ilave edilmesi uygun görülmüştür. Ancak İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin mevcut gelirleri bu yeni masrafları karşılamaya yetmediğinden, cemiyet başkanı Melek Hanım ihtiyaç duyulan para için Hariciye Nezareti'nde oluşturulan Mecruhin İane Komisyonu'na 28 Ağustos 1915 tarihli bir mektup göndererek destek istemiştir.⁴¹ Komisyon, bu talep karşısında gelirlerinde azalma olmasına karşın Melek Hanım'ın başkanlığı altında bulunan hastanenin düzen ve intizamından dolayı 40

37 Lebib Selim, "Türk Kadınlığının...", s. 2814.

38 Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine", s. 104.

39 Recep Çelik, "Çanakkale Gazileri İçin Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinde Toplanan Yardımlar", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 35, 2010, s. 266.

40 BOA.Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR SYS).2174/2-34.

41 BOA.HR.SYS.2174/2-2.

lira daha yardımda bulunmayı kabul etmiştir. Bu karar 11 Eylül 1915 tarihli yazı ile İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi Riyaseti'ne bildirilmiştir.⁴² Karar cemiyette memnuniyetle karşılanmış, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi gazete ilanı ile Mecruhin İane Komisyonu'na teşekkürlerini şu şekilde bildirmiştir:⁴³

“Hastanemiz nevakısını (noksanlarını) ikmal ve bilahire cihet-i askeriyeye devrolunabilecek eşya mubayaası zımnında Hariciye Nezareti celilesinde müteşekkil Mecruhin İane Komisyonu tarafından bu kere dahi hastanemize kırk adet lirayı Osmanî gönderilmiş olduğundan gerek hastane heyeti ve gerek İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından kendilerine alenen beyan-ı teşekkür ederiz.”

Hastane yönetimi Mecruhin İane Komisyonu'nun tahsis ettiği 40 lirayı 10 Eylül 1915 tarihinde teslim almıştır.⁴⁴ Cemiyet bu paranın hangi kalemlere harcandığını gösteren 18 Kasım 1915 tarihli bir liste hazırlayarak Komisyon Başkanlığı'na sunmuştur. Bu para ile; hastaneye ilave edilen 50 adet karyolaya Amerikan, patiska gibi yatak ve yorganlıklar kumaş, soba ve doktorlar için gömlek gibi malzeme alınmıştır.⁴⁵

Hastaneye zaman zaman halktan bireysel yardım da söz konusu olmuştur. Hastanenin kuruluşundan itibaren yardımını esirgemeyen tüccar İlyas Efendi, on beş lirası İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'ne, on lirası Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'ne ve on lirası Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne, on lirası şehit çocuklarına, beş lirası Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne, on lirası da Donanma-ı Osmanî Cemiyeti'ne verilmek üzere toplam altmış lirayı İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Ser-tabibliği'ne vermiştir. İlyas Efendi ayrıca hastanede yatan askerlere bayram münasebetiyle 150 çift çorap hediye etmiştir.⁴⁶ Yine bayram hediyesi olarak hastanede tedavi gören gazilere Hüseyin Cahid Bey Efendi ve ailesi tarafından bir küfe üzüm ve 40 çift çorap ile Matbaacı Servişen Efendi tarafından 2.250 adet mektup kâğıdı hediye edilmiştir.⁴⁷ İstanbul'da bulunan İsviçre tebaasına mensup hanımlar da kurdukları bir komisyon vasıtasıyla İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti hastanesine 628 adet sargı bezi bağışlanmışlardır.⁴⁸

42 BOA.HR.SYS.2174/3-65.

43 Teşekkür-İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesinden”, *İkdam*, 15 Eylül 1915, s. 2.

44 BOA.HR.SYS.2174/2-91.

45 BOA.HR.SYS.2174/2-48.

46 “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi Ser-Tabibliğinden:”, *İkdam*, 2 Teşrinievvel 1915, s. 2; “Gazilerimiz İçin-İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesinden”, *Sabah*, 26 Teşrinievvel 1915, s. 4.

47 “Gazilerimiz İçin-İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesinden:”, *Sabah*, 26 Teşrinievvel 1915, s. 4.

48 Lokman Erdemir, “Çanakkale Muharebeleri Srasında İstanbul'da Yardım Faaliyetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, s. 53; “Osmanlı Mecruhları İçin”, *Servet-i Fünun*, No: 1265, 11 Eylül 1915, s. 272.

4. Hastaneye Gelir Sağlamak İçin Yapılan Faaliyetler

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, I. Dünya Savaşı yıllarında; Milli Müdafaa Cemiyeti, Osmanlı Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi gelir elde etmek amacıyla dönemin yeni moda eğlencelerinden biri olan bir sinema işletmeciliği yapmıştır.⁴⁹ Hastanenin açılış çalışmaları devam ederken, Divanyolu'nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Sineması'nın resmi açılışı 17 Mayıs 1915'te yapılmıştır. Açılış günü geliri gazilere tahsis edilen bir de müsamere düzenlenmiştir.⁵⁰ Hastane yararına film ve savaşa dair görüntüler gösterilmiştir. Örneğin; 21-23 Mayıs 1915 tarihleri arasında "Herkes Kısmetiyle" adındaki 1.900 metre uzunluğundaki dram ve savaşa ait son görüntüler, üç kısımlık kurdeleler ile çeşitli komedi sahneleri gösterilmiştir.⁵¹ Dönemin gazetelerinde de İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Sineması'nı kamuoyuna tavsiye eden yazılar yer almıştır.⁵² Hatta zaman zaman indirim yapıldığına dair ilanlarla İstanbul halkının sinemaya olan ilgisi artırılmaya çalışılmıştır.⁵³

Hastaneye gelir sağlamak amacıyla cemiyet üyelerinin büyük ilgi gösterdiği piyango, müsamere gibi bir takım etkinlikler de düzenlenmiştir.⁵⁴ Örneğin dönemin basınında İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından yakutlu pırlanta yüzük piyangosu yapıldığı ve 745 numaralı bilete isabet ettiği yer bulmuştur.⁵⁵ Ayrıca geliri hastaneye tahsis etmek üzere Beyoğlu Taksim Bahçesi'nde yine İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından 2 Temmuz 1915 Cuma günü gündüz hanımlar, gece erkeklere olmak üzere bir müsamere düzenlenmiştir. İsmail Hakkı Bey'in katılımıyla Mabeyn-i Hümayun'un 25 kişilik ince saz takımı, Yavuz Sultan Selim Mızıkası konser vermiştir. Müsamerede İhsan Raife Hanım, İnas Mektebi Sultanisi edebiyat muallimi Tahsin Bey ve Celadet Bey tarafından hissi ve milli manzumeler okunmuş, sinema gösterimi ile çocuk ve kadınlara özel eğlenceler organize edilmiştir.⁵⁶ Yine Üçüncü Kadın Efendi'nin himayesinde Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda 27 Mayıs 1916 tarihinde gündüz saat birde kadınlara, gece saat sekizde de erkeklere bir müsamere düzenlenmiştir.⁵⁷

49 Özde Çeliktemel-Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Online International Journal of Communication Studies*, June 2010, Vol: 2, s. 2.

50 "Divanyolu'nda", *İkdam*, 13 Mayıs 1915, s. 2.

51 "Divanyolu'nda-İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi Sineması", *İkdam*, 22 Mayıs 1915, s. 2.

52 "Divanyolu Sineması", *Sabah*, 17 Temmuz 1915, s. 4.

53 "Divanyolu'nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Sinemasında", *Tasvir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1915, s. 2.

54 Lebib Selim, "Türk Kadınlığının...", s. 2814.

55 "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesinden", *Sabah*, 6 Eylül 1915, s. 3; "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesinden", *İkdam*, 6 Eylül 1915, s. 2.

56 "McCruhın Hastanesi Menfaatine", *İkdam*, 1 Temmuz 1915, s. 2.

57 "İstihlak-ı Milli Hanımlar Cemiyeti Hayriyesi", *İkdam*, 26 Mayıs 1916, s. 2; "Müsamere", *Tanin*, 26 Mayıs 1916, s. 4.

5. Hastanede Verilen Hizmet ve Cemiyet Üyelerinin Taltifi

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi, kısa sürede başta cemiyet başkanı Melek Hanım olmak üzere cemiyet üyelerinin çabaları ile 150 yataklı donanımlı bir hastane haline getirilmiştir. Melek Hanım, hastanenin tüm ihtiyaçları ile yakından ilgilenmiş, bu hususta büyük emek sarf etmiştir. Hastaneyi ziyaret eden Lebib Selim, Türk Yurdu’nda yayınlanan makalesinde, hastaneyi kendisine bizzat Melek Hanım’ın gezdirdiğini belirterek hastaneye dair izlenimlerini şu şekilde nakletmiştir:⁵⁸

“...Hanımlarımızın idare ettiği bu hastane ale-l-umum (genel olarak) pek temiz ve havadar olduğu gibi hastaların üstü başı ve yatak takımları da bu fedakâr ve hassas millet analarının gazi evlatlarına ne derecede ihtimamla baktıklarını açık göstermektedir. Hastaneyi gezerken Türk kadınlığının şayan-ı iftihar pek mühim olan gayret ve himmetlerini bilmiş olmakla kendimde derin bir hiss-i meserret (sevinç) duydum: Bugün mezkur hastaneyi idare etmek için ayda yüz lira kadar bir masrafa ihtiyaç olup “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti” bu meblağı sırf kendi azalarının himmetleri sayesinde tedarik etmektedir.”

Tanın gazetesi muhabirinin İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi’ne yaptığı ziyarete dair görüşleri ise gazetesinde şöyle yer bulmuştur.⁵⁹

“Divanyolu’nda hastane ittihaz olunan eski Kondüktör Mektebi binası büyük bir evdir. Oraya gittim. Ser-tabib Bey tarafından kabul olundum. Mumaileyh bizzat hastaneyi gezdirdi. Bir hastane için en evvel lazım olan şey temizlik olduğundan ona dikkat ediyordum. Bu nokta-i nazardan hastaneyi hakikaten pek fevkalade buldum. Adeta meraklı bir ev hanımı tarafından idare edilen bir hane kadar temiz idi.

Hastaların birçoğuyla konuştum. Pekiyi bakıldıklarını, yiyeceklerine, içeceklerine, ilaçlarına fevkalade dikkat edildiğini söylediler.

İstihlak-ı Milli Hanımlar Cemiyet-i Hayriye’si azasından yirmi kadar hanım da hastalara pek müşfikane bir surette bakıyorlardı.

Doktor Bey’in verdiği malumata göre hastanenin kaffe-i malzemesi en küçük teferruata varıncaya kadar hanımlar tarafından tedarik edildiği gibi atisini temin için de beş yüz lira kadar ihtiyat akçesi mevcuttur. Etubbanın cümlesi fahri olarak ifa-yı hizmet eylemektedirler. Hastalara taam ve ecza cihet-i askeriyeden verilmekte ve yoğurt, süt, yumurta hastane tarafından tedarik olunmaktadır. Küçük olan ameliyathanesi de pek temizdir...”

Hastanenin kuruluşu, düzen ve intizam içinde verdiği hizmet kamuoyunda övgüyle karşılanmış cemiyet başkanı Melek Hanım ve diğer cemiyet üyeleri büyük takdir görmüştür. Gazilerin tedavisindeki hizmetlerinden dolayı Melek Hanım ve hastanede

58 Lebib Selim, “Türk Kadınlığının...”, s. 2813.

59 “İstihlak-ı Milli Hanımlar Cemiyeti’nin Hastanesi”, *Tanın*, 9 Kanunuevvel 1915, s. 3.

gönüllü olarak hastabakıcılık yapan 11 cemiyet üyesi, Hilal-i Ahmer tunç madalyasına layık görülmüştür. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından madalya verilen kadınların isimleri şunlardır:⁶⁰

*“Merhum Abdullah Paşa kerimesi ve İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Reisesi Melek Hanım
Basiretçi Merhum Ali Bey kerimesi Sabiha Hanım Efendi
Osman Paşa haremi İsmet Hanım Efendi
Sihhiye dairesi muhasebecisi Doktor Fuad Bey haremi Yekdane Hanım
Merhum Celaleddin Paşa kerimesi Feride Hanım
Mısırlı Selahaddin Bey kerimesi Leyla Hanım
Fırka 34 ser-tabibi Yüzbaşı Fevzi Bey haremi Melek Hanım
Merhum Ahmet Fevzi Paşa kerimesi Huriye Hanım
Suriye Umur-ı Ecnebiyye Müdürü Celal Bey haremi Nebile Hanım
Evkaf Su Mühendisi Burhaneddin Bey haremi Gavril Hanım
Nafta Heyet-i Fenniye baş katibi Sudi Bey haremi Seniha Hanım
Merhum Neşet Bey haremi İsmet Hanım”*

6. Hastanenin Kapanışı ve Cemiyetin Diğer Faaliyetleri

Çanakkale’de çarpışmaların son bulması ve İtilaf kuvvetlerinin 1915 Aralık ayından itibaren çekilmeye başlaması üzerine İstanbul’a yaralı sevkıyatı durduğundan, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi’nin faaliyetine Mayıs 1916’da son verilmiştir.⁶¹ Hastanenin bütün evrakı ve malzemesi Maltepe Hastanesi’ne teslim edilmiştir.⁶² Ancak hastanenin kapatılmasından sonra cemiyet faaliyetlerine ara vermemiş, Beyoğlu’nda açılan Japon Askeri Hastanesi’nde yüz elli yataklık koğuşun bütün teçhizat ve levazımını temin etmiştir.⁶³

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Çanakkale Savaşları sırasında tüm dikkatiyle hastaneye odaklanmış, kuruluş amacı olan yerli malı kullanımı ve yerli üretimin teşviki politikasından uzaklaşmıştır. Cemiyet “milli iktisat” anlayışına uygun çalışmalarına kısa bir süre ara vermiştir. Ancak bu yöndeki görüşler doğrultusunda, Ekim 1916’da cemiyetin mağaza ve terzihanesinin yeniden faaliyete geçirilmesi için girişimde bulunmuştur. Divanyolu’nda eski binasında 12 Ekim 1916 tarihinde törenle “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti ve Darüssınaa ve Terzihanesi” adıyla kaldığı yerden

60 BOA.İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi (I.DUİT).73/63-7.

61 “İstihlak-ı Milli Kadınlar Hastanesi”, *İkdam*, 4 Mayıs 1916, s. 2.

62 “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi Ser-tababetinden”, *İkdam*, 29 Mayıs 1916, s. 2.

63 “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi”, *İkdam*, 5 Mayıs 1916, s. 2.

faaliyetlerine başlamıştır. Kadınlara yönelik teorik ve uygulamalı biçki-dikiş derslerinin gösterileceği bir de dersane açılmıştır.⁶⁴ Cemiyet, ilan vererek Berlin ve Paris terzi ve moda akademilerinden diplomaları ve çok sayıda madalyası olan Osman Zeki Bey'in cuma günleri ders vereceğini duyurmuştur. Katılan kursiyerlere Berlin'den moda akademilerinden diploma ile altın ve gümüş madalya getireceklerini de taahhüt etmiştir.⁶⁵

I. Dünya Savaşı'nı sonra erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf güçlerinin 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmeleri üzerine, cemiyet milli duygularla harekete geçmiştir. Ülkede başlayan yabancı denetimi ve işgalleri karşısında neler yapılabilir bunları görüşmek üzere 21 Kasım 1918 günü cemiyet merkezinde bir toplantı düzenlenmiştir.⁶⁶ Ülkenin durumu hakkında Osmanlı kadınlarına düşen görevleri görüşülmüştür. İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti'nin girişimde bulunarak Avrupa, özellikle de Amerika'ya yönelik Türklerin lehine propaganda yapması kararı alınmıştır. Dil bilen muktedir kadınlarla beş düşünürden ibaret kurullar oluşturularak, bunları Türklerin hayat hakkını savunmak için İtilaf Devletleri'ne göndermeye karar verilmiştir. İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin girişimi dönemin basınında övgüyle karşılanmıştır.⁶⁷

İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti, mütareke döneminde, 52 parti ve cemiyetin katılımıyla 29 Kasım 1918'de İstanbul'da kurulup, Türkiye'de "Milli Müdafaa" hareketinin örgütlenmesine katkıda bulunan Milli Kongre Cemiyeti içinde yer alan kadın örgütlerinden biri olmuştur. Programında belirtildiği üzere; Milli Kongre'nin kuruluşunda İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti'nin iki üyesi yer almıştır.⁶⁸ Mütareke Dönemi'nde Milli Kongre Cemiyeti, işgallere karşı İstanbul'da protesto mitingleri düzenlenmesinde ve halka direniş ruhunun aşılmasında önemli rol oynamıştır. Mebusan Meclisi'nin feshi ve İstanbul'un işgali, Milli Kongre'nin çalışmalarını olumsuz etkilemiş ve faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Bu süreçten sonra İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin de faaliyetleri son bulmuştur.

64 "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti", *Sabah*, 11 Teşrinievvel 1916, s. 3.

65 "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nden", *Servet-i Fünun*, Sayı: 1301, 22 Mayıs 1916, s. 12; "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti", *İkdam*, 25 Eylül 1916, s. 2.

66 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Ankara, Cem Web Ofset, 2006, s. 130-131; "Milli Tezahürat", *Hadisat*, 22 Teşrinisani 1918, s. 2.

67 "Propaganda", *İkdam*, 26 Teşrinisani 1918, s. 1; "Milli Tezahürat", *Hadisat*, 22 Teşrinisani 1918, s. 2.

68 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 171; Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 93.

Sonuç

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı üzerine, tamamen ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için yardım çalışmalarına yönelmiştir. Kadınlar, cemiyet terzihanesinde eldiven, çorap gibi askerin kışlık ihtiyaçlarını üreterek orduya destek vermişlerdir. İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki en önemli faaliyeti, Çanakkale gazilerinin tedavisi için Divanyolu'nda açtığı 150 yataklı İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi olmuştur. Cemiyetin kurucusu ve başkanı Melek Hanım, hastanenin yönetimiyle yakından ilgilenmiş ve hastabakıcılık yapmıştır. Kadınlar savaşın gölgesinde bir hastanenin yönetimi ve finansmanını üstlenerek sorumluluk almış ve büyük başarı göstermişlerdir. Hastanenin kuruluşu, verdiği iyi hizmet kamuoyunda takdirle karşılanmış, başta Melek Hanım ve diğer cemiyet üyeleri büyük ilgi ve destek görmüştür. İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti çatısı altında cemiyete üye kadınların I. Dünya Savaşı yıllarında aktif olarak yardım faaliyetleri içinde yer almaları; hastane açıp sinema işletmeleri, Osmanlı toplumunda kadının statüsünde yaşanan değişimin somut bir göstergesi olmuştur. Kadınların yeni yeni çalışma hayatında kendini gösterdiği dönemde, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti gerek terzihane gerekse hastanede ihtiyaç sahibi kadınlara iş vererek kadınların çalışma hayatına girişlerine öncülük etmiştir. Ayrıca İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, I. Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleriyle Kurtuluş Savaşı yıllarında vatanın işgalden kurtuluşu için cephe gerisinde cemiyetler etrafında örgütlenerek orduya büyük destek veren Anadolu kadınları için de bir örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS.)

112/20-9

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS.)

2174/2-34

2174/2-48

2174/3-65

İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT.)

73/63-7

2. Süreli Yayınlar

Hadisat

İçtihat

İkdam

Kadınlar Dünyası

Sabah

Servet-i Fünun

Siyaset

Tanin

Tasvir-i Efkar

3. Kitaplar

Kadınlar Dünyası 1-50. Sayılar Yeni Harflerle (1913-1921), Yay. Haz.: Fatma Büyükkaracı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

- Çakır, Serpil: *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Ergin, Osman: *Türk Maarif Tarihi*, Cilt: 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Kaplan, Leyla: *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, ATAM Yayınları, Ankara 1998.
- Kurnaz, Şefika: *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
- _____ : *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, Ankara 2015.
- Oktar, Tiğınçe: *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir 1998.
- Saruhan, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Cem Web Ofset, Ankara 2006.
- Toprak, Zafer: *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.1-2, İletişim Yayınları İstanbul 2011.
- Zihnioğlu, Yaprak: *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

4. Makaleler

- Abdullah Cevdet: “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Münasebetiyle”, *İçtihat*, Sayı: 68, 12 Haziran 1913, ss. 1477-1478.
- Asiye Cahide: “Kadınlardan İntiba”, *Tanin*, 24 Mart 1913, s. 4.
- Çakır, Serpil: “XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.
- Çelik, Recep: “Çanakkale Gazileri İçin Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinde Toplanan Yardımlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 35, 2010, ss. 261-274.
- Çeliktemel-Thomen, Özde: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)”, *Online International Journal of Communication Studies*, June 2010, Vol: 2, ss. 1-17.
- Erdemir, Lokman: “Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı: 15, ss. 91-113.
- _____ : “Çanakkale Muharebeleri Sırasında İstanbul’da Yardım Faaliyetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, ss. 35-50.
- Fatma Mükerrerem: “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi’nin Hereke’yi Ziyareti”, *Kadınlar Dünyası*, 27 Eylül 1913, Sayı: 100-9, s. 8
- Lebib Selim: “Türk Kadınlığının Harbi-i Umumi’deki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, Sayı: 95, 4 Kasım 1915, ss. 2797-2799.
- Maizer Cavit: “İstihlak-ı Dahili Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi’ne”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 26, 12 Mayıs 1913, s. 4.
- Meliha Melek: “Meslek ve Muradımız”, *Siyaset*, Sayı: 1, 6 Mart 1914, s. 1.
- Nazire Saim: “İstihlak-ı Milli Ticarethanesini Ziyaret”, *Kadınlar Dünyası*, 20 Eylül 1913, Sayı: 100-8, s. 8.
- Os, Nicole Van: “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”, Çev: Bülent Keneş, *Türkler*, Cit: 14, ss. 133-144.

Sabah, İsmail: “Çanakkale’ye Asker İhracının İlk Günleri ve İstanbul’da Okullara Yansımaları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 11, Güz 2013, Sayı: 15, ss. 53-76.

4. Tezler

Telci, Müge: *National Politics and Ottoman Womens’s Press: a Case of Study of Kadınlar Dünyası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2007.

Millî Mücadele Döneminde Türkoğlu Gazetesi*

Türkoğlu Newspaper During the War of Independence

Fahri KILIÇ¹

*Bu makale 11-14 Haziran 2019 tarihinde Samsun'da düzenlenen "100. Yılında 19 Mayıs ve Millî Mücadele" Sempozyumu'nda sunulan "Millî Mücadele Döneminde Türkoğlu Gazetesi" isimli bildirden genişletilerek üretilmiştir.

¹Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bolu, Türkiye

ORCID: F.K. 0000-0002-0882-5811

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fahri Kılıç,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Bolu, Türkiye
E-posta/E-mail: kilic_f@ibu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.11.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
01.12.2019

Kabul/Accepted: 23.12.2019

Atf/Citation: Kılıç, F. (2019). Millî mücadele döneminde türkoğlu gazetesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 49-64.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-628333>

ÖZ

Millî Mücadele döneminde "Türkoğlu" adıyla Bolu'da bir gazete yayımlanmıştır. Bolu Vilayet Matbaası'nda basılan gazete iki yıl süren yayın hayatı boyunca Kuvâ-yı Milliye'yi destekleyen yayınları ile kamuoyunu aydınlatıp bilinçlendirmiştir. Türkoğlu gazetesi, 15 Ağustos 1921'den 26 Ağustos 1923 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. İki yıl boyunca 104 sayı çıkartılan gazete Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra kapanmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi eski İttihatçılardan kaymakamlık görevlerinde bulunmuş olan Mithat Akif Bey'dir. Haftalık olarak çıkartılan gazetenin sorumlu yazı işleri müdürü Mehmet Abdi Bey'dir. Kuvâ-yı Milliye lehine bir yayın politikası izlenmiş, Millî Mücadele ile ilgili haberlere, makalelere, şiirlere sıklıkla yer verilmiş, yerel, ulusal ve uluslararası siyasi gelişmeler ele alınmıştır.

Bu araştırmada Türkoğlu gazetesinin Kuvâ-yı Milliye hareketine sağladığı katkı değerlendirilmiştir. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kütüphanesindeki tam koleksiyon üzerinde yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerle Anadolu basınının Millî Mücadele'nin zafere ulaşmasındaki etkisi Türkoğlu gazetesi örneği üzerinden irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Basın, Türkoğlu Gazetesi, Kuvâ-yı Milliye, Mithat Akif

ABSTRACT

During the War of Independence, a newspaper named "Türkoğlu" in the province of Bolu was published. Whilst the period of the newspaper's publication at the Bolu printing house only lasted two years, it nonetheless was very instrumental in informing and enlightening the public with its pro-War of Independence publications. The Türkoğlu newspaper was regularly published between August 15, 1921 and August 26, 1923. 104 issues were published during its two-year operation. The newspaper closed after the success of the National Struggle. Mithat Akif Bey, the publisher of the newspaper, had been a former unionist, and also served as district governor. The editor-in-chief of the weekly newspaper was Mehmet Abdi Bey. The newspaper undertook a pro-National Force publishing

policy and news items, articles, and poems related to the War of Independence were frequently included and local, national and international political developments were discussed.

This research will take a look at the Türkoğlu newspaper and examine how the input of the newspaper's publication policy and its writers supported the National Forces. Qualitative research method was used on the full collection of Ankara University's Turkish Revolution History Institute Library. The effects of the Anatolian Press on the victory of the National Forces were analysed through the data obtained from the Türkoğlu newspaper.

Keywords: War of Independence, Press, Türkoğlu Newspaper, National Forces, Mithat Akif

Giriş

Millî Mücadele sırasında kamuoyu yaratma ve halkı yönlendirmede basın önemli rol oynamıştır. Ulusal ve uluslararası kamuoyu desteğinin sağlanmasının yanı sıra, halka doğru bilgi ulaştırılabilmesinde de Millî Mücadele yanlısı İstanbul ve Anadolu basını son derece hayati görevler üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye hareketinin yanında yer alan bir basının oluşması için çaba sarf etmiştir. İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde yayımlanan Millî Mücadele yanlısı gazeteleri ilgi ile takip etmiş, bu gazeteleri yürüttüğü mücadeleyi kamuoyuna duyurmada bir araç olarak görmüştür. Ayrıca Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kurulmasına öncülük etmiştir.¹

Dönemin basını, Anadolu ile İstanbul'da, Millî Mücadele yanlısı ve karşıtı olarak iki farklı yayın politikası izlemiştir. İstanbul basınındaki Millî Mücadele yanlısı gazetelerin kadrosunda dönemin ünlü gazetecilerinden Cenap Şahabettin, Ruşen Eşref (Ünaydın), Abdülhak Hamid (Tarhan), Yahya Kemal (Beyatlı), Süleyman Nazif, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi vatansever isimler yer almıştır.²

İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin baskısıyla Millî Mücadele yanlısı İstanbul basınına ağır bir sansür uygulamıştır. Millî Mücadele ile ilgili olumlu haberler kısıtlanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın resminin basılması, adının yanında "Paşa" unvanının yazılması yasaklanmıştır. Bu engellemeler nedeniyle, zaman zaman gazete sayfaları boş sütunlar halinde çıkmıştır. Gazetelerin üzerinde ağır baskıların olduğu bu dönemde yine de Tasvir-i Efkâr, İkdâm, Akşam gibi gazeteler sansürlenmiş sayılarıyla bir şekilde yayımlanmışlardır.³

İstanbul'da Millî Mücadele yanlısı gazetelerin yanı sıra İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin desteklediği Millî Mücadele'ye karşıt gazeteler de yayımlanmıştır. Bu

1 *Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1981, s. 35.

2 Yücel Özkaya, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler", Ankara, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 2, 1985, s. 589-590.

3 Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 11, 1988, s. 471-479.

gazetelerinden bazıları Alemdar, İrşad, Akşam, İstanbul, Peyâm-ı Sabah ve Serbesti ile Ümit dergisidir. Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı bir yayın politikası izleyen bu gazetelerin yazarları arasında Millî Mücadele karşıtı yazılarıyla Refi Cevat (Ulunay) Refik Halid (Karay) ve Ali Kemal gibi dönemin tanınmış yazarları bulunmaktadır.⁴

Mustafa Kemal Paşa ve onun öncülüğünde yürütülen Millî Mücadele’yi destekleyen hatırı sayılır sayıda Anadolu basını da bulunmaktadır. Özellikle Millî Mücadele’yi destekleyen İzmir’in Yunan işgaline uğramasından sonra, Anadolu basınının sayısında gözle görülür bir artış olmuştur. İtilaf Devletleri’nin Anadolu’daki haksız işgalleri sonucunda doğmaya başlayan ulusal direncin sözcülüğünü Anadolu’nun birçok şehrinde bin bir fedakârlıklarla çıkartılan bu gazeteler yapmıştır. Millî Mücadele’yi destekleyen Anadolu basınındaki bazı gazeteler; İzmir’de “Hukûk-ı Beşer”, Sivas’ta “İrâde-i Milliye”, Ankara’da “Hâkimiyet-i Milliye” ve “Anadolu’da Yeni Gün”, Eskişehir’de “Yeni Dünya”, Afyon’da “Öğüt”, Balıkesir’de “Ses”, Adana’da “Yeni Adana”, Kastamonu’da “Açıksöz”; Konya’da “Babalık”, Erzurum’da “Albayrak” Amasya’da “Emel”, Edirne’de “Trakya” Trabzon’da “İstikbâl”, Giresun’da “Işık”, Samsun’da “Ahali”, Antalya’da “Anadolu”, İzmir’de “Sadâ-i Hak”, Bursa’da “Ertuğrul”, Kayseri’de, “Erciyes”, Ordu’da “Güneş”, Artvin’de “Yeşil Yuva”, Elazığ’da “Satvet-i Milliye”, Maraş’ta “Amâl-i Milliye”, Bolu’da “Dertli” ve “Türkoğlu” dur.⁵

Buna karşılık İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri tarafından desteklenerek Anadolu’nun çeşitli illerinde yayımlanan Millî Mücadele karşıtı gazeteler de bulunmaktadır. Anadolu basınındaki Millî Mücadele karşıtı bazı gazeteler ise; Trabzon’da “Selâmet”, Balıkesir’de “İrşad”, Adana’da “Ferdâ”, Kastamonu’da “Zafer”, İzmir’de “Köylü”, “Şark”, “Müsâvât” ve “İslâhât”, Edirne’de “Teemmin”, Bandırma’da “Adalet”, Bursa’da “Bursa” ve “Mücâhede”dir. Bu gazeteler, Kuvâ-yı Milliye aleyhindeki yayımlarını Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasına kadar sürdürmüşlerdir.⁶

Millî Mücadele döneminde Anadolu basını, ekonomik ve teknik açıdan büyük zorluklarla yayımlanmış, ancak 200-600 adet basılabilmıştır. Gazetelerin çoğu renksiz ve resimsiz, iki sayfa, tek yapraklıdır. Haftada iki-üç gün çıkanlar ancak dört sayfadır. Sütun sayıları, haber verilmiş biçimleri ve sayfa ebatları düzensizdir. Başyazarları belli olmakla birlikte, kesin yazar kadroları belli değildir. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mehmet

4 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921) Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basınıdaki Tepkileri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1981, s. 3-13.

5 M. Nuri İnuğur, *Türk Basın Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Basımevi, 1982, s. 361-362.

6 A. Kadir Karahan, “Millî Mücadele Basını”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1988, s. 132-144.

Akif (Ersoy), Reşat Nuri (Güntekin) gibi dönemin bazı ünlü yazarları, Anadolu’da yayın yapan bu gazetelere zaman zaman yazılarıyla destek olmuşlardır. Millî Mücadele dönemi gazeteleri sıklıkla, hâkim teması vatanseverlik ve milliyetçilik konularından oluşan makaleler, haberler, şiirler ve öyküler yayımlamışlardır.⁷

Millî Mücadele döneminde maddi ve manevi sıkıntılara rağmen direnişi destekleyen, vatan ve milletin kurtuluşu için yol arayan, halkı bilinçlendirmeye çalışan Anadolu basınının gayret ve azmi takdire şayandır. Bu dönemde zorluklar içinde, milletin çıkarları doğrultusunda yayın yapan gazetelerden biri de Bolu’da yayımlanan Türkoğlu gazetesidir.⁸

1. Bolu’da Yerel Basının Ortaya Çıkışı

Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi’nin 8 Ekim 1864 tarihinde ilan edilmesinden sonra, ilk defa Tuna Vilayeti’nde bir vilayet matbaası kurularak vilayet adına bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmıştır. Daha sonra özellikle 1866 tarihinden sonra başka vilayetler de kendi matbaalarını kurup, gazetelerini çıkarmaya başlamışlardır. XX. yüzyılın başında sayısı otuzu bulan vilayet matbaaları, aynı zamanda kuruldukları yerlerde dergi ve gazeteler için basımevi görevini üstlenmiştir. Vilayet matbaaları vilayetlere dergi ve gazetelerin girmesine, bölgesel dergi ve gazeteciliğin doğmasına ve bu yayınların ışığında bir kamuoyu oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca Tanzimat döneminden itibaren kurulmaya başlayan vilayet matbaalarının etkisiyle sayıları hızla artan yerel yayınlar, merkezin taşıyıcı idare etmesinde önemli araç haline gelmiştir.⁹

Vilayet matbaalarının bir örneği 1913 yılında Bolu’da kurulmuştur. Müdürlüğünü Abdülvahap Efendi’nin yaptığı matbaa ile birlikte Bolu’da ciddi bir süreli yayın anlayışı doğmuştur. Matbaada 1913 yılından 1964 yılına kadar düzenli olarak “Bolu” adıyla haftalık bir resmi vilayet gazetesi,¹⁰ Mithat Kemal Bey tarafından Ferda (1913), Hacı Ağâh, İsmail Cemil, Âdem Zeki, Mehmet Cemil beyler tarafından da Kardeş (1916) isimli dergiler basılmıştır.¹¹ Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise Dertli, Türkoğlu, Kürsü-i Millet, Gamlı, Duygu Yurdu, Yeni Yol, Milli Gaye Altın Yaprak, Yeşil Yaprak ve Çığır gibi dergi ile gazeteler yayımlanmıştır.¹²

7 Bahir Selçuk, “Millî Mücadele’nin Elazığ’dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye’nin Edebî Yönü Üzerine”, *Türk Basın Tarihi*, Cilt: II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s. 1028.

8 Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2001, s. 110-111.

9 Bülent Varlık, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 99.

10 Yunus Baki Koçak, *Bolu’da Basın ve Yayın Hayatı*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016, s. 171-193.

11 Selami Özsoy, “Bolu’da Dergi Yayıncılığının Geçmişi: (1915- 1970)”, *Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet*, Aydın, Kasım 2018, s. 78.

12 Mehmet Tunçkol, “Millî Mücadele Dönemi’nde Bolu Basını”, <http://www.bolugundem.com>, Erişim Tarihi: 26.11.2016.

1.1. Türkoğlu Gazetesi

Millî Mücadele döneminde Bolu'da yayımlanan Türkoğlu, 15 Ağustos 1921 (1337) tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi Akif Beyzâde Mithat Akif Bey, gazetenin mesul müdürü ise Abdi Ağazâde Mehmet Abdi Bey'dir. Gazete, Bolu Hükümet Matbaası'nda basılmış, idarehane adresi ise Türkoğlu olarak gösterilmiştir. Gazetenin yıllığı 250 kuruş, altı aylığı 150 kuruş, nüshası ise 100 paradan satılmaktadır. Daha sonra abonelik fiyatlarında indirimle gidilmiş gazetenin yıllığı 150 kuruş, altı aylığı ise 75 kuruşa satılmıştır. Gazetenin abone bedeli ve ilan ücretleriyle ayakta durduğu anlaşılmaktadır. İlanlar satırı beş ila on kuruş arasında değişen tarifelerle fiyatlandırılmıştır. İlk on nüshası pazartesi günleri basılan gazetenin diğer sayıları pazar günleri yayımlanmıştır. Gazetenin 104 sayıdan oluşan tüm nüshaları Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü arşivi ile bazı sayıları Bolu Kent Müzesi arşivinde bulunmaktadır.

Fotoğraf-1: Türkoğlu gazetesinin ilk nüshası

Türkoğlu gazetesinin ilk sayısı 15 Ağustos 1919 tarihinde yayımlanmıştır. Bolu Vilayet Matbaası'nda basılan ilk sayıda Türkoğlu; 1337, pazartesi, sayı: 1 sahibi, mesul müdürü, abonelik şartları ve bir halk gazetesi olduğu ibaresi belirtilerek, ilk sayısında kurban derilerinin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bağışlanmasını isteyen bir yazı ile çıkarılmıştır.¹³

13 Türkoğlu, 15 Ağustos 1919.

İlk sayılarında herhangi bir logosu bulunmayan gazete, sekizinci sayıdan sonra kapalıncaya kadar özel logosu ile çıkmaya başlamıştır.¹⁴ İzlediği yayın politikası ile Bolu'da Kuvâ-yı Millîye lehine kamuoyu oluşturmayı amaç edinmiştir. Türkoğlu gazetesi, yerel haberlere yer vermekle birlikte, genelde ulusal ve uluslararası basın ajanslarında yer alan Millî Mücadele odaklı haberler ve gelişmeleri de okuyucularına aktarmıştır.

Tek yaprak, iki sayfa olan gazetenin ilk sayfasının en üst kısmında ay yıldızlı sancaklı logosu, imtiyaz sahibi, mesul müdürü, basıldığı matbaa, idarehanesi, yıl, sayı, satış, abonelik bilgileri ve ilan tarifeleri ile “şimdilik haftada bir çıkan Türk gazetesidir” ibaresi bulunmaktadır.¹⁵

Fotoğraf-2: Türkoğlu gazetesinin Mustafa Kemal Paşa görseli içeren nüshası

14 Türkoğlu, 15 Ağustos 1921.

15 Türkoğlu, 19 Teşrin-i Sani 1338.

Türkoğlu gazetesinin nadir resimli sayılarından birisi, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının yer aldığı 19 Teşrin-i Sani 1338 (19 Kasım 1922) sayılı nüshasıdır. Bu sayı, “Manasız ve Lüzumsuz Mütalaalar” ile “Yerinde Kullanılmış Tabir” başlıklı yazılarla çıkartılmıştır.

Türkoğlu gazetesinin sahibi Mithat Akif Bey, daha öğrenciliği yıllarında, Eskişehir’de yayımlanan Mestan İsmail Bey’in gazetesinde yazdığı yazılarla genç yaşta basın hayatına girmiştir. Daha sonra, Vakıf gazetesinin sahibi, Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey’le birlikte bir gazete çıkarır. İttihat Terakki Partisi tarafından Bolu’da görevlendirildikten sonra, önceleri Dertli gazetesinde makaleler yazar. Daha sonra da Kuvâ-yı Milliye’nin ateşli taraftarlığını yapacak olan, Türkoğlu gazetesini yayımlayamaya başlar. Kuvvetli ve keskin kalemimi daha etkili kullanmak ve Millî Mücadele’ye basın yoluyla destek sağlamak amacıyla bu yeni gazeteyi yayımlamaya karar verir.¹⁶

1.2. Mithat Akif (Bandırma) Bey (1882-1934)

Mithat Akif Bey, 1882 tarihinde Bandırma’da doğmuş, Eskişehir Rüştüyesi ve Bursa Askeri İdadisi’ni bitirmiştir.¹⁷ İkinci Meşrutiyet döneminde Bursa Hususi Muhasebe Müdürlüğü ve Mudanya Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Bolu’da İttihat Terakki Partisi’nin kâtib-i mesul görevini yürütmüştür.¹⁸ Görevi sırasında işe işlerinin yanı sıra, şehirde modern eğitim uygulamaları yapmak için Bolu Sultanisi’ne Almanya ve Avusturya’dan tabiiye ve matematik ders araç-gereçleri getirtmiş,¹⁹ Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti’nin bir şubasını açmış; fakir yahut kimsesiz çocuklar ile şehit ve asker çocukları için yardım faaliyetleri düzenlemiştir.²⁰ Mithat Akif Bey, Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Bolu’da tehcir uygulamalarında dolayı suçlu bulunarak tutuklanmıştır. İstanbul’da Bekirağa Bölüğü’nde iki ay gözaltında kaldıktan sonra, Malta Adası’na sürgüne gönderilmiştir. Malta’da yaklaşık iki yıl

16 Yüksel Yıldırım, “Mithat Akif Bey’in Malta Zindanlarından Zonguldak’a Gelişi”, http://www.pusulagazetesi.com.tr/m_6948/mithat-akif-beyin-malta-zindanlarindan-zonguldaka-gelisi/, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2019.

17 Mithat Akif Bey 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi) arifesinde, Bulgaristan’dan Anadolu’ya göç eden bir ailenin çocuğudur. Sofya’dan zorunlu göç sonrasında, önce Bandırma’ya yerleşen aile, daha sonra Eskişehir’e taşınmıştır. Büyükbabası Topal Tahir Beyoğullarından Akif Efendi, Sadrazam Mithat Paşa’nın yakın dostudur. Mithat Paşa; Bulgaristan’daki Niş ve Tuna Valiliği görevleri sırasında, bir süre Sofya’da Mithat Akif’in dedesinin evinde kalmıştır. Dedesi ile Mithat Paşa arasında bir dostluk gelişmiştir. Bu nedenle torununa Mithat Akif ismini vermiştir. Bkz. Tahir Akın Karaoğuz, *Mithat Akif*, Zonguldak, Zonguldak Halkevi Yayınları, 1934, s. 18-20.

18 Selim Sarıbay Mehmet-Tunçkol, *İstiklal Savaşı’nda Mudurnu Bolu Düzce*, Ankara, Mudurnulular Derneği Yayınları, 2015. s. 75-77.

19 Halis Duman, *Anılarım*, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1991, s. 238-240.

20 Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, 1960, s. 637.

tutuklu kaldıktan sonra görülen duruşmasında suçluluğu kanıtlanamadığı için, 24 Mart 1921 günü serbest bırakılmasına karar verilmiştir.²¹

Mithat Akif Bey, II. İnönü Muharebesi'nin kazanıldığı günlerde Bolu'ya dönmüş, Millî Mücadele konusunda Bolu'da yapılan çalışmalara katılmıştır.²² Öncelikle Bolu'da Millî Mücadele yanlısı yayınlarıyla tanınan Dertli gazetesinde dönemin siyasi gelişmeleri hakkında ve Malta'daki sürgün günleri hakkında yazılar yazmıştır. Ayrıca cephede savaşan askerler için yardım kampanyaları düzenlemiş, toplanan yardımların savaş hatlarına götürülmesi ve dağıtılmasında bizzat heyetlerin başında yer almış,²³ Bolu Gençler Birliği'nin başkanlığının²⁴ yanı sıra Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin en aktif faaliyeti yürüten üyelerinden birisi olmuştur.²⁵

Mithat Akif Bey'in çıkarttığı Türkoğlu gazetesi, bu dönemde, Bolu'daki Kuvâ-yı Milliye taraftarlarının yayın organı gibi çalışmıştır. Millî Mücadele hakkındaki tüm gelişmeler okuyucularına aktarılmıştır.²⁶

Mithat Akif Bey, Millî Mücadele başarıya ulaştıktan sonra Bolu'dan ayrılarak Zonguldak'a yerleşmiştir. 1916-1923 yılları arasında bulunduğu Bolu'da kentnin siyasi sosyal kültürel yaşamında gayretli etkin bir idareci olarak iz bırakmıştır. Yaşamının bundan sonraki yıllarında, Zonguldak CHF ve Halkevi başkanlığı görevlerini yürütmüştür. Uzun süredir kendisini etkileyen şeker hastalığının yanı sıra, Bekirağa Bölüğü ve Malta zindanlarında yıpranan bedeni daha fazla dayanamamış, 5 Mayıs 1934 yılında 53 yaşında vefat etmiştir.²⁷

21 TBMM Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İngilizler, 16 Mart 1921 tarihinde, Londra görüşmeleri sırasında Malta sürgünlerinin yargılamalarda suçlulukları kanıtlanamayan Türk tutukluların hemen salıverilmesine karar verilmiştir. Mithat Akif Bey'in Malta'da 17 Aralık 1920 yapılan yargılamada suçluluğu kanıtlanamamış, bu nedenle 24 Mart 1921 günü serbest bırakılmıştır. Malta Adası'nda 736 gün sürgünde kaldıktan sonra yurda dönmüştür. Geniş bilgi için bkz. Bilal Nuri Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985 s. 218-220; Mehmet Akif Bal, *Millî Mücadele Döneminde Bekir Ağa ve Malta Anıları (1919-1921)*, İstanbul, Ark Kitapları, 2003, s. 13.

22 Hamdi Birgören, *İsyan Günlerinde Bolu*, Bolu Belediyesi Yayınları, 2009, s. 196.

23 *Dertli*, 30 Mayıs, 6 Haziran, 13 Haziran, 27 Haziran, 10 Temmuz 1921.

24 *Türkoğlu*, 15 Ağustos 1921.

25 *Türkoğlu*, 19 Eylül 1922.

26 Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 774-777.

27 Tahir Akın Karaoğuz, *Mithat Akif*, s. 30.

Fotoğraf-3: Mithat Akif (Bandırma Bey)

1.3. Türkoğlu Gazetesinde Yayımlanan Yazı ve Makalelerin Özellikleri

Dönem basını gibi, Türkoğlu'nun da en büyük özelliği, Millî Mücadele'ye destek olmak, halkı bilinçlendirmek ve bilgilendirmek amacıyla yazı ile haberler yayımlamak olmuştur. Ayrıca şehrin ve şehir halkının sorunlarını sütunlarına taşımış, okuyucularını yaşadıkları yerle ilgili konularda aydınlatmaya çalışmıştır. Gazete, uluslararası ve ulusal siyasi konuları halka aktarmaya çalışmasının yanı sıra eğitim, sağlık, tarih, din gibi alanlarda da okuyucularına bilgi vermeyi amaç edinmiştir.

Gazetede siyasi ve tarihî özellikteki başyazılar, şiirler ve edebî yazılar, duyuru ve haberlerden, oluşan bir içeriğin var olduğu görülmektedir. Bunların yanında ön ve arka sayfalarda öğretici yanı ağır basan yazılar da yer almaktadır.

Başyazıları kaleme alan Mithat Akif Bey'in toplumsal dayanışma ve ekonomik gelişmeleri, milliyetçi bir bakış açısıyla irdelediği yazıları dikkat çekmektedir. Akıcı bir dil kullanmış makalelerinde genellikle Millî Mücadele konulu yorumlara yer vermiştir. Bunun yanı sıra dönemsel olarak ortaya çıkan siyasi-politik gelişmeler, eğitim, bayındırlık ve iktisadi alanlarda yazılar yazmıştır.

Türkoğlu gazetesinde yayımlanan yazıları şu başlıklar çerçevesinde tasniflemek mümkündür: Mustafa Kemal Paşa ve TBMM ile ilgili yazılar, I. TBMM için yapılan

seçimler ile ilgili yazı ve haberler, İstiklal Mahkemeleri ile ilgili yazılar, İstanbul Hükümeti, Damat Ferit Paşa ve Sultan Vahdettin ile ilgili yazılar, Türk-Yunan Savaşı ile ilgili yazılar, Millî Mücadele sırasında Bolu’da yapılan mitingler ve kutlamalarla ilgili yazılar, Bolu’da Millî Mücadele sırasında toplanan yardımlarla ilgili yazı ve haberler, Paris Konferansı ile ilgili yazılar, saltanat ve hilafetin kaldırılması ile ilgili yazılar, Lozan Konferansı ile ilgili yazılar, Bolu’da ormancılık ile ilgili yazı ve haberler, sanayi-leşme ve iktisadi konularda yazı ve haberler, bayındırlık ile ilgili yazı ve haberler, eğitimi uygulamaları ile ilgili yazı ve haberler.²⁸

1.4. Türkoğlu Gazetesinde Millî Mücadele ile İlgili Haber Örnekleri

Türkoğlu gazetesinde Millî Mücadele döneminin en önemli gelişmeleri günü gününe aktarılmış, Kuvâ-yı Milliye lehine bir kamuoyunun oluşması için çaba sarf edilmiştir. Öncelikle Batı Cephesi’nde Yunanlara karşı elde edilen başarılar okuyuculara bütün detayları ile aktarılmıştır. Bu örneklerden oluşan pek çok haber, gazetenin hemen her nüshasında yer almaktadır.²⁹

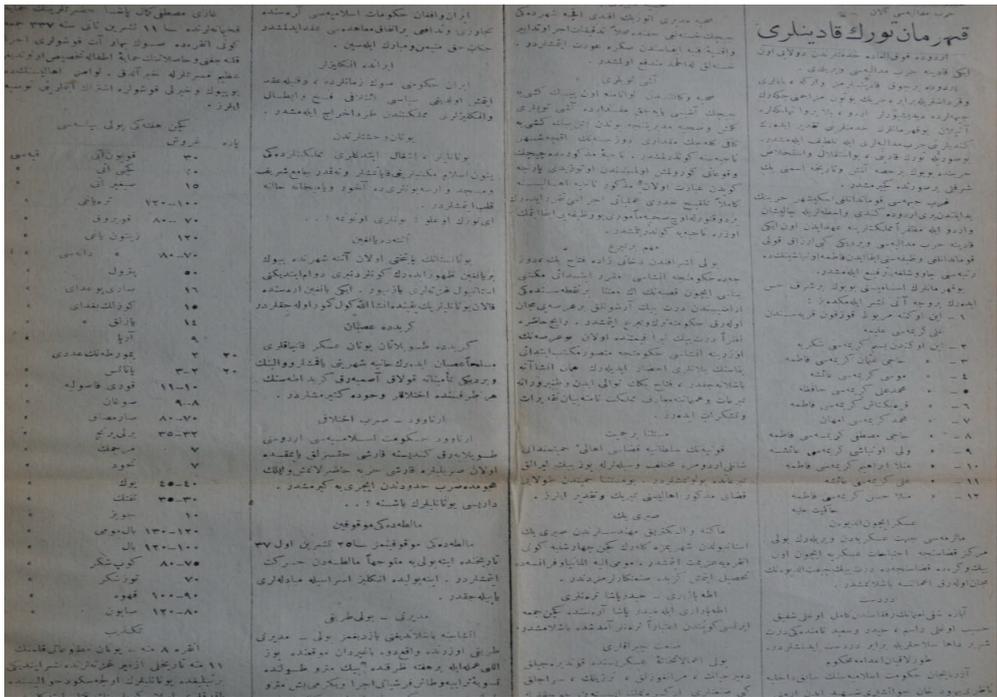
Türkoğlu gazetesinin Millî Mücadele konulu bir başka haberinde ise, Başkumandanlık Meydan Muharebesi’nin zaferle sonuçlandığı okuyucularına duyurulmaktadır. Gazetenin 17 Eylül 1922 tarihli nüshasında yer alan habere göre; “Türk kuvvetlerinin zafer haberleri üzerine, kutlamalar Bolu şehir meydanında geç saatlere kadar devam etmiştir...”³⁰ Bu zafer haberlerinden sonra şehirde düzenlenen kutlama törenlerinin bütün detaylarıyla okuyuculara aktarılması, dönemin ruhuna uygun bir yayım anlayışının örneğini oluşturmaktadır.

Gazetenin bir diğer özelliği de bazı haberlerinin Millî Mücadele tarihi konusunda yapılan araştırmalara birinci elden kaynaklık etmesidir. Örneğin 30 Ekim 1921 (1337) tarihli nüshasında “...Eskişehir Savaşı’nda başından sonuna kadar yer alan ve kendi araçları ile görev yapan 12 Türk kadınına madalya verildiği, erzak kolunu yöneten Fatma Onbaşı’nın da rütbesinin çavuşluğa yükseltildiği” belirtilmiştir.

28 Zekiye Tütüncü, “Türkoğlu Gazetesine Göre İstiklal Savaşının Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1996, s. 83.

29 *Türkoğlu*, 23 Nisan 1922.

30 *Türkoğlu*, 17 Eylül, 1922.

Fotoğraf-4: Türkoğlu gazetesini 30 Ekim 1921 tarihli nüshası

Gazetede babalarının isimleriyle yayımlanan bu on iki Türk kızının isimleri şunlardır:³¹

1-İnnü'ye bağlı Kurgun köyünden Ali Kızı Alime

2-İnnü'den Besim kızı Fatma

3-Hacı Osman kerimesi Fatma

4-Musa kerimesi Aşçe

5-Mehmet Ali kerimesi Hafize

6-Karabektaş kerimesi Fatma

7-Mehmet kerimesi Ümmühan

8-Hacı Mustafa kerimesi Fatma

9-Veli Onbaşı kerimesi Aşçe

10-Molla İbrahim kerimesi Aşçe

11-Ali kerimesi Aşçe

12-Molla Hasan kerimesi Fatma”

31 Türkoğlu, 30 Ekim 1921.

Türkoğlu gazetesinde yer alan bu haber, Türkiye’de kadın tarihi üzerine araştırmalar yapan, başta Afet İnan olmak üzere bilim insanlarına da referans olmuştur.³² Millî Mücadele döneminde kadınlara yaptıkları fedakarlıktan dolayı ilk defa madalya verilmesi, kamuoyu tarafından ilgi ile karşılanmıştır.³³

Millî Mücadele döneminde Anadolu basının en önemli örneklerinden birisi olup, 15 Ağustos 1921’den 26 Ağustos 1923 yılına kadar 104 sayı çıkartılan Türkoğlu, Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasından sonra yayın hayatını sona erdirmiştir.³⁴

Fotoğraf-5: Türkoğlu gazetesi 29 Nisan 1923 tarihli nüshası

Gazetenin 29 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan 87. sayısında TBMM’nin ikinci dönme seçimleri ile ilgili haberlere rastlanılmaktadır. Bu sayıda “Müdafaa-i Hukuk Umduleleri”, “Mebus Namzetleri” ve “Yirmi Üç Nisan Bayramı” gibi yazılar yer almaktadır.³⁵ Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin gösterdiği adaylarının desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konudaki yayınlar gazetenin son sayısına kadar devam ettirilmiştir.

32 Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1975, s. 102-103.

33 Nihal Yazan, “Millî Mücadele’de Kadın ve Kadın Kahramanlar”, *Tercüman Kadın Ansiklopedisi*, İstanbul, Tercüman Gazetecilik Matbaacılık AŞ, 1984, s. 674.

34 *Türkoğlu*, 26 Ağustos 1923.

35 *Türkoğlu*, 29 Nisan 1923.

Sonuç

Millî Mücadele sırasında ulusal ve uluslararası kamuoyu desteğinin sağlanması ile halka doğru bilgi ulaştırılablmesinde Millî Mücadele yanlısı İstanbul ve Anadolu basını son derece hayati görevler üstlenmiştir. Türkoğlu gazetesi de Millî Mücadele'ye destek olmak ve bu çerçevede halkı bilgilendirmek gayesiyle ortaya çıkmış, bunun yanında okuyucularını şehir, ülke ve dünya ölçeğindeki önemli olaylardan da haberdar etmiştir. Siyasi ve tarihî özellikteki yazılar, edebî metinler, güncel haberler, eğitim uygulamaları, ilanlar duyurular gazetenin içeriğini oluşturmuştur.

Türkoğlu, sadece tarihî, siyasî ve sosyal yazılar neşreden bir gazete olmamış, her yönüyle okuyucusunu aydınlatmaya çalışan bir yayın politikası izlemiş; mali ve teknik sıkıntılara rağmen yayımlanmaya devam etmiştir.

Millî Mücadele'nin verildiği bir dönemde yayın yapmış olan Türkoğlu, dönemin siyasi ve sosyal şartlarından dolayı Mustafa Kemal Paşa, vatan, millet ve bayrak sevgisi, düşmana boyun eğmeme, gayret gösterme, azimli olma, Yunan karşıtlığı gibi konuları sıkça işlemiştir.

Mithat Akif Bey, Sakarya Muharebesi'nden hemen önce yayımlamaya başladığı gazetesinde özellikle Yunanların ve Avrupalıların Anadolu işgalini gerçekleştirmek için yapmaya çalıştıkları siyasi ve askeri manevraları sıkça dile getirmiştir.

Millî Mücadele'de elde edilen askeri zaferler, gazetenin her sayısında büyük bir sevinçle okuyucularına duyurulmuştur. Bu haberler sonucunda şehirde oluşan kutlama törenleri de yine okuyuculara haber olarak sunulmuştur.

Şehir halkı, bütün Anadolu'da olduğu gibi tüm imkânlarıyla Millî Mücadele'ye destek vermiş, yardım kampanyaları düzenlemiştir. Bu kampanyalarda elde edilen yardım tutarları gazetenin ilgili sayılarında ayrıntılarıyla kamuoyuna duyurulmuştur.

Boluluların oluşturduğu yardım heyetinin cepheye kadar gidip kendi elleriyle teslim ettikleri yardımlar gazetede yayımlanmıştır. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için düzenlenen yardım kampanyaları ile şehirde görev yapan tüm memurların ordunun ihtiyacı için maaşlarının yüzde yirmisini bağışlamaları haber olarak verilmiştir.

İstiklal Mahkemeleri'nde yargılananların ve aldıkları cezaların neler olduğu gazete sütunlarında okuyucuya aktararak, vatan hainliği olarak adlandırılan suçların, özellikle askerden kaçışın önlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bölgede baş gösteren Kuvâ-yı Millîye aleyhtarlığının önünün alınması için çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Gazetede, İngilizlerle İstanbul Hükümeti'nin iş birliği üzerine eleştiriler sıkça görülmektedir. Bu konuda, tam bağımsızlık politikasının ileri sürüldüğü mandater fikirlerin kesinlikle reddedildiği makaleler yayımlanmıştır.

Bolu'da ormancılık alanında yapılması gerekenler konusunda da çok sık haber ve makale türü yazılar yayımlanmıştır. Bolu'nun ormanlarının değeri üzerine ekonomik bir planlamanın yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca İzmir İktisat Kongresi vesilesi ile çıkan yazılarda da bölgenin ekonomisi üzerine haber ve yorumlara rastlanılmaktadır. Yine kongreye Bolu'dan katılan delegelerin isimleri ve meslekleri de yayımlanmıştır.

Bolu'da eğitim uygulamaları hakkında da haber ve yorumlara yer verilmiştir. Şehirdeki okulların eğitim öğretim süreçleri ve ihtiyaçları üzerinden dönemin eğitim yaklaşımlarını gözlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

*Türkoğlu
Dertli*

2. Kitaplar

- Bal, Mehmet Akif: *Milli Mücadele Döneminde Bekir Ağa ve Malta Anıları (1919-1921)*, İstanbul, Ark Kitapları, 2003.
- Birgören, Hamdi: *İsyân Günlerinde Bolu*, Bolu Belediyesi Yayınları, 2009.
- Duman, Halis: *Anılarım*, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1991.
- Evcin, Erol: *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Girgin, Atilla: *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2001.
- İnan, Afet: *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975.
- İnuğur, M. Nuri: *Türk Basın Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Basımevi, 1982.
- Karaoğuz, Tahir Akın: *Mithat Akif*, Zonguldak, Zonguldak Halkevi Yayınları, 1934.

- Koçak, Yunus Baki: *Bolu'da Basın ve Yayın Hayatı*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- Konrapa, Zekai: *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, 1960.
- Öztoprak, İzzet: *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921) Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1981.
- Sarıbay, S.-Tunçkol M.: *İstiklal Savaşı'nda Mudurnu Bolu Düzce*, Ankara, Mudurnulular Derneği Yayınları, 2015.
- Şimşir, Bilal Nuri: *Malta Sürgünleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1981.

3. Makaleler

- Baykal, Hülya: “Millî Mücadele’de Basın”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 11, 1988, ss. 471-479.
- Özkaya, Yücel: “Millî Mücadele’de Anadolu Ajansı’nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler”, Ankara, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 2, 1985, ss. 587-607.
- Özsoy, Selami: “Bolu’da Dergi Yayıncılığının Geçmişi: (1915- 1970)”, *Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet*, Aydın, Kasım 2018, ss.75-94.
- Selçuk, Bahir: “Millî Mücadele’nin Elazığ’dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye’nin Edebî Yönü Üzerine”, *Türk Basın Tarihi*, Cilt: II, Ankara, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, 2018, ss. 1021-1062.
- Varlık, Bülent: “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Yazan, Nihal: “Millî Mücadele’de Kadın ve Kadın Kahramanlar”, *Tercüman Kadın Ansiklopedisi*, İstanbul, Tercüman Gazetecilik Matbaacılık AŞ, 1984.

4. Tezler

- Karahan, A. Kadir: “Millî Mücadele Basını”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1988.

Tütüncü, Zekiye: “Türkoğlu Gazetesine Göre İstiklal Savaşının Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1996.

5. İnternet Kaynakları

Tunçkol, Mehmet: “Millî Mücadele Dönemi’nde Bolu Basını”, <http://www.bolugundem.com>, Erişim Tarihi: 26.11.2016.

Yıldırım, Yüksel, “Mithat Akif Bey’in Malta Zindanlarından Zonguldak’a Gelişİ”,http://www.pusulagazetesi.com.tr/m_6948/mithat-akif-beyin-malta-zindanlarindan-zonguldaka-gelisi/, Erişim Tarihi: 07 Şubat 2019.

Varlık Vergisi'ne Gösterilen Uluslararası Tepkilere Bir Örnek: ABD'nin Varlık Vergisi'ne Yaklaşımı

An Example of The International Response to Capital Tax (Varlık Vergisi): The Us Approach to The Capital Tax

Yasin COŞKUN¹

¹Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye

ORCID: Y.C. 0000-0002-8151-7874

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yasin Coşkun,
Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye
E-posta/E-mail: ycoskun@siirt.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.08.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.10.2019

Kabul/Accepted: 29.11.2019

Atıf/Citation: Coşkun, Y. (2019). Varlık vergisi'ne gösterilen uluslararası tepkilere bir örnek: ABD'nin varlık vergisi'ne yaklaşımı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 65-82.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-606758>

ÖZ

Bu çalışma ABD'nin Varlık Vergisi'ne yaklaşımını incelemektedir. 11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan bir yasa ile uygulamaya konulan Varlık Vergisi ülkede yaşayan gayrimüslim azınlığı hedef almıştır. Bu durum birçok ülkenin tepkisini çekmiştir. ABD de bu ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye'deki büyükelçiliği vasıtasıyla gelişmeleri yakından izleyen ABD hükümeti, gayrimüslimleri hedef alan böyle bir vergiden rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlığını Türkiye'nin Washington Büyükelçisi üzerinden Türk hükümetine iletmıştır. Ancak ABD, Türkiye'nin işlerine karışır bir pozisyonda görünmemeye de dikkat etmiş ve konu ile ilgili Türk hükümetinin tepkisini çekebilecek bir şekilde doğrudan bir temasta bulunmamayı tercih etmiştir. Varlık Vergisi'nden olumsuz etkilenen Türkiye'deki ABD vatandaşlarının ve şirketlerinin haklarının savunulması konusunda ise ABD Büyükelçiliği aktif bir politika izlemiş ve gerekli gördüğü durumlarda Türk hükümetine protestolar sunmuştur. Yine aynı şekilde diğer ülkelerin Varlık Vergisi'ne göstermiş olduğu tepkiler Büyükelçilik tarafından takip edilerek Washington'a iletilmiştir. Türkiye-ABD ilişkilerinde olumsuz bir havanın oluşmasına neden olan Varlık Vergisi'ne ABD'nin yaklaşımı, arşiv belgeleri ışığında hazırlanan bu çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Varlık Vergisi, ABD, Türkiye, II. Dünya Savaşı

ABSTRACT

This study examines the US approach to the Capital Tax. The Capital Tax, introduced by a law enacted on November 11, 1942, targeted the non-Muslim minority living in the country. This situation caused a negative reaction in many countries. The United States was one of these countries. The US government, closely following the developments in Turkey through its embassy, was uncomfortable with such a tax targeting non-Muslims. This discomfort was delivered to the Turkish government through Turkey's ambassador to Washington. However, the US did not want to be in a position seen as interfering

in the internal affairs of Turkey. The US chose not to have direct contact with the Turkish government in a way that could negatively affect their relations. However, the US Embassy pursued an active policy in order to defend the rights of US citizens and the companies in Turkey adversely affected by the tax. For this purpose, the US Embassy presented notes of protest to the Turkish government. Similarly, the responses of other countries to the Capital Tax were followed by the Embassy and forwarded to Washington. In this study, the US approaches to the Capital Tax, which affected the Turkey-US relations negatively, have been examined in detail in the light of archive documents.

Keywords: Capital Tax, US, Turkey, World War II

Giriş

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiili olarak girmemiştir. Ancak bu savaş Türk ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir.¹ Seferberlik ilan edilerek çok sayıda erkek silah altına alınmıştır.² Askerlerin beslenmesi ülke ekonomisine fazladan yük getirmiştir. Savaş zamanında birçok ürün piyasada bulunamaz hâle gelmiş ve karaborsacılık her geçen gün artmıştır.³ Bu şartlar altında Başbakan Şükrü Saracoğlu Varlık Vergisi'nin baş mimarı olmuştur.⁴ Saracoğlu hükümeti olağanüstü savaş koşullarının yarattığı ortamda haksız kazanç elde eden kesimlerin yüksek kârlılığını vergilendirmek amacıyla⁵ Varlık Vergisi uygulama kararı almıştır.⁶ 9 Kasım 1942'de Meclis'e sunulan kanun, 11 Kasım 1942 tarihinde görüşülerek⁷ kabul edilmiştir.⁸ Bir gün sonra da Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹ Basının destek verdiği bu kanunun¹⁰ maddelerine bakıldığında açıkça herhangi bir kesimin hedef alınmadığı görülmektedir. Ancak

- 1 Sabit Dokuyan, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:2, 2014, s. 26-27.
- 2 Alev Gözcü, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, 2018, s. 89.
- 3 Gürbüz Arslan, "Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 61, 2015, s. 121.
- 4 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 334.
- 5 Mehmet Korkud Aydın, "Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 2018, s. 292.
- 6 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Dönem: 6, Cilt: 28, Birleşim: 3, 11.11.1942.
- 7 *TBMMZC*, Dönem: 6, Cilt: 28, Birleşim: 3, 11.11.1942., Ayrıca Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 40-41., Necati Aksanyar ve Murat Biçer, "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942 – 15 Mart 1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 2008, s. 385.
- 8 "Büyük Kazançlı Vatandaşlardan Vergi Alınacak", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1942, s. 1.
- 9 *Resmî Gazete*, Karar No: 4305, Sayı: 5255, 12.11.1942., Ayrıca bkz. Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi (11. 11. 1942-15. 3 1944)", *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 1991, s. 100.
- 10 İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 280., Arslan Başer Kafaoglu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005, s. 57.

uygulamada ülkede yaşayan gayrimüslim vatandaşlar ve yabancılar yüzde seksenden fazla bir oranla bu verginin ana hedef kitlesini oluşturmuşlardır.¹¹ Bu oran Müslüman kesimde yüzde yedi olmuştur.¹²

Varlık Vergisi hakkındaki kanunun birinci maddesi “*Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (varlık vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir*” demektir.¹³ Kanunun bu maddesinden anlaşıldığı üzere bu vergi tek seferde ve olağanüstü gelir elde edenlere uygulanacaktır. Kanunun yedinci maddesine göre her bir kişiden tahsil edilecek vergi miktarı oluşturulacak komisyonlar tarafından belirlenecektir.¹⁴ Kanun, mükelleflerin ödemesi gereken meblağın 15 gün içinde tespitini ve takip eden 15 gün içinde verginin tahsilini öngörmektedir.¹⁵ 1 ay içinde vergi ödemeyen şahıslar fiziksel kabiliyetlerine göre zorla çalıştırılacaklardır.¹⁶ Varlık Vergisi kapsamında kendileri için belirlenen vergileri ödemek amacıyla gayrimüslim kesim, mallarını elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Gayrimüslimler tarafından Varlık Vergisi’ni ödemek için satılan malların yüzde altmış yedilik bir kısmı Müslüman kesim tarafından satın alınmıştır.¹⁷ Borcunu ödeyemeyenler çalışma mecburiyetinde bırakılmış¹⁸ ve Erzurum Aşkale çalışma kamplarına gönderilmiştir.¹⁹ Ülkede yaşayan yabancılar için de ödemesi gereken yeni vergi borçları çıkarılmıştır. Türkiye’deki bu durum diğer ülkelerin tepkisini çekmiştir.

Yapılan bu çalışma Varlık Vergisi’ne gösterilen uluslararası tepkilere bir örnek olarak ABD’nin Varlık Vergisi’ne yaklaşımını incelemektedir. Uzun yıllar ABD, dış politikada Monroe Doktrini çerçevesinde Avrupa’daki gelişmelerden uzak durmuştur. Ancak Aralık 1941 yılında II. Dünya Savaşı’na İngiltere’nin yanında girmesi ABD dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu çerçevede Türkiye’nin kendi iç meselesi

11 C.L. Sulzberger, “Turkish Tax Kills Foreign Business”, *The New York Times*, 11.09.1943, s. 7., Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 85.

12 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 225.

13 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf, Erişim Tarihi: 30.10.2019.

14 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 148.

15 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951, s. 156.

16 Ferudun Ata, “Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansımaları (New York Times Gazetesi Örneğine Göre)”, *Tarihin Peşinde*, Sayı: 11, 2014, s. 74.

17 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 231.

18 BCA (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), “Varlık Vergisi Talimatı Komisyonu’nun ne zaman, nerede toplanacağına dair Milli Savunma Bakanlığı tarafından sunulan yazı”, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 135-970-8, (13.11.1942).

19 “Vergi Müddeti Bitti”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1943, s. 1; “İlk Kafale Dün Akşam Aşkaleye Yollandı”, *Son Posta*, 28 Ocak 1943, s. 1.

olarak gördüğü Varlık Vergisi'ne yönelik ABD'nin yaklaşımının detaylı bir şekilde irdelenmesi çalışmanın kaleme alınmasının temel nedenlerinden birisi olmuştur. ABD'nin Varlık Vergisi'ne yaklaşımı ile ilgili bilgi sunan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bir bölümü ABD gazeteleri üzerinden analizler yaparak Varlık Vergisi'ni ele almışlardır.²⁰ Bir kısmı da Varlık Vergisi'ne gösterilen uluslararası tepkileri incelerken ABD'ye ayrı bir parantez ayırmışlardır.²¹ Hazırlanan bu çalışmada ise müstakil olarak ABD hükümetinin Varlık Vergisi'ne yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Özellikle 1930'larda Atatürk ile ABD Başkanı Roosevelt arasındaki dostluğun iki ülke ilişkilerine olumlu yansıdığı²² göz önüne alındığında, bu verginin ikili ilişkiler üzerinde olumsuz bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çerçevede arşiv belgeleri detaylı bir şekilde incelenerek analizler yapılmıştır. Ayrıca dönemin gazetelerine de başvurulmuştur. Son olarak Varlık Vergisi üzerine yazılan eserlerden de yararlanılarak çalışmanın ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu yönüyle çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

1. ABD Büyükelçiliği'nin Varlık Vergisi Hakkında Washington'u Bilgilendirmesi

Varlık Vergisi'nin 12 Kasım 1942'de yürürlüğe girmesinin ardından ABD'nin Ankara Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'e telgraf göndererek TBMM tarafından kabul edilen Varlık Vergisi kanunu hakkında bilgi vermiştir. Aslen Yahudi asıllı bir diplomat olan Steinhardt,²³ Türk hükümetinin tüm dikkatini ülkenin karşı karşıya olduğu ekonomik zorluklara verdiğini söylemiştir. Hükümet tarafından getirilen ve TBMM tarafından kabul edilen Varlık Vergisi'nin ülkede dolaşımdaki para miktarını azaltmak için tasarlanan radikal bir vergi olduğunu ifade etmiştir. Steinhardt raporunda Türk hükümetinin bu kanunla Türk parasının alım gücünü artırmayı planladığına değinmiştir. Aynı zamanda mükellefler bu vergiyi ödemek için büyük mal stoklarını satmak zorunda kalacak; bu durum da fiyatların düşmesine neden olacaktır.²⁴

20 Bkz. Ferudun Ata, "Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması (New York Times Gazetesi Örneğine Göre)", s. 63-78.

21 Bkz. Cüneyt Akalın, "Varlık Vergisi'ne Yabancı Tanıklar", *Mülkiye*, Cilt: 29, Sayı: 247, 2005, s. 159-182.

22 Füsün Türkmen, *Kırılgan İttifaktan "Model Ortaklığa" Türkiye-ABD İlişkileri*, İstanbul, Timaş Yayınları, , 2012, s. 45-46.

23 Bkz. Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Sertüveni 1923-1945*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

24 *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1943, The Near East and Africa, Volume IV, Representations to the Turkish Government on behalf of American interests affected by Turkish capital levy tax, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State"*, Document no: 1141, 16 November 1942.

ABD Büyükelçisi Steinhardt'ın Varlık Vergisi'nin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra gönderdiği bu rapor, Washington'u yeni kanun hakkında genel olarak bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Ancak Varlık Vergisi'nin uygulanmaya geçmesinin ardından ortaya çıkan tablo ABD Büyükelçisi Steinhardt'e bu verginin etkisinin ne denli büyük olduğunu göstermiştir. Nitekim Varlık Vergisi'nin uygulamaya konmasının üzerinden yaklaşık 1,5 ay gibi bir sürenin geçmesinin ardından Steinhardt yeniden ABD Dışişleri Bakanı Hull'e bir telgraf göndermiş ve bu verginin Türkiye'deki Amerikan ticari çıkarlarına yönelik olumsuz etkisini dile getirmiştir. Buna göre Steinhardt, Türkiye'deki Amerikan mallarının çok az istisna dışında, Varlık Vergisi'nin hedef aldığı gayrimüslim azınlık iş yerleri tarafından piyasaya sunulduğunu ifade etmiştir. Böylece Türkiye'de katı bir biçimde uygulanmakta olan Varlık Vergisi'nin Amerikan şirketlerinin ürünlerinin satıldığı bu iş yerlerinin çoğunun kapanması ile sonuçlanacağını ifade etmiştir. Bu nedenle Steinhardt, Amerikan ihracatçılarının Türkiye'ye mal göndermeden önce müşterileri ile tekrar iletişim kurması konusunda ABD Dışişleri'ni uyarmıştır. Çünkü daha önceden ABD'li şirketlere sipariş veren işyerlerinin Türkiye'de uygulanan vergi nedeniyle kapanma olasılığı vardır. Nitekim Steinhardt, gayrimüslimlerin sahip olduğu şirketlerin çoğunun devre dışı bırakılacağını ifade etmiştir. Ancak Steinhardt'e göre Varlık Vergisi'ne tabi tutulan azınlıkların sahip olduğu büyük işyerlerinin akıbeti hakkında belirsizlik bulunmaktadır. Türk hükümetinin buraları tamamen kapatma niyetinde mi olduğu ya da bu işyerlerini Müslüman Türk mülkiyeti ve yönetimi altına mı geçirmek istediği konularının henüz kesin bir şekilde anlaşılmadığını bildirmiştir.²⁵

Ankara'daki Büyükelçiliği'nden gelen raporlar üzerine ABD Dışişleri harekete geçmiştir. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün'e Türk hükümetinin Varlık Vergisi uygulamasında Müslüman olmayan Türklere karşı ayrımcılık yaptığına dair raporlar dile getirilerek bu konu hakkında bilgi istenmiştir. Bunun üzerine Erteğün bu konuyu Ankara'ya iletmiştir. Erteğün'e Ankara tarafından gönderilen cevap yazısında gayrimüslim vatandaşlara yönelik herhangi bir ayrımcılık yapıldığı iddiaları reddedilmiştir.²⁶

2. ABD Dışişleri'nin Varlık Vergisi'nden Rahatsızlığı

ABD Dışişleri, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Erteğün tarafından kendilerine iletilen azınlıklara baskı yok yanıtından tatmin olmamıştır. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Hull, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt'e göndermiş olduğu telgrafta

25 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1142, 26 December 1942.

26 *FRUS*, "The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)", Document no: 1143, 13 January 1943.

Büyükelçiliğin raporlarının yanı sıra Türkiye'deki Amerikan şirketleri ve kurumlarından kendilerine gelen mesajlardan Türkiye'de Varlık Vergisi'nin uygulanması noktasında ciddi bir ayrımcılığın olduğunun net olarak anlaşıldığını ifade etmiştir.²⁷ ABD, Türkiye'deki Varlık Vergisi'nin ortaya çıkardığı durumdan rahatsız olmuştur. Ancak ABD Dışişleri, kendilerinin Varlık Vergisi uygulamasına yönelik doğrudan bir müdahalede bulunamayacağını farkındadır. Çünkü Türk makamları bu konuyu kendi iç meselesi olarak görmektedir. Bununla birlikte, Türk hükümetinin azınlıklara dini gerekçelerle baskı yaptığı izleniminin yaygınlaşmasının Türkiye-ABD ilişkilerine ciddi zarar verebileceği ABD Dışişleri Bakanı Hull tarafından Büyükelçi Steinhardt'e gönderilen telgrafta vurgulanmıştır. Nitekim ABD'de bulunan Rum ve Yahudi toplumlarından Varlık Vergisi'ne karşı hoşnutsuzluk sesleri yükselmeye başlamıştır.²⁸ Bu çerçevede ABD'deki Rum Başpiskoposu İstanbul'daki Patrikhane'nin vergiden kaynaklı şikâyetini Amerikan makamlarına iletmiştir.²⁹

ABD Dışişleri, Varlık Vergisi'nden rahatsız olmasına rağmen bu konuyu hâlihazırda Türk makamlarıyla görüşmemesi konusunda Büyükelçi Steinhardt'e talimat vermiştir.³⁰ ABD bir bakıma bekle-gör politikası izlemeyi tercih etmiş ve Türk hükümetini rahatsız edecek bir tutum almaktan kaçınmıştır.³¹ Ancak konuyla yakından ilgilenmeye de devam etmiştir. Büyükelçi Steinhardt'e yaşanacak gelişmelerden Dışişlerini tam olarak haberdar etmesi söylenmiştir. Özellikle verginin Türkiye'deki diğer yabancı ülkelerin menfaatleri üzerindeki etkisinin yakından izlenmesi talep edilmiştir. Ayrıca diğer ülkelerin Varlık Vergisi ile ilgili olarak Türkiye'ye yapabileceği her türlü şikâyetin Dışişlerine bildirilmesi istenmiştir.³²

3. ABD Büyükelçiliği'nin Varlık Vergisi'ne Yönelik Uluslararası Tepkiyi Gözlememesi

ABD Dışişleri'nden aldığı bu talimat sonrası diğer ülkeler tarafından Varlık Vergisi'ne gösterilen tepkiler Büyükelçi Steinhardt tarafından mercek altına alınmıştır. Verginin uygulamasında azınlıkların hedef alınması birçok ülkenin eleştirisine neden olmuştur. Steinhardt, Washington'a göndermiş olduğu raporunda gösterilen tepkilere değinmiştir. Buna göre Ankara'daki diplomatik misyonların hemen hemen tümü,

27 *FRUS*, a.g.b. (adı geçen belge).

28 *FRUS*, a.g.b.

29 Cüneyt Akalın, "Varlık Vergisi'ne Yabancı Tanıklar", s. 168.

30 *FRUS*, a.g.b.

31 C.L. Sulzberger, "Ankara Tax Raises Diplomatic Issues", *The New York Times*, 12 Eylül 1943, s. 46.

32 *FRUS*, a.g.b.

azınlıklara karşı uygulanan ayrımcılığa ve azınlıkların mallarına el koyulmasına yönelik resmî protestolar sunmuşlardır. Bu şekilde Varlık Vergisi'ne yönelik tepkilerini dile getirmişlerdir. Ayrıca Türkiye'deki yabancı diplomatik misyonlar yalnızca protesto etmekle kalmamış, haksızlığa uğradıklarını düşündükleri azınlıklara yardım etme gayreti içinde girmişlerdir. Bu anlamda Almanya ve İsviçre elçilikleri vergiyi ödeyemeyen vatandaşlarına yardım etmek için fon sağlamaya çalışmıştır. Varlık Vergisi'ne daha sert tepki gösteren ülkeler de vardır. Bu çerçevede Bulgar radyosu, Türkiye'de bulunan Bulgarların haksız yere vergilendirilmesi durumunda Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı misilleme tehdidinde bulunmuştur.³³

Büyükelçi Steinhardt yapmış olduğu değerlendirmesinde gösterilen tüm bu tepkilere karşı Türk Dışişleri Bakanlığı'nın ülkede bulunan tüm diplomatik misyonlara uzunca bir not gönderdiğini ifade etmiştir. Bu notta savaşın yol açtığı zorlukların birçok hükümeti ülkelerinde sert tedbirler almaya ittiği vurgulanmıştır. Buna göre seferberlik ilan eden Türkiye uzun süre sert tedbirlere başvurmaktan kaçınmıştır. Ancak ülkede durumun her gün kötüye gitmesi, özellikle tarımla uğraşan kesimin içinde bulunduğu zor koşullar, Türk hükümetini savaş döneminde zenginleşen kişilere vergi uygulamaya mecbur etmiştir. Türk Dışişleri'nce yabancılara karşı ayrımcılığın olduğuna dair iddialar reddedilmiştir. Yasanın hiçbir maddesinde yabancılara karşı herhangi bir şekilde ayrımcılık olmadığı, uygulamada vatandaşlar ve yabancılar arasında bir ayırım yapılmadığı belirtilmiştir. Ayrıca vergiye karşı yapılacak itirazların tek adresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu hatırlatılarak doğrudan hükümete yapılan itiraz ve protestoların sonuç vermeyeceği gösterilmek istenmiştir.³⁴ Sonuç olarak Türk hükümeti ülkedeki koşulları istikrara kavuşturma çabalarının yabancı diplomatik misyonlar tarafından anlayışla karşılanmasını istemiş ve yayınlamış olduğu bu notla uluslararası tepkiyi azaltmayı hedeflemiştir.

4. ABD Büyükelçiliği'nin Protestosu

Varlık Vergisi'ne gösterilen uluslararası tepkiyi takip eden ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt, bu verginin hayata geçirilmesinin ardından Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından izlemeye devam etmiştir. Ocak 1943 tarihinde Washington'a göndermiş olduğu raporunda her ne kadar Varlık Vergisi'nin ödeme tarihi sona ermesine rağmen, İstanbul için öngörülen vergi miktarından³⁵ daha az bir gelir elde edildiğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul'la benzer bir şekilde tüm ülke çapında da beklenen gelirden

33 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1144, 18 January 1943.

34 *FRUS*, a.g.b.

35 "İstanbul Şehrinin Ödeyeceği Varlık Vergisi Yekûnu 330 Milyon Liradır", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, s. 1.

daha az bir kazanç elde edilmiştir.³⁶ Steinhardt'e göre her ne kadar yasada açıkça ifade edilmemiş olsa da gayrimüslim azınlıklara karşı ayrımcılık yapıldığı inkâr edilmez bir gerçektir. Azınlıkların hem taşınabilir hem de taşınamaz mallarına el koyulmaktadır. Varlık Vergisi'ni belirlemek için kurulan komisyonlar,³⁷ hükümetin direktifleriyle hareket etmektedir.³⁸ Büyükelçi Steinhardt, tüm bunlara rağmen hükümet yetkililerinin azınlıklara karşı ayrımcılık yapıldığını reddettiğini ancak özel görüşmelerde Varlık Vergisi'nin uygulanmasında birçok düzeltilmesi gereken adaletsizliğin olduğunu kabul ettiklerinin altını çizmiştir.³⁹

Yerel vergi komisyonları tarafından yapılan vergi borcu değerlendirmelerine itiraz edilemediği için⁴⁰ mükelleflerin uğradıkları haksızlığa karşı başvuracağı tek yol Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilen dilekçeler olmuştur. Ocak 1943 tarihi itibarı ile 3 binden fazla bu tür dilekçe Meclis tarafından alınmış ve olağan parlamento prosedürüne uygun olarak Maliye Bakanlığı'na incelemeye sevk edilmiştir. Ancak Meclis'in çalışmalarına ara vermesi nedeniyle dilekçelere yönelik herhangi bir işlem yapılması mümkün olmamıştır. Aynı zamanda, yapılan dilekçe başvurularının Varlık Vergisi yasası uyarınca hâlihazırda belirlenen cezaları durdurmayaacağına dair Türk makamlarınca bir açıklama yapılmıştır.⁴¹

Gelişmeleri yakından izleyen Büyükelçi Steinhardt, haksızlığa uğradığını düşündüğü Amerikan şirketleri ve vatandaşları için Türk Dışişleri'ne üç adet protesto notası vermiştir. Bu protestolardan ilki Sadullah, Mandel ve Levy adlı şirket hakkında olmuştur. Bu şirketin sahiplerinden Mandel ve Levy, Amerikan vatandaşlarıdır ve şirketin hisselerinin yüzde yetmişine sahiptirler. 140.000 Türk Lirası sermayeye sahip olan bir şirkete 300.000 Türk Lirası vergi uygulanması büyükelçiliğin tepkisini çekmiş ve protesto verilmiştir. İkinci protesto, Socony Vacuum Petrol Şirketi tarafından istihdam edilen ve Amerikan vatandaşı olan Nicholas Ballardur adına yapılmıştır. Bu kişiye 1500 Türk Lirası vergi borcu çıkarılması ABD Büyükelçiliği'nin tepkisine neden olmuştur. Özellikle şirketin Türk çalışanlarına daha yüksek maaş almalarına rağmen hiçbir şekilde

36 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 140., Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 186.

37 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 431.

38 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1144, 18 January 1943.

39 *FRUS*, a.g.b.

40 Alaattin Uca, "Vergi Hukuku Tarihimizden Bir Sayfa: Varlık Vergisi Kanunu Ve Eleştirilen Yönleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20, 2002, s. 280., Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, 2003, s. 12., Faik Ökte, *Varlık Vergisi...*, s. 109.

41 *FRUS*, a.g.b.

vergi uygulanmaması bu tepkilerin kaynağını oluşturmuştur. Üçüncü protesto notu ise yaklaşık 120.000 Türk Lirası tutarında çifte vergilendirmeye itiraz eden Socony Vacuum Petrol Şirketi adına sunulmuştur.⁴²

Görüldüğü üzere diğer ülkelerin diplomatik temsilciliklerinin yaptığı gibi ABD Büyükelçiliği de Varlık Vergisi'ne karşı itirazlarını dile getirmiştir. Büyükelçi Steinhardt değerlendirmesinde Varlık Vergisi uygulamasından kaynaklanan adaletsizliğin Türkiye'de başlıca gündem maddesi olmaya devam ettiğine işaret etmiştir. Basına verdiği röportajlarda Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun bile bireysel davalarda hataların yapıldığını kabul ettiği ve bu hataların düzeltileceğini söylediği Steinhardt tarafından Washington'a rapor edilmiştir. Steinhardt'e göre Varlık Vergisi'nden kaynaklı sorunların çözümü için artık Türk hükümetinin atacağı adımlar beklenmektedir.⁴³

Nitekim Türk hükümeti kısa süre içinde harekete geçerek Amerikan firmalarının mağduriyetlerinin giderilmesine çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Steinhardt'e sorunların çözümü noktasında güvence vermiştir. Bu çerçevede Socony Vacuum Petrol Şirketi'nin vergi borcunu ödememesinden dolayı İstanbul Servi Burnu'nda daha önceden el konulan petrol tankı geri verilmiştir. Ayrıca bu şirketten ödemesi gereken çifte verginin geri çekileceği bildirilmiştir.⁴⁴

5. Türkiye ile ABD Arasında Ortaya Çıkan Bir Yanlış Anlaşılma

Türkiye ile ABD arasında Varlık Vergisi'nden kaynaklı sorunlar giderilmeye çalışılırken iki ülke arasında ortaya çıkan bir yanlış anlaşılma Türkiye-ABD ilişkilerinde bir kriz yaşandığı algısına neden olmuştur. Daha önce değinildiği gibi Varlık Vergisi'nin uygulamaya konulmasının ardından Ankara'daki ABD Büyükelçiliği Washington'a mesaj göndererek birçok azınlık şirketinin vergiden olumsuz etkilendiğini, bu nedenle Türkiye'ye mal gönderecek ABD'li şirketlerin sevkiyat yapmadan önce ticarete bulunduğu şirketlerden teyit almalarını önermiştir. Bu mesajın ardından ABD'li şirketler Türkiye'ye mal gönderirken daha titiz davranmaya başlamışlardır. Bu durum Türkiye tarafında yanlış anlaşılmaya neden olmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Varlık Vergisi'nde azınlıklara yapılan ayrımcılığa karşı misilleme amacıyla Türkiye'ye mal gönderimi yapılmasını engellediği şeklinde yorumlanmıştır. Türk Dışişleri tarafından Washington'daki Büyükelçiliğe gönderilen mesajlarda bu konu sorgulanmıştır.

42 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1144, 18 January 1943.

43 *FRUS*, a.g.b.

44 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1145, 22 January 1943.

Büyükelçi Erteğün tarafından konu Amerikan makamlarına aktarılmıştır.⁴⁵

ABD'li yetkililer, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'ne ABD'nin Türkiye'ye misilleme yapma gibi bir tutumunun olmadığını açıklamışlar ve ikili ilişkilerde ortaya çıkan yanlış anlaşılmanın önüne geçmeye çalışmışlardır. ABD'li yetkililer Büyükelçi Erteğün'e Amerikan mallarının Türkiye'ye gönderilmesindeki yavaşlamanın Varlık Vergisi'nden dolayı ABD'li şirketlerin zarara uğramasının önüne geçmek amacıyla yapıldığını açıklamışlardır. Yoksa Türkiye'ye yönelik herhangi bir ambargo söz konusu değildir. Erteğün bu konuyu Ankara ile görüşeceğini ve ABD'li şirketlerin Türkiye'ye mal göndermeye devam etmelerini istemiştir. Erteğün, Türk hükümetinin Amerikan ihracatçılarının Türkiye'ye gönderdiği mal nedeniyle zarara uğratılmayacağına dair kendi hükümetinin garanti vereceğini umduğunu ABD'li yetkililere iletmiştir. Bunun üzerine ABD'li yetkililer Türk hükümetinden böyle bir garanti gelene kadar mümkün olduğunca Amerikan mallarının Türkiye'ye sevkiyatına devam edilmeye çalışılacağını ifade etmişlerdir.⁴⁶

Nitekim kısa bir süre sonra ABD istediği garantiyi Türk hükümetinden elde edecektir. Aslında yalnızca ABD değil diğer ülkeler de Türkiye'ye mal gönderirken Türkiye'deki şirketlerin Varlık Vergisi'nden dolayı ödeme yapamaması konusundan endişelenmişlerdir. Bu sorunu ilk gündeme getiren ülkelerden birisi Almanya olmuştur. Alman Büyükelçi Franz von Papen bu konuda Türk hükümetine başvurmuştur. Türk hükümeti de ülkeye gelen Alman mallarının ücretinin ödeneceğini garanti etmiştir. Aynı durum ABD için de sağlanmıştır. Erteğün'e iletilen mesajda Ankara'nın Türkiye'ye gelen Amerikan mallarının ödemesinin yapılacağına dair garanti verdiği belirtilmiştir.⁴⁷ Böylelikle Amerikan mallarının Türkiye'ye sevkiyatındaki sorunun önüne geçilmiştir.

Yine de ABD hükümeti ABD'li ihracatçılara Türk hükümeti tarafından kendilerine verilen garantiyi göstererek Türkiye'ye gönderilecek malların ödemesinde sorunla karşılaşmayacaklarını bildirmeden önce Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'nin de görüşünü almak istemiştir.⁴⁸ Büyükelçi Steinhardt, Washington'a gönderdiği cevap yazısında ABD'li ihracatçılara Türk şirketlerinin ödeyemeyeceği ücretler için Türk hükümetinin ödeme garantisi vermesinin olumlu bir gelişme olduğunu vurgulamıştır. ABD hükümetinin Amerikan şirketlerine Türkiye'ye mal gönderdikleri takdirde ödeme konusunda

45 *FRUS*, "The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)", Document no: 1146, 23 January 1943.

46 *FRUS*, a.g.b.

47 *FRUS*, "The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)", Document no: 1147, 29 January 1943.

48 *FRUS*, a.g.b.

sıkıntı yaşamayacaklarını bildirmesinde herhangi bir sorun görmediğini belirtmiştir.⁴⁹ Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Ticaret Bakanlığı'na bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Türkiye'deki tüccarların Varlık Vergisi nedeniyle Amerikan ihracatçılarına ödeme yapamamaları durumunda Türk hükümetinin ödemeyi garanti altına almaya hazır olduğu bildirilmiştir. Ancak Türkiye Büyükelçiliği'nin bu konuda kamuoyuna yönelik bir açıklama yapılmasını istemediği belirtilerek sadece ilgili şahıs ve kurumlara bu konu hakkında bilgilendirilmesi istenmiştir.⁵⁰

6. ABD Dışişleri'nde Türk Hükümeti Üzerinde Baskı Kurulmasına Yönelik Görüşler

Görüldüğü üzere ABD Büyükelçiliği'nin Varlık Vergisi'nin Amerikan çıkarlarına zarar vermesini önlemek amacıyla Türk hükümeti üzerinde yapmış olduğu kararlı girişimler başarılı olmuştur. Bu durum ABD Dışişleri'ni Varlık Vergisi'nin Türkiye'deki yabancılar ve azınlıklar üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmak için yeni yollar aramaya sevk etmiştir. Bu çerçevede ABD Dışişleri'nde Yakın Doğu İşleri Dairesi Başkanı Wallace Murray, 19 Şubat 1943 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı'na bir not göndermiştir. Bu nota Murray, Türkiye'de Varlık Vergisi'nin uygulanmasında azınlıklara yönelik ayrımcılığın aşikâr olduğunun tekrardan altını çizerek bu sorunun çözümü için izlenecek diplomatik yöntem hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre Varlık Vergisi Türkiye'de Mihver devletleri dahil tüm yabancı elçilikler için zor ve hassas bir sorundur. Bu sorunla mücadele etmek için Türk hükümetine karşı güçlü ve doğrudan bir dil kullanılması gerekmektedir. Murray'a göre Büyükelçi Steinhardt bu yönetimi başarıyla uygulamış ve Türk hükümetine sunmuş olduğu protestolarla ABD şirketlerinin lehine adımlar atılmasını sağlamıştır.⁵¹

Türk tarafı ilk etapta Steinhardt'ın taleplerine karşı Varlık Vergisi'nde ayrımcılık yapılmadığı gibi "klişe" cevaplarla olumsuz yaklaşmış bunun üzerine Steinhardt geri adım atmazarak daha güçlü bir şekilde taleplerini dile getirmiş ve istediği sonucu elde etmiştir. Bu açıdan Murray'a göre Varlık Vergisi konusunda Türkiye'ye karşı kararlı bir tutum izlenmelidir. Murray, Türkiye'de istenmeyen bir tür milliyetçiliğin canlanmasının rahatsız edici olduğunu kabul etmiş ancak azınlıklara ve yabancılara yönelik ayrımcılık vakasını hafifletecek şekilde birtakım düzenlemeler yapılacağı konusunda umutlu olduğu-

49 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1148, 30 January 1943.

50 *FRUS*, "The Department of State to the Department of Commerce", Document no: 1149, 4 February 1943.

51 *FRUS*, "The Department of State to the Department of Commerce", Document no: 1150, 19 February 1943.

nu dile getirmiştir.⁵²

Aslında Murray'ın önerdiği bu politika Türkiye'de bulunan yabancı diplomatik misyonların birçoğu tarafından uygulanmış ve Varlık Vergisi'nden dolayı Türk Dışişleri Bakanlığı'na protestolar sunulmuştur. Bunun üzerine Türk hükümeti geri adım atmamak zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ali Şevki Berker, Varlık Vergisi kapsamındaki değerlendirmelere ilişkin Dışişleri Bakanlığı'na protesto sunan diplomatik misyonların danışmanlarını bakanlığa çağırması ve bu ülkelerin vatandaşlarından tahsil edilmesi öngörülen vergilerin gözden geçirilmiş yeni bir listesini vermiştir. Listeleri sunmadan önce Genel Sekreter Berker, gözden geçirilmiş vergilerin Türk makamlarının nihai kararını temsil ettiğini, vergi miktarı ile ilgili başka bir görüşme yapılmayacağını, vergilerin 15 gün içinde ödenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu süre zarfında ödeme yapılmazsa kanunla öngörülen ceza yaptırımlarının kişilere uygulanacağını ifade etmiştir.⁵³

Türk tarafının bu adımına karşı İngiliz Elçilik Müsteşarı Alexander Knox Helm ve İsviçre Orta Elçisi Etienne Lardy gözden geçirilmiş vergi listelerini kabul etmeyi reddetmişlerdir. Alman ve İtalyan Büyükelçiler, Franz von Papen ve Raffaele Guariglia ise kendilerine verilen bu listeleri almışlardır. Ancak Türk hükümeti tarafından konu ile ilgili olarak izlenen yönetime rıza göstermediklerini yazılı olarak bildirmişlerdir.⁵⁴ İngiliz Müsteşarın kendisine verilen listeyi almayı reddetmesi üzerine Genel Sekreter Berker yapmış olduğu açıklamada listelerin İngiliz Büyükelçiliği'ne herhangi bir değerlendirmede bulunması için değil bilgilendirme amaçlı sunulduğunu ifade etmiştir. Böylece bu konuda Türk tarafının kararının kesin olduğunu göstermek istemiştir. Ayrıca kişilerin vergi listelerini temyiz etme hakkına sahip olmadığını da altını çizmiştir. Bunun üzerine İngiltere Büyükelçisi daha sonra Türkiye Dışişleri Bakanı ile görüşmüş ancak her iki taraf da tutumunu koruduğu için hiçbir anlaşmaya varılamamıştır.⁵⁵ Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası da Varlık Vergisi'ni adil olmamakla eleştirmiştir.⁵⁶ Bu süreçte Londra, İngiltere Büyükelçiliği'nin izlediği politikayı onaylamış ve İngiliz hükümeti de geri adım atmamıştır. Türkiye ile diğer ülkeler arasında Varlık Vergisi'nden kaynaklı bu gelişmeleri Washington'a aktaran ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt, kendisi tarafından daha önce dile getirilen iki Amerikan

52 *FRUS*, a.g.b.

53 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1151, 22 June 1943.

54 Cüneyt Akalın, "Varlık Vergisi'ne Yabancı Tanıklar", s. 169., *FRUS*, a.g.b.

55 *FRUS*, a.g.b.

56 *BCA*, "İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası tarafından yayınlanan aylık mecmuada çıkan Yıllık Rapor başlıklı Varlık Vergisi ile ilgili yazının tercümesi", Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 85-560 -19, (07.01.1943).

vatandaşının durumu ile ilgili Türk Dışişleri'nden henüz herhangi bir dönüşün yapılmadığını da ABD Dışişleri'ne bildirmiştir.⁵⁷

7. Varlık Vergisi'nin Sonlandırılması ve ABD

Yukarıda değinildiği gibi her ne kadar Türk hükümeti ülkedeki yabancı diplomatik temsilcilerin Varlık Vergisi'ne yönelik tepkilerine karşı geri adım atmak istemese de zamanla tutumunda yumuşama meydana gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın Almanya'nın başını çektiği baskıcı rejimlerin aleyhine gidişat göstermesi Türk hükümetini daha uzlaşmacı bir politika izlemeye itmiştir. Türkiye bir bakıma Mihver Bloğu'yla aynı çizgide görünmek istememiştir. ABD Büyükelçiliği de Türk hükümetinin Varlık Vergisi'nin uygulanmasında sergilemeye başladığı esnek politikayı yakından takip etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı'na 6 Eylül 1943 tarihinde göndermiş olduğu raporunda Türk hükümetinin her ne kadar belirlenen vergi miktarında herhangi bir değişiklik yapılamayacağını ileri sürmüş olmasına rağmen durumun farklı işlediğini belirtmiştir. Buna göre Türk hükümeti, yabancıların vergi borçları konusunda ülkedeki yabancı diplomatik temsilcilerle pazarlık yapmış ve çoğu durumda belirlenen vergi rakamlarında büyük ölçüde indirim gitmiştir. Bu anlamda İngiliz vatandaşlarından daha önceden toplam 7.000.000 lira gibi bir vergi talep edilirken yapılan görüşmeler sonrası bu rakam yaklaşık 2.500.000 liraya düşürülmüştür.⁵⁸ Yine aynı şekilde diğer ülkelerin vatandaşlarının ödeyeceği vergilerde de indirimle gidilmiştir.

Daha önceden ABD Büyükelçisi'nin Türkiye'deki Amerikan çıkarlarını korumaya yönelik sunmuş olduğu protestolardan da olumlu neticeler alınmıştır. Zaten, Socony-Vacuum şirketine uygulanan vergi konusu önceden çözüme kavuşturulmuştur. Mandel ve Levy, adlı Amerikan vatandaşları için belirlenen 300.000 Türk Lirası vergide de Türk hükümeti tarafından indirimle gidilmiş ve bu rakam 75.000 liraya düşürülmüştür. Yalnızca bir diğer Amerikan vatandaşı Nicholas Ballardur için belirlenen 1500 liralık vergi borcu konusunda Türk hükümetinin henüz herhangi bir adım atmadığı Büyükelçi Steinhardt tarafından Washington'a bildirilmiştir.⁵⁹ Görüldüğü üzere Türk hükümeti Varlık Vergisi'nde sergilemiş olduğu katı tutumdan geri dönmüştür. Zaten kısa bir süre sonra çıkarılan yasa ile mükelleflerin ödememiş oldukları vergi borçlarının tahsil

57 *FRUS*, a.g.b.

58 *FRUS*, "The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State", Document no: 1152, 6 September 1943.

59 *FRUS*, a.g.b.

edilmesi durdurulacaktır.⁶⁰ 1944 yılının Mart ayında yürürlüğe giren yeni kanun ile de o tarihe kadar tahsil edilememiş vergilerin silinmesiyle Varlık Vergisi uygulaması son bulacaktır.⁶¹ Böylece Türkiye-ABD ilişkilerinde olumsuz bir durumun oluşmasına neden olan vergi meselesi ortadan kalkmış olacaktır.

Sonuç

ABD hükümeti Türkiye'deki Varlık Vergisi uygulamasını yakından takip etmeye çalışmıştır. Ankara'daki ABD Büyükelçiliği ülkede yaşanan gelişmelerle ilgili ABD makamlarını bilgilendirmiştir. Burada dikkat çeken nokta Varlık Vergisi'nin ilk olarak uygulamaya koyulduğu zaman ABD'nin genel olarak olumsuz bir tutum sergilemediğidir. ABD Büyükelçisi'nin raporundan da anlaşılacağı üzere Varlık Vergisi, Türkiye'nin zorlu savaş koşullarında almak zorunda kaldığı ekonomik bir tedbir olarak düşünülmüştür. Ancak daha sonra bu verginin gayrimüslim azınlıkları hedef aldığıın anlaşılması üzerine ABD'nin tepkisi giderek olumsuz bir hâl almıştır. Nitekim ABD'li yetkililerce Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Erteğün'e de bu konu sorulmuş ve gayrimüslim azınlıklara karşı takınılan tavırdan dolayı oluşan rahatsızlık dile getirilmiştir. Türk tarafı ise bu iddiaları reddetmiştir. Türk hükümetinin bu tutumu karşısında ABD hükümeti daha ileri giderek ikili ilişkileri olumsuz etkileyecek bir tutum almaktan kaçınmıştır. Yapılan çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan birisi bu olmuştur. Buna göre ABD hükümeti Varlık Vergisi'ne olumsuz yaklaşırken bu konuyu doğrudan Türk hükümeti nezdinde dile getirmemiştir.

Türkiye'nin içişlerine karışır bir tutum sergileyip Türkiye'yi karşısına alacak bir hamlede bulunmak yerine diğer ülkelerle birlikte hareket etmek ABD'nin Varlık Vergisi'ne karşı uygulamış olduğu bir strateji olmuştur. Bu çerçevede ABD Büyükelçisi'ne verilen talimatla diğer ülkelerin Varlık Vergisi'ne yaklaşımının takip edilmesi istenmiştir. Türkiye üzerinde oluşacak uluslararası bir baskının ABD'nin tek başına hareket etmesinden daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Nitekim başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelerin tepkileri Büyükelçi tarafından Washington'a rapor edilmiştir. ABD, Varlık Vergisi'ne yönelik bu şekilde "itidalli" bir politika takip etmesine rağmen ABD vatandaşlarının çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'deki ABD Büyükelçisi inisiyatif olarak aktif bir politika izlemiş ve Türk hükümeti nezdinde kendi vatandaşlarına yönelik uygulamaları protesto etmekten geri durmamıştır. Nitekim

60 "Varlık Vergisi", *Akşam*, 18 Eylül 1943, s. 1.; *TBMMZC*, Dönem: 7, Cilt: 5, Birleşim: 56, 17.09.1943.; *BCA*, "Varlık vergisine dair 4305 sayılı Kanuna ek kanun layihası.", Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 103-69-3, (16.09.1943).

61 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 515.; *TBMMZC*, Dönem: 7, Cilt: 8, Birleşim: 29, 15.03.1944.

yapılan bu protestolar ABD açısından olumlu sonuçlar vermiştir. Bu durum ABD Dışişleri'nin Varlık Vergisi'ne karşı Türk hükümeti nezdinde daha aktif politika izlemesi ve Türk hükümeti üzerinde diğer ülkelerle birlikte baskı kurması yönünde birtakım düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Ancak böyle bir duruma gerek kalmamış, Türk hükümeti Varlık Vergisi uygulamasını durdurmuştur. Bu şekilde Varlık Vergisi meselesi ikili ilişkilerde daha büyük pürüzlere yol açmadan son bulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları:

Foreign Relations of the United States (FRUS), (ABD Dış İlişkileri)

Diplomatic Papers, 1943, the Near East and Africa, Volume IV:

Representations to the Turkish Government on behalf of American interests affected by Turkish capital levy tax:

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1141, 16 November 1942.

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1142, 26 December 1942.

“The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)”, Document no: 1143, 13 January 1943.

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1144, 18 January 1943.

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1145, 22 January 1943.

“The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)”, Document no: 1146, 23 January 1943.

“The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)”, Document no: 1147, 29 January 1943.

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1148, 30 January 1943.

“The Department of State to the Department of Commerce”, Document no: 1149, 4 February 1943.

“The Department of State to the Department of Commerce”, Document no: 1150, 19 February 1943.

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1151,

22 June 1943.

“The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State”, Document no: 1152,
6 September 1943.

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(BCA)*

2. Resmi Yayınlar:

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

3. Gazeteler:

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

The New York Times

4. Kitaplar:

Aktar, Ayhan:

Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Bali, Rıfat N.:

Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Boratav, Korkut:

Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007), İmge Kitabevi Ankara 2008.

_____:

Türkiye'de Devletçilik, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

Çavdar, Tevfik:

Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi, Ankara 2013.

Goloğlu, Mahmut:

Milli Şef Dönemi (1939-1945), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Kafaoğlu, Arslan Başer:

Varlık Vergisi Gerçeği, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Koçak, Cemil:

Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Ökte, Faik:

Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.

- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim: *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Türkmen, Füsun: *Kırılğan İttifaktan "Model Ortaklığa" Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

5. Makaleler:

- Akalın, Cüneyt: "Varlık Vergisi'ne Yabancı Tanıklar", *Mülkiye*, Cilt: 29, Sayı: 247, 2005, s. 159-182.
- Aksanyar, Necati; Biçer, Murat: "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942–15 Mart 1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, 2008, s. 379-400.
- Arslan, Gürbüz: "Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 61, 2015, s. 119-152.
- Ata, Ferudun: "Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması (New York Times Gazetesi Örneğine Göre)", *Tarihin Peşinde*, Sayı: 11, 2014, s. 63-78.
- Aydın, Mehmet Korkud: "Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 2018, s. 298-311.
- Coşar, Nevin: "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, 2003, s. 1-27.
- Dokuyan, Sabit: "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2014, s. 23-55.
- Gözcü, Alev: "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, 2018, s. 85-108.
- Güçlü, Muhammet: "Varlık Vergisi (11. 11. 1942-15. 3 1944)", *Akdeniz*

Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 1991, s. 96-109.

İnci, İbrahim:

“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 272-290.

Sulzberger, C.L.:

“Ankara Tax Raises Diplomatic Issues”, *The New York Times*, 12 Eylül 1943, s. 46.

_____:

“Turkish Tax Kills Foreign Business”, *The New York Times*, 11 Eylül 1943, s. 7.

Uca, Alaattin:

“Vergi Hukuku Tarihimizden Bir Sayfa: Varlık Vergisi Kanunu Ve Eleştirilen Yönleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20, 2002, s. 275-289.

6. İnternet Kaynakları:

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf, Erişim Tarihi: 30.10.2019.

Lyman Bartlett'in Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-1878

Lyman Barlett's Kayseri Station Report, 1877-1878

Çağdaş Lara ÇELEBİ¹

"Şimdi ihmal edilirse, korkarım, her şey ters gidecek..."

*Bu söz, bahsedilen dönemde Ankara'daki İngiliz Konsolosu'nun yeni kurulmuş olan Ankara Protestan cemaati hakkında, Amerikalı misyoner Lyman Bartlett'a yazdığı mektuptan alınmıştır, bkz. The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1877, Vol. 73, Cambridge, The Riverside Press, 1877, s. 278.

¹Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: Ç.L.Ç. 0000-0002-9756-3605

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Çağdaş Lara Çelebi,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: cagdaslara@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 07.10.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.11.2019
Son Revizyon/Last Revision Received:
15.12.2019
Kabul/Accepted: 27.12.2019

Atıf/Citation: Lara Celebi, C. (2019). Lyman bartlett'in kayseri istasyonu raporu, 1877-1878. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 83-127. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-673210>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu'nun (ABCFM) önde gelen misyonerlerinden Lyman Bartlett tarafından kaleme alınan 1877-1878 Kayseri Yıllık Raporu'nda öne çıkan önemli konuları değerlendirmektir. Diğer misyoner raporlarında olduğu gibi hem Kayseri'de hem de dış-istasyonlardaki misyoner okulları, bu okullarda okuyan öğrenciler, eğitim-öğretim, misyonerlerin yerli çalışanları gibi konuların detaylı ve kantitatif bilgini içermesinin yanı sıra, misyonerler tarafından yeni inşa edilen ibadethanenin mimari detayları, Yozgat kilisesindeki sıra dışı gelişmeler, Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1877-1878) ülkenin ekonomik durumuna yansımaları gibi konulardan bahsedilmiştir. Bunların dışında, modern Türkiye'nin başkenti olacak olan Ankara'daki Protestan cemaatinin kuruluşu ve bu oluşum ortaya çıkarken buradaki İngiliz Konsolosluğu'nun desteği, raporun öne çıkan konuları arasındadır. Değerlendirme ayrıca Bartlett'in raporunda bahsedilen bazı olayların dönemin diğer misyoner kaynakları tarafından farklı şekilde yansıtıldığını gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: ABCFM, Protestan Misyonerler, Kayseri, Ankara, Yozgat

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the essential topics that came to fore in the 1877-1878 Kayseri Annual Report, which was written by one of the prominent missionaries of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), Lyman Bartlett. Apart from those subjects which other missionary reports had usually dwelled on (such as detailed and quantitative information about the missionary schools, the pupils who were attending these schools, education, missionaries' native laborers both in Kayseri and its out-stations), subjects such as the architectural design of their recently built worship place, the extraordinary developments that took place in the Protestant church of Yozgat, and the country's deteriorated economic situation caused by the Ottoman-Russian War of 1877-1878 were also pointed out. In addition to these, the formation of

the Protestant congregation in Ankara (which would become modern Turkey's capital city), and the British Consulate's support came to the fore among the important topics mentioned. Evaluation also demonstrates that some events which were touched upon in Bartlett's report were reflected in a different way in other missionary sources of the period.

Keywords: Law of Measures, 22 February 1962, Talat Aydemir, military intervention

Giriş

Değerlendirmesi yapılan 1877-1878 Kayseri İstasyon Raporu, Amerikan Protestan misyoneri Lyman Bartlett tarafından 1878'de Kayseri ve ona bağlı olan dış istasyonlardaki misyoner aktivitelerin gidişatını merkezi Massachusetts'de olan Amerikan Board (ABCFM) kurumuna bildirmek için yazılmıştır. Metnin orijinali Selanik'teki Anadolu Koleji bünyesinde yer alan Bissell Kütüphanesi Arşivi'nin Dijital Depo Bölümü'nde mikrofilm olarak bulunmaktadır (Reel: 589, Doc. No: 106). Nerede görev yaparlarsa yaparlar, kural olarak ABCFM misyonerleri hem buldukları yerin sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi, etnografik ve demografik durumu hem de kendi faaliyetlerini ve çevrelerindeki önemli gelişmeleri içeren senelik raporlar yazmakla yükümlülerdi¹. Bartlett'in raporu da kendi kişisel yazışmalarından birisi olmayıp, misyoner olarak bağlı olduğu kuruma gönderdiği bir dokümandı.

Değerlendirmede birden fazla metodolojiye başvurulmuştur. Öncelikle, kaynağın elde edildiği kurum göz önüne alındığında gerçekliği konusunda herhangi bir şüpheye yer bırakmadığı için dış tenkite gerek kalmamıştır. Fakat belgenin sunduğu bilgilerin doğruluğu ve sebep-sonuç ilişkileri üzerinde, iç tenkit ve terkip yöntemleriyle diğer arşiv kaynakları ve ikincil kaynaklardan tarama tekniği kullanılarak araştırma yapılmış ve elde edilen bilgiler karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Bunların yanı sıra, çalışmanın temelinde tarihi bir belgenin değerlendirmesi olduğu için gerekli yerlerde deskriptif metodolojiden de yararlanılmış ve bu bağlamda belli kurum ve kişilerin konu ile bağlantılı özellikleri ve önemleri tanımlanmıştır².

1. ABCFM (Amerikan Board)

Raporda öne çıkan konulardan bahsetmeden önce Amerikan Board kurumuna ve Lyman Bartlett'in hayatına kısaca bakmak yararlı olacaktır. Ülkemizde 'Amerikan

1 Türkmen Törel-Fusun Çoban Döşkaya, "Amerikan Board Misyoneri Olive L. Parmelee Andrus ve Mardin", *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*, Haz. Doğan Karacoşkun-Osman Köse, Ankara, Berikan, 2018, s. 202.

2 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, Kubbealtı, 1998, s. 30-34; Erkan Ertoşun, "Türkiye'de Siyasi Tarih Çalışmaları: Metodoloji Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi Olarak Örnek Olay Çalışması", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, No. 48, s. 120-121.

Board' olarak bilinen ABCFM, 1810 senesinde Evanjelik Hristiyan canlanmanın gerçekleştiği II. Büyük Uyanış Hareketi döneminde Bradford, Massachusetts'de Andover Ruhban Okulu'nun bazı hocaları ve öğrencileri ile birkaç rahibin katılımıyla kuruldu. Amerika'nın ilk yabancı misyon kurumu olan ABCFM, Osmanlı topraklarındaki Protestan misyoner gruplardan sadece birisiydi. İmparatorluğa ilk gelen Protestan misyonerler Britanyalıları ve faaliyetlerine ABCFM'den daha önce, özellikle Endüstri Devrimi döneminde başlamışlardı. Amerikalı Protestan misyonerler Anadolu'ya ulaştıklarında, başka misyoner toplulukları çoktan varlıklarını hissettirmiş olmalarına rağmen Amerikan Board, faaliyetlerinin yoğunluğu ve etki alanının genişliği açısından aralarında en belirgin olanıydı. 1818 yılında Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine başlama kararı almalarından iki sene sonra 1820'de, Levi Parsons ve Plinky Fisks görevlendirilen ilk Amerikalı misyonerler oldular³. İlk gelenler çok başarılı olmasalar da toplumun sosyal yapısını ve imparatorluğun hukuksal özelliklerini kavrayıp, Osmanlı'daki Müslümanlardan çok Hristiyanlar arasında çalışma yapmaları gerektiğini anlamışlardı⁴. İlerleyen yıllarda Amerikan Board, faaliyetlerini Batı Türkiye Misyonu, Merkez Türkiye Misyonu ve Doğu Türkiye

- 3 Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Vol. 1, Boston, Congregational Publishing Society, 1872, s. x-ix; S. C. Bartlett, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston, ABCFM, 1896, s. 3; Eleanor H. Tejirian ve Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest and Conversion, Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East*, New York, Columbia University Report, 2012, s. 81; Mehmet Ali Doğan, "Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), and 'Nominal Christians': Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, University of Utah, 2013, s. 5-6, 11-12, 24-25, 31-32 . I. ve II. Büyük Uyanış Hareketi üzerine daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Ali Doğan, "Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), and 'Nominal Christians': Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire", s. 19-20, 26; Mithat Aydın, "Osmanlı Balkanlarında İngilizlerin Misyonerlik Faaliyetlerine Dair Bazı Belgeler (1862-1869)", *Belgi*, Sayı: 10, Yaz 2015/III, s. 1408-1410.
- 4 Ercan Karakoç-Senem Civgin, "The History of a Missionary Education Institution from Bahçeçik Armenian Girls School to Scutari American School for Girls (1873-1939)", 5. *Yıldız Sosyal Bilimleri Kongresi, 13-15 Aralık 2018 Tam Metin Bildiri Kitabı*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası, 2018, s. 30; Osmanlı topraklarına ilk olarak İtalyan ve Fransız Katolik misyonerler gelmiştir. Cizvit ve Kapuçinleri, Dominiken ve Frerler ve Avusturyalı Lazaristler takip etmiştir, bkz. Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, Ekim 1999, s. 172-173; Haktan Bırsel, "Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet'in Mektubu)", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9/4 Spring 2014, s. 210-211, 213. Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösterenler Britanyalı Protestan gruplar için, bkz. Esra Danacıoğlu Tamur, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *ÇITAD*, V/12, (2006 Bahar), s. 4-7; Muhsin Önal, "Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bursa'da Papaz Dövüşü: Amerikalı Misyonerlerle Yerli Ruhban Sınıfının İktidar Mücadelesi (1832-1860)", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 25, 2013/2, s. 308; Ercan Uyanık, "II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızları", *Kebikeç Dergisi*, 2014, s. 37. Osmanlı'daki sayıları Amerikan, Fransız ve İngilizlere kıyasla daha az olan Alman misyonerleri için bkz. Ayten Sezer Arıç, "Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri", *CTAD*, Yıl: 8, Sayı: 15, Bahar 2012, s. 108-109.

Misyonu olmak üzere üç ana bölge olarak belirleyip, bu bölgeleri “istasyon” adı altında organize etti⁵.

Osmanlı topraklarındaki Amerikan misyoner faaliyetleri sadece dini aktivitelerle sınırlı değildi. Zaten aktivitelerinin sonuçları da sadece dini alanla sınırlı kalmamıştı. Eğitim kurumları ve hastaneler misyon çalışmalarının başka bir boyutunu oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, misyonerler tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk misyoner okulu 1824’te Beyrut’ta açılmıştı ve bu okulların sayısı 1870’li yılların ortalarında 400’ü aşmıştı. Nitekim kız okulu, erkek okulu, yüksek okul, ruhban okulu, gibi okulların yanı sıra zaman içerisinde tıp okulu ve Türkiye’deki ilk körler okulunu da kurdular.

Tıbbi misyonerlik çalışmalarını da çok geçmeden 1833’te gezici doktorlar ile başlatılar. Osmanlı’da Amerikan Board tarafından ilki 1879’da Antep’te olmak üzere Ankara, Sivas, Merzifon, Kayseri, Van, Bitlis, Beyrut, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı, Mardin, Harput, Adana, Erzurum, Diyarbakır, Konya ve Halep gibi birçok yerde hastane ve dispanserler açıldı. 19. Yüzyıl’da, Osmanlı topraklarında genel anlamda sağlık hizmetleri, misyonerlerin kurdukları hastaneler ve dispanserler seviyesinde değildi. Ayrıca, toplumun belli bir kısmında tıbbi uygulama ve büyü sıklıkla aynı paralelde gittiği için, misyoner sağlık kurumlarındaki tedavilerin başarılı sonuçlar göstermesi, zaman içerisinde bu sağlık kurumlarına imparatorluğun sadece Hristiyanları değil Müslümanlarının da rağbet göstermesine neden oldu⁶.

- 5 Oktay Bozan, “Osmanlı Döneminde Amerikan Misyonerlerinin Diyarbakır Vilayeti’ne Gelişi ve Faaliyetleri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, Nisan 2015, s. 336. Amerikan Board yürüttüğü misyon faaliyetlerini bazı dönemlerde, Ermeni Misyonu, Rum Misyonu gibi daha farklı isimler altında da organize etmişti, bkz. Tahsin Fendoğlu, “Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler*, Haz. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. XIV, Sayı: 189-196. s. 198; Ayhan Öztürk, “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti’nde Kurduğu Misyonlar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, Yıl: 2007/2, s. 63. ABCFM’in ilk hedeflediği topluluk Kızılderililer idi. Aslında Amerikan Board’un bazı kurucuları, kuruluş aşamasında İngiltere’deki Londra Misyoner Cemiyeti’nden yardım almayı denemiş fakat reddedilmişlerdi. Londra’daki misyoner kurum onlara yeni bir organizasyon kurmaktansa kendilerine katılmaları teklifinde bulundu, bkz. Ayhan Öztürk, “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti’nde Kurduğu Misyonlar”, s. 65.
- 6 İsmail Köse, “ABD’li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bir Bakış”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ermeni Nüfusu ve Kilisesi, Misyonerlik*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 148; Filiz Topçu, “Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Bu Sistem Üzerindeki Etkileri”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, Beykent Üniversitesi, 2007, s. 170-187; Cenk Demir, “Amerikan Board’un İzmir’deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Koleji”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2014, s. vii; Abidin Temizer, “Van’da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2, 2013, s. 171, 186-187; İdris Yücel, “Yakın Şark’ta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme: Anadolu’daki Amerikan Misyon Hastaneleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, Güz (15), s. 232-233; Faruk Taşkın, “Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye’deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquiries*, 2017, VI/2, s. 149, 151, 156-160; Faruk Taşkın, “Antep’te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855-1915)”, *Lokman Hekim Journal*, 1 (3), 2011, s. 22-26; İdris Yücel, “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfâ Amerikan Körler Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s. 74-81.

2. Amerikalı Protestan Misyoner Lyman Bartlett

Bazı ABCFM misyonerlerinin Osmanlı topraklarında 50 yıldan fazla görev yaptığı bilinmektedir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde -özellikle Kayseri'de- 20 sene boyunca görev yapan Lyman Bartlett (1831-1912), Amerikan Board'un önde gelen misyonerlerinden birisiydi. Bartlett, 20 Şubat 1831'de Massachusetts'te, ABCFM'in kurulduğu eyalette dünyaya geldi. Osmanlı Devleti'ne misyon göreviyle gelen birçok tanınmış Protestan misyonerin -ve Osmanlı döneminde İstanbul Robert Lisesi gibi okullarda görev almış bazı hocaların da- mezunu olduğu Amherst Koleji'ndeki öğrenimini 1856'da tamamlamasının ardından, kendisi gibi misyoner olan Bayan Barrows ile evlendi. Birkaç sene Vermont Morrisville'de rahiplik yaptıktan sonra 1867 senesinde, sadece bir senelik izin dışında tam 17 yıl boyunca görev yapacağı Kayseri'ye ABCFM misyoneri olarak gitti. 1875 senesinde Merzifon ve Sivas'ta da kısa süreli çalışmalarda bulunan Bartlett, 1884'ten itibaren görevine İzmir'de devam etmiştir. İlerleyen senelerde kızları olan Nellie Bartlett da onlarla birlikte (İzmir'deki ana okulunda) misyon görevine dahil oldu. 1904 yılında görevinden ayrılıp ülkesine dönen Bartlett, 1912'de vefat etti⁷.

Raporunda Lyman Bartlett'in sade ve açık bir dil kullanmış olduğu görülmektedir. Zaman zaman olumsuzluk içeren konularda bile kullandığı nükte, yazısını daha canlı ve akılda kalıcı kılmıştır. Misyoner raporlarında alışlagelmiş olan okullar, dersler, Amerikalı misyoner ve yerli çalışanlar ile ilgili kantitatif veriler dışında aktarılan bazı bilgiler Bartlett'in kaleme aldığı raporu oldukça değerli kılmaktadır.

3. Lyman Bartlett'in 1877-1878 Kayseri Raporu'nda Öne Çıkan Konular

3.1. Kayseri'deki Yeni Protestan İbadethanesinin Mimarisi

Raporu önemli kılan konulardan ilki, yapımı bitmek üzere olan yeni Protestan ibadethanesinin mimari özelliklerinin detaylı anlatımı ile ilgili olmasıdır. Yapıda kullanılan

7 SA, Letter, to James K. Greene, from Lyman Bartlett,, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44255>, Erişim Tarihi: 6 Ekim, 2019; SA, Letter, to Committee ad Interim, from Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44242>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019; William Seymour Tyler, *History of the Amherst College During its First Half Century, 1821-1871*, Springfield, Clark W. Bryan and Company, 1873, s. 28, 276; *Seventy Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at the City of New York, October 15-18 1889*, Boston, Samuel Usher, 1889, s. 29; Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Lyman Bartlett," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16694, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16694>, Erişim Tarihi: 26 Eylül 2019; Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2, 2009, s. 163; Ece Kandemir, "Grosvenorlar ve Robert Koleji", *Bosphorus Chronicle Tarih Dergisi*, İstanbul, Özel Amerikan Robert Lisesi, (May) 2016, No. 18, s. 35-37.

malzemelerin yanı sıra, binanın çeşitli bölümlerinin ölçüleri ve bu bölümlerin ne amaçlı kullanıldığı etraflıca anlatılmıştır. Yapısallığı dışında bir bilgi verilmemekle birlikte Lyman Bartlett'in raporundaki ibadethane, kendisinden daha önce Kayseri'de görev yapmış olan başka bir Amerikalı misyoner John O. Barrows'un 1873'te *the Missionary Herald*'da basılan mektupta bahsettiği şapel ile örtüşmektedir⁸. 1873 senesinde yapımı devam eden Protestan ibadethanenin yapımına, Müslüman, Rum ve Ermeni, Kayserililerin tamamı tarafından karşı çıkmıştı⁹. Ardından yasal yollar kullanılarak misyonerlere dava açılmıştı ve sonuç için İstanbul'dan karar verilmesi beklenmekteydi. Mektup ve raporlarında çok beğendikleri şapelden sıklıkla söz eden misyonerlere göre; bu ibadethane kasabanın süsü, Evanjelik kiliseyi temsil eden Amerikan Board'un onuruydu¹⁰. Hem daha önceki Protestan ibadethanesinden hem de civardaki diğer bütün dini mekânlardan daha gösterişli olmasıyla birlikte, yeni Protestan şapeli eskisine oranla oldukça büyüktü. Eskiden 350 kişi ibadet edebiliyorken, yeni binada 800 kişi aynı anda ibadet edebilmekteydi¹¹.

-
- 8 *The Missionary Herald* dergisi dünyanın çeşitli yerlerinde görev alan ABCFM misyonerlerinin raporlarını içeren, Amerika'da basılan yıllık bir bülten şeklindedir. Misyonerlerin raporları ve bazen kendi aralarındaki yazışmalarının genellikle belli kısımlarına yer vermektedir. 1824'te basılan sayısı, ilk örneklerinden birisidir. Bunda Batı Asya Misyonu çerçevesinde Osmanlı'ya gönderdikleri ilk misyonerler olan Plinky Fisk ve Jonas King'in Kudüs ve Kahire'deki aktivitelerinden bahsetmektedir, bkz. *The Missionary Herald for the Year 1824*, Vol. 20, Boston, Samuel T. Armstrong, s. 4, 97-100, 173.
- 9 *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1873*, Vol. 69, Cambridge, Riverside Press, 1873, s. 394. Gayrimüslimler, Tanzimat öncesinde yeni kilise inşa edemiyorlar, sadece yapının eskiden de kilise olduğunu kanıtlamaları durumunda aynı kiliseyi yeniden inşa edebiliyorlardı. İslahat Fermanı ile birlikte devletten izin alınarak yeni kilise inşa edilmesine izin verilmişti, bkz. Necmettin Aygün, "Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2013, Haz. Veysel Usta, Necmettin Aygün, Fethi Gedikli, Mehmet Salih Atadınç, Trabzon, Akçaabat Belediyesi, 2014, s. 3, 8. Talip Ayar, "Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası", *History Studies*, Volume: 9, Issue: 1, March 2017, s. 2. İslahat Fermanı öncesi ve sonrası kilise tamiri izinleri için, bkz. Talip Ayar, "Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası", s. 5-12. Bazı tarihçiler, Tanzimat dönemi öncesinde de Osmanlı gayrimüslimlerinin dini yapı inşası önündeki yasal engelleri zaman zaman şer'î hukuktaki boşlukları kullanarak aşabildiklerini belirtmektedir, bkz. Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 12, Sayı: 16, Bahar 2014, s. 51.
- 10 *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1874*, Vol. 70, Cambridge, Riverside, 1874, s. 175. 1872 senesinde ibadethanenin yapımı devam ederken, buranın Kayseri'deki iyi evler gibi kesme taştan yapıldığı, bu nedenle pahalı olduğu, Tanrı'nın evinin diğerleriyle kıyaslanmaması için böyle yapıldığı yazılmıştır, bkz. *S4, Report, Cesarea Station, 1872 May*, by John O. Barrows, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46018>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.
- 11 *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1865*, Vol. 61, Boston, T. R. Martin, s. 168. 1882 Kayseri Raporu'nda bahsedilen yapının sonuna geldiğini anlaşıyor, bkz. *S4, Report, Cesarea Station, 1882*, by Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46073>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.

Aslında Kayseri'deki halkın misyoner yapılarına olan tepkisi sadece bu bina ile sınırlı değildi. Örneğin kaynaklarda 1850'lerin sonunda okul-evi adı altında yapımı devam eden bir inşaata yöre halkının karşı çıktığı belirtilmiştir. Halkın itirazının nedeni ise, bu binanın okul-evi ismini taşıması ama bina mimarisinin kiliseye benzemesiydi. Bina kiliseye o derece benziyordu ki, Kayseri'nin o dönemki idari yöneticisi misyonerlere buraya ferman olmadan camii bile yapılmasına izin vermeyeceğini, kaldı ki, yapılmakta olan binanın kiliseyi çok andırdığını ve dolayısıyla müsaade etmeyeceğini söylemişti. Ayrıca, kilisenin üç geniş penceresi bir Müslüman evinin bahçesine baktığı için dava açılmıştı. Misyonerler, evin sahibinden pencereler ile ilgili izin isteseler de bu istek geri çevrilmişti. Sonunda, pencerelerin evin bahçesini görmeyecek kadar yüksek yapılmasına karar verilmişti¹².

3.2. 1858'den 1870'lere Kadar Misyoner Rapor ve Mektuplarında Yozgat Protestan Kilisesi

Mimari dışında Bartlett'ın raporunda üstünde durulan ikinci önemli mesele ise; Yozgat'taki Protestan kilisesinin ve cemaatinin durumudur. Raporda bahsedilenlerden önce bu kilisenin genel tarihçesine bakmak yararlı olacaktır. Yozgat Protestan Kilisesi, 12 Eylül 1858 tarihinde Amerikan Board'un Kuzey Ermeni Misyonu programı çerçevesinde kurulmuş olan 25. kiliseydi. İlk kuruluş döneminde, kilise üyeleri sınavdan geçirilerek kiliseye kabul ediliyorlardı. Kaynaklara göre; ilk üyelerin sınavı kilisenin açılmasından iki hafta önce yapılmış, üyeliğe aday olan yöre halkından yedi kişi sınava alınıp, altısı kabul edilmişti. Ardından yaklaşık bir ay içerisinde üye sayısı –biri kadın, diğerleri erkek olmak üzere- ona ulaşmıştı. Üyelerden birisi Kayseriliydi ve kiliseye kabulü yüz yüze değil mektup ile gerçekleşmişti. Misyonerler yazılarında, kilise üyelerinin en gencinin 14 yaşında bir çocuk olduğunu, fakat bu çocuğun Hristiyanlık bilgisinin kendinden yaşça büyük olanlardan, hatta New England'dakilerden bile daha iyi olduğunu

12 *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1858*, Vol. 54, Boston, T. R. Marvin, 1858, s. 151. 1869 Maarif-i Umumi Nizamnamesi'ne kadar, Osmanlı'da çok sayıda ruhsatsız misyoner okulu açıldığı bilinmektedir, bkz.: Melek Öksüz, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", *History Studies*, Volume: 2/ 2010, s. 153. Toplumdaki yeni millet gruplarının oluşumları nedeniyle toprak meselesi üzerine çıkan gerginlikler sadece misyonerler ve yerli halk arasında değil, bazen yerli Hristiyanlar ve kendi aralarından Protestanlığa geçmiş kişiler arasında da görülüyordu. Hatta öyle ki, yerli Protestanlarla öldükten sonra aynı mezarlığa gömülmek istemiyorlardı. Osmanlı'da Katolik ve Protestan milletlerinin resmen kabul edilmesinden sonra, yeni cemaatler kendi kiliselerini kurmuşlardı ama mezarlık meselelerinde sorun çıkmaktaydı. Örneğin, İstanbul'da bazı Protestan Ermenilerin hayatlarını kaybetmelerinin ardından kendi evlerinin bahçelerine veya ender de olsa Rum Ortodoks mezarlıklarına defnedildikleri kaydedilmiştir, bkz. Ahmet Türkan, "İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. yy.)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (21), s. 30, 32, 36; Nevzat Erkan, "Üsküdar'da Gayrimüslim Mezarlıkları ve Mezarlık Tartışmaları", *History Studies*, Vol. 5, Issue: 3, May 2013, s. 55.

kaydetmişlerdir. Bunların yanı sıra, kilisede Pazar ayinine katılanların sayısının 55 olup, üye sayısını geçtiği belirtilmiştir¹³.

Fakat 1858'de misyoner Jasper N. Ball tarafından Yozgat'taki kilisenin kurulduğu sene yazılıp Amerikan Board'a gönderilen ilk yıllık rapora bakıldığında; burada Protestanlığa yakın olan topluluğun bazı açılardan bir kararsızlık yaşadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Jasper N. Ball, daha raporun ilk sayfasının ilk paragraflarında Yozgat'taki topluluktan bir grubun, Katolik mi yoksa Protestan mı olmaları gerektiğine karar veremediklerini yazmıştı. Ayrıca Ball, 100-200 ailenin Protestan olabileceği duyumunu aldığı fakat bu kişilerin kendilerine hiç gelmediklerini belirtmiş, böylesi bir durumda hiç gelmemelerinin daha iyi olduğunu ifade etmişti¹⁴.

1860 Yozgat Yıllık Raporu'nda çok fazla bir ilerleme kaydedilmediği, cemaatte azalma olduğu ve buradaki şapelin tamiri gibi konulardan bahsedilmiştir¹⁵. Diğer Yozgat yıllık raporları gibi Jasper N. Ball tarafından yazılmış olan 1861 raporunda, cemaatin yaklaşık 50 kişiden oluştuğu ve cemaate birkaç katılım dışında, dikkat çekici bir konunun altı çizilerek “geçen seneye Protestanlar arasında çekişmeler ve hukuk davaları damgasını vurmuştu” denmiştir¹⁶. Buna göre, yerli Protestanlar birbirlerinden nefret ediyor ve birbirlerine karşı koyuyorlardı. Fakat aralarındaki anlaşmazlığın nedeni raporda belirtilmemiştir.

Aslında dönemin arşiv kaynaklarına göre; Yozgat'taki cemaat ve kilise sorunları bir boyuttan başka boyuta taşınmaktaydı. Örneğin 1870 Kayseri Yıllık Raporu, Yozgat'taki başka bir problemin üzerinde durmuştu. Buna göre, Protestan kilisesinin

13 Harrison G. O. Dwight tarafından 7 Eylül 1858'de yazılan mektupta, Yozgat'a iki misyoner gönderme konusunda başlarda bazı misyonerler arasında küçük bir anlaşmazlık yaşandığı belirtilmiştir, bkz.: *SA*, Letter, to the Yozgat Station, from Harrison G. O. Dwight (Mr. Van Lennep's location), <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46405>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019; *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1859*, Vol. 55, Boston, T. R. Marvin & Son, 1859, s. 39-40. Yozgat'taki kilisenin kuruluşundan birkaç sene sonra, 1875 senesinde, ilk dış-istasyonu olan İncirli'deki kilisenin üye sayısı 71 olarak verilmiştir, bkz. *The Missionary Herald...*, Vol. 76, s. 94.

14 *SA*, Report, Yozgat Station, 1858 May 01, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44054>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.

15 *SA*, Report, Yozgat Station, 1860, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45025>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019.

16 *SA*, Report, Yozgat Station, 1861, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46004>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019. Farklı ayrıntılar için dönemin ulaşılabilen diğer bazı Kayseri yıllık raporlarına da bakılmıştır. Fakat Yozgat üzerine konu dâhilinde çok özel bir bilgiye rastlanmamıştır, bkz. *SA*, Report, Cesarea Station, 1861-1862, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44979>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019; *SA*, Report, Cesarea Station, 1862-1863, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44986>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019. Baron Avedis üzerine daha fazla bilgi için, bkz. *SA*, Report, Cesarea Station, 1869 Apr, by Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45040>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.

Ermeni-Protestan rahibi Bar. Avidis (veya Avedis) ekonomik nedenlerden dolayı birdenbire görevini bırakmıştı. Baron Avidis sonradan görevine Kayseri’de devam etmiş olsa da güvenleri sarsılan Amerikalı misyonerler, Papaz Avidis’in kesinlikle “Hristiyan ilkelere muhtaç olduğunun” altını çizmişlerdi¹⁷.

3.3. 1858-1876 Senelerinde the Missionary Herald’da Yozgat Kilisesi ve Cemaati

The Missionary Herald’ın kuruluşundan 1878’e kadar olan süreçte Yozgat’taki ile ilgili sorunlar üzerine daha fazla bilgi edinmek için, örneğin 1858 senesine ait Yozgat ile ilgili yazıları incelendiğinde; Yozgatlıların din değiştirmedeki kararsızlıkları veya Ermeni rahibin güvenilir olmadığı konuları ele alınmamış, sadece bazı Ermeni ailelerin çocuklarının misyoner okuluna devam etmesini uygun görmeyip, kendi cemaat okullarına geri kaydettirmelerine değinilmiştir. Bununla birlikte, çevredeki misyonerlerin üç sene önce Yozgat’ı ziyaret ettiklerinde civardaki hanlarda kalmak zorunda olduklarının, fakat bu yıl yerli Protestanların büyük bir misafirperverlikle evlerini misyonerlere açtıklarının ve Yozgat Protestan cemaatinin sayısının neredeyse iki katına çıktığının altı çizilmiştir¹⁸.

1861’de Jasper N. Ball’un Amerikan Board’a gönderdiği raporunda bahsettiği duruma, 1861 dergisinde de rastlanmaktadır. İlginç olan yazının aslının verilmemesidir. Elbette raporların bütünüyle basılması beklenemezdi. Fakat yazının orijinalinden kesitler almak yerine raporda geçen ifadeler yumuşatılıp özet geçilmiştir. Büyük ihtimalle dergiyi yayına hazırlayanlar tarafından yapılan bu düzenleme, Yozgat’taki meselenin aslında ne kadar derin olduğunu tam olarak ortaya koymaktan uzak olduğu için, derginin okuyucuları ilerleyen yıllarda ne tür gelişmeler yaşanabileceği konusunda fazla

17 SA, Report, Cesarea Station, 1870, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42111>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019. 1874 senesinde Yozgat’taki Protestan vaizi, ismi Lyman Bartlett’in Kayseri istasyonu raporunda da geçen Baron Garabet Kullujjian (Külciyan) idi, bkz. Gülbadi Alan, “Amerikan Board Misyonerlerinin Yozgat’taki Çalışmaları ve Bölge Halkı Üzerine Etkileri”, *J. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Yozgat, Türkiye, 5-7 May 2016, Cilt: 2, s. 66. 1870’lerin ilk yarısında yazılan diğer Kayseri yıllık raporları da Yozgat’taki genel duruma değinmişlerdi. Bazen gelişmenin yaşadığı bir yılın ardından bir sonraki sene aslında Yozgat’taki misyoner çalışmalarının sonucunda istenen başarıya ulaşamadığı anlaşılmaktadır, bkz. SA, Report, Cesarea Station, 1872 May, by John O. Barrows, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46018>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019; SA, Report, Cesarea Station, 1872-1873, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43148>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019; SA, Report, Cesarea Station, 1873-1874, by John O. Barrows, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44106>, 9 Aralık 2019; SA, Report, Cesarea Station, 1874-1875, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42121>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.

18 *The Missionary Herald* ..., Vol. 54, s. 76, 150-151, 238-239, 276, 357.

öngörü sahibi olamıyorlardı¹⁹. 1861. dışında, derginin 1868 basımında da Protestan cemaati üyeleri arasındaki “soğukluktan” bahsedilmiştir²⁰.

İki belirti dışında dergideki anlatıma göre; 1860'lı yıllarda ve 1870'li yılların ortalarına kadar olan süreçte kiliseye katılım, kilise üyeliği, insanların Protestanlığa olan ilgisi ve Protestan cemaatinin diğer milletlerle ilişkileri kimi zaman biraz daha cesaret verici bazen daha olumsuz bir vaziyetteydi ama belli bir istikrarda seyretmişti. Yozgat'taki yerli halk ve misyonerler arasında ara sıra gerilimler çıkmaktaydı. Fakat misyonerlerin Anadolu'nun diğer bölgelerindeki halkla olan ilişkileri göz önüne alındığında, bu tür gerilimler Yozgat'a özgü değildi²¹.

Ayrıca aralarda çok olumlu gelişmeler de oluyordu. Mesela, 1876'da tam da Lyman Bartlett'in raporunun arifesinde, dergide Yozgat hakkında şöyle denmişti: “*Yozgat'taki kilise ile ilgili, geçmişte her ne söylemeye zorunlu hissettiyse veya gelecekte söyleme ihtiyacı duyabiliriz, şu anki görünüş cesaret vericidir. Cemaatin dört kat artmasının yanı sıra insanlar arasında açığa çıkan genel uyanış bizi, ekilen tohumların daha bereketli ürün vermesini ümit etmeye cesaretlendiriyor*”²². Fakat öyle görünüyor ki, gerçekten de Amerikalı misyonerler Yozgat'taki cemaat ile ilgili kısa süre sonra daha başka beklenmedik şeyler söyleme ihtiyacı duyacaklardı.

3.4. Lyman Bartlett'in (1877-1878 Kayseri İstasyonu) Raporunda Yozgat Protestan Cemaati Meselesi

Yozgat kilisesi ve buradaki Protestan cemaatinin çeşitli arşiv kaynaklarında oluşumu hakkında verilen ön bilginin ardından Lyman Bartlett'in 1877-1878 Kayseri raporunda

19 Yazının özet şeklinde olduğunu kanıtlayan başka bir konu ise misyoner okulundaki öğrenci artışı rakamlarıdır. Her iki kaynaktan da aynı şekilde verilmiştir, bkz. *SA, Report, Yozgat Station, 1861, by Jasper N. Ball, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46004*, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019; *The Missionary Herald ...*, Vol. 57, s. 273.

20 *The Missionary Herald...*, Vol. 64, s. 274.

21 *The Missionary Herald...*, Vol. 57, s. 92, 273; *The Missionary Herald...*, Vol. 58, s. 259, 275, 278; *The Missionary Herald...*, Vol. 59, s. 141-142, 270; *The Missionary Herald...*, Vol. 60, s. 180-181-219, 267; *The Missionary Herald...*, Vol. 61, s. 169, 174; *The Missionary Herald...*, Vol. 62, s. 50-51, 184, 265; *The Missionary Herald...*, Vol. 63, s. 56, 154, 236; *The Missionary Herald...*, Vol. 66, s. 157-158. Anadolu'da misyonerlerin diğer millet topluluklarına göre daha fazla odaklandıkları Osmanlı Hristiyanları, misyoner faaliyetlerine karşı kendi millet topluluğu üyeleri ve din adamlarından olduğu kadar bazen Müslüman komşularından da destek alıyordu. Aynı şekilde gayrimüslim din otoriteleri de gerekli gördükleri durumlarda Bâb-ı Âli'ye başvuruyorlardı, bkz. Erdem Zengül, “Ankara'daki Protestan Misyonerliği”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007, s. 36; İsmail Köse, “ABD'li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri”, ... s. 147. Yere ve duruma göre Osmanlı devlet otoriteleri kimi zaman yerli ruhban sınıfının yanında, bazen de Protestan misyonerleri koruma amaçlı olaya müdahil olabiliyorlardı. Örneğin; 1837 senesinde misyoner Benjamin Schneider, Bursa'da Ortodoks din adamları tarafından kiraladığı evden çıkartılmaya çalışıldığında devlet otoritelerince korunmuştur, bkz. Muhsin Önal, “Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bursa'da Papaz Dövüşü”..., s. 312.

22 *The Missionary Herald...*, Vol. 72, s. 401.

bahsettiği Yozgat ile ilgili meseleye bakıldığında, misyonerlerle Yozgat'taki Protestan topluluğu arasında ciddi bir anlaşmazlık olduğu ve Yozgat kilisesinin bazı üyelerinin kimseye danışmadan kendi kendilerini feshettikleri görülmektedir. Diğer bir deyişle Yozgat'taki Protestan kilisesinin kapatılmasına karar verdiler.

Beklenmedik bu durum karşısında Kayseri istasyonunda çalışan misyonerler, Amerikan Board'a danışmışlardı. Kurumlarının Amerika'daki merkezinden gelecek cevaba göre, bünyesinde gereksiz üyelerde dâhil olmak üzere bazı sorunları barındıran Yozgat kilisesi kapatılmalı mıydı, yoksa buradaki cemaate her şeye rağmen bir şans daha mı verilmeliydi sorusuna çözüm aramaya çalışmışlardı. Çünkü misyonerler böyle önemli bir kararın üyelerin çoğunluğu ile alınması gerektiğine inanmaktaydılar. İleriki yıllarda kaydedilmiş raporlar ve kendi aralarındaki mektuplaşmalarına göre ikinci seçenek ağır basmış, ne olursa olsun bazı üyelerin yetersizliğine ve bazılarının isteksizliğine rağmen Yozgat'taki Protestan kilisesi varlığını devam ettirmişti.

Kapatma kararının arkasındaki neden Protestan kilisesi üyelerinin kendi millet topluluklarından gördükleri baskı ile ilgili olabilir. Genellikle din değiştirenlere karşı ilk ve en güçlü tepki, diğer milletlerden ziyade din değiştiren kişinin kendi mensubu olduğu millet topluluğundan gelmekteydi. Örneğin, bir Ermeni din değiştirdiğinde, çevresindeki Rum ve Müslümanlardan çok Gregoryen Ermenilerin hedefi haline geliyordu. Sosyal yaşamda olsun, ticari ilişkilerinde olsun, çeşitli engellemelerle karşılaşmaktaydılar. Aynı şekilde, buldukları millet topluluğunun ruhban sınıfı da duruma tepkisiz kalmıyordu. Bu bakımdan kıyaslanırsa, kendi millet grubu üyelerini dış etkilere karşı koruma açısından Ortodoks din adamları, Gregoryen ruhban sınıfına göre çok daha etkin rol oynuyordu²³.

3.5. 1877-1890 Yıllarına Ait the Missionary Herald Dergilerinde Yozgat Kilisesi

Aslında Yozgat ile ilgili gelişmeler *the Missinary Herald*'dan takip edildiğinde, 1877 yılında da Yozgat'taki çalışmaların umut verici olduğu kaydedilmiş ve buradaki

23 Murat Gökhan Dalyan, "Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Ermenilerinde Meydana Getirdiği Bölünme ve Çatışmalar: George B. Nutting-George H. White ve Adıyaman Ermenileri Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı: 21, s. 81, 85, 88. Osmanlı Hristiyanları içerisinde Protestanlığa geçenler arasında Ermeniler çoğunlukta idi, bkz. Resul Narin, "Amerikan Board'un Kadın Misyonerleri ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches* (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı/ Special Issue in Honor of Prof. Dr. Azmi Özcan By His Students), Yıl/ Vol. 3, s. 260; Özgür Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 21, Bahar 2007, s. 199.

vaazlarının güçlü bir zemine dayandığı vurgulanmaya devam etmişti²⁴. Bu durum bir dereceye kadar istasyon raporlarının ve misyoner dergilerinin eş zamanlı olarak hazırlanmalarını ile açıklanabilir. Çünkü bazen Amerika'ya gönderilen rapor, derginin basım tarihinden sonra Amerikan Board'a ulaşabiliyordu. Hatta yıl içerisindeki önemli bir gelişme rapor gönderildikten sonra meydana geliyorsa, bir yıl sonraki raporda değiniliyordu. Bu nedenle, raporlardaki olayların değerlendirmesi yapılırken olası gecikmeleri de hesaba alıp bir yıl sonrasına da bakılması gerekmektedir²⁵.

Bu doğrultuda meselenin ilerleyen zaman içinde ne şekilde seyir ettiğini anlamak için *the Missionary Herald*'ın 1878-1890 senelerine bakıldığında, olayın üzerinden iki sene geçmesinin ardından Yozgat'ta bir anlaşmazlık ve zaman zaman kopuşlar olduğunun ipuçlarına rastlanmaktadır. Gerç, Lyman Bartlett'in raporuna yine herhangi bir atıfta bulunulmamıştı. Fakat 1879 senesinin son aylarında (23 Eylül 1879) Misyoner Edward Riggs Kayseri'deki Merkez Evanjelik Birliği Toplantısı hakkındaki yazısında kısa ve net olarak sadece, Yozgat'taki kiliseyle ve papazıyla ilişkilerinin sonlandırıldığını yazmıştı. Bunun dışında başka bir şey denmemişti²⁶.

1880 senesinde ise, Merkez Evanjelik Birliği Toplantısı Yozgat'ta yapıldı. Dergide hiçbir detaya inmeden Yozgat ve Sungurlu kiliselerindeki zorlukların çözüldüğüne değinilmiştir. Bununla birlikte, Yozgat'ı ziyaret eden misyoner Dr. Farnsworth, burada insanların ve vaizin kendisini sabırsızlıkla beklediğini yazmıştı²⁷. Aradaki bazı yıllarda Yozgat'tan hiç bahsedilmemiştir²⁸. 1887'ye geldiğinde, Yozgat kilisesinde, büyük ihtimalle 1877'dekine benzer bir olay meydana geldiğinin işaretlerine rastlanmaktadır. Çünkü dergide, "*buradaki kilise birdenbire ciddi bir ayrılma ve bazı üyelerinin*

24 *The Missionary Herald...*, Vol. 73, s. 150. *The Missionary Herald*'ın 1878 yılına ait sayısına bakıldığında da Yozgat'taki gelişmelerle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır, bkz.: *The Missionary Herald...*, Vol. 74, s. 24.

25 Daha önceki dönemlere bakılırsa mesela, 1 Mayıs 1858'de yazılan Yozgat Yıllık Raporu'nda henüz burada bir kilisenin olmadığı kaydedilmişti. Fakat aynı sene içerisinde birkaç ay sonra (12 Eylül 1858) Yozgat Protestan Kilisesi kurulmuştu. Kilisenin kuruluşundan 1858'de basılan misyoner dergisi de bahsetmemişti, çünkü büyük ihtimalle bahsedilen yılın sayısı da kilisenin kurulmasından önce yayınlanmıştı. Hem Yozgat İstasyonu'nun 1859'daki raporunda hem de *the Missionary Herald*'ın 1859'da yayınlanan sayısında, Yozgat'taki kilisenin 12 Eylül 1858'de kurulduğu belirtilmişti, bkz. SA, Report, Yozgat Station, 1858 May 01, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44054>, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2019; SA, Report, Yozgat Station, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43102>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019; *The Missionary Herald...*, Vol. 54, s. 76-77; *The Missionary Herald...*, Vol. 55, s. 39.

26 *The Missionary Herald...*, Vol. 75., s. 59-60.

27 *The Missionary Herald...*, Vol. 76, s. 110, 261. 1883-1884 yılına ait Kayseri Raporu'nda Yozgat'taki kilisede hala bir papazın verimli olarak çalışmadığı görünmektedir, bkz. SA, Report, Cesarea Station, 1883-1884, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42163>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.

28 1882, 1885, 1886 yıllarında Yozgat'tan bahsedilmemiş, bkz. *The Missionary Herald...*, Vol. 78; *The Missionary Herald...*, Vol. 81; *The Missionary Herald...*, Vol. 82.

muhalefet toplantısı düzenlemesiyle hayrete düştü”²⁹ denmiş, hemen ardından Yozgat’taki Hristiyanların barıştığı dile getirilmiştir³⁰.

Misyoner raporlarının Amerika’ya gönderilirkenki gecikme payları hesaba alındığında bile, Amerikan Board dergisinin en fazla bir yıl sonraki sayısında yayınlanması gereken olaylar okuyuculara yıllar sonra aktarılmıştı. Yozgat kilisesini kırılmalara götürebilecek meseleler ya belli belirsiz, tek bir cümleyle anlatılmış veya durum tatlıya bağlandıktan sonra bahsedilmiş görünüyor.

Daha önce bahsedildiği üzere; din değiştiren kişilerle bu kişilerin eski cemaatleri arasında anlaşmazlıklar çıkması misyonerlik faaliyetlerinin olduğu birçok yerde gözlemleniyordu. Fakat Yozgat’taki olaylar Gregoryen veya Ortodoks Hristiyanların yerli Protestanlarla olan çatışması değildi. Burada yeni oluşan Protestan cemaatinin yerli üyelerinin kendi aralarında da fikir ayrımı öyle güçlüydü ki bazen Protestan kilisesinin işlemlerini engelleyecek bir hal alıyordu. Aslında 1877-1878’de üyelerin azınlığı, fesih kararıyla kiliseyi sona erdirmeye çalışırken, geri kalan çoğunluktan kilisenin devam etmesi gerekliliğine dair bir ses çıkmaması, aslında çoğunluğunda Protestan kilisesi üyesi olmaya çok hevesli olmadıkları izlenimi vermektedir. Yine de 1858 yılında kurulan kilise, -1895’ten sonra beş yıllık bir aranın ardından- 1910 senesine kadar varlığını sürdürdü³¹.

4. Ankara Protestan Kilisesi ve Cemaati

4.1. Lyman Bartlett’in Raporunda Ankara Protestan Cemaatinin Oluşumu

Yozgat’taki Protestan kilisesi dışında Lyman Bartlett tarafından 1877-1878 yılları için kaleme alınan bir diğer önemli konu ise, önceleri Bursa istasyonuna dâhil edilen ama incelenen dönemde Kayseri’nin dış istasyonlarından birisi olarak kabul edilen Ankara’daki Protestan cemaatinin oluşumudur. Kuruluşunda inancın güdüleyici etken olarak çok az rol oynamadığı bir kilise olması açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Öyle ki, aslında olayların ortasında birçok suçtan aranan ve defalarca resmi emir ile

29 *The Missionary Herald...*, Vol. 83, s. 316.

30 *The Missionary Herald...*, Vol. 83, s. 316. 1890’a kadar olan dönemde misyonerler buradaki insanların olumlu yaklaşımından bahsetmişlerdir, bkz. *The Missionary Herald...*, Vol. 84, s. 389; *The Missionary Herald...*, Vol. 85, s. 112; Yozgat’ta yaşanan benzeri bir problem 1890 yılında Sungurlu’daki Protestan kilisesi için de belirtilmiş, misyonerler bu kilisenin varlığı korunmalı mı yoksa sona mı erdirilmeli sorusuna cevap aramışlardır, bkz. *The Missionary Herald...*, Vol. 86, s. 194, 516.

31 1895’te kapanan kilise 1900 yılında tekrar açılıp 1910 senesine kadar dini hizmet vermiştir, bkz. Gülbadi Alan, “Amerikan Board Misyonerlerinin Yozgat’taki Çalışmaları”, ..., s. 68-69.

İstanbul Ermeni Patriği'nin huzuruna çağrılan Aristachus isimli Ermeni bir piskopos bulunmaktaydı. Kaçış sürecinin tam olarak ne kadar devam ettiği kaynaklarda bahsedilmemiştir. Fakat gerekirse zincire vurulup getirilmesi emri verildikten sonra yakalanacağını anlayan Aristachus'un Ankara'da Protestanlığa eğilimi olan bir grup Gregoryen Ermeni'ye sığındığı ve İngiliz Konsolosu'nun da desteğini alarak kendisini Protestan ilan ettiği rapor edilmiştir. Ardından yaklaşık 200 Gregoryen Ermeninin onu takip etmesiyle Ankara Protestan cemaati resmen kurulmuştu. Ankara'da bir kilisenin kurulmasını ne kadar istemiş olsalar da gelişmelerin hızı misyonerleri rahatsız etmişti. Bu bağlamda Lyman Bartlett raporunda Kayseri'deki misyonerler adına açık ve net hoşnutsuzluğunu ifade etmiştir. Zira artık Ankara'da İncil'in vaaz edilmesine manevi değil, piskoposun kişisel durumu ve o anki siyasi gidişat sebebiyet vermişti. Daha da vahim olan, piskopos Aristachus'un aslında bir suçlu olmasıydı³².

4.2. The Missionary Herald'da Ankara'daki Protestan Cemaatinin Oluşumu

Ankara Protestan cemaatinin kuruluşu hakkında daha kapsamlı bilgi edinmek için, el yazması veya basılı, dönemin diğer misyoner kaynaklarına bakıldığında Aristachus isimli Ermeni piskoposa çok rastlanmamaktadır. Yine de basılı kaynaklardan *the Missionary Herald*'in 1877 yılına ait 73. sayısında Protestan okuyucular da konuda kısaca bilgilendirilmişlerdi. Dergide, Amerikan Board'un İstanbul'daki tanınmış misyonerlerinden Henry Otis Dwight'ın, konuyu ele aldığı 6 Haziran tarihli mektubunun bir kısmına yer verilmişti. Buna göre, Ankara'daki Ermeniler birkaç aydır İstanbul'daki Ermeni Patriği³³ ile sorun yaşamaktaydılar. Patriği etkilemek amacıyla, Ankara Ermenilerinin piskoposu (Aristachus), Patrik'ten istifa talebinde bulunmuş ve talebi kabul edilmişti. Olayın ilerleyen günlerinde Aristachus, Ermeni Patriği'ne pişmanlığını ifade edip tekrar aynı göreve atanmak istedi fakat bu dileği kabul edilmedi. Durum bu şekilde gelişince, Aristachus Ankara Ermenileri arasındaki nüfuzunu kullanarak onlardan kendilerini Protestan ilan etmelerini istedi ve böylece hem Aristachus hem de Ankara'daki 200 Ermeni Protestanlığa geçerek toplu halde İstanbul Ermeni

32 SAK, Lyman Bartlett, Report of Cesarea Station, 1877-'8, Reel 589, Doc. No: 106.

33 1877-1878 Yıllık Raporu'nda veya *the Missionary Herald*'da İstanbul'daki Ermeni Patriği'nin adı verilmemektedir. 1874 ve 1884 yılları arasında İstanbul Ermeni Patrikliği makamında İstanbullu Nerses II. Varjabedian bulunmaktadır, bkz. Türkiye Ermeni Patrikliği Resmi Web Sayfası, "Patriklerimiz", <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/patriklerimiz-patriklik-makami/>, Erişim Tarihi: 7 Ekim 2019; Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, İstanbul, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 2001, s. 3.

Patriği'nden öç aldılar³⁴. Henry Dwight Ankara'daki mesele ile ilgili yazısı tam olarak şöyledir:

“Size Ankaralı Ermenilerin bu yakınlardaki uyanışını yazmadan önce, daha fazla bilgi edinme ümidiyle bekledim. Durum öyle görünüyor ki, bu yerin Gregoryen Ermenileri buradaki Patrik ile geçmiş birkaç aydır çatışma içindelermiş ve onların piskoposu, çatışmanın başlarında Patriği etkilemek niyetiyle istifa etti. Fakat onun istifası kabul edildi ve çatışma gerilimini kaybetti. Bir süre sonra piskopos Patriğe pişmanlığını ifade etti ve tekrar eski görevine getirilmek istedi, fakat dileği yerine getirilmedi. Bu nedenle o, toplu halde intikam önlemi olarak, Ankaralılar arasındaki etkisini kendilerini Protestan ilan etmelerine teşvik etmek için kullandı! Ankaralıların büyük kısmı papaya ait kilise ile bağlantılıdır. Dolayısıyla iki yüz kişiden oluşan Ermeni Gregoryen topluluğu, Protestan olmuştur. Göreceksiniz ki, hareket şu an için belirli umut verici bir temele dayanmamaktadır; fakat eski kiliseden bu başkaldırı bu insanlara gerekli ulaşımı sağlayacaktır...”³⁵

Görüldüğü üzere aynı olay ve kişiler üzerine, Amerikan Board'un Kayseri'de görev yapan misyoneri Lyman Bartlett'in Amerika'ya gönderdiği yıllık raporu ve İstanbul'daki misyoneri Henry O. Dwight'ın *the Missionary Herald*'da basılan mektubunda, kimin kiminle sorun yaşadığı farklı ifade edilmişti. İki metinde de Ankara Ermenileriyle kendi dini otoriteleri arasındaki meselenin tam olarak ne olduğuna değinilmemekle birlikte; ilkinde Ermeniler ve Ankara'daki Ermeni piskopos Aristachus, ikincisinde ise Ermenilerle İstanbul Ermeni Patriği'nin sorun yaşadığı belirtilmişti.

Metinler arasındaki göze çarpan farklılık bununla sınırlı değildi. Ermeni piskopos Aristachus, bir kaynakta sadece çevresindekilerle sorun yaşamakla kalmamış, aynı zamanda Protestanlığı seçerek devlet otoritesinden kurtulmaya çalışan bir suçlu olarak betimlenmişti³⁶. Diğer kaynakta ise tamamen farklı bir karakter olarak, Ermeni topluluğunun Ermeni Patriği ile yaşadıkları sorunda halkının tarafını tutan, kendi pozisyonunu çevresindekiler için hiçe sayan, onlar için mücadele eden, cesareti ve düşünceleriyle

34 *The Missionary Herald* ..., Vol. 73, s. 277-278.

35 *The Missionary Herald* ..., Vol. 73, s. 277-278.

36 Fakat misyonerlerin kendi yazılarında da belirttiği üzere, devlet görevlilerinin yeri geldiğinde misyonerlere karşı tansiyonu azaltmaya çalıştıkları durumlar da oluyordu. Misyonerlerin hem yerel otoriteler hem de yerli halk ile olan ilişkileri zaman zaman değişiklik göstermektedir, bkz. *The Missionary Herald*..., Vol. 61, s. 112-113; Protestan misyonerler yerli halk ve yerli ruhban sınıfıyla olduğu kadar, farklı dinlerdeki misyoner grupları ile de çatışmalar yaşayabiliyordu. Çatışmaların nedeni genellikle rekabetti, bkz. Cyrus Hamlin, *My Life and Times*, Boston: Congregational Sunday School and Publishing, 1893, s. 195, 432; Horatio Southgate, *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, Vol. 1, New York, D. Appleton, 1840, s. 205; Serkan Gül, “The French Catholic Missionaries in Lebanon Between 1860 and 1914”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Middle East Technical University, 2015, s. 137-179; Ercan Uyanık, “II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi”..., s. 37. Yerli halk, din değiştirenlere yabancılaşmış gözle bakıyordu. Örneğin Muş halkı, din değiştirip Katolik olan Ermenileri “Frank” olarak adlandırıyorlardı. bkz. Horatio Southgate, *Narrative of a Tour*..., s. 205.

kendi milletinden bazı insanları peşinden sürükleyen kahramanvari bir piskopos olarak tanıtılmıştı.

4.3. Ankara'nın Misyonerler İçin Önemi

İki kaynağı da –Bartlett'in raporu ve Dwight'in mektubunu- bir kenara bırakıp *the Missionary Herald*'in daha önceki yıllara ait sayılarında Ankara ile ilgili diğer misyonerlerce yazılmış yazılara bakılırsa; Amerikan Board'un Anadolu'nun içlerinde daha doğru düzgün varlığını hissettirmedeği, 1840'lı yıllarda bile bir gün Ankara'da bir istasyon kurma fikrinde olduğu anlaşılmaktadır³⁷. Buna göre, 1877'den çok daha önce Ankara'daki misyon çalışmaları başlatılmış ve bir düzine kadar Ermeni Protestanlığı benimsemişti. Bu nedenle Amerikalı misyonerler, Ankara'ya yerli yardımcıları, vaizler ve bazen papazlar göndermeye başlamışlardı³⁸. 1864'te Ankara'da bir yardımcıya, 1865-1866'da dört yardımcıya, 1876'da ise yerli bir papaz Movses Mgrdichian'a görev verilmişti³⁹. 1868-1869 Bursa Raporu'nda Ankara, Bursa'nın on ikinci dış-istasyonu olarak kaydedilmiş olsa da buradaki misyon çalışmaları istenilen düzeye bir türlü ulaşmamıştı. Ankara'ya çok fazla önem verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1871 senesinde o dönemde Merzifon'da bulunan misyoner Benjamin Schneider mektubunda Ankara için sunuları belirtmiştir:

37 *The Missionary Herald Containing the Proceedings at Large of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, With a General View of Other Benevolent Operations for the Year 1836*, Vol. 32, Boston, Crocker and Brewster, 1836, s. 91. 1847 senesinde Amerikan Board'un Bursa'daki misyonerlerinden Bay Schneider'in Ankara'ya birkaç sene içerisinde misyoner göndermeyi istediğinden bahseden yazı için, bkz. *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1847*, Vol. 43, Boston, T. R. Marvin, 1847, s. 125.

38 *SA*, Report, Broosa Station, 1864-1865, by Joseph K. Greene, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43060>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019; *SA*, Report, Broosa Station, 1868-1869, by Sanford Richardson, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44086>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019; *SA*, Report, Broosa Station, 1869-1870, by Benjamin Schneider, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45046>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019; *SA*, Report, Broosa Station, 1865-1866, by Joseph K. Greene, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43071>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.

39 *Fifth-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Worcester, Mass. October 4-7 1864, October 3-6, 1876*, Boston, Marvin and Son, 1864, s. 58-59; *Sixty-Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Hartford Connecticut, October 3-6, 1876*, Boston, Riverside, 1876, s. 124. Cemaat olarak tanınmasından önce Ankara'daki Protestanlar için ayrıca, bkz. *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1863*, Vol. 59, Boston, T. R. Marvin and Son, 1863, s. 365; *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1864*, Vol. 60, Cambridge, The Riverside Press, 1864, s. 145, 266. Yozgat'ta bulunan misyoner Fayette Jewett, 1858 tarihli mektubunda Ankara'ya bir iki yardımcı göndermeyi düşünüldüğünü belirtir, bkz. *SA*, Letter, to Harrison G. O. Dwight, from Fayette Jewett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45439>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.

“Diğer bir husus aslında çalışmanın başlamış olması gerçeğidir. Burada birçok kitap satılmış, çok fazla ışık saçılmış ve Protestan topluluğunun çekirdeği oluşturulmuştur. Gerçeği açık olarak sıkıca kucaklayan, bir düzinenin yarısı kadar veya daha fazla kişi var. Onlar çevrelerinde, başka her yerde çalışmalar ihsan edildiği, bunun yanında onlara hiçbir şey yapılmadığı düşüncesiyle oldukça üzgün görünüyorlardı... Fakat gerekli olan şey eğitilmiş yerli bir vaiz veya papaz veya misyonerdir. İç bölge kenti olarak, Ankara'nın sıra dışı seviyede zekâ ve medeniyet ve hatırı sayılır ölçüde eğitimi vardır. Eğitimsiz bir adam orada, özellikle eğitim kurumları aracılığıyla, Katoliklerin davalarına katlanmaları için sebebiyet verdikleri güçlü etki düzenine karşı kendisini kabul ettiremez”⁴⁰.

4.4. Hangi Piskopos Aristachus?

Görüldüğü üzere, Ankaralıların zekâ ve medeniyet seviyelerinin alışılmadık düzeyde yüksek olduğunu –ayrıca buradaki Katolik etkisini de düşünerek- cemaat liderliğine eğitimsiz birinin getirilemeyeceğinin altı çizilmişti. Bu noktada, *the Missionary Herald*'ın bir sene sonraki sayısında Ankara üzerine yazılmış yazılarına bakıldığında, Lyman Bartlett'in 1877-1878 Kayseri Raporu'nun bir bölümüne yer verilmiş, fakat Aristachus'tan bahsettiği kısma değinilmemiştir⁴¹. Bununla birlikte yeni gelişmelerin Bartlett'in Aristachus hakkında söylediklerini doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Çünkü derginin 74. sayısında yer alan yazıda Ankara'yı ziyaret eden misyonere göre:

“Yakın zamandaki Ankara ziyaretimin buradaki çalışma ile ilgili umutlarımı geniş ölçüde güçlendirmemiş olduğunu söylemekten üzüntü duyuyorum. İlk başta kendisini Protestan ilan eden Ermeni piskopos, hala Protestan ibadetine katılmaktadır ve her yerde Protestan olarak bilinmektedir, fakat korkarım ki gerçek bir dini yaşamı yoktur. Kendisini Ermeni kilisesinden ayırdıktan sonra, kısa zamanda kendisinin Protestanların 'piskoposu' olduğunun tanınması iddiasında bulundu, fakat şu an bu iddiayı şimdilik bırakmış görünüyor. Cemaatin, Protestan

40 *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1871*, Vol. 67, Cambridge, Riverside Press, 1871, s. 73-74; *SA, Report, Broosa Station, 1869-1870*, by Benjamin Schneider, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45046>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019. 1875'te misyonerlerin Bursa'nın mali giderleri için hazırladıkları Bursa Hesapları'na (Bursa Estimates) göre Ankara'da kira için 800, yardımcıları içinse 4.800 kuruş harcamışlardır, bkz. *SA, Estimates, Broosa Station, 1875*, by Sanford Richardson, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45065>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019. 1864-1865 Bursa Raporu'nda, geçen Aralık'ta Ankara'daki paşaya kendilerini ayrı bir topluluk olarak tanıtmaları için Osmanlı Devleti'nin emir gönderdiğini ama paşanın bu emri yerine getirmedeği yazıyor. Aynı yılı kapsayan başka bir raporda (1865-1866 Bursa Raporu) ise kendi sivil haklarını koruyabildiklerinden (ve dini amaçları için 327 kuruş toplayabildiklerinden) bahsediyor. Aslında bu kadar küçük ve başında doğru dürüst dini liderleri bile olmayan bir topluluğa devlet otoritelerince “ayrı bir topluluk” sayılmaktan çok, buradaki az sayıdaki Protestana jest olarak ayrıcalık tanınmış olmalıdır. Zaten aynı senelere ait *the Missionary Herald*'ta bu tür bir durumdan bahsedilmemiştir, bkz. *SA, Report, Broosa Station, 1864-1865*, by Joseph K., <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43060>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019; *SA, Report, Broosa Station, 1865-1866*, by Joseph K. Greene, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43071>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.

41 *The Missionary Herald...*, Vol. 74, s. 301.

rütbesine onunla katılanlarda, sadece küçük bir sayı halen ibadete devam etmektedir ve bazıları Seb't gününü ihmal etmektedir ve ticarete güvenilmezlerdir"⁴²

Görünüşe göre Aristachus, zaman içerisinde bulunduğu konumu kullanarak Amerikalı misyonerlere bazı dayatmalar getirmeye çalışmıştı. Yazıda sorunun sadece Ankara Protestan cemaatinin başı Aristachus ile sınırlı olmadığı, cemaati oluşturan üyelerin bir kısmının, özellikle de Aristachus'la olanların, istenilen özellikleri taşımadığı anlaşılmaktadır. Dini ibadetlerini ihmal etmenin dışında günlük yaşamlarında da beklenen özellikleri sergilemiyorlardı. Ayrıca ilerleyen yıllardaki misyoner kaynaklarına göre cemaatte de sayısal olarak bir düşüş vardı. 1877'de 200 kişiyi bulan Protestan cemaatinin sayısı 1880'de 50'ye inmişti⁴³.

4.5. Farklılığın Nedenleri

Ankara kilisesinin kuruluşu ile ilgili temel olarak bahsedilen iki belgenin, Bartlett'in raporunun ve Dwight'ın mektubunun, birbirinden farklı görünmelerinin birden fazla nedeni olabilir. İlk akla gelen, Bay Dwight'ın mektubunun tamamının değil, bir kısmının yayınlanmasıdır. Belki Henry Dwight da Kayseri Ermenilerinin Ankara'daki piskopos Aristachus'un sorunlu kişiliğinden bahsetmişti. Zaten *the Missionary Herald*'da çıkan yazıda, "*an extract from a letter from Mr. Dwight of Constantinople... (İstanbul'daki Bay Dwight'ın mektubundan bir parça...)*"⁴⁴ ibaresi kullanılmıştır.

Aristachus'un düzgün bir yaşamı olan, dini inançları istenilen düzeyde bir piskopos değil de bir suçlu olması durumunun *the Missionary Herald*'da bahsedilmemesi bir

42 *The Missionary Herald...*, Vol. 74, s. 24.

43 *The Missionary Herald...*, Vol. 76, s. 353. Bundan yaklaşık on yıl sonra, 1892'de, kitabında Anadolu demografisi üzerine oldukça detaylı bilgiler veren Fransız coğrafyacı Vital Cuinet, Ankara Protestanlarının sayısını 109 olarak kaydetmiştir. Ayrıca 1892'de biri Kayseri'de, diğeri Ankara'da olmak üzere iki Protestan piskoposluğu kurulmuştur, bkz. Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de l'Asie-Mineure*, Tome: 1, Paris, Ernest Leroux 1892, s. 277, 283. Her bireyin kanunlara göre kendi dinini yaşama ve kendi hür iradesi ile dinini değiştirme hakkı vardı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı topraklarında bu tür oluşumlar eskiden beri var olan millet gruplarına genellikle tehdit gibi algılanmıştır, bkz. Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti"..., s. 171-173; Roderic H. Davison, *Reforms in the Ottoman Empire...*, s. 118. 1844'te daha önce Osmanlı topraklarında İslam dininden başka dinlere geçenler için verilen ölüm cezası kaldırılmıştır, bkz. Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, The Impact of the West*, Austin, University of Texas, 1990, s. 115. Rum ve Protestanlar arasındaki sosyal gerilim için, bkz. SA, Letter, to Secretary, Turkish Missions Aid Society, from Lyman Bartlett & Simeon N. Babasinian', <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43158>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019. Daha fazla örnek için bkz. SA, Letter, to W.A. Essery, Secretary, Bible Lands Mission Aid Society, from Lyman Bartlett and M. J. Baldwin, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44205>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019. 1882 Kayseri Yıllık Raporu'nda da Ankara'daki gelişmenin yavaş olduğu yazılmıştır. Lyman Bartlett'a göre bunun bir nedeni de buradaki Katoliklerdir, bkz. SA, Report, Cesarea Station, 1882, by Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46073>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.

44 *The Missionary Herald*, Vol. 73, s. 277.

dereceye kadar Amerikan Board'un kendi kamuoyunu rahatsız etmeyi istememesiyle açıklanabilir. Diğer bir deyişle, söz konusu meselede misyonerlerin kendi aralarında daha samimi bir biçimde detaylandırıp yazdıkları mektup ve rapor gibi yazışmalarla, kendi toplumlarını bilgilendirmek üzere bastıkları dergi gibi kaynaklarda verilen bilgiler her zaman aynı paralele gitmiyordu.

Aslında –Henry O. Dwight’a ait- *the Missionary Herald*’da Ankara üzerine yayınlanan yazıda belirtilen olay, Lyman Bartlett’in raporunda aktarılanlardan ziyade yıllar önce gerçekleşen başka bir olayı anımsatmaktaydı. Çünkü Ankara’daki Protestan cemaatinin kuruluşunda yaşananlar neredeyse 1846’da İstanbul’da ilk Evanjelik Ermeni Kilisesi’nin –aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki ilk Protestan kilisesinin- kuruluşu esnasında gelişen olaylara benzetildiği izlenimi uyandırır. 1846’da İstanbul’da, aynı Henry Dwight’ın bahsettiği gibi, bazı Ermenilerin İstanbul Ermeni Patriği ile sorun yaşamalarının hemen ardından, aralarından 40 kişi Protestanlığa geçmişti. Ayrıca, yine aynı şekilde özellikle Büyük Britanya’nın diplomatik kurumlarının desteğiyle (Britanya’nın İstanbul’daki elçisi Sir Stratford Canning’in yardımlarıyla) 1 Temmuz 1846’da İstanbul Evanjelik Ermeni Kilisesi kurulmuş, Papaz Apisoghom Hachaduryan kiliseye papaz olarak atanmıştı⁴⁵. Eğer bu benzetme bilinçli olarak yapıldıysa, Ankara kadar önem verdikleri bir yerdeki Protestan cemaatinin başına kesinlikle istenilen nitelikleri taşımayan birisini getirdiklerini doğrudan söylemek istemeyip, olayı mazur göstermeye çalışmış olmalarıyla açıklanabilir.

Fakat her iki metinde de anlatılan hikâye ne olursa olsun, Aristachus nasıl betimlense de betimlensin, Amerikalı misyonerler ortaya çıkan sonuçtan aslında çok da memnun

45 S. C. Bartlett, *Historical Sketch of the Missions...*, s. 79; Eleanor H. Tejirian-Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest...*, s. 86; *The Missionary Herald Containing the Proceedings at Large of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, With a General View of Other Benevolent Operations for the Year 1848*, Vol. 44, Boston, T. R. Marvin, 1848, s. 4; Cemal Yetkiner, “After Merchants, Before Ambassadors: Protestant Missionaries and Early American Experience in the Ottoman Empire, 1820-1860”, *American-Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, Haz. Selçuk Esenbel, Bilge Nur Criss, Tony Greenwood, Louise Mazzari, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2011, s. 26. İstanbul Evanjelik Ermeni Kilisesi için Papaz Apisoghom Hachaduryan dışında 2 diyakoz ve 2 yönetici seçilmiştir. Kilise kurulmadan önce İstanbul’da daha fazla Protestan Ermeni vardı, fakat bu kişiler Ermeni Patrikhanesi ve Bâb-ı Âli’nin ortak hareket etmesiyle tekrar Gregorian kilisesine geçmişlerdi, bkz. Gülден Sarıyıldız, “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesi’nin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2002, s. 258-259, 263-264. Ermeni Evanjelik Kilisesi kuruluşundan dört sene sonra Bâb-ı Âli tarafından resmen 1850’de tanınmıştır, bkz. İdris Yücel, “Yakın Şark’ta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme”..., s. 231. Aslında 19. Yüzyıl Osmanlı topraklarını ziyaret eden bazı Batılı gezginler, Osmanlı millet sistemi içerisinde dini ve etnik farklılığına rağmen kültürel ve günlük yaşam tarzı açısından Müslüman milletine en yakın millet grubu olarak Ermenileri gösterirler. Osmanlı devlet yöneticilerinin ve Ermeni millet başının böylesi bir durum karşısında aynı şekilde tavır takınmaları ve beraber hareket etmelerinin bir nedeni de budur. Millet-i sadıka üzerine, bkz. Ercan Karakoç, “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 7, Sayı: 25 (Bahar 2010), s. 157-158.

değillerdi. Büyük ihtimalle onlar açısından, Yozgat Protestan Kilisesi örneğinde olduğu gibi, yeni kurulmuş olan Ankara Kilisesi'nde de önemli olan mesele Protestan niteliği taşıyan bir kurumun oluşturulmasıydı. İlerleyen süreçte kilisenin başına getirilen kişinin eğitilip doğru yolu bulabileceğini düşünmüşlerdi.

Bu makalenin başlangıcına yazılan "...şimdi ihmal edilirse, korkarım, her şey ters gidecek..."⁴⁶ sözleri, dönemin İngiliz Konsolosu'nun misyoner Lyman Bartlett'a 30 Mayıs 1877'de konu üzerine yazdığı mektubundan alınmıştır ve bu düşünceyi destekler niteliktedir. Çünkü Ankara'da yeni Protestan cemaatinin oluşumundan bahseden İngiliz Konsolosu duygularını şu şekilde ifade etmişti: "*İlk başta ele alınırsa büyüyüp gelişecek ve bu şehri başka bir yaşam ve gelişim merkezi yapacak; şimdi ihmal edilirse, korkarım, her şey ters gidecek*"⁴⁷.

Aslında 1850 yılında Osmanlı topraklarında Protestan cemaati resmen "millet" olarak tanınmıştı. Ayrıca 1870'lerde imparatorluğun başkenti İstanbul'da da olmak üzere başka birçok yerde Protestan cemaatleri kurulmuştu. Öyleyse, neden hem Amerikalı misyonerler hem de onların faaliyetlerini destekleyen İngiliz diplomatik temsilcileri Ankara Protestan cemaatinin kurulması için acele edip, başına kendilerinin de uygun bulmadığı bir kişiyi getirmişlerdi? Bu soruyu cevaplandırmak için raporun yazıldığı dönemin sosyo-politik gelişmelerine bakmak ipucu verebilir. İncelenen yıllarda, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1878'de Büyük Britanya'nın Kıbrıs'ı işgali dışında, Osmanlı İmparatorluğu –bütün bir yüzyıl boyunca olduğu gibi- Balkanlar ve Anadolu'da çeşitli ayaklanmalar ile uğraşmaktaydı. Özellikle Hersek'te sivil ayaklanma (1874-1876), Sırp ve Karadağlıların sınır saldırıları (1876), Bulgar ayaklanması (1876), Selanik olayı (1876), Bedirhan Osman Paşa isyanı (1877-1878) ve Zeytin'deki Ermeni isyanı (1878) bu olayların başta gelenlerindendi⁴⁸. Tüm bunların yanı sıra raporun kaleme alındığı sene, 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşmaları gibi ağır şartları olan uluslararası antlaşmalar imzalanmıştı.

46 "...if neglected now it will, I fear, go all wrong...", bkz. *The Missionary Herald...*, Vol. 73, s. 278.

47 *The Missionary Herald...*, Vol. 73, s. 278.

48 Roderic H. Davison, *Reforms in the Ottoman Empire, 1856-1876*, New Jersey, Princeton University Press, 1963, s. 414; Tuncay Ögün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, İstanbul, Yeditepe, 2010, s. XII; Firdevs Güneş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bedirhan Aşireti", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2015, s. 97-98; Mithat Aydın, "Sir Henry G. Elliot'un İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 18.18 (2005), s. 29-41; Selçuk Akşin Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Lanham, The Scarecrow Press, 2003, s. ix-ixi; Çağdaş Lara Çelebi, *Ottomanism and Inter-Communal Relations, The Sanjac of Kayseri in the Decade of 1870-1880*, Saarbrücken, Lap Lambert Academic Publishing, 2011, s. 263-264.

Büyük ihtimalle Osmanlı Devleti için politik atmosferin bu derece yoğun olması, Anadolu'nun ortasında oluşturulması yıllardır tasarlanan yeni bir dini cemaat için kaçırılmaması gereken uygun zamanlama olarak düşünülmüştü. Aslında bazı Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarında meydana gelen sosyo-politik olumsuzlukların ve askeri başarısızlıkların kendi faaliyetleri için avantaj sağladığını, böylece önlerindeki engellerin ortadan kalktığını yazılarında da belirtiyorlardı. Örneğin misyoner Samuel Colcord Bartlett, kitabında 1839 senesinde misyon çalışmalarına karşı ılımlı bir tutum sergileyen Ermeni Patriği'nin görevden alınıp yerine Protestanlığa eğilimi olan Ermenilere ve Ermeni ruhban sınıfı üyelerine karşı sert önlemler alan yeni bir Ermeni Patriği'nin atanmasının misyoner çalışmaları için ne derece zorluklar çıkardığından bahsettikten sonra, bu engelin nasıl ortadan kalktığına da değinmişti. Buna göre, tam da bu dönemde ortaya çıkan Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, misyonerler için bir "kurtuluş aracı" olmuştu. Çünkü bu sayede Osmanlı sultanı (II. Mahmud), misyonerlere engel çıkartan Ermeni ve Rum patriklerinden binlerce erkeği askere almak için talepte bulundu. Ardından Osmanlı ordusu yenildi ve donanması teslim alındı. Dahası, Osmanlı sultanı değişti ve çocuk yaşta (henüz 17'sinde) başa geçen yeni sultan (Abdülmeccid) onlara halkı tarafından istenmemiş birçok ayrıcalık bahsetti⁴⁹.

5. Rapordaki Diğer Önemli Konular

Yukarıda bahsedilen konular dışında 1877-1878 Raporu, Protestanlığın Osmanlı topraklarında yayılması konusunda Amerikalı misyonerlerin özellikle İngiliz diplomatik kurumlarınca desteklediğini⁵⁰ de net bir şekilde ortaya koyması açısından önemlidir. Bu bağlamda, İngiliz Konsoloslugu mensuplarının zaman zaman münferit olaylara bile

49 S. C. Bartlett, *Historical Sketch of the Missions...*, s. 7-8. S. C. Bartlett'in kitabında bahsedilen, kendilerine karşı olumlu olan patrik, Bursalı İstefanos II. Ağavni Zakaryan'dı (1831-1839 ve 1840-1841). Ardından atanan ve Protestan misyonerlere karşı sert önlemler almasıyla tanınan patrik ise Balatlı Hagopos III. Seropyan'dı. (1839-1840 ve 1848-1858). Patrik Seropyan, Ermeni amiraların desteği ile misyonerlerin çalışmalarına karşı bir önlem olarak atanmıştı. Özellikle kendisinde önce gelen patrik ile kıyaslandığında oldukça sert önlemler aldığı bilinmektedir. Olaylar zincirinin tarihsel sıralanışına bakıldığında; S. C. Bartlett'in kitabında değindiği bir diğer mesele olan gayrimüslimlerin askere alınmaları durumunun Tanzimat dönemi öncesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Cephede asker olarak olmasalar da Osmanlı gayrimüslimlerinin Tanzimat dönemi öncesinde de orduda çeşitli görevlerde bulunuyorlardı. Büyük ihtimalle S. C. Bartlett, yazısında gayrimüslimlerin askere alınmasından bahsederken orduda asker olarak değil, diğer çeşitli görevlere atanmalarını kastetmişti. Çünkü Osmanlı ordusunun Nizip bozgunu, Islahat Fermanı öncesinde gerçekleşmişti, bkz. Çağdaş Lara Celebi, *Ottomanism and Inter-Communal Relations...*, s. 358; bkz. "Türkiye Ermenileri Patrikliği", <http://www.turkiyecermenileripatrikligi.org/site/patriklerimiz-patriklik-makami/>, Erişim Tarihi: 05 Aralık 2019; Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti", s. 251, 255-256.

50 Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", *International Conference on "The United States and the Middle East: Cultural Encounters"*, Yale University, 7-8 December 2000, s. 194-195.

müdahil oldukları bilinmektedir⁵¹. 1880'li yılların ikinci yarısında dünyadaki toplam sayıları 80 civarında olan Protestan misyoner kurumlarının birçoğu, Amerikalı (32 kurum) ve İngilizler (24 kurum) tarafından kurulmuştu⁵².

İdeolojik olarak hemfikir olmakla birlikte, bazen İngiliz diplomatları Amerikalı misyonerler ve Osmanlı devlet otoritesi arasında iletişim bağı kuruyorlardı. Ayrıca, Osmanlı devleti ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk resmi temasları, Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması ve Seyrüsefayın Antlaşması'nın imzalandığı yıl olan 1830 senesinde, bir hayli geç başlamıştı. Bu nedenle ilk Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarında gezecekleri yerler konusunda Bâb-ı Âli'den seyahat tezkerelerini Britanya elçiliği aracılığı ile alıyorlardı. Osmanlı ve Britanya'nın geçmişe dayanan diplomatik bağlarının sağlam olması, Amerikalı misyonerlere avantajlar sağlıyordu. Öyle ki, 1830 sonrasında da Amerikalı misyonerler Britanya'nın desteğini alma konusundan istek göstermeye devam etmişlerdi⁵³.

Bununla birlikte Bartlett'in kaleme aldığı rapor, fazla detay vermeden 1878-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı halkını ve ülke ekonomisini nasıl yordduğuna da değinmektedir. Osmanlı tebaası olmadıkları halde aynı toplum içerisinde yaşadıkları için misyonerler ve yürütmekte oldukları aktiviteler de savaştan etkilenmekteydi. Kayseri'de oldukları için kendileri coğrafi açıdan savaş tehlikesinden uzakta olsalar da Rusya'ya yakın bölgelerde misyon yapan bazı Amerikan Board misyonerlerinin tehlikeye maruz kaldıklarını anlıyoruz.

Sonuç

Sonuç olarak, Lyman Bartlett'in 1878'de Kayseri ve dış-istasyonları için kaleme aldığı rapor, Kayseri ve civarında misyonerlik faaliyetleri, misyoner okullarındaki eğitim, halkın Protestan inancına olan yaklaşımı, misyonerlerin yerli çalışanları ve halk ile olan ilişkisi gibi diğer raporlarda bulunabilecek konular dışında, dönemin önde gelen bir

51 Özgür Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon"..., s. 201; Bengül Bolat-Ratib Ayaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı'nın Yıkılış Sürecine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 61, Güz 2017, s. 10.

52 Ratip Ayaz, "İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918)", Kırşehir, Ahi Evran Üniversitesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2017, s. 56.

53 William Goodell, *Forty Years in the Turkish Empire or Memories of Rev. William Goodell D. D.*, New York, Robert Carter and Brothers, 1878, s. 85, 412; Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes", s. 194-195; İsmail Köse, "ABD'li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri"..., s. 148; Melek Öksüz, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı"..., s. 149. Misyonerler gibi, Amerikalı tüccarlar da daha önceleri Osmanlı topraklarında seyahat ve ticari işlerini yürütmek için gerekli belgelerini İngiliz otoritelerinden sağlıyorlardı, bkz. Haluk Selvi- Kurtuluş Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler", *History Studies*, Cilt: IV, Özel Sayı, 2012, s. 329.

misyoner ibadethanesinin mimarisi, kısaca Osmanlı-Rus Savaşı döneminde Anadolu’da yaşanan ekonomik zorluklar, Amerikalı misyonerler ve İngiliz diplomatik kurumları arasındaki yakınlık, Yozgat’taki Protestan kilisesinin ilginç durumu ve Ankara’da Protestan cemaatinin kuruluşu sırasında yaşanan olaylar gibi önemli konularda, çoğu kaynakta bulunmayan detaylar vermektedir.

Öyle görünüyor ki, bir dereceye kadar 19. Yüzyıl’da Amerika, İngiltere ve diğer bazı Batılı ülkeler Osmanlı topraklarında dini ve siyasi etki alanları oluşturmak için misyonerlik faaliyetlerinden destek alıyorlardı. Bu süreçte bazen Protestan cemaatlerin kurumlaşmaları aceleye getirilmiş, ne Protestan cemaatinin üyelerinin bir kısmı ne de Protestan kiliselerin başlarına getirilen bazı kişiler bilinçli bir şekilde davranmamışlardı. Piskopos Aristachus’un durumu bir kenara, Ankara –ve Yozgat’ta- Protestanlığı seçenler arasında kararsız ve hatta neden Protestanlığı seçtiğinden habersiz olanlar vardı.

Misyonerlerin rapor ve mektup yoluyla kendi aralarında yazışmalarıyla, misyoner kurumlar tarafından özellikle Protestan okuyuculara yönelik basılan gazete, dergi gibi yayın organlarının neşrettiği bilgilerde zaman zaman farklı detaylara yer verildiği gibi, aynı olayı farklı açılardan sunabilmekteydiler. Aslında bu durum dönemin diğer kurumlarında gözlemlenebilir. Kurumlar kendilerine olan güven ve desteğin azalmaması için bazı meseleleri tam olarak paylaşmıyor olabilir. Fakat Lyman Bartlett ve Henry O. Dwight’ın aynı konu üzerine yazdıkları yazılarında detay farkı olmasının ötesinde bilgi uyumsuzluğu olduğu anlaşılmaktadır.

Belki bu durum, bazı konularda Amerikan Board misyonerleri arasında ara sıra fikir ayrılığı olduğunu işaret etmekteydi. Düşünce ayrılıkları kendi aldıkları eğitim farkından, kişisel deneyimlerinden veya başka bir etmeden kaynaklanıyor olabilir. Ama belki de bu durum kendi dinlerini ve kültürlerini yabancı topraklara yaymaya çalışan misyonerlerin gittikleri yerlerde karşılaştıkları kültürlerden, toplumsal davranış ve yaşam şekillerinden bir dereceye kadar etkileniyor, belli konularda doğrunun ve yanlışın Doğu ve Batı toplumlarında değişmediğinin farkına varıyor olduklarının göstergesiydi.

Özetlemek gerekirse; Lyman Bartlett tarafından kaleme alınmış olan bu rapor, dönem hakkında araştırma yapanlara birçok değerli bilgi sunmaktadır. Ve aynı zamanda, korkarım, geçmişte yapılan bazı hataları da dile getirmektedir.

Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-'8⁵⁴

Misyonerlik çalışmamızın tarihinde bir başka olaylı yılı daha kapatırken, zorlu ve kanlı savaş sınırlarımıza kadar genişlemişken, çalışmalarımıza ciddi bir sıkıntı yaşamadan devam etmemizi sağlayan koruyucu Tanrı'ya minnetle şükrederiz. Bu savaşla yıkım binlerce eve taşınmış; ülkenin ticari çıkarları tamamen altüst olmuş, çoğu misyoner kardeşimizin çalışmaları büyük ölçüde engellenmiş ve bazıları yakın tehlikeye maruz kalmıştır; yine de savaş alanından uzakta, vergilendirmenin ağır yüklerinden ve bunun sonucunda yaşanan sıkıntılardan kaynaklanan engellerimiz sadece tesadüfi olmuştur.

Sunmak zorunda olduğumuz kayıt geçmişteki bazı yıllara oranla daha az cesaret verici olsa da yine de, ülkenin durumunu ve birçok rahatsız edici etmenin insanlar üzerine tatbik edildiği göz önüne alındığında, Tanrı'ya şükretmek ve cesaret almak için kesinlikle çok fazla nedenimiz var.

Misyoner gücümüz, Amerika'daki Bay ve Bayan Farnsworth'un yokluğuyla azalmıştır. Yıllık Toplantıdan döndükten sonra yazı Yozgat'ta geçiren, Bay & Bayan Staver da 6 aydır merkez istasyonda bulunmamaktadır. Bayan Staver'in geçici hastalıkları haricinde, istasyon camiasının sağlığı genellikle iyidir fakat aktif hizmetten çok az zaman kaybedilmiştir.

Yıl boyunca makul miktarda gezi başarıyla tamamlanmıştır; geniş bir eğitim sınıfı dikkatli bir misyoner denetimine alınmış, düzenli O.T.⁵⁵ Tarihi öğretim dersinin yanı sıra, yerli çalışanlarla beş aylık yoğun mektuplaşma yapılmış ve misyoner merkezine yakın dış istasyonlarda biraz vaaz verilmiştir. İstasyon hesaplarına da gereken özen gösterilmiştir. Son mali yılın kapanışında Bay Staver Maliye Bö'l.'nün sorumluluğunu üstlendi.

İnceleme altındaki alanı raporlarken, İstanos'daki de dâhil, ilk olarak şu an altısına sahip olduğumuz Kiliselerin, sahamıza yıl içerisinde eklenmiş olduğunu, fark ettik.

Kayseri'deki kilise iyi derecede refah seviyesine sahiptir ve şehirde ve üyelerinin bulunduğu her yerde iyiliğe olan etkisi, umuyoruz ki, devamlı artmaktadır. 1877 senesinde, üyeliğine katılım sayısı 48 idi ve 1 Ocak 1878'den itibaren 27 kişi daha kabul edilmiş, 1 Ocaktan itibaren 75 olmuştur. Bu sayının neredeyse yarısı Kayseri

54 ACT, Reel 589, Doc. No: 106, Lyman Bartlett, *Report of Cesarea Station, 1877-'8*.

55 Orijinal metinde ders ismi kısaltma olarak 'O.T. History' olarak verilmiştir. Çeviride bu kısaltmanın "Old Testament History" (Eski Ahit Tarihi) olduğu varsayılmıştır.

sakiniyken, geri kalan kısmı esas kiliseden⁵⁶ dört-on dokuz mil arasında değişen çeşitli mesafelerde bulunan dış-istasyonlarda, ikamet etmektedir. 325 olan mevcut üyelerinin neredeyse yarısı Kayseri sakinidir.

Son raporumuzda, bu kilisenin İskoçya'daki papaz tarafından toplanan fonlarla yeni bir ibadethanenin inşa edilmesine başlamış olduğu gerçeğine değinildi. Bu bina tamamlandı, ayrıca onun yanında, kız okulu ve papaz evinden oluşan bina da tamamlanmıştır.

Şimdiye kadar, tüm ibadet yerlerimiz okul-evleri olarak inşa edilmiştir ve her yerde hem okul hem de halkın ibadeti için bulundular. Kayseri'de inşa edilen bu kilise, bütün alanda, Bâb-ı Âli fermanı ile böyleleri yetki verilmiş ilk kilisedir.

Mimari oranları ve cilasındaki zarafeti bakımından, bu bina Kayseri'deki benzeri her şeyi gölgede bıraktı. Yüzeyin 18 ayaktan daha aşağısına yerleşiktir, sert bir zemine dayanarak, koyu renkli kesme taştan inşa edilmiştir, çatısı da taştan olan, bir dizi zarif kemerden oluşur. Bu kemerler, her biri tek bir taştan oluşan altı sütun ile desteklenir, on dört ayaktan daha geniştir. Tüm yapı üzerinde fresklerle zevkli süslenmiş ve bir sıra pencereyle aydınlatılmış zarif bir kubbe yükselmiştir. Duvarlar ve tavan tamamen saf beyaz renkte cilalandı ve kubbedekilerin yanı sıra, iki sıra pencere, binayı çok aydınlık ve neşeli yaptı. Yapının ebatları 72x42 ayaktır, kanepelerle birlikte yaklaşık olarak 800 kişi rahatlıkla oturacaktır. Diğer bina, aynı yapı sahasındadır ve kiliseden elli ayak uzaklıktadır. 72x34 ayak olup iki katlıdır: ilki, geniş ve havadar odalarıyla, ayrıca geniş ve güzel bir konferans salonu ihtiva eder, kız okulu için planlanmıştır ve ikincisi papazın ailesinin kalmasına uygun olarak ayarlanmıştır. Kilise gibi bu bina da layığıyla inşa edildi ve bütün yerleri çeşitli kullanımlara adapte edilebilir hale getirildi. Bu yapı sahası, birkaç sene önce üzerine Katoliklerin kilise yapmaya başladığı ama bitiremedikleri başka bir inşaat alanıyla yan yanadır. Bu binaların masraflarına yönelik kilise ve cemaat, henüz tamamı ödenmeyen, 100 TL taahhüt etti.

Yozgat'taki kiliseyle, “olmak, ya da olmamak”, sonunda kendileri tarafından olumsuz karar verilen, ilginç bir soru olmuştur! Vaizleri, Bar Garabet Kullujjian, Ankara'daki geçici görevinden sonra, Talas'taki cemaatten gelen daveti kabul ederek, yazın başında görevinden ayrıldı, hala görev yaptığı alanını çok kabul görerek genişletti.

Yozgat'taki kilisenin birkaç üyesi (ve en güvenilirleri) vaizsiz kalırken, kilisenin bazı gereksiz üyelerden nasıl kurtulacağı sorusu üzerine yapılan istişare amaçlı birçok toplantıdan sonra, bunu kilise otoritesinin hiçbir düzenli teşebbüsü ile yapamayacakları

56 Metnin orijinalinde “parent church” deyimini kullanılmıştır.

sonucuna varılır, birleşik çoğunluk talebi için ve hiç kilise olmamasının bu tür unsurlara sahip bir kilise olmasından daha iyi olmayacağını göz önüne alarak, kasıtlı olarak kendi ölüm-fermanlarını imzalama kararına vardılar ve oyla, artık bir kilise olmadıklarını ilan ettiler. Bu kararı, misyonerlerle veya yerli papazlarla istişare etmeden, harekete geçen sayı kilisenin oy veren üyelerinin üçte birinden fazla olmamasına rağmen, böyle bir kararı alma hakları olduğuna inanarak, aldılar.

Onların umutları, sonunda iyi sonuçların gerçekleşeceği uzak olmayan bir günde eski kilisenin yıkıntısından geriye kalan rahatsız edici unsurlardan arınmış yeni bir kilisenin kurulabileceğidir. Fakat Yozgat'ı son ziyaretlerinde misyonerlerle olan görüşmede, düzensizlik ve atmış oldukları adımın akılsızlığını gösterdiler ve hareketlerini gözden geçirmek için ve oylamalarını iptal etmeleri için kolaylıkla ikna edildiler. Sonbaharda, Merzifon'daki son sınıftan mezun Bar. Hagop Filyan, hizmetlerine bu insanlarla başladı ve onlar tarafından iyilik ile karşılandı, fakat çok az manevi hayat ortaya kondu ve temel rahatsız edici etki ortadan kalkmadı. Böyle bir kiliseyle ne dersin alınacağı sıklıkla tekrar eden ve zor bir sorudur. Kilise güçsüz ve güvenilmezdir ve sık sık dışarıdan gelen kötü etkilerin hâkimiyeti altında kalmaktadır. Cemaatin içerisinde etkileri kıymetli ve kolaylıkla dışlanmayacak değersiz üyeleri vardır. Hem kilisede hem de toplulukta anlayış ve doğru yönde çaba birliği çok azdır ve kilise ve topluluğa bakıyoruz ve gerçeğin içten ve sağlam ilerlemesine boşuna bakıyoruz. Onlara daha fazla yardım etmeden önce, saflarını arındırmalarını ve güvene layık olduklarını göstermeleri için bırakalım mı, yoksa Kutsal Ruh'un hediyesinin kalplerini arındırması için umutla dua ederek çalışmaya devam mı edelim? İşte gelişmekte olan okullarıyla ve alışılmadık derecede büyük ve umutlu verici bir Hristiyan kadın grubuyla geniş bir cemaat ve sık sık müjdenin inançlı vaazı için gelişen bir şehir. Yozgat ile ilgili anlayış ve danışma arıyoruz.

Yılsonuna yakın Mancusun'daki kilise, oy birliğiyle ve tamamen samimiyetle, Gemerek'teki cemaatle iki sene ara verdikten sonra papazlarını geri dönmeleri için davet etti. Duygu uyumu hâkim görünüyor, karşılıklı güven yeniden sağlandı ve hem papaz hem de insanlar iyi sonuçlar elde etmeyi umuyorlar.

Önceki raporların belirttiği gibi, Sungurlu'daki kilise hala papazsızdır; yine de üyeleri birleşmiş ve uyumludur ve bu kilisenin çevredeki topluluklara olan etkisi olumludur. Bar. Hohannes Hagopian onlara vaiz olarak hizmet vermektedir ve onların papazı olarak yerleştirilebileceğini umuyoruz. 1877'de kiliseye dört kişi eklendi.

İncirli'deki kilise her yere ışık olmaya devam ediyor. Papaz, daha önce olduğu gibi,

şehirlerarasında sık sık gitmektedir, kasabalar arasında müjdenin az veya kendisi dışın-
da hiç vaaz edilmediği birçok yeri ziyaret etmeye devam etmektedir. Her yerde iyi kar-
şılanmaktadır ve sıklıkla Ermeni kiliselerinde vaaz vermek için davet edilmektedir. Onu
tamamen gezici çalışan olarak görevlendirmenin daha iyi olup olmadığı sorusunu de-
ğerlendiriyoruz, çünkü bu iş için daha üstün vasıflara sahip. Geçen yıl, bu kilisenin
maddi sıkıntıları özellikle ağırdı. Son baharda çevrede bol miktarda hasat toplanırken,
bölgeyi sıkça ziyaret eden dolu-fırtınasının sonucu olarak, İncirli'nin mahsulleri nere-
deyse yıkımdı. Dolayısıyla, papazlarına olan yükümlülüklerini sadece kısmen yerine
getirebildiler.

İstanos'taki kilise sadece iki yaşında olmasına rağmen, etkisini güçlü bir şekilde his-
settiriyor. Geçen Kasım'da, kendi üyelerinden biri, Merzifon'daki son sınıf mezunların-
dan olan Bar. Hairabed, müjdeyi korumak için bu yerel yerleşim yerine döndü. İnsanlar
tarafından büyük ölçüde seviliyor, cemaati sürekli büyüyor ve yakında onların papazı
olabileceğini umuyoruz. Cemaatlerin çoğu çok fakirdir, ancak, kendi hür iradeleri ile
vaiz ve öğretmen için harcamalarının üçte biri olan, aylık bir Türk Lirası⁵⁷ ödemeyi tek-
lif ettiler. İstanos için beklenti kesinlikle, çok cesaret vericidir ve bizler geniş, kendine
güvenen bir Hristiyan topluluğun hızlı bir şekilde gelişmesini bekliyoruz.

Düzenli Cemaatlerden 26'sının tümünde, müjdenin yıl boyunca veya hemen hemen
tüm yıl vaaz edilmiş olduğunu bildirdik. Bunlara ek olarak, cesaret veren bir başarıyla,
birkaç aylığına her biri beş farklı yerde, öğrenciler görevlendirildi. Bu cemaatler mün-
asebetiyle, kamu ibadetine ortalama katılım yaklaşık 2.800'dür, yıl boyunca sadece hafif
bir artış gösterdi.

Bu görevle ilgili yirmi dört çalışan görevlendirildi, bunlardan beşi buyrulmuş⁵⁸ pa-
pazdır ve sekizi lisanslı vaizdir.

Her bir cemaat için detaylı rapor vermeye yerimiz olmasa da Ankara'daki çalışma-
nın birkaç özel uyarı sözü gerektirdiği görülüyor.

Yazın başlarında, Ankara Ermenilerinin bir kısmı tarafından aleyhinde ağır suçlama-
lar olması gerekçesiyle Aristachus isimli ünlü bir Ermeni piskopos, davranışlarının ce-
vabını vermesi için İstanbul'daki Patrik'in huzuruna çağrıldı. Gitmeyi reddetmesi üzeri-
ne, ikinci bir talepte bulunuldu, Hükümet yakalanmasını ve eğer gerekirse zincirle bile
olsa Başkent'e gönderilmesini emretti. Başka bir kaçış yolu bulamadığı için, inançlı

57 Orijinal dokümanda para birimi "Turkish £" olarak belirtilmiştir.

58 Ordained pastors.

küçük bir gruba sığınmak için kaçtı ve kendisini Protestan ilan ederek, Ankara'daki İngiliz Konsolos Yardımcısı Gelheral'ın koruması altına girdi.

Onunla birlikte, toplamda neredeyse iki yüz kişi yapan, altmış kadar Ermeni ailesi geldi.

Bay G.'nin başvurusu, iki kabiliyetli adamı derhal, öğretmen ve vaiz olarak göndermemize sebep oldu. Büyük bir bina kiralandı, düzenli dini hizmetler başlatıldı ve bir okul açıldı. Böylelikle Ankara'daki Protestan topluluğu, o zamandan itibaren, hakları olan ve başkalarının saygı duymak zorunda olduğu tanınan bir kurum haline geldi. Hala tanınıyor: haklarına saygı duyuluyor; müjde düzenli olarak vaaz edilmekte ve iyi bir okul devam ettirilmektedir.

Fakat aslında beklenilenin, bu harekete dini inancın değil, politik dürtülerin sevk etmesinin çok da cesaret verici manevi sonuçlar doğurmadığını bildirmekten üzüntü duyuyoruz. Kendilerini Protestan ilan eden geniş cemaatlerden, ancak çok azı kendilerini gerçeğin takipçileri olarak tanımlamışlardır ve Piskopos kamu ibadetine katılmaya devam etmiş olsa da az çok düzenli bir şekilde, hala görev rozetini takmaktadır ve hakikat için özel bir gayret göstermemektedir. Eski Protestanların küçük bir cemaati hala daimî ve umut vericidir ve Ankara'da müjdenin vaazı için geniş bir kapı açılmıştır ve umudumuz inançlı ve azimli çalışmayla, iyi tohumların daha da bol meyve vereceğidir. Şu anki vaiz, Bursa bölgesinden Papaz Alexander Pestimaljian'dır.

Okullar ve Öğretmenler: Yılın belli bir döneminde veya tamamında öğrenim verilen ortak okulların⁵⁹ sayısı kırk olup, bunların üçünün ikisi Kayseri'de, biri Talas'ta özel fonlarla desteklenmiştir. Bu okullarda ders verilen talebe sayısı yaklaşık 1.800'dür. Bu sayıya ek olarak, yaklaşık 200 yetişkine, özel ders verilmekte veya akşam okullarında eğitim görmekteler. Bu toplamda aşağı yukarı 2.000 yapmakta, '76'da raporlanandan sadece yaklaşık 80 daha fazla etmektedir. Birçoğunun aynı zamanda köylerde vaiz olarak çalıştığı, işe alınan öğretmen sayısı 45'tir.

Bu okullar, neredeyse istinasız, düzen ve eğitim bütünlüğünde ünlenmişlerdir ve bu yüzden Protestan olmayan topluluklardan büyük bir sınıfın güvenini ve iltimasını kazanmıştır. Talebelerin genellikle Sebt Günü kamu ibadetine katılımları gereklidir ve okullarda günlük İncil eğitim almakta, gelecekte karakterlerinin oluşmasında önemli bir tesir sahip olacak, güçlü bir ahlaki ve dini etkinin altına girmektedirler.

59 Orijinal metinde, 19. Yüzyıl Amerikasında devlet okulu anlamına gelen "common schools" tabiri kullanılmıştır.

Eğitim Sınıfı: Son Yıllık Raporumuzda 24 eğitim sınıfı bildirildi. Bu sayıdan, 3'ü (Rum)⁶⁰ Merzifon'a İlahiyat Semineri hazırlıklarını tamamlamak ve böylece işin ehli birer Rum hocası olma avantajını sağlamak için gönderildiler. Sekizi kısım öğretimde işsizdi, çoğu çalışmalarına devam edecek. İki çalışmasını sağlık yetersizliği nedeniyle terk etti ve üçü eski sınıfın sekizini bırakarak uygunsuz olduklarından atılmışlardır. Sekiz yeni erkek katılmıştır, sayıları on altı etti ve rapor ettiğimiz yıl için uygun bir şekilde eğitim sınıfına bağlandılar. Bu sayıdan yedisi Merzifon'daki mevcut üçüncü sınıfa⁶¹ katılmıştır; ayrıca öğretimle meşgul genç bir adam, bir Rum, eğitimle meşgul olurken kendisini Kurul'a⁶² masraf olmadan Seminer için hazırlamıştır. Daha önce Merzifon'a gönderilen üçünü ekleyerek, şimdi Misyon Semineri üçüncü sınıfında, Kayseri sahasından on bir öğrenci ediyor. Bu adamlardan dördü Rum'dur. Bu sadece en büyük sınıf değildir, bütün olarak, açık farkla Merzifon'a göndermiş olduğumuz herhangi birinden en umut verici olanıdır. Ortalama yaşları neredeyse yirmi birdir.

Kadın Kurulu'na uygun biçimde ait olan Bölümde, aşağıdakileri bildiririz:

1. Yedi İncil Okuyucusu: İki Kayseri'de, ikisi Yozgat'ta ve birer tane Talas, Everek ve Niğde'de. Bunların hepsi, yapabileceklerinden daha fazla çalışmayı bildiriyorlar. Gerçeği duymak için büyük heves ve çok az muhalefete rastladılar. Devamlı çalışmaları ile zamanı geldiğinde değerli hasat verecek çokça iyi tohum ekildi.

2. Ayrı Kız Okulları: Kayseri, Talas, Niğde, Yozgat, Sarı Hamza ve Gemerek'te. Bu okullarda aynı zamanda, iyi bir güçtür ve kızların eğitimi ile ilgili halkın düşüncesi hızlı bir şekilde değişmektedir.

3. Talas'taki İstasyon Kız Lisesi: Bu okul şu anki sistemi üzerine kurulduğundan bu yana dört yıl geçti ve en umutlu arkadaşların bekleyebileceği her şeyi kanıtladığını bildirmekten memnuniyet duyuyoruz. Bu süre zarfında, okul mensubu sayı altmış üçtür. Şu anda bildirilen yıl boyunca mevcut olan sayı elli beş olup, bunların kırk dördü, okulun yazılan üyeleridir. Kışın onu, dokuz farklı yerde öğretim verdiler. Bunların çoğu bu baharda okula, başka bir eğitim dönemi için döndü. Bu öğretmenlerin birçok alanlarındaki etkisi memnun edici olmuştur.

60 Orijinal metinde İngilizce karşılığı "Greek Orthodox" olan "Rum" kelimesi yerine "Greek", yani "Yunan" kelimesi kullanılmıştır. Çeviride, metnin içeriğinden ve bölgesel demografik koşullardan dolayı bu kişilerin Yunan değil, Rum oldukları farz edilmiştir.

61 Raporda, "junior class" denmektedir. Amerikan eğitiminde junior class, üçüncü sınıf öğrencisi veya lise ve üniversitede son sınıftan bir önceki sınıf için kullanılmaktadır.

62 Burada "Kurul"dan kasıt ABCFM yani, American Board of Commissioners for Foreign Missions'tır.

Okul çalışmalarına ek olarak, kadınların dua-toplantılarını yönetiyorlar, düzenli İncil öğretimi veriyorlar, evden eve ziyarette bulunuyorlar, kadınlara okumayı öğretiyorlar ve her yerde iyilik için direkt ve pozitif etki yaratma gayreti gösteriyorlar. Bu öğretmenler, istisnasız, güvenlerine sadık olduklarını kanıtlamışlardır ve çalıştıkları kişilerin sevgi ve güvenlerini sağlamışlardır.

Aynı 1876-7 kışında öğretimle görevlendirilmiş, beşinci sınıf için de geçerlidir. Bu son bahsedilenler, çalışmadaki ilerlemeleriyle ve bu seneki genel gelişimleriyle, disiplin sürelerinin çok büyük avantaj olduğunu kanıtlamışlardır.

Bu okulun planı, daha ileri seviyedeki sınıflar ile ilgili olarak, tahsil sürelerini çalışma süreleri ile değiştirmek, böylelikle aralıksız müfredat programının başarmayı sağlamayacağı, bağımsız ve olgun karakter geliştirmeyi ummaktır.

Okulun konumu, her yönden çok sayıda kasabaya orta derecede uzaklıktadır- ve bu kasabalara erişim kolay ve çoktan çalışmaya açıktır-, bu planın yerine getirilmesi için en iyi olanaklar sunmaktadır:

Kızların eğitimi ile ilgili kamuoyunun ilerlemesi öyle görülüyor ki dört yıl önce, okula yarım düzine uygun kız sağlamak için bile en azimli çabayı göstermek zorunda kalırdık, şimdi ise acil başvuru sayısı, alabildiğimiz sayıyı aşmıştır.

Baştan itibaren bu okula iştirak eden belirgin ilahi bir kutsamayı bildirmekten memnuniyet duyuyoruz. Fikir değişikliğine dair iyi kanıt sunarak, yıl içinde bir ara okulla bağlantılı elli beş öğrenciden, yirmi altısı kilisenin üyesi olarak kabul edilmiştir. Diğer birçoğu da cesaret verici dindarlık işaretleri göstermektedir.

Bu yüzden, bu kızların tüm öğretimi devlet okulu ile bağlantılı olarak verilmiştir, böylece devlet okulu karakterine çok şey katarken, öğretmen harcamalarında büyük tasarruf sağlanmıştır. En gelişmiş sınıf aritmetik, coğrafya ve Ermenice dilbilgisi ve fizyolojiyi çoktan bitirmiştir. Eski Ahit tarihi parçalarının tümünü, Dört İncil, Havarilerin Eylemlerini⁶³ kapsayan sistematik ve kesintisiz İncil dersleri aldılar ve son sınav takip ettikleri tüm çalışmalara övgüye layık bir benzerlik göstermiştir.

Geçen yıl, her bir kız için kurulun masrafı yaklaşık dört Türk sterliniydi. Kurul ödeneğinin yanı sıra, birçoğunun masrafı özel kaynaklardan ödendi.

63 The Acts of Apostle, Türkçe'de "Havarilerin Tarihi" olarak da geçer. Yeni Ahit'in beşinci kitabıdır ve ilk Hristiyan kilisesinin kuruluşu ve gelişimini anlatır.

Fakat belirtmek gerekir ki, okulun şu anki refahı, az sayıda kişinin daha iyi vasıflara sahip olabildiğinden veya işlerine daha iyice adanmışlarından çok, büyük ölçüde Bayan Blossom'ın etkili gözetimine borçludur.

Kendini Geçindirme: Kendini geçindirme doğrultusunda, çok cesaret verici bir gelişme bildiremiyoruz. Kıtılıktan önce cemaatlerimiz bu konuda iyi gidiyordu ve yakın gelecekte, Kurulun yüklerinin doğal olarak hafifleyeceğine dair güçlü umudumuz vardı. Fakat kıtlığın kayıpları ve savaşın ezici yükleri, cemaatlerimizde birçoğunu kati muhtaçlığa mecbur etmiştir, bazıları savunma yapmakta acele etmeyecekleri bahane sunarken, diğer birçoğu daha önceki gibi veremeyecek hale gelmiştir. Özellikle geçen sene boyunca, bütün diğer düzenli vergilere ek olarak, savaş sürdürmeye yardım için Hükümetin devamlı tekrarlanan talepleri: genel iş bezginliği ve emeğin fiyatı (kuruşta) artık yok, ama eskisinden daha azken, yaşam gereksinimlerinin çoğunun kuruş değerlerindeki büyük artışı, neden cemaatin daima yoksul olduğunu, dini amaçlar için katkıları büyük ölçüde arttırmamaların en önemli nedenleridir.

1877'nin katkıları, yaklaşık olarak 200 Türk sterlinidir veya 1876'dakinden 50 sterlin biraz daha azdır. Bu toplam yaklaşık olarak Yerli Birim ve Eğitim için harcanan bütün miktarın yüzdesidir. 1878 için vaat edilen miktar yaklaşık olarak geçen sene katkıda bulunulan kadardır. Üçü ve çok küçük olanlar dışında bütün düzenli cemaatler, kendi kurumlarını desteklemek için bir şey ödemektedir.

Ülke siyasetinin düzene girmesine, ilave yüklerin ortadan kaldırılmasına, ticari işlerin normal haline girmesine müsaade edelim ve bunlardan sonra bu önemli teferruatlarda hızlı ilerleme bekleyebiliriz.

Tur daima işimizin en önemli kısımlarından birisi sayılmıştır. Zahmetli ve sıklıkla tehlikeli bir hizmettir, fakat inançlı bir şekilde yapıldığında, en iyi sonucu vermekte başarısız olmaz. Şu an bildirdiğimiz dönemde, başarıyla tamamlanan turun zamanı bir misyonerin 190 gününe, bir misyoner hanımının 66 gününe eşittir.

En yakın seyahat rotalarıyla bütün dış istasyonlarımıza tek bir ziyaret, 100 milden fazla bir yolculuk gerektirmektedir. İki en uzak dış-istasyonun istisnası dışında, bütün hepsi iki kez ziyaret edilmiştir, on ikisinin her biri üç kez ziya ret edildi ve birçok daha yakın yerler dört veya beş kez ziyaret edilmiştir. Ülkenin huzursuz durumuna rağmen, diğer zamanlarda olduğu gibi, özgürce ve rahatsız olmadan seyahat ettik.

Ferman ile silahlanmış olduğumuz halde, onu neredeyse hiç göstermedik, sadece bir sefer, korunmaya ihtiyacımız olmuş olduğundan değil, aşına olmadığımız alanda rehber

olsun diye, zaptiye (polis) kabul ettik. Fakat iki görevde de yararlılık ortaya koymadı; zira mühimmatı yoktu ve yolu bilmiyordu!

Gazeteler: Bu sene alınan, Türkçe ve Ermenice gazete kopyalarımızın sayısının, 1877'dekinden daha az olduğunu üzülererek bildiririz. Bu düşünüş genellikle daha çok şu nedenlere borçludur:

1- Farklı yerlerde kırk ile altmış kuruş arasında değişen mecidiyenin kuruş değerinin artması.

2- Sekiz sayfalık gazete formundan kullanışlı mevcut dört sayfalık gazeteye dönmek, çok genel bir memnuniyetsizlik yarattı.

Kitapların satışı azdı, bir süredir, Kutsal Kitapların ve diğer kitapların kopyalarını üretmek için gerçek istek yüksek fiyatı azaltmaktan çok yükseltti, bu durum birçoğu için aşılmaz bir engeldir.

Bu, emeğin ücreti kitapların fiyatlarıyla karşılaştırılabilir bir şekilde dikkate alındığında iyi anlaşılabilir.

Çocuğu için beş kuruşluk bir okuma kitabı üretecek günlük çalışan bir işçi, çoğu durumda, üç günlük çalışmanın kazancını ödemek zorundadır. Durum böyle, garip değildir, okullarımızın bazıları insanların satın alamadıkları kitapların isteğinin derdini fazlasıyla çekmektedir.

Yerli çalışanlarımız ile olan ilişkilerimiz tamamen samimidir ve istisnasız, ilişkilerimizin herhangi tatsız bir anlaşmazlıktan arındırılmış olduklarına inanmaktan mutluluk duyuyoruz. Bunu, yazışma meselesinde uygulanan büyük ölçüde sürekli özene dayandırırız, bizim amacımız, her mektuba çabuk ve dikkatli cevap vermektir. Misyonerler tarafından gösterilen bu özen, çalışanın gerçekleri, fikirleri, amaçları, işi ile ilgili umutları ve korkularını daha sık, ayrıca daha çekinmeden bildirmesini sağlar, böylece aralarında daha iyi bir anlayış kurma, hoşça gitmeyen yanlış anlaşılmalardan kurtararak ve olmazsa az faydanın elde edileceği, candan iş birliğine yol açar. Bu, çok ve inançlı turlama ile birlikte, herhangi bir misyon sahasında başarının önemli unsurudur.

19 Nisan'da, yaklaşık 13 aylık bir aradan sonra istasyonumuza⁶⁴ sevilen ve emektar iş arkadaşlarımız Dr. ve Bayan Farnsworth'a tekrar hoş geldiniz dememize müsaade edildi. Başka bir mücadele için sağlıkta ve kalpte dinçleşmiş olarak döndüklerine

64 Rapor Kayseri'de yazıldığı için, "istasyonumuza" ile Kayseri kastedilmektedir.

inanıyoruz. Misyonerlik yaşamlarının bu hareketli döneminde iş arkadaşları ile birlikte, çalışmalarından fevkalade güzel sonuçlara şahit ve girişimlerinde devamlı ve yeterli ol-
sunlar.

Şimdi vazife iznine ayrılma sırası bizdedir ve gerekli dinlenme dönemini zevkle bekliyoruz.

Bize yetki verilen işlerde herhangi bir başarı ölçüsü için minnettarız. Anlayış, hoşgö-
rü ve istasyondaki ve misyoner çevredeki iş arkadaşları ile iş birliği için minnettarız.

Onları bir süreliğine bıraksak da kalbimiz çalışmalarında onlarla birlikte olacak ve
dualarımız onların refah ve başarıları için yükselecek. Gelecek Tanrı'nın ellerindedir.
Tüm bu gelecek için alçak gönüllülikle onun iradesini bekleyeceğiz.

İstasyon adına

Saygıyla sunuldu.

L. Bartlett

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. *Selanik Anadolu Koleji (SAK)*

Report of Cesarea Station, 1877-'8, Reel 589, Doc. No: 106, Lyman Bartlett.

1.2. *SALT Araştırma (SA)*

Estimates, Broosa Station, 1875, by Sanford Richardson, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45065>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.

Letter, to Committee ad Interim, from Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44242>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019.

Letter, to Harrison G.O. Dwight, from Fayette Jewett,

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45439>, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2019.

Letter, to James K. Greene, from Lyman Bartlett,

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44255>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019.

Letter, to W.A. Essery, Secretary, Bible Lands Mission Aid Society, from Lyman Bartlett
and M. J. Baldwin, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44205>,
Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019.

- Letter, to the Yozgat Station, from Harrison G.O. Dwight (Mr. Van Lennep's location), <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46405>, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2019.
- Letter, to Secretary, American Tract Society from L.yman Bartlett and Theodore A. Baldwin, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43201>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019.
- Letter, to Secretary, Turkish Missions Aid Society, from Lyman Bartlett & Simeon N. Babasinian', <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43158>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019.
- Report, Broosa Station, 1864-1865, by Joseph K. Greene, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43060>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.
- Report, Broosa Station, 1865-1866, by Joseph K. Greene, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43071>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.
- Report, Broosa Station, 1868-1869, by Sanford Richardson, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44086>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.
- Report, Broosa Station, 1869-1870, by Benjamin Schneider, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45046>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2019.
- Report, Cesarea Station, 1861-1862, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44979>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.
- Report, Cesarea Station, 1862-1863, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44986>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.
- Report, Cesarea Station, 1869 Apr, by Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45040>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.
- Report, Cesarea Station, 1870, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42111>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.
- Report, Cesarea Station, 1872 May, by John O. Barrows, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46018>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.
- Report, Cesarea Station, 1883-1884, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42163>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.
- Report, Cesarea Station, 1882, by Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46073>, Erişim Tarihi: 6 Ekim 2019.
- Report, Cesarea Station, 1872 May, by John O. Barrows, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46018>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.
- Report, Cesarea Station, 1872-1873, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43148>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.
- Report, Cesarea Station, 1873-1874, by John O. Barrows, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44106>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.

- Report, Cesarea Station, 1874-1875, by Wilson A. Farnsworth, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42121>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019.
- Report, Smyrna Station, 1884-1885, by Lyman Bartlett, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45117>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019.
- Report, Yozgat Station, 1858 May 01, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44054>, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2019.
- Report, Yozgat Station, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43102>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019.
- Report, Yozgat Station, 1860, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45025>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019.
- Report, Yozgat Station, 1861, by Jasper N. Ball, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46004>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019.

1.3. Matbu Arşiv Kaynakları

- Anderson, Rufus: *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Vol. 1, Boston, Congregational Publishing Society, 1872.
- Bartlett, S. C.: *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston, ABCFM, 1896.
- Cuinet, Vital: *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de l'Asie-Mineure*, Tome: 1, Paris, Ernest Leroux 1892.
- Dwight, Harrison Gray Otis: *Christianity in Turkey, a Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, London, James Nisbet & Co., 1854.
- Goodell, William: *Forty Years in the Turkish Empire or Memories of Rev. William Goodell D. D.*, New York, Robert Carter and Brothers, 1878.
- Hamlin, Cyrus: *My Life and Times*, Boston, Congregational Sunday School and Publishing, 1893.
- Southgate, Horatio: *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, Vol. 1, New York, D. Appleton, 1840.
- Fifth-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Worcester, Mass. October 4-7 1864, October 3-6, 1876*, Boston, Marvin and Son, 1864.

- Seventy Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at the City of New York, October 15-18 1889*, Boston, Samuel Usher, 1889.
- Sixty-Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Hartford Connecticut, October 3-6, 1876*, Boston, Riverside, 1876.
- The Missionary Herald for the Year 1824*, Vol. 20, Boston, Samuel T. Amstrong.
- The Missionary Herald Containing the Proceedings at Large of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, With a General View of Other Benevolent Operations for the Year 1836*, Vol. 32, Boston, Crocker and Brewster, 1836.
- The Missionary Herald Containing the Proceedings at Large of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, With a General View of Other Benevolent Operations for the Year 1848*, Vol. 44, Boston, T. R. Marvin, 1848.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1847*, Vol. 43, Boston, T. R. Marvin, 1847.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1858*, Vol. 54, Boston, T. R. Marvin, 1858.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1859*, Vol. 55, Boston, T. R. Marvin & Son, 1859.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1861*, Vol. 57, Boston, T. R. Marvin & Son, 1861.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1862*, Vol. 58, Boston, T.R Marvin & Son, 1862.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1863*, Vol. 59, Boston, T. R. Marvin and So, 1863.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1864*, Vol. 60, Cambridge, The Riverside Press, 1864.

- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1865*, Vol. 61, Boston, T. R. Martin and Son, 1865.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1866*, Vol. 62, Boston, T. R. Marvin & Son, 1866.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1867*, Vol. 63, Cambridge, the Riverside Press, 1867.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1868*, Vol. 64, Cambridge, Riverside Press, 1868.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1869*, Vol. 65, Cambridge, Riverside Press, 1869.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1870*, Vol. 66, Cambridge, Riverside Press, 1870.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1871*, Vol. 67, Cambridge, Riverside Press, 1871.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1872*, Vol. 68, Cambridge, Riverside Press, 1872.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1873*, Vol. 69, Cambridge, Riverside Press, 1873.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1874*, Vol. 70, Cambridge, Riverside, 1874.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1875*, Vol. 71, Cambridge, Riverside Press, 1875.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1876*, Vol. 72, Cambridge, Riverside Press, 1876.

- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1877, Vol. 73, Cambridge, the Riverside Press, 1877.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1878, vol. 74, Cambridge, the Riverside Press, 1878.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1879, Vol. 75, Cambridge, the Riverside Press, 1879.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1880, Vol. 76, Cambridge, the Riverside Press, 1880.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1882, Vol. 78, Cambridge, the Riverside Press, 1882.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1885, Vol. 81, Boston, Stanley and Usher, 1885.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1886, Vol. 82, Boston, Press of Stanley and Usher, 1886.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1887, Vol. 83, Boston, Press of Stanley and Usher, 1887.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1888, Vol. 84, Boston, Press of Stanley and Usher, 1888.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1889, Vol. 85, Boston, Press of Stanley and Usher, 1889.*
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with a View of Other Benevolent Operations, for the Year 1890, Vol. 86, Boston, Press of Stanley and Usher, 1890.*
- Tyler, William Seymour: *History of the Amherst College, During its First Half Century, 1821-1871*, Springfield, Clark W. Bryan and Company, 1873.

2. Makaleler

- Arıĝ, Ayten Sezer: “Dünden Bugüne İstanbul’daki Misyonerlik Faaliyetleri”, *CTAD*, Yıl: 8, Sayı: 15, Bahar 2012, ss. 105-119.
- Alan, Gülbadi: “Amerikan Board Misyonerlerinin Yozgat’taki Çalışmaları ve Bölge Halkı Üzerine Etkileri”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Yozgat, Türkiye, 5-7 May 2016, Cilt: 2, ss. 57-82.
- Ayar, Talip: “Osmanlı’nın Son Dönemi Maçka’da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası”, *History Studies*, Volume: 9, Issue: 1, March 2017, ss. 1-19.
- Aydın, Mithat: “Osmanlı Balkanlarında İngilizlerin Misyonerlik Faaliyetlerine Dair Bazı Belgeler (1862-1869)”, *Belgi*, Sayı: 10, Yaz 2015/III, ss. 1403-1443.
- Aydın, Mithat: “Sir Henry G. Elliot’un İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakış”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 18.18, (2005), ss. 29-41.
- Aygün, Necmettin: “Akçaabat’ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2013, Haz. Veysel Usta, Necmettin Aygün, Fethi Gedikli, Mehmet Salih Atadınç, Trabzon, Akçaabat Belediyesi, 2014, ss. 1-46.
- Birsel, Haktan: “Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonusunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet’nin Mektubu)”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9/4, Spring 2014, ss. 207-223.
- Bolat, Bengül-Ayaz, Ratib: “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı’nın Yıkılış Sürecine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 61, Güz 2017, s. 1-45.

- Bozan, Oktay: “Osmanlı Döneminde Amerikan Misyonerlerinin Diyarbakır Vilayeti’ne Gelişi ve Faaliyetleri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, Nisan 2015, ss. 333-361.
- Dalyan, Murat Gökhan: “Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Ermenilerinde Meydana Getirdiği Bölünme ve Çatışmalar: George B. Nutting-George H. White ve Adıyaman Ermenileri Örneği”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı: 21, ss. 81-97.
- Danacıoğlu Tamur, Esra: “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”, *ÇITAD*, V/12, (2006 Bahar), ss. 3-20.
- Erhan, Çağrı: “Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries”, *International Conference on “The United States and the Middle East: Cultural Encounters”*, Yale University, 7-8 December 2000, ss. 191-212.
- Erkan, Nevzat: “Üsküdar’da Gayrimüslim Mezarlıkları ve Mezarlık Tartışmaları”, *History Studies*, Vol. 5, Issue: 3, May 2013, ss. 49-57.
- Ertosun, Erkan: “Türkiye’de Siyasi Tarih Çalışmaları: Metodoloji Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi Olarak Örnek Olay Çalışması”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 12, No: 48, ss. 117-133.
- Fendoğlu, Tahsin: “Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler*, Haz. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt: XIV, ss. 189-196.
- İsmail, Köse: “ABD’li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bir Bakış”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ermeni Nüfusu ve Kilisesi, Misyonerlik*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Kandemir, Ece: “Grosvenorlar ve Robert Koleji”, *Bosphorus Chronicle Tarih Dergisi*, İstanbul, Özel Amerikan Robert Lisesi, (May) 2016, No. 18, ss. 35-37.
- Karakoç, Ercan: “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 7, Sayı: 25, Bahar 2010, ss. 157-177.
- Karakoç, E.-Civgin, S.: “The History of a Missionary Education Institution from Bahçecik Armenian Girls School to Scutari American School for Girls (1873-1939)”, 5. *Yıldız Sosyal Bilimleri Kongresi*, 13-15 Aralık 2018 Tam Metin Bildiri Kitabı, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası, 2018.
- Koyuncu, Aşkın: “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 12, Sayı: 16, Bahar 2014, ss. 35-87.
- Küçük, Mehmet Alparslan: “Anadolu’da Protestan Ermeni Milleti’nin Oluşumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2, 2009, ss. 153- 186.
- Narin, Resul: “Amerikan Board’un Kadın Misyonerleri ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu”, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı/ Special Issue in Honor of Prof. Dr. Azmi Özcan By His Students*, Yıl/Vol. 3.
- Öksüz, Melek: “Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları”, *History Studies*, Volume: 2/ 2010, ss. 147-187.
- Önal, Muhsin: “Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bursa’da Papaz Dövüşü: Amerikalı Misyonerlerle Yerli Ruhban Sınıfının İktidar Mücadelesi (1832-1860)”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 25, 2013/2, ss. 307-326.

- Öztürk, Ayhan: “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması ev Osmanlı Devleti’nde Kurduğu Misyonlar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, Yıl: 2007/2, ss. 63-74.
- Sarıyıldız, Gülden: “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesi’nin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2002, ss. 249-267.
- Selvi, H.-Demirkol, K.: “Osmanlı Devleti’nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, *History Studies*, Cilt: IV, Özel Sayı, 2012, ss. 327- 349.
- Sezer, Ayten: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, Ekim 1999, ss. 169-183.
- Taşkın, Faruk: “Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye’deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi- Journal of Eurrsian Inquires*, VI/2, 2017, ss. 149-176.
- Taşkın, Faruk: “Antep’te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855-1915)”, *Lokman Hekim Journal*, 1 (3), 2011, ss. 22-27.
- Törel, T.-Çoban Döşkaya, F.: “Amerikan Board Misyoneri Olive L. Parmelee Andrus ve Mardin”, *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*, Haz. Karacoşkun Doğan ve Köse Osman, Ankara, Berikan, 2018, ss. 201-248.
- Türkan, Ahmet: “İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. yy.)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (21), ss. 29-56.
- Uyanık, Ercan: “II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika’ya’ Kaçırılan Nusayri Kızları”, *Kebikeç Dergisi*, 2014, ss. 35-56.

- Yetkiner, Cemal: “After Merchants, Before Ambassadors: Protestant Missionaries and Early American Experience in the Ottoman Empire, 1820-1860”, *American-Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, Haz. Esenbel Selçuk, Criss Bilge Nur, Greenwood Tony, Mazzari Louise, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2011, ss. 8-34.
- Yılmaz, Özgür: “XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 21, 2007, ss. 192-201.
- Yücel, İdris: “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, ss. 65-86.
- _____ : “Yakın Şark’ta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme: Anadolu’daki Amerikan Misyon Hastaneleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Güz (15), ss. 229-251.

3. Kitaplar

- Artinian, Vartan: *Osmanlı Devleti’nde Ermeni Anayasası’nın Doğuşu 1839-1863*, İstanbul, Aras Yayınları, 2004.
- Çelebi, Çağdaş Lara: *Ottomanism and Inter-Communal Relations, The Sanjak of Kayseri in the Decade of 1870-1880*, Saarbrücken, Lap Lambert Academic Publishing, 2011.
- Davison, Roderic H.: *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, The Impact of the West*, Austin, University of Texas, 1990.
- Davison, Roderic H.: *Reforms in the Ottoman Empire, 1856-1876*, New Jersey, Princeton University Press, 1963.
- Karacakaya, Recep: *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, İstanbul, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 2001.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, Kubbealtı, 1998.

- Öğün, Tuncay: *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, İstanbul, Yeditepe, 2010.
- Somel, Selçuk Akşin: *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Lanham, The Scarecrow Press, 2003.
- Tejirian, E. H.- Spector S. R.: *Conflict, Conquest and Conversion, Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East*, New York, Columbia University Report, 2012.

4. Tezler

- Ayaz, Ratip: "İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918)", Kırşehir, Ahi Evran Üniversitesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2017.
- Demir, Cenk: "Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Doğan, Mehmet Ali: "Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), and 'Nominal Christians': Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, University of Utah, 2013.
- Gül, Serkan: "The French Catholic Missionaries in Lebanon Between 1860 and 1914", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Middle East Technical University, 2015.
- Güneş, Firdevs: "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bedirhan Aşireti", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2015.
- Topçu, Filiz: "Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Bu Sistem Üzerindeki Etkileri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, Beykent Üniversitesi, 2007,
- Zengül, Erdem: "Ankara'daki Protestan Misyonerliği", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007.

5. Çevrimiçi Kaynaklar

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, “Memorial records for Lyman Bartlett,”

American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16694, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16694>, Erişim Tarih: 26 Eylül 2019.

Türkiye Ermenileri Patrikliği Resmi Web Sayfası, “Patriklerimiz”, <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/patriklerimiz-patriklik-makami/>, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2019.

Türkiye’de Ortaöğretim Politikalarında Kadın (1999-2004)*

The Place of Women in Secondary Education Policies in Turkey (1999-2004)

Muhabbet DOYRAN¹

* Bu makale Doç. Dr. Serkan Tuna'nın danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan "Türkiye’de Sosyal Politikalarda Kadın (1999-2004)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: M.D. 0000-0001-7097-3885

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Muhabbet Doyran,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
doyranmuhabbet@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 27.09.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.11.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
05.12.2019

Kabul/Accepted: 23.12.2019

Atıf/Citation: Doyran, M. (2019). Türkiye’de ortaöğretim politikalarında kadın (1999-2004). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 129-178. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-673224>

ÖZ

Türkiye’de yürütülen eğitim politikalarında, Avrupa Birliği’yle (AB) yaklaşma sürecinin de etkisiyle, uluslararası sözleşmelerden gelen yükümlülükler önemli bir belirleyici olarak göze çarpmaktadır. Özellikle kadınların eğitimini yakından ilgilendiren bu yükümlülükler bağlamında, ortaöğretim de içerisine alacak şekilde iç mevzuatta önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda 1997’de 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesiyle birlikte 3 yıllık ortaokullar kapatılarak ilköğretim kurumlarına dâhil edilmiştir; zira 5 yıllık zorunlu eğitimden sonra kız çocuklarının ortaöğretimdeki okullaşma oranı oldukça düşük kalmıştır. 1999-2004 döneminde, ortaöğretim kademesinde, uluslararası yükümlülüklerin de etkisiyle çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Temel işlevi öğrencileri yükseköğretime, mesleğe, iş hayatına ve hayata hazırlamak olan bu kademe toplum ihtiyaçları ile eğitim-öğretim arasında denge kurulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, 14-16 yaş grubunun içinde bulunduğu genel, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının tümünü kapsayan ilköğretime dayalı ortaöğretimde okullaşma oranının artırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Sivil Toplum Örgütleri, sanayiciler, çeşitli meslek kuruluşları özellikle mesleki ve teknik okulların güçlendirilmesi için projelere katkı sunmuşlardır. Bunun yanında devlet, kadınları yakından ilgilendiren eğitim politikalarında, AB programları başta olmak üzere çeşitli eğitim programlarını hayata geçirmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, ortaöğretim kademesinde ilerleme sağlanmakla birlikte belirlenen hedeflere tam anlamıyla ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim, Eğitim Politikaları, Mesleki Ve Teknik Eğitim, Kadın, Avrupa Birliği

ABSTRACT

Throughout the implementation of education policies in Turkey, with the impact of the rapprochement process with the European Union (EU), obligations from international conventions stand out as an important determinant. Significant amendments have also been made - including to secondary education - to internal legislation in the context of these obligations, which are of particular interest

to women’s education. In this context, in 1997, upon the implementation of 8-year continuous compulsory education, 3-year secondary schools were closed and became part of the primary education institutions. This is because, after 5 years of compulsory education, the schooling rate of girls in secondary education level is quite low. During the 1999-2004 period, various regulations were made at the secondary education level as a result of international obligations. At this level, the main function of which is to prepare students for higher education, professions, business life and daily life, it was intended to strike a balance between social requirements and education. It was aimed to increase the schooling rate in secondary education based on the primary education which covers all the general, vocational and technical education institutions including the 14-16 year age group. To this end, Non-governmental Organizations, industrialists and various professional organizations have contributed to the projects in order to specifically strengthen vocational and technical schools. In addition, the state has implemented various education programs, particularly EU programs, in those education policies that are closely related to women. As a result of these developments, progress has been achieved in the secondary education level, but the targets have not been fully achieved

Keywords: Secondary Education, Education Policies, Vocational And Technical Education, Women, European Union

Giriş

Türkiye’de devletin uyguladığı sosyal politikalar içerisinde kadına yönelik eğitim düzenlemelerinin özel bir önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda 1920’lerden itibaren kadınlara yönelik eğitim ve çalışma yaşamı alanlarında birçok düzenleme yapılmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde çeşitli değişimler gösteren bu düzenlemeler, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmaya başladığı dönemden itibaren daha fazla gündeme gelmiştir.¹ Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) belgelerinden “*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*”ni (İHEB)² onaylayan ilk ülkeler arasında yer aldığı gibi “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*” (ESKHS)³ ile “*Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*”ni (CEDAW)⁴ imzalayarak kadın, erkek eşitliğini ve zorunlu temel eğitim hakkını herkese sağlama yükümlülüğünü üstlenmiştir. Ayrıca eğitimi kalkınma hedeflerine ulaşmada gerekli araç olarak tanımlayan “*1995 tarihli Pekin Deklarasyonu*”nu da onaylamıştır.⁵ Bu sözleşmelerden doğan yükümlülükleri yerine getirmek için Türkiye’de kadın sorunlarına çözüm getirilmesi amacıyla 1990’da Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün (KSGM) kurulması önemli bir aşamadır.⁶

- 1 Süleyman Aydın, “Türkiye’de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-1, 2016, s. 246.
- 2 30 maddelik bildirge Bakanlar Kurulu’nda 6.4.1949’da kabul edilmiş ve Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (*Resmî Gazete*, Sayı: 7217, 27 Mayıs 1949, s. 16199)
- 3 31 maddelik söz konusu sözleşme, 3.1.1976’da BM Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir. İHEB’ye göre ekonomik, sosyal ve kültürel haklar konularının daha kapsamlı ele alındığı sözleşmeyi Türkiye 11.9.2003’te yürürlüğe koymuştur. (*Resmî Gazete*, Sayı: 25196, 11 Ağustos 2003, s. 124.)
- 4 Söz konusu sözleşme. Türkiye tarafından 1.7.1985’te onaylanmış, 14.10.1985’te Resmî Gazete’de yayımlanarak 19.1.1986’da yürürlüğe girmiştir. (*Resmî Gazete*, Sayı: 18898, 14 Ekim 1985, s. 2.)
- 5 Kevser Özyaydınlık, “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim”, *Sosyal Politika ve Çalışma Dergisi*, Sayı: 33, 2014, s. 96-97.
- 6 Süleyman Aydın, “Türkiye’de Kadının İstihdamı...”, s. 246-247. Ayrıca bkz. *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Kadının Durumu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1998, s. 10-11.

Bu gelişmelerle birlikte devlet, eğitimde eşitliği sağlamak ve her kademedede önemli gelişmeler kaydetmek için kararlar almıştır. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda da (METK) eğitimin temel bir hak olduğu ve yurttaşların ilgi ve yeteneklerine göre eğitimden yararlanabilecekleri ifade edilmiştir.⁷ 1973 METK'da yer aldığı gibi temel eğitimini tamamlayan her öğrenci 3 yıllık eğitim veren ortaöğretime devam etme ve bu kademenin olanaklarından yararlanma hakkını elde etmektedir.⁸ Buna karşın 1980-1997 yılları arasında yukarıdaki verilere göre, ortaokullarda kız öğrenci sayısı ilkokuldaki öğrencilere oranla azalmıştır.⁹ Ayrıca 1996-1997 döneminde, 5. sınıfta %47,42 olan kız çocuklarındaki okullaşma oranı 6. sınıfta %38,32'ye düşmüştür.¹⁰

Bu kademedede öğrenciler, birçok programın yer aldığı okullarda yetenek ve tercihleri göz önünde bulundurularak yükseköğretime, mesleğe ve iş hayatına hazırlanmaktadır.¹¹ Bu çerçevede aşağıdaki tabloda orta öğretimde kız çocuklarına ve öğretmenlere ait sayılar yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda yer aldığı gibi kız öğrenci ile öğretmen sayılarında düzenli bir artış olmuştur. Genel liseleri meslekî teknik eğitime tercih eden kız öğrenciler, yükseköğretim kurumuna girmede daha başarılı olunan Anadolu Liselerini tercih etmişlerdir.¹²

Tablo 1: Genel Liselerde Öğrenci ve Öğretmen Sayıları¹³

Öğretim Yılları	Öğrenci		Öğretmen	
	Toplam	Kız	Toplam	Kadın
1980-1981	534.605	196.090	41.334	15.487
1996-1997	1.166.195	512.535	68.853	30.148

Devlet tarafından, eğitimin her kademesinde insan gücünün her türlü değişimlere adapte olacak şekilde yetiştirilmesi esas alınmış ve işyerlerine katkı sağlanması planlanmıştır. Bu hedefle öngörülen, “Devlet Planlama Teşkilatı”nın (DPT) hazırladığı “Beş Yıllık Kalkınma Planları”nda (BYKP) yer alan kalkınmanın gerektirdiği ara işgücünün yetiştirilmesi için teknisyen eğitimine uygun programların geliştirilmesidir. Bu bağlamda bu kademedede okullaşma oranı önce %39,4, 1994 yılı içinse %21,2 olarak hedeflenmesine karşın buna ulaşamamıştır.¹⁴

7 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, S. 1474, s. 1. Ayrıca bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 20 Ekim 1982, Sayı: 17844, s. 11.

8 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, S. 1474, s. 3; bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2018*, 30. Baskı, Ankara, PEGEM Akademi, 2018, s. 348, 356.

9 *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2011*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2012, s. 67.

10 *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990, s. 294.

11 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 3.

12 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2018*, s. 356.

13 *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2011*, s. 69.

14 *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, s. 139-140.

Tablo 2: Meslekî ve Teknik Liselerindeki Sayısal Gelişmeler¹⁵

Öğretim Yılları	Öğrenci		Öğretmen	
	Toplam	Kız	Toplam	Kadın
1980-1981	520.332	150.268	33.969	11.394
1996-1997	963.774	371.216	71.766	28.299

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi, meslekî ve teknik liselerdeki kız öğrenci sayısı ile kadın öğretmen sayısı, erkek öğrenci ve erkek öğretmen sayılarının çok gerisinde kalmıştır.

Bu dönemdeki çeşitli veriler de kız çocuklarının okullaşmasındaki sorunlarını ortaya koymuştur. Buna göre, Türkiye’de 1994 yılında okul çağındaki (6-14 yaş grubu) kız çocuklarının %15,9’u okula gitmezken, okula devam etmeyen kız çocuklarının oranı 14 yaşında %40’a ulaşmıştır. Kız çocuklarının okula devam etmemesinin çeşitli nedenleri bulunurken, bunlar arasında ailenin gelir düzeyi ve sahip olunan çocuk sayısı en önemli etkenlerdir.¹⁶

Bu çalışmada, yukarıdaki veriler de göz önünde bulundurularak, 1999-2004 döneminde ortaöğretimde dönem hükümetlerince yürütülen politikalarda kız çocuklarının durumu incelenmektedir. Bu bağlamda ortaöğretime yönelik eğitim ve öğretmen politikaları ele alınmış, ortaöğretimi yapılandırmaya yönelik proje ve programlar incelenmiş ve son olarak ortaöğretim kurumlarında yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Ağırlıklı olarak birinci el kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilen çalışma kapsamında TBMM Tutanakları taranmış, döneme ilişkin ilgili plan ve programlar incelenmiş, süreli yayınlardan yararlanılmış ve istatistiki veriler kullanılmıştır. Bunların dışında, konuya katkı sağlayacak ikinci el kaynaklara da başvurulmuştur.

1. Ortaöğretimde Belirlenen Hedefler

İlköğretime dayalı en az 3 yıllık olan ortaöğretim kurumları genel liseler ve meslekî ve teknik liseler olmak üzere iki gruptan oluşmuştur. Tek kademededen oluşan söz konusu kurumlardan temel eğitimini bitiren öğrencilerin yararlanmaları¹⁷ doğrultusunda politikalar oluşturulmuştur. Zira bu kademenin temel işlevi çeşitli programlarla öğrencileri mesleğe, yükseköğretime, hayata ve iş ortamına hazırlamaktır,¹⁸ ayrıca tüm öğrencilere asgari düzeyde genel kültür bilgisi vererek, birey ve toplum sorunlarını tanımları ve

15 *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2011*, s. 70

16 *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Kadının Durumu*, s. 10-11.

17 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 3.

18 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ortaöğretim: Genel Eğitim, Meslek Eğitimi ve Teknik Eğitim, Özel İhtisas Komisyon Raporu*, s. 41.

çözüm yolları aramalarını sağlamak ana amaçtır. Kısa dönemde diğer bir amaç da ülkenin ekonomisine, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak öğrenciler yetiştirmektir; ayrıca öğrencileri çeşitli programlar ve okullara yetenek ve ilgileri ölçüsünde yükseköğretime, mesleğe, iş hayatına ve hayata hazırlarken toplum ihtiyaçları arasındaki dengenin sağlanması da hedefler arasındadır.¹⁹

VII. BYKP’de ortaöğretimin, Özel İhtisas Komisyon Raporu (ÖİKR)’de belirlenen hedef ve ilkelere göre ortaöğretim örgün-yaygın, genel meslekî teknik ve çıraklık eğitimini kapsayacak şekilde bir sistem bütünlüğü içinde yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür. Raporda yer verilen önerilere göre ortaöğretim kademesindeki genel ve meslekî eğitim kurumları birbirine yakınlaştırılmalı, örgün, yaygın ve çıraklık eğitim kurumları arasındaki yatay ve dikey geçişlerin önündeki engeller kaldırılmalıdır. Raporda üzerinde önemle durulan konulardan biri de genel eğitim de dâhil olmak üzere okul ile iş hayatı arasındaki iş birliğinin daha da geliştirilmesidir. Bu arada öğrencilerin ilgi, istek, yetenekleri göz önünde bulundurularak meslek eğitimine yönelmelerine yardımcı olunmalı, programlar arasında yatay geçişlere işlerlik kazandırılmalıdır. Bunun için okuldan iş hayatına ve iş hayatından okula geçişlere de kolaylık sağlanmalı, ortaöğretimini tamamlamış gençlerin istihdamına yardımcı olacak ek eğitim fırsatları yaratılmalıdır; ayrıca ortaöğretim, üniversiteye giriş sistemini şekillendirecek bir yapıya da kavuşturulmalıdır. Raporda da belirtildiği üzere ortaöğretimde eğitimin nitelik ve niceliğine ilişkin veriler OECD göstergeleri baz alınarak oluşturulmalıdır.²⁰

Raporda yer alan önemli soruna Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, TBMM’nin açılış konuşmasında şu sözlerle dikkat çekmiştir: “Ortaöğretim sistemi gençlere geleceklelerini kurabilecekleri donanımı sağlayamamaktadır.”²¹

VII. BYKP’de eğitimin temel hedefi, “Bilgi çağı insanını yetiştirmek ve “Türk millî eğitim sistemini sanayileşmekte olan toplumun ihtiyaçlarına göre revize edecek hale getirmektir.” Bu hedefe uygun olarak “Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunuyla”²², MTE’nin planlanmasıyla yürütülmesinde meslek kuruluşları görevlendirilmiştir. Bunun için gerekli yasal düzenlemelerin ivedilikle yapılması planlanmış ancak hayata geçirilememiştir; zira plan doğrultusunda örgün-yaygın, genel-meslekî eğitimin bütünleşmesine doğru

19 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 3.

20 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ortaöğretim: Genel Eğitim, Meslek Eğitimi, Teknik Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 80-83.

21 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1.10.2000, 1.Birleşim, Cilt: 41, s. 57.

22 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ortaöğretim: Genel Eğitim, Meslek Eğitimi, Teknik Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2576-ÖİK: 589, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001, s. 27-28.

gidilmesi amaçlanmış, işyeri-okul bütünlüğünün önemine dikkat çekilerek eğitim sisteminin “yaşam boyu öğrenme” yaklaşımı benimsenmişti.

Bu hedef nedeniyle kız çocuklarının daha yoğun olarak içinde buldukları sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim sonucunda ortaöğretimde yeniden bir yapılanmaya gidilmesi zorunluluğu doğmuştur. Devam zorunluluğu olmayan bu kademedeki ortaöğretim, ilköğretime dâhil edilmiş, öğretmenleri ise lise ve dengi okullarda görevlendirilmişlerdir.²³ Bu nedenle DPT tarafından hazırlanan VII. BYKP’de kısa vadeli olarak belirlenen hedeflerinden birincisi 15, 16 ve 17 yaşındaki gençlerin okullaşma oranlarını %80’e, bu kademedeki kızların okullaşma oranlarını %45’in üzerine çıkartmaktır. Plan dönemi sonuna kadar belirlenen hedefler arasında; ortaöğretimdeki öğrenci sayısının 3.170.000’e ulaşması, bu öğrencilerin 1.744.000’inin genel ortaöğretim, 1.426.000’inin meslekî ve teknik öğretim kurumlarında öğrenim görmesi ve bu kademedeki sözleşmeli eğitim personelinin istihdamının teşvik edilmesi bulunmaktadır. Söz konusu raporda belirlenen uzun vadeli hedefler ise şunlardır: Gençlerin, çalışma hayatlarında yalnızca Türkiye’de değil, AB ülkeleri ile diğer ülkelerde de sürdürebilecek şekilde yetiştirilmesidir.²⁴

2. Ortaöğretim Kurumlarının Geliştirilmesine Yönelik Politikaların Oluşturulması

Hükümetlerin politikalarını oluştururken göz önünde bulundukları önemli unsurlardan biri taraf oldukları uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleridir. CEDAW’ın eğitimin yer aldığı 10. maddesinde belirtildiği üzere uluslararası sözleşmelere taraf devletlerin belirlenen konulardan biri olan eğitimde de kadın-erkek eşitliği esas alınarak kadınlara karşı ayrımı önleyen her türlü tedbiri alacakları belirtilmektedir. Bu tedbirler şunlardır: Meslekte ve sanata yönlendirmede kırsal ve kentsel ayrımı yapılmaması, tüm kademelerdeki eğitim kurumlarına girişte ve diploma almada, eşit şartların sağlanması, kadınların, erkeklerle aynı sınıflara katılmaları ve aynı ders programlarından yararlanmaları.²⁵

Bu bağlamda hükümetler, öğrencilerin ortaöğretim kurumlarına yerleştirilmelerinde iki yol izlemektedir. Biri doğrudan başvuru, diğeri de giriş sınavlarıdır. “Ortaöğretim

23 *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000, s. 84.

24 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ortaöğretim: Genel Eğitim, Meslek Eğitimi, Teknik Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 83-84.

25 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 2-3

*Kurumları Öğrenci Seçme Yerleştirme Sınavı*²⁶ (OKÖSYS) sonuçlarına göre öğrenci kabul eden okullar Fen, Anadolu Teknik, Anadolu Meslek ve MEB'ye bağlı Sağlık Meslek Liseleridir. 13.6.1999 tarihinde gerçekleştirilen OKÖSYS'ye 316.048 öğrenci girmiş, bu öğrencilerden 85.847'si çeşitli liselere eğitim almaya hak kazanmıştır.²⁷ 1998-1999 öğretim yılında temel eğitimden liseye geçen erkek öğrenci oranı %65,26 iken, kız öğrencilerde bu oran %47,34 olarak gerçekleşmiştir.²⁸

Bu kademede bir önceki dönem gibi 1999-2000 eğitim-öğretim yılında ilkokul sonrası eğitim kademelerinde erkek öğrencilerin okullaşma oranına göre kız öğrencilerin oranı daha düşük olmuştur. Eğitim kademelerindeki yükselişe paralel olarak kız öğrenciler için olumsuz olan bu durumun, 1997-1998 eğitim-öğretim yılında 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesiyle olumlu anlamda değişeceği düşünülmüştür. Bu amaçla mevcut kurumların yanı sıra genel ortaöğretim kademesinde toplam 45 çeşitli programları olan liseler hizmete girmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra Anayasa³⁰, METK, BYKP³¹ ile taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerde de kabul edilen fırsat eşitliğini³² eğitimde de sağlamak amacıyla uzaktan eğitimden de yararlanılmaktadır. Bu eğitim sisteminin içinde Açık Öğretim Lisesi (AÖL), Meslekî Teknik Açık Öğretim Okulu (MTAÖO) bulunmaktadır.

VII. BYKP'de yer alan hedeflerin gerisinde kalınmıştır. Bu açıdan ülkenin kalkınmasının, gelişmesinin önemli koşullarından birinin birey eğitiminin, bilimsel ve teknolojik yönden yeterlilik düzeyi ile doğru orantılı olduğu eleştirisi yapılmıştır. Bu nedenle devlet, işçi ve işveren iş birliği yapılarak yetişmiş işgücü ihtiyacı göz önünde bulundurulmak suretiyle, iş yaşamı ile mesleki eğitim sistemi arasında sağlam bir köprü kurulması gerektiği belirtilmiştir. Sosyal yaşamdaki taraflar arasında kurulacak ilişkilerin, izlenecek sosyal ve ekonomik politikaların saptanmasında toplumsal uzlaşmanın sağlanacağına dikkat çekilmiştir.³³

26 *Türk Eğitim Sistemi 2007, EURDYCE*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, İstatistik ve Bilgi Sistemleri Dairesi Türkiye Eurydice Birimi, 2007, s. 127.

27 *İlköğretimden Ortaöğretime Ortaöğretimden Yükseköğretime Geçiş Analizi*, Ankara, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2012, s. 11; "Sınavda türban gerginliği", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1999, s. 7.

28 *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Programı (1996-2000) 2000 Yılı Programı Desteği Çalışmaları*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000, s. 190.

29 *2000 Yılında Milli Eğitim*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, A.C.E.M. ve 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 1999, s. 16.

30 Anayasa'nın 10. ve 90. maddelerine bkz. (*Resmî Gazete*, Sayı: 25469, 22 Mayıs 2004, s. 2.)

31 *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2023*, s. 1.

32 Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 5. maddesinde tüm vatandaşların eğitimde fırsat ve olanak eşitliğinden yararlanacağı yer almıştır. 15. maddede de bu olanağın yalnızca resmî ve özel eğitim kurumlarında verilmeyip, evde, çevrede, işyerlerinde, kısacası her yerde gerçekleştirileceği belirtilmiştir. (*Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, s. 1.)

33 Tomris Çavdar, "Mesleki Eğitim, Toplumsal Yatırımdır", *Cumhuriyet*, 4 Ocak 2000, s. 2.

Bu nedenle yeniden bir yapılanmaya gidilme kararı alınmıştır. 8 yıllık eğitimin başarıyla sürdüğünü belirten Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, yapacakları yeni düzenlemeyle liselerin 3 ana grupta toplanacağını duyurmuştur. Buna göre liseler; ”*Genel Eğitim Liseleri*”, ”*Meslek Liseleri*” ve ”*İmam Hatip Liseleri*” olarak yeniden yapılandırılarak bu kurumlarda dört yıllık ortaöğretime geçilmesi planlanmıştır.³⁴

Ülkede 76 çeşit ortaöğretim kurumu olduğunu belirten Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’nun açıkladığı yeni yapıda, aynı liseden yalnız farklı bölümlerden mezun olma olanağı tanınıyordu; ayrıca isteyen öğrenciye farklı iki bölümün derslerini de alma şansı veriliyordu. Bu uygulama AB ülkelerinde olduğu gibi üniversitelerde de hayata geçirilmişti.³⁵ MEB bu doğrultuda ortaöğretimin yeniden yapılandırılmasını öngören ve eğitim süresi 4 yıl olan ”*Ortaöğretim Projesi*” hazırlamıştır. Dünya Bankası’ndan (DB) sağlanan kredilerle derslikler, yeni okulların yapılması ile söz konusu okulların çağın gereklerine uygun olarak araç ve gereçlerle donatılması planlanmıştır.³⁶ DB’den sağlanan kredinin bir kısmıyla da ortaöğretim okul ve kurumlarına 16.883 adet bilgisayar gönderilmiştir; ayrıca ortaöğretim okullarında 48.471 bilgisayarın eğitim öğretim çalışmalarında kullanıldığı MEB tarafından açıklanmıştır.³⁷

Alınan bu kararlarla dikkatler liselerdeki öğrencilerin başarı durumlarına çekilmekteydi. 2000-2001 eğitim-öğretim yılında ortaöğretimde bulunan 1.006.888 öğrenciden hazırlık ve 9. sınıfta okuyan 248.995’i geçen yıl başarısız olduklarından sınıf tekrarı yapmışlardır. Sınıf tekrarı yapan öğrencilerin 104.010’u kız öğrenciydi.³⁸ Öğrenci başarısının diğer bir göstergesi olan OKÖSYS’ye 2001’de 553.029 öğrenci girmiştir. Doğu illerinin başarısız olduğu sınava giren 269.514 kız öğrenciden 48.186’sı, oransal olarak %17,8’i başarılı olmuştur.³⁹

Bu kademedeki yürütülen politikalara destek olunmak, fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) tarafından farklı çalışmalar da yapılmaktaydı. Eğitimde fırsat eşitsizliğinin en çok hissedildiği Türkiye’nin Güneydoğu illerinden Batman’dan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) Sarıyer Şubesi tarafından konuk edilen Batman Kız Meslek Lisesi son sınıf öğrencisi ve lise mezunu 20 genç kız İstanbul’da bir hafta misafir edildiler. Genç kızlar, Batman’ın en büyük sorununun

34 ”Ortaöğretime yeniden formül”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 2000, s. 1.

35 ”Ortaöğretime yeniden formül”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 2000, s. 8.

36 ”4 yıllık liseler geliyor”, *Millî Gazete*, 12 Kasım 2001, s. 3.

37 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 17.12.2000, 34. Birleşim, Cilt: 50, s. 243.

38 ”850 bin çocuk sınıfta kaldı”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 2001, s. 19.

39 *İlköğretimden Ortaöğretime Ortaöğretimden Yükseköğretime Geçiş Analizi*, s. 12; ”Bu çocuklar süper”, *Yeni Şafak*, 25 Temmuz 2001, s. 1.

işsizlik ve eğitim olduğunu belirtmişler, devletten yardım istemişlerdir. Özellikle eğitim sorununa çözüm bulunmasını isteyen öğrenciler, şehirlerinde fakülte bulunmadığını sadece bir MYO (Meslek Yüksek Okulu) olduğunu açıklamışlardı. Öğretmen sorununa değinen öğrenciler, stajyer öğretmen yerine tecrübeli öğretmen istediklerini bu sayede okur-yazarlık oranının yükseleceğini öne sürmüşlerdi⁴⁰ 500.000 nüfuslu Batman'daki eğitim sorununu TBMM gündeme getiren Fazilet Partisi (FP) Batman milletvekili Alaattin Sever Aydın da Sağlık Meslek Okulu olduğunu, 9.000 öğrencinin ortaöğretimde öğrenim gördüğünü açıklamıştır. Aydın, toplam öğrenci sayısının 111.000, okullaşma oranını ise %25 olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Batman özelinde yapılan bu tartışmalar Doğu ve Güneydoğu illerinin çoğunda yaşanmaktaydı.

Yine bir STÖ olan Eğitim-Sen tarafından açıklanan 2000-2001 öğretim-öğretim yılına ait raporun ortaöğretim kısmı ile ilgili bölümünde, ortaöğretimin “*genel lise*” temelinde düzenlenmesi, meslek liselerinin ise kapatılması gerektiği belirtilmiştir; zira lisede meslek tanıtımı ve yaşamsal beceriler öğretilmesi; ancak lisenin bir meslek eğitim kurumu olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Öğretmen odaklı sistemin içinde, “*öğretmenin niye öğrettiği, öğrencinin niye öğrendiği bilinmemektedir*” denilen raporda öğrencinin “*bilgi yığılan bir obje*” durumundan çıkarılması önerilmiştir.⁴² Buna karşın YÖK tarafından yayımlanan bir rapora göre 1.500.000 düzeyinde bulunan ÖSS'ye başvuran aday sayısı gelecek yıl içinde 2.000.000 sınırını aşacaktır. Bu sorunun kaynağıdaysa genel lise öğrencisinin payının oldukça yüksek olduğu düşünülmektedir; zira söz konusu lise mezunu öğrenciler, iş bulmak için gerekli bilgi ve beceriden yoksun olduklarından birçok kez ÖSS'ye girmektedir.⁴³ Bu soruna çözüm getirmek amacıyla geliştirilen politikalardan biri de 2001-2002 eğitim yılından itibaren meslekî ve teknik liselerden mezun olmayanların da “*telaifi eğitimi*” görmek kaydıyla MYO'ya girmelerinin olanaklı hale getirilmesiydi. Böylece “*...genel liseden meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarına geçip, bitiren öğrencilerin sınava girmeden MYO'ya geçişleri 2002'den itibaren gerçekleştirilmiştir*”.⁴⁴ Ancak bu durum MYO'lara MTE mezunlarından daha çok genel lise mezunlarının girmesini neden olmuştur.⁴⁵

40 “Sevgiden yoksunuz”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 2000, s. 3.

41 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 29.3.2001, 76. Birleşim, Cilt: 58, s. 50-51.

42 “Eğitim mutlu azınlığa”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 2000, s. 20.

43 “Lise öğrencileri yetersiz”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 2001, s. 3.

44 *Meslekî ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarından Meslek Yüksekokullarına Sınavsız Geçiş*, Ankara, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, T.C. Yükseköğretim Kurulu, 2002, s. 4. Ayrıca bkz. “Düz liseyi de sınavsız geçiş”, *Yeni Şafak*, 27 Mayıs 2002, s. 1.

45 *Millî Eğitimde İzleme ve Değerlendirme 1 İlköğretimden Ortaöğretime Ortaöğretimden Yükseköğretime Geçiş Analizi*, Ankara, MEB Gazi Meslekî Eğitim Merkezi Matbaası, 2012, s. 78. Ayrıca bkz. TBMM TD, Cilt: 19, Birleşim: 99, 26.6.2003, s. 466.

Ortaöğretim kademesinin öğretmen açığı sorunu da ilköğretimdeki gibi çözümlenememiştir. Bu durum karşısında YÖK, öğretim ihtiyacını karşılamak için eğitim fakültelerini yeniden yapılandırmaya dönük çalışmalar yürütmeye başlamıştır.⁴⁶ Norm Kadro Yönetmeliği (NKY) nedeniyle teknik öğretmenlerle diğer branş öğretmenleri arasında aşırı ders yükü farkı oluşması ile teknik öğretmenlerin 40 saatlik ders yükü öğretmen açığına sebep olmaktadır.⁴⁷ Aynı şekilde Türkiye’de mevcut 48 fen lisesinde toplam 313 öğretmene ihtiyaç duyulmaktadır. Bakanlık 2000 yılında 411 öğretmene ihtiyaç olduğunu açıklamasına karşın başvuru yetersizliği nedeniyle öğretmen açığı giderilememiştir.⁴⁸

2002-2003 eğitim-öğretim yılında, bu kademedeki sorunların artarak devam etmesi nedeniyle yeni hükümet yeni yapılaşmadan söz etmiştir. Ortaöğretim kademesinde 3.000.000’un üzerinde öğrenci, 150.000’in üzerinde öğretmenin bulunduğu bu kademe de okullaşma oranının %76 olduğunu açıklayan Adalet ve Kalkınma Partisi Ankara Milletvekili Mustafa Said Yazıcıoğlu’na göre ortaöğretimin yeniden yapılandırılması hem Millî Eğitim Şûralarında (MEŞ) tartışılmış hem de BYKP’lerde yer almıştır. MTE’ye talebi düşüren uygulamaların sebebi olarak gösterilen üniversiteye yerleştirme sisteminin değiştirilmesi gerektiğini açıklayan Yazıcıoğlu, meslekî teknik öğretim ile yükseköğretim programlarının bütünlüğü ve devamlılığına dikkat çekmiştir. Yazıcıoğlu ayrıca bu uygulama ile ihtiyaç duyulan ara insan gücü ihtiyacının giderilmesinin de önemine vurgu yapmıştır. Lise mezunlarının telafî eğitimi yoluyla meslekî ortaöğretim diploması almalarını eleştiren Yazıcıoğlu’na göre bu gibi sorunların ciddi bir reformla normalleştirilmesi gerekmektedir. Aynı oturumda, 8 yıllık kesintisiz eğitimin 12 yıla çıkarılmasının zorunluluğuna değinen Nurettin Sözen ise lise öğreniminin 4 yıla çıkarılması gerektiğini ekonomik kalkınma programının zorunlu kıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Sözen’e göre işgücünü sağlamak için ortaöğretim öğrencilerinin üçte ikisinin meslekî teknik eğitime yönlendirilmesi zorunludur.⁴⁹ Zira 2003 yılında OKÖSYS’ye 600.289 öğrenci girmiş ancak 108.544 öğrenci sınavda başarılı olmuştur.⁵⁰

46 *Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Yükseköğretim İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No. DPT: 2534-ÖİK: 550, Ankara. T.C. Devlet Plânlama Teşkilatı, Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000, s. 41.

47 *2002 Yılı Başında Millî Eğitim*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma, Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2001, s. 353.

48 “Fen Liselerine öğretmen arıyor”, *Hürriyet*, 2 Şubat 2001, s. 1.

49 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 26.3.2003, 56. Birleşim, Cilt: 10, s. 375, 388.

50 Yılmaz Sarier, “Ortaöğretime Giriş Sınavları (OKS-SBS) ve PISA Sonuçları Işığında Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Değerlendirilmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*; Cilt: 33, Sayı: 3, 2010, s. 114.

Bu kademedede yaşanan başka bir gelişme ise Türkiye'nin ilk Sosyal Bilimler Lisesi'nin Ankara'da açılması ve 2003-2004 eğitim-öğretim döneminde öğrenci almasıdır. Ülkenin sosyal bilim uzmanı olduğunu açıklayan Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'e göre bu sorunun çözümü için açılan söz konusu okula sosyolog, edebiyat uzmanı, siyaset bilimci, hukukçu, iletişim vb. uzmanlar alınarak altyapı oluşturulacaktır.⁵¹

Aşağıda yer alan tabloda, 1999-2004 döneminde ortaöğretim kademesinden mezun olan kız öğrenci sayıları verilmektedir.

Tablo 3: Ortaöğretimden Mezun Olan Kız Öğrenci Oranları⁵²

Öğretim Yılları	Ortaöğretim (%)		Genel Lise (%)	
	Toplam Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrenci
1999-2000	37,32	33,48	20,46	19,70
2000-2001	36,62	32,41	19,62	18,95
2001-2002	38,53	34,00	22,47	21,57
2002-2003	40,86	37,34	26,44	26,08
2003-2004	54,86	50,47	36,34	35,40

2.a. Ortaöğretim Politikalarının Uygulanması

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu'nun ortaöğretim sorunlarını gidermeye yönelik açıklamasına göre genel liseler, fen, yabancı dil ağırlık liseler, Anadolu Liseleri ve Anadolu Öğretmen Liselerinin mezunları üniversiteyi öncelikle kazanmaktadır. Bu nedenle, üniversiteye girişte yeni bir değerlendirme kriteri getirilmesi öngörülmektedir.⁵³ Ortaöğretimde en çok öğrenci bulunduran genel liselerle ilgili sorunlara çözüm getirmek amacıyla 80 adet genel lise binasının tamamlanarak 2000 yılı sonunda 67.000 öğrencilik ilave kapasite yaratılması planlanmıştır.⁵⁴ 2001 yılı sonunda ortaöğretimde 24.000 öğrencilik 31 adet öğretim binası tamamlanmıştır.⁵⁵ 2002 yılı sonunda ise bu kademedede 80 adet okulun tamamlanarak 58.800 ek öğrenci kapasite yaratılması beklenmiş⁵⁶ olmasına karşın 36.000 öğrencilik 50 öğretim binası (900 derslik) bitirilmiştir.⁵⁷ 2003 yılı sonuna kadar 62

51 "Sosyal Bilimler Lisesi açılıyor", *Yeni Şafak*, 23 Temmuz 2003, s. 3.

52 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2005 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2006, s. 190. (Liseden Mezuniyet yaşı 17 olarak alınmıştır.)

53 "Meslek liseleri daha önemli", *Cumhuriyet*, 8 Mart 2000, s. 8.

54 *2001 Yılı Programı*, s. 130.

55 *2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, s. 180.

56 *2002 Yılı Programı*, s. 150.

57 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2003, s. 184.

genel lise inşaatının tamamlanarak 44.000 ilave kapasite yaratılması programa alınmış,⁵⁸ ancak 24.000 ek öğrenci kapasiteli 34 öğretim binası (600 derslik) bitirilmiştir.⁵⁹

Ortaöğretimde yaşanan sıkıntıların giderilmesi için MEB, ortaöğretimin yeniden yapılandırılmasını öngören ve eğitim süresini 4 yıla çıkaracak olan “*Ortaöğretim Projesi*” hazırlamıştır.⁶⁰ Bu projeye, çocukları iki yıl hazırlık okuyan velilerden tepki gelmiştir. Özellikle azınlık okullarında okuyan çocuklar 2 yıl yabancı dil hazırlık okuduklarından; veliler liseleerin 4 yıla çıkarılmasının çocuklarına fayda getirmeyeceğini MEB’e bildirdiler.⁶¹

Millî Eğitim Bakanı Bostancıoğlu ayrıca özellikle meslekî ve teknik eğitime ağırlık verileceğini, sanayinin insan kaynağı açısından ihtiyacının belirlenerek çocukların buna göre yetiştirileceğini açıklamıştır. Okul sayısı konusunda sorun yaşanmadığını ileri süreren Bostancıoğlu, fabrika ve atölyeleri meslek okullarının atölyesi haline getirmek istediklerini ifade etmiştir; ayrıca hiç kimsenin alanında meslekî eğitim almamış eleman çalıştırmaması ve aksi tutumlarda yaptırım uygulanması da öngörülmüştür.⁶²

58. Hükümet’in MEB “*Avrupa Dil Gelişimi Dosyası Projesi*” kapsamında her öğrenciye “*dil pasaportu*” verileceği bir çalışma da başlatılmıştır. Ankara ve Antalya’nın pilot bölge olarak seçildiği proje için toplam 30 okulda 500 öğrenciye verilecek dil pasaportunda öğrencinin bildiği diller ve düzeylerinin yer alması planladı. Pilot okullar Anadolu ve Fen Liseleri, Süper Liseler ve Özel Okullar arasından seçildi.⁶³

Bu arada Ağustos 2002’de MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın kararıyla “... ortaöğretim kurumlarında eğitim öğretim süresinin 2003 yılından itibaren 4 yıla çıkarılacaktır.”⁶⁴ Bu kararla ders türü ve yükünün azaltılması, öğrencilere programlar arası yatay ve dikey geçiş olanağının yaratılması amaçlanmış, ancak hazırlıkların tamamlanamaması nedeniyle plan 25 Nisan 2003’de Talim ve Terbiye Kurulu kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2003 yılı İR’de de hükümetin 2005’e kadar ortaöğretim süresinin 4 yıla çıkarılması konusundaki tedbirleri ortadan kaldırdığına yer verilmiştir.⁶⁵

58 2003 Yılı Programı, s. 144.

59 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2004 Yılı Programı, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2004, s. 145.

60 “4 yıllık lise geliyor”, *Millî Gazete*, 12 Kasım 2001, s. 3.

61 “4 yıllık lise projesine tepki”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 2001, s. 9.

62 “Eğitim üretim için olmalı”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 2002, s. 9.

63 “Öğrenciye dil pasaportu”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 2003, s. 8.

64 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları, s. 185. Ayrıca bkz. “4 yıllık lise projesi rafa kalkıyor”, *Millî Gazete*, 7 Nisan 2003, s. 3.

65 Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, Ankara, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2011, s. 96.

Ortaöğretim kademesiyle ilgili Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü tarafından açıklanan raporda; ortaöğretimin başarısızlığı sınıf geçme sisteminin sık sık değiştirilmesi, öğretmen yetersizliği, ikili eğitim, başarısız öğrencileri başarılı kılmak için her yıl yeni hakların verilmesine bağlanmıştır. Raporda konuyla ilgili çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Buna göre ortaöğretim kurumlarının amaçlarına göre giriş şartları için yeni esaslar belirlenmeli ve özellikle genel liselere alınacak öğrencilerde belli bir başarı seviyesi aranmalıydı.⁶⁶ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise ülkede öğretimin olduğunu ancak eğitimin olmadığını belirterek bu işin tamamen özel sektöre bırakılması gerektiğini açıklamıştır.⁶⁷ Erdoğan ayrıca düz lise döneminin sona erdirileceğini ve meslek liselerine ağırlık verileceğini duyurmuştur.⁶⁸

2.b. Ortaöğretimin Yeniden Yapılandırılmasında Ulusal ve Uluslararası Proje ve Programlar

Ortaöğretimde yaşanan sorunlara çözüm oluşturmak ve bir yol haritası belirlemek için çeşitli ulusal ve uluslararası katkılı 3 proje geliştirilmiştir. Bu projeler genellikle ulusal ve uluslararası kurumlarla birlikte yürütülmüştür. Bu projelerle ortaöğretimde bulunan yaklaşık 30 program tür ve çeşitliliği olan programlar geliştirilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu projelerle programlar arası geçişlerin olanaklı hale geldiği bir ortaöğretim sisteminin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle AB'nin Gençlik ve Eğitim Programlarından sorumlu Ulusal Ajansın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile ilgili çalışmalar tamamlanmıştır.⁶⁹

2.c. Meslekî Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi (MEGEP)

MEGEP programının temel amacı, MEB aracılığı ile meslekî eğitim ve öğretim sisteminin ülkenin ve sanayinin öncelikleri göz önünde bulundurularak yenilenmesi sürecinde destek olmaktır. Programın hayata geçirilmesi için program kaynakları ve uzmanlar tarafından, iş piyasasının taleplerinin ve eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve analiz edilmesi için araştırmalar yapılması planlanmıştır.⁷⁰

66 "Ortaöğretim sınıfta kaldı", *Cumhuriyet* 1 Nisan 2003, s. 6; *Resmî Gazete*, 24 Mart 2001, Sayı: 24352, s. 320.

67 "Erdoğan: Devleti eğitimden çekelim", *Yeni Şafak*, 22 Temmuz 2003, s. 1.

68 "Başarılı ve yoksul öğrenciye destek", *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 2003, s. 6.

69 *Resmî Gazete*, 24 Mart 2001, Sayı: 24352, s. 320.

70 *Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2003-2004*, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2003, s. 59.

2001 yılı UP’de açıklandığı gibi AB’ye uyum ve METK için gerekli düzenlemele-
rin yapılması planlanmıştır. Böylece AB tarafından desteklenen MEGEP’nin amacı ça-
lışma hayatının ihtiyaçlarına uygun vasıflı insan gücü yetiştirilmesidir. Aynı zamanda
MEB ile özel sektör arasında koordinasyon sağlanarak AB standartlarına yaklaşılması
hedeflenmiştir.⁷¹

MEGEP ile Türkiye’deki Mesleki Eğitim Öğretim (MEÖ) sisteminin yenilenme-
si, meslekî eğitim ülkenin ihtiyaçlarına ve yerel sanayinin gereksinimlerine uyumlu
hale getirilmesi beklenmektedir. “*Bu programın amacı ise meslekî standartların
oluşturulması için MEÖ stratejisi ve politikası geliştirmektir; ayrıca program ile
MEÖ sektöründe müfredat, yeni kalite güvencesi ve yönetim sistemi geliştirme çalış-
maları planlamaktadır.*”⁷²

Bunun dışında MEGEP ile mesleki ve teknik eğitim sistemini ülkenin sosyal ve
ekonomik gereksinimleri doğrultusunda ülkenin ihtiyaç duyduğu vasıflı insan gücü-
nün yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe yönelik olarak teknoloji geliştirilme-
sine ve üretimine yatkın bir MTE sisteminin güçlendirilerek uygulanmasını destekle-
yen bir proje niteliğindedir. Bu projenin uygulamasıyla 12 yıllık temel eğitim için
altyapı oluşturulması, MTE sisteminin AB ülkelerindeki standartlara yükseltilmesi
beklenmektedir.⁷³

2002’de hayata geçirilmiş ve 5 yıl olarak planlanmış olan MEÖ’nün güçlendirilmesi
projesinde MEB, YÖK, Meslekî Eğitim ve Küçük Sanayii Destekleme Vakfı (MEK-
SA) ve teknik desteği sağlayacak olan Hollandalı “*DHV Consultants*” yer almıştır.⁷⁴
Program, Ankara’da yürütülmüş ve 6 ilde uygulanmaya başlanmıştır.⁷⁵ Bu projenin ha-
yata geçirilmesini sağlayan sosyal ortaklar arasında sendikalar, konfederasyonlar, içle-
rinde Türkiye Sanayici İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD) bulunduğu STÖ’ler yer al-
mıştır.⁷⁶ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Murat Başesgioğlu, bu programın
içeriğinde eczacı kalfalığı, hasta bakım hizmetleri, turizm gibi hayatın her alanını

71 *Resmî Gazete*, 24 Mart 2001, S. 24352, s. 320-321. AB sürecine ilişkin çeşitli değerlendirmeler için bkz. “AB, artık
icraat bekliyoruz”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 2001, s. 1,10; “Fogg, UP’nin tartışılmasını istedi”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 2001,
s. 7; “AB’ye ‘evet diyenler arttı’”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 2001, s. 8; “İlerleme Raporu yolun yarısı”, *Cumhuriyet*, 12
Eylül 2001, s. 11; “AB Komedi’si”, *Millî Gazete*, 15 Kasım 2001, s. 10

72 *Avrupa Birliği’nin Türkiye’de Desteklediği Programlar 2004-2005*, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 2005, s.
43.

73 *Türk Eğitim Sistemi 2007*, EURDYCE, s. 119-120.

74 *Avrupa Birliği’nin Türkiye’de Desteklediği Programlar 2004-2005*, s. 43.

75 *Avrupa Birliği’nin Türkiye’de Desteklediği Programlar 2003-2004*, s. 59.

76 *Türk Millî Eğitim Sistemi 2007*, EURDYCE, s. 119-120.

kapsayan meslekî becerileri geliştirmeye yönelik projeler olduğunu açıklamıştır. Başesgioğlu'na göre projelerle verilecek eğitimin sonunda yaklaşık 2.500 katılımcının en az yarısı istihdam olanaklarına kavuşacaktır.⁷⁷

2.d. Leonardo da Vinci Programı

Mesleki eğitimi güçlendirme adına uygulamaya konulan Leonardo da Vinci Programı,⁷⁸ AB'nin meslekî eğitim alanında üye devletler tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerini tamamlayan ve destekleyen bir eylem programıdır. Eğitim programları, topluluk politikalarının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Bundan dolayı bu programlar, topluluğa üye ya da aday olan ülkelerin AB politikalarını ve işleyişini tanınmasına aracılık etmektedir. Leonardo da Vinci programının ikinci aşaması 2000-2006 yılları arasında uygulamaya konulmuştur.⁷⁹

Program, meslekî eğitimle ilgili her tür kuruluşa açık olup, eğitim kurumları (üniversiteler ve meslek yüksekokulları dâhil), işletmeler veya sosyal ortaklar/yerel otoriteler arasında iş birliğini güçlendirmeye çalışan ortaklıklara özel önem göstermektedir. Bu programın meslekî entegrasyonu kolaylaştırmak, eğitimin niteliklerini ve eğitime erişimi iyileştirmek ve eğitimin yeniliklere katkısını arttırmak amaçlı üç temel hedefi bulunmaktadır. Bu hedefler arasında toplumun bütün düzeylerindeki insanların özellikle gençlerin, yeteneklerini ve ehliyetlerini bu eğitim yoluyla güçlendirmek, istihdamı arttırmak, meslekî entegrasyonu kolaylaştırmak bulunmaktadır; ayrıca teknolojik ve idari değişimi güçlendirmek, adaptasyonu geliştirmek, meslekî eğitimin yaşam boyu süren yeteneğini kazandırmak için bunlara erişimi kolaylaştırmak ve işsizlikle mücadele etmek diğer amaçlardandır. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda üniversiteler ve sanayi sektörü (özellikle KOBİ'ler) dâhil meslekî eğitim kurumları arasında iş birliğinin güçlendirilmesi programlanmıştır.⁸⁰

77 *Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Öğretimin Gelişmesine Destek Olarak Kopenhag Süreci Konulu Uluslararası Seminer*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2005, s. 13.

78 2000'de kabul edilen Lizbon stratejisi ile Avrupa'nın ekonomisini modernize etmek ve AB üye ülkelerinin dünya pazarlarında rekabet edebilmesi hedeflenmiştir. Lizbon stratejisi kapsamında bilimsel araştırma, eğitim ve meslekî eğitim gibi pek çok alan bulunmaktadır. Bu anlamda AB, geliştirdiği eğitim programları içinde meslekî eğitim alanında iş birliğini sağlamak, politikaları ve uygulamaları desteklemek için Leonardo da Vinci Programı'nı geliştirmiştir. (Mustafa Sağlam-Fatma Özüdoğru-Funda Çaray, "Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi'ne Etkileri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, 2011, s. 96.)

79 Taylan Uysal, *Türkiye'nin Katıldığı AT Programları 3, Leonardo Da Vinci II*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, Birlik Ofset Basım Yayın Reklamcılık Tic. Ltd. Şti., s. 17.

80 *Avrupa Birliği'nin Bilim, Araştırma ve Eğitim Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu*, ed. Hürrem Cansevdi, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2004, s. 42-44.

Bu programda belirlenen hedeflere ulaşmak için Türkiye, DPT organizasyonunda meslek okulları öğrencileri ile usta ve çırakları AB ülkelerine göndermeyi plânlamış, bunun için çeşitli kurum ve kuruluşlar projelerini DPT’ye vermeye başlamışlardır. Projenin maliyetinin %75’i AB tarafından karşılanacaktır.⁸¹ Bir kısmı hibe olan desteğin bir kısmı da Türkiye’de Meslekî Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi için kullanılacaktır. Proje, özel sektör ile AB’nin ihtiyaç duyduğu standartlarda ara insan gücü yetiştirilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda, bölgesel düzeyde oluşturulmuş etkili ve kendini finanse edebilen kamu-özel sektör ortaklığının kurulması planlanmıştır. Bu proje ile 11 ilde bulunan 19 adet meslekî teknik lisede, yüksek istihdam olanaklarının olabileceği uçak bakımı, elektronik, bilgisayar, iletişim ve bilgi teknolojileri, bölümlerinin donanımlarının sağlanması hedeflenmiştir.⁸²

2002 İR’de (İlerleme Raporları) Türkiye’nin bu programlara 2004’e kadar tam olarak katılması için çalışmalarına hız verilmesi önerilmiştir.⁸³ Son müracaat tarihi 13 Şubat 2004 olarak belirlenmiş olan bu proje ile amaçlanan, AB’ye üye veya aday ülkelerle Türkiye arasında iş alanında standardın yakalanmasıdır. İnsan değişim projesi ile AB ülkelerine ilk olarak usta, çırak veya meslekî eğitim alan öğrenciler gidecek, buna karşılık AB ülkelerinden aynı kapsam içinde Türkiye’ye öğrenci gelecektir. Bu organizasyon DPT bünyesinde Ağustos 2003’te kurulan Ulusal Ajans tarafından yürütülmektedir.⁸⁴ Türkiye, eğitim alanındaki AB Topluluk Programları’na katılım konusunda yasal süreci tamamlayarak eğitim programlarına katılımı ile ilgili Mutabakat Zaptını Eylül 2003’de imzalama kararı almıştır.⁸⁵ Socrates, Leonardo ve Gençlik ile sekiz program koordinatörlüğü şeklinde örgütlenmiş olan Ulusal Ajans’ta, Leonardo da Vinci Programı altında iki program koordinatörlüğü bulunmaktadır.⁸⁶

Finansmanın önemli bir kısmı AB tarafından karşılanacak olan program 2002’de hayata geçirilmiş ve 5 yıl olarak planlanmıştır. MEÖ’nün güçlendirilmesi projesinde MEB, YÖK, MEK-SA ve teknik desteği sağlayacak olan Hollandalı “*DHV Consultants*” yer almıştır. Program, Ankara’da yürütülmüş 6 ilde uygulanmaya başlanmıştır.⁸⁷

81 Taylan Uysal, *Türkiye’nin Katıldığı AT Programları 3...*, s. 18.

82 “MEB, AB Destekli Projeleri Uygulamaya Hazırlanıyor”, www.ab.gov.tr, Erişim Tarihi: 1 Eylül 2016.

83 *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2002, s. 90.

84 Nevzat Demirkol, “Usta ve çırak AB yolunda”, *Yeni Şafak*, 29 Aralık 2003, s. 5.

85 *Resmî Gazete*, 9 Ocak 2003, Sayı: 24988, s. 7.

86 Taylan Uysal, *Türkiye’nin Katıldığı AT Programları 3...*, s. 22.

87 *Avrupa Birliği’nin Türkiye’de Desteklediği Programlar 2004-2005*, s. 43, 59.

2.e. Meslekî Eğitim ve Öğretimin Modernizasyonu (MTEM)

Meslekî eğitim ve öğretim reformuna katkı sağlamak için başlatılan MEDA⁸⁸ kredisi ile desteklenen reformlardan biri Meslekî ve Teknik Eğitimin Modernizasyonu'dur (MTEM). Programın amacı, bu alandaki reform ihtiyacını göz önünde bulundurarak çağdaş ve etkin hizmet içi öğretmen eğitiminin verilebilmesi için kurumların kapasitelerinin güçlendirilmesidir.⁸⁹ Bu program, Meslekî Eğitim ve Öğretimin Güçlendirilmesi programının tamamlayıcısıdır. Söz konusu proje 2000'de imzalanmış olmasına karşın çalışmalara proje kapsamında işlerlik kazandırılmamıştır.⁹⁰ Söz konusu program ile modern ve verimli bir öğretmen eğitimi verilebilmesi amacıyla Türk kurumlarının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. AK fonlarıyla yürütülen program, meslekî teknik öğretmenin sahip olması gereken yeterliliklerin tanımlanabilmesine dayanmaktadır. Öğretmenlerin önemli roller üstlenebilmelerini sağlamak amacıyla yüksek kalitede hizmet öncesi eğitime ve uygulanmasına da destek olan program ile orta vadede insan kaynakları için bir ulusal strateji geliştirilmesi de öngörülmektedir.⁹¹ Faaliyetin 5 coğrafi bölgeden seçilecek illerde yapılması planlanmış, illerin seçimi programın başlama tarihiyle belirlenmiştir. Bu çalışmada MEB, YÖK, Üniversiteler meslekî eğitim sisteminin sosyal ortakları olarak görev alan kurumlardır. Temmuz 2003'de British Council ile Türkiye arasında teknik destek sözleşmesi imzalanmıştır.⁹²

2.f. Ortaöğretim Kademesinde Yer Alan Okullar ve Yaşanan Gelişmeler

Ortaöğretim kademesi içinde yer alan 14-16 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı DPT verileriyle 1999'da %6,39, 2000'de %6,24, 2001'de %6,08,⁹³ 2002'de

88 Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın en önemli malî aracı olan MEDA (measures to accompany the reforms to economic and social structures in the Mediterranean non-member countries) AB'ye üye olmayan Akdeniz ülkelerindeki ekonomik ve sosyal yapı reformunu desteklemek amacıyla program 1996'da yürürlüğe girmiştir.(Feza Üstünkaya, *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Mali Yardım Programı Akdeniz Programı (MEDA) 1995-1999 (Yapısı, İlkeleri ve İşleyişi)*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, 1996, s. 1.)

89 *Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2003-2004*, s. 44.

90 *2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, s. 186.

91 *Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2004-2005*, s. 44-45.

92 *Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2003-2004*, s. 62.

93 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2001 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2002, s. 127.

%5,75,⁹⁴ 2003’de ise %5,63’dür.⁹⁵ Söz konusu yaş grubunun eğitim aldığı ortaöğretim kurumları, genel ve mesleki ve teknik ortaöğretim kurumları olarak ikiye ayrılmıştır. Genel liseler 4 yıllık eğitim veren öğrencileri genellikle yükseköğretime hazırlayan kurumlardır. Meslekî ve Teknik Eğitim kurumları ise öğrencileri hem yükseköğretime hem de iş hayatına hazırlamaktadır. Genel liseler, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Çok Programlı Liseler, Anadolu Öğretmen Lisesi, Özel Türk, Yabancı, Azınlık ve Uluslararası Liseleri kapsamaktadır.⁹⁶

Meslekî ve Teknik Eğitim Kurumları, Erkek Teknik Öğretim Okulları, Kız Teknik Öğretim Okulları, Ticaret ve Turizm Öğretim Okulları, Çok Programlı Liseler, işletmelerde eğitim veren kurumlar ile din eğitimi veren kurumları kapsamaktadır.⁹⁷ VII. BYKP’nin 1996 yılı programında eğitimin tüm kademelerindeki ortak sorunlar belirtilmiştir. Bunlar; kalabalık sınıflar, eğitim için ayrılan kaynakların ve dersliklerin yetersizliği ve öğretmen açığıdır.⁹⁸

Kalkınma planında olduğu gibi MEŞ’lerde de katılımcılar bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri XVI. MEŞ’de 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi ile birlikte “*Eğitim Reformu*” başlığı altında çalışan XV. Şûra’da, ortaöğretim reformunun da öncelikle hayata geçirilmesi önerisidir. Bu kademedeki sorunların başında okul ve kurum çeşitliliği, kaynakların dağınıklığı ve savurganlığı olduğu açıklanmıştır.⁹⁹

Bu kararlar ve tavsiyeler doğrultusunda 8 yıllık kesintisiz ilköğretime geçilmesi üzerine, ortaokulu olan liselerin ortaokul sınıfları kaldırılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰ 2000 yılına kadar, 4306 Sayılı Yasa gereği ilköğretimin 6. sınıflarına yeni kayıt yapılamayacağı

94 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2002 Yılı Programı Destek Çalışması*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2002, s.186.

95 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2003 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2004, s. 141.

96 *Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010)*, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010, s. 107.

97 *Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010)*, s.117.

98 *Resmî Gazete*, 2 Haziran 1996, Sayı: 22654, s. 20.

99 Ortaöğretim kademesi, genel liseler (bunlar yabancı dil ağırlıklı liseler, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi, Anadolu Öğretmen Lisesi, Özel Lise ve Açık Öğretim Lisesi türündedir) ve Meslekî ve Teknik okullar olarak ayrılmaktadır. Meslekî ve Teknik öğretimde çok değişik adlar altında farklı birimlere bağlı kurumlar bulunmaktadır. Bunların bazıları kendi içinde alt meslek dallarına ayrılmış olmasına rağmen doğrudan aynı program aldıkları örgütlenmişlerdir. Bu okullarda örgün eğitim kadar yaygın eğitim de önemlidir. MEB’nin “*Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü*” ile diğer bakanlıklar, özel, gönüllü ve meslek kuruluşlarının açılan eğitim programları ile çalışmalar yürütülmektedir. (*On Altıncı Millî Eğitim Şûrası Ön Komisyon Raporları (Hazırlık Dokümanı)*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1998, s. 25-39.)

100 Rıfat Okçabol, *Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Ortaöğretim ve Yaygın Eğitim*, Ayrı Basım, Ankara, TÜBÜ Türkiye Bilimler Akademisi, 1999, s. 175.

için varlıklarının sona erdirilmesi planlanmıştır. Ortaokulları kademeli olarak kapanacak olan kız/erkek meslek liseleri, ticaret ve turizm liseleri ile İHL'nin 1998-1999 öğretim yılında toplam sayısı 3.097 idi. Farklı bakanlıklara bağlı olarak açılan ve meslek edindirmeye yönelik olan 314 Sağlık Meslek Lisesi ve 351 Meslekî Teknik Lise eğitim hayatının içindeydi. Bu okullar ilköğretime dâhil edilmişlerdi. Genel liselerin sayısı ise 1998 öğretim yılında 2.611'e ulaşmıştı.¹⁰¹

2.g. Genel Liseler

Genel liselerde DPT verileriyle 1999-2000 öğretim yılında %36,6 olan okullaşma oranının 2000-2001 öğretim yılı sonunda %37'ye çıkması beklenmiş, ancak bu oran %41,8 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰² Bu kademede okullaşma oranı 2001-2002 döneminde %47,4,¹⁰³ 2002-2003 %54,8, 2003-2004'de ise, %66,1 olmuştur.¹⁰⁴ Bu öğretim yılı içinde yapılan OKÖSS'ye giren 600.289 adaydan 108.548'i sınavı asil listeden kazanmış, 40.586 aday sıfır puan almıştır. Bunun yanı sıra sınava giren 292.389 kız öğrencinin %23,5'i başarılı olmuştur. Türkiye'de en başarılı il en Batı'da yer alan Edirne olurken, ülkenin en Doğu'sunda yer alan Hakkâri en başarısız il olmuştur.¹⁰⁵ Aşağıdaki tablolarda, 1999-2004 dönemi içerisinde ortaöğretim kademesinde yaşanan gelişmeler yer almaktadır.

Tablo 4: Genel Ortaöğretimde Yaşanan Sayısal Gelişmeler¹⁰⁶

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğrenci				Öğretmen	
		Toplam	Toplam Mezun	Kız	Mezun Kız	Toplam	Kadın
1999-2000	6.000	2.316.350	536.124	962.361	237.686	143.379	58.831
2000-2001	6.291	2.362.653	532.952	979.741	230.422	139.969	56.701
2001-2002	6.367	2.579.819	507.363	1.081.783	227.111	144.884	58.567
2002-2003	6.212	3.023.602	530.259	1.232.900	237.589	137.956	59.408
2003-2004	6.931	3.014.392	451.075	1.284.727	214.882	147.776	63.941
Artış Oranı(%)	15,51	30,13	-15,86	33,49	-9,59	3,06	8,68

Genel ortaöğretimde toplam mezun öğrenci sayısı ile mezun kız öğrenci sayısında düşüş yaşanmış, okul, toplam öğrenci, kız öğrenci, toplam öğretmen ve kadın öğretmen sayılarında artış meydana gelmiştir.

101 Ercan Türk, *Türk Eğitim Sistemi, Milli Eğitim Bakanlığına Yapısal Değişmeler*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 1999, s. 117, 176-177.

102 *2003 Yılı Programı*, s. 132, 139.

103 *2004 Yılı Programı*, s. 142.

104 *2005 Yılı Programı*, s. 135. Ayrıca bkz. *Çocuklar İçin İlerleme –Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve İlköğretime İlişkin Rapor*, UNICEF Strateji Bilgi Bölümü, Politika Geliştirme ve Planlama Bölümü, Sayı 2, UNICEF Ankara, 2005, s. 9.

105 “40 bin 500 öğrenci ‘sıfır’ çekti”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 2003, s. 1.

106 *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün ve Yaygın Eğitim 2004-2005*, s. 7

Genel ortaöğretim kapsamında olan okulların 2001-2002 eğitim-öğretim yılı verilerine göre %59’unu genel lise, %18’ini özel lise, %16’sını Anadolu Lisesi, %2’sini Fen Lisesi, %4’ünü Anadolu Öğretmen Lisesi ve %1’ini Anadolu Güzel Sanatlar lisesi oluşturmaktadır.¹⁰⁷ 2003-2004 öğretim yılı itibariyle, ortaöğretim çağındaki okullaşma oranlarında bölgesel, toplumsal, kültürel, sosyal, ekonomik gibi pek çok etkenden dolayı kızların eğitimi istenilen düzeye ulaşamamıştır. Marmara Bölgesi’nde %82,3 toplam okullaşma oranının içindeki kızların oranı %76,5 iken bu oranlar Karadeniz Bölgesi’nde toplam okullaşma oranı %62,1, kızların okullaşma oranı %51,4 ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde toplam okullaşma oranı %42,7, kızların okullaşma oranı ise %28,8 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁸

Tablo 5: Ortaöğretimde Resmî Okullardaki Sayısal Gelişmeler¹⁰⁹

EĞİTİM KURUMLARI	Okul/ Sınıf	Toplam Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğretmen
	Öğretim Yılları ve Sayılar			
	1999-2000 ve 2003-2004	1999-2000 ve 2003- 2004	1999-2000 ve 2003-2004	1999-2000 ve 2003-2004
Lise	1.553-1.626	901.297-1.384.600	407.424-640.345	45.361-59.998
Anadolu Lisesi	411-432	159.467-205.706	72.951-94.081	11.430-13.517
Fen Lisesi	46-61	9.916-13.188	3.039-4.239	668-1.142
Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi	30-51	3.405-7.321	2.407-4.819	391-838
Anadolu Öğretmen Lisesi	86-115	29.598-31.363	14.204-14.663	1.743-2.854
Toplam Okul Sayısı	2.126-2.285	1.103.683-643.178	500.025-758.147	59.593-78.349

Tablo 6’da görüldüğü gibi toplam özel okullardaki öğretmen sayısında %17,18 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Bu okullarda toplam öğrenci sayısı ile kız öğrenci sayısı ise yakın oranlarda artış göstermiştir.

107 2002 Yılı Başında Millî Eğitim, s. 137.

108 Avrupa Birliği Vizyonu, Türkiye’de Eğitim ve Özel Okullar, ed. İrfan Erdoğan, Türkiye Özel Okullar Birliği Derneği, Neta Matbaacılık, 2006, s. 49.

109 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 21; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2003, s. 143. (Tablodaki okullara Açık Öğretim Lisesi dâhil değildir.)

Tablo 6 Ortaöğretimde Özel Okullardaki Sayısal Gelişmeler¹¹⁰

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	Toplam
1999-2000	446	54.633	24.789	9.243
2000-2001	457	56.603	25.395	8.469
2001-2002	465	72.051	32.394	8.128
2002-2003	342	56.429	25.553	6.318
2003-2004	544	69.299	31.678	7.655
Artış Oranı (%)	21,97	26,84	27,79	-17,18

2.h. Meslekî ve Teknik Eğitim Öğretim Okulları

Dünya’da genel olarak meslekî eğitim “çıraklık eğitimine, okula, okul ve işletmenin birlikte yer aldığı ikili model dayalı” olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmanın dışında ayrıca devletin sistem içindeki rolüne göre “piyasa modeli”, “okul modeli” ve “iş birliği (çıraklık) modeli” şeklinde modeller bulunmaktadır. Japonya’da uygulanmakta olan piyasa modelinde meslekî eğitim çoğunlukla işletmeler ve özel kesim tarafından yapılmaktadır. Fransa ve İsveç’te uygulanmakta olan okul modelinde ise meslekî eğitime ilişkin düzenlemeler işçi, işveren ve meslek kuruluşlarının katılımıyla devlet tarafından yapılmakta, meslekî eğitim okulda ya da devletin desteği ile özel kesimde gerçekleştirilmektedir. Başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ve Güney Amerika ülkelerinde kullanılan iş birliği veya çifte olarak da adlandırılan sistemde, meslekî eğitimin tüm süreçleri tüm kesimlerin katılımıyla planlanmakta olup, eğitim ise belirli oranda okulda ve iş yerinde gerçekleştirilmektedir.¹¹¹

Türkiye’de 1986’dan sonra İşletmelerde Meslek Eğitimi (İŞME) uygulaması ile eğitimde yeni bir dinamizm getirilerek okul ve iş yaşamı birlikte yürütülmüştür. Bu çalışma ile önemli mesafe kat edilmesine karşın öğrenci yeterliliği, nitelikli öğretmen, uygun programlar vb. sorunlar devam etmektedir. Ortaöğretim sistemi içinde meslekî orta öğretim, ara insan gücü yetiştirmesinden dolayı önemli bir işleve sahiptir. Mevcut sistem içinde genel ve meslekî teknik eğitim ikilemi yaşanmaktadır. Bu soruna çözüm için 15 ve 16. MEŞ’lerle birlik içinde çeşitliliği yansıtacak şekilde alınan kararlar gereği yeni

110 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 21; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001, T.C. Millî Eğitim Sayısal Veriler 2000-2001, Ankara, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001, s. 147; 2002 Başında Millî Eğitim, s. 138; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2003, s. 142; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, s. 144.

111 Mehmet Taşpınar-Sema Çiçek, “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Ülkemiz Meslekî Teknik Orta Öğretim Sisteminde Yeniden Yapılanma”, Orta Öğretimde Yeniden Yapılanma Sempozyumu 20-22 Aralık 2004 Bildiriler, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2006, s. 232.

düzenlemeler yapılarak ortaöğretimin parçalı yapıdan kurtarılması gerekmektedir.¹¹² Bunlarla birlikte çok ciddi niteliksizliğin yanı sıra çalışma yaşamına uyumsuzluk ve istihdamla ilgili yetersizlik söz konusuydu. Bu nedenle “*Orta öğretimin yeniden yapılandırılması*” hedefi ile toplanan XVI. Şûra’nın esas gündemi MTE ağırlıklı olmuştur.¹¹³

Bu soruna çözüm için VIII. BYKP’de örgün ve yaygın öğretimde MTE’ye ağırlık verileceği ve ortaöğretimde bu okulların payının arttırılacağı belirtilmiştir.¹¹⁴ MTE gündemi ile toplanan XVI. MEŞ’de yapılan önerilerde AB ile bütünleşme sürecini kolaylaştırıcı nitelikte olmak üzere özellikle istihdamı hazırlayıcı MTE programları ile uluslararası standartlara ulaşmaya olanak veren bir yapılaşma planlamasına ihtiyaç olduğu belirlenmişti. Bu amaçla bazı önerilerde bulunulmuştu. Diğer bir öneri ise meslek eğitimindeki yaklaşımın, istihdam beklentisinin ötesinde bölgesel gereksinimler göz önünde bulundurularak iş gücünü yetiştirmeye yönelik olmasıydı. Bunun için ilköğretimin sekizinci sınıflarında meslekler tanıtılarak öğrenciye uygun, eğitim başarısı da değerlendirilmeye dâhil edilerek velisinin bilgisi çerçevesinde tavsiyede bulunulması önerilmiştir.¹¹⁵ Bunun yanı sıra 2001 UP’de MTE ile sanayi arasındaki ilişkinin arttırılabilmesi için ilgili kanunlarda düzenlemeler yapılacağına yer verilmiştir.¹¹⁶

Şûra kararlarında kadınların iş gücünün, meslek eğitimi yoluyla ekonomiye kazandırılması yönündeki öneriler de dikkat çekmekteydi. Kadının tarımın dışında iş gücünün çeşitli sektörlerde çok düşük olarak temsil edildiğinin gözlemlendiği belirtilerek, ülkenin kalkınmasında kadınların eğitim ve istihdamının büyük öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle öncelikle “...işgücünün ekonomiye kazandırılması için üretim içinde kadınların istihdamına ağırlık verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.”¹¹⁷ Kız öğrencilerin MTE programlarına katılmalarını sağlamak ve onları teşvik etmek amacı ile bazı önlemler alınması önerisi kararı da alınmıştı. Farklı sektörlerde, özellikle vasıflı insan gücü ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak ve kadın işgücünü arttırmak için kadın eğitiminin geliştirilmesine, kadın işgücü istihdamının arttırılması yönünde özendirici önlemler alınmasına şûra kararlarında yer verilmekteydi.

112 Mehmet Taşpınar-Sema Çiçek, “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Ülkemiz ...”, s. 233, 235.

113 *On Altıncı Milli Eğitim Şûrası, Konuşmalar, Raporlar, Görüşmeler ve Kararlar*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1999, s. 36.

114 *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s. 83-84.

115 *On Altıncı Milli Eğitim Şûrası, Konuşmalar, Raporlar, Görüşmeler ve Kararlar*, s. 119, 123.

116 *Resmî Gazete*, 24 Mart 2001, Sayı: 24352, s. 318.

117 *On Altıncı Milli Eğitim Şûrası, Konuşmalar, Raporlar, Görüşmeler ve Kararlar*, s. 123-124.

Bu kararların hayata geçirilebilmesi için yöresel ihtiyaçlar çerçevesinde kadınların eğitiminin önemine dikkat çekilmiştir. Şûra'da, kız çocuklarını ve kadınları ilgilendiren başka birçok öneri sunulmuştur. Bu öneriler arasında ilköğretim sonrası kız çocuklarının eğitim hayatındaki oranını arttırmak amacı ile öğrencilere burs ve iş olanakları sağlanarak meslekî programlara yönlendirilmeleri yer almaktadır; ayrıca, öğrenci velilerine bazı özel teşvikler de getirilerek kız çocuklarının eğitim almalarının sağlanmasına vurgu yapılmıştı. Kadınların meslekî ve teknik üretime özendirilmeleri için yerel yönetimlerle iş birliği yapılarak yöresel ürünlerin yöre pazarlarında satışı konusunda destek olunması önerisinde de bulunulmuştu; ayrıca kadın nüfusun eğitim kurumlarına katılımı konusunda bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesi yönünde öneride bulunulmuş ve bu öneri kabul edilmişti.¹¹⁸

Diğer bir öneri de MTÖ okullarının öğretmen ihtiyacının MTE fakültelerinden giderilmesi yönündeydi. Söz konusu fakültelerdeki mezunlarla mevcut öğretmen açığı karşılanamadığı ve alanların öğretmen ihtiyacı için benzer bölüm mezunları ile ilgili diğer yükseköğretim kurumları mezunlarından yararlanılması önerisinde bulunulmuştu. Bunun için Meslekî Teknik Eğitim Fakültelerinde ders tamamlama yöntemi söz konusuydu. Erkek teknik öğretmenliği, kız teknik öğretmenliği ve ticaret ve turizm öğretmenliği gibi üç kategoriye ayrılmış olan bu kademedeki eğitim fakültelerinin bilim kenti olan yerlerde kurulması önerilmiş ve kabul edilmiştir.¹¹⁹ Burada amaç özellikle kız teknik öğretmen okullarına erişimi kolaylaştırarak, okulların tercih edilmesini sağlamak ve bu kademedeki öğretmenlik mesleğini cazip hale getirmektir.

METK'de belirtildiği gibi temel eğitimini tamamlayan ve ortaöğretime gitmeye hak kazanan tüm öğrenciler ortaöğretime devam etmek, bu kademenin tüm olanaklarından ilgi, yetenek ve istekleri ölçüsünde yararlanmak hakkına sahiptir¹²⁰. 8 yıllık kesintisiz eğitimin mimarı kabul edilen Hikmet Uluğbay, ortaöğretimde öğrencilerin %65'inin MTE'ye yönlendirilmeleri gerektiğine, alacakları eğitimin küresel rekabet ortamındaki gelişmelerin talep ettiği veya edeceği işgücü potansiyeli göz önünde bulundurulacak şekilde olmasına dikkat çekmiştir.¹²¹ Bu amaçla Türkiye, ekonomik sistemin iş gücü ihtiyacıyla meslekî ve teknik okullar arasındaki kopukluğu giderebilmek için AB ile 4 Temmuz 2000'de imzalanan MEGEP projesini hayata geçirilmiştir.¹²²

118 *On Altıncı Milli Eğitim Şûrası, Konuşmalar, Raporlar, Görüşmeler ve Kararlar*, s. 124, 151-152.

119 *On Altıncı Milli Eğitim Şûrası, Konuşmalar, Raporlar, Görüşmeler ve Kararlar*, s. 298, 303.

120 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 3.

121 Hikmet Uluğbay, *Risk Altında Bir Ülkenin 2023 Yarışı*, Ankara, ÜPV Danışmanlık ve Yayıncılık Hizmetleri Ltd. Şti., 2003, s. 225.

122 Mehmet Taşpınar-Sema Çiçek, "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Ülkemiz ...", s. 235.

Çeşitli programların uygulandığı ortaöğretimde, MEB tarafından gerekli görülen ve nüfusu az olan yerlerde, lise ve MTE programlarını uygulayan Çok Programlı Liseler kurulabileceği METK’de yer almıştır. Bu kurumların öğrenim süresi uygulanan programın özelliğine göre MEB tarafından tespit edilmektedir. İlköğretimde başlayan yönlendirmede yanımları önlemek için muhtemel gelişmeler de göz önünde bulundurulmaktadır.¹²³

1997’de METK’nın Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunu’nun 10. maddesinde yapılan değişiklik ile eğitime başlama yaşı 13’den 14’e çıkarılmıştır. Kanunda yer alan 23. madde ile ilköğretimi bitirme yılında öğrenciler, devam edebilecekleri okulu ve programı ileride yapmak istedikleri mesleğe yönelik olarak seçeceklerdir. Bunu yaparken mesleklerin kendilerine sağlayacağı yaşam standartları konusunda bilgi verebilecek rehberlik servisleri ile birlikte çalışmalar yürütülmesi kabul edilmiştir.¹²⁴ MTE okullarının çoğu MEB tarafından yönetilmektedir. Bunun yanı sıra farklı bakanlık ve kurumla da kendi ihtiyaçları doğrultusunda meslekî ve teknik eleman yetiştirmek için açmış oldukları okullar sistem içinde bulunmaktadır.¹²⁵

Söz konusu okullar, ilköğretim okulundan mezun olan öğrencilerin gittiği ve 4 yıllık eğitim veren kurumlardır. Ortaöğretim kurumlarının 9. sınıf öğrenci olma koşullarını taşıyan öğrencilerin gidebildiği bu okulların temel amacı; öğrencilere bu seviyede ortak kültür vermek, toplumun problemlerini tanımak ve çözüm yollarını bulmak, ülkenin her alanda kalkınmasında katkıda bulunacak insan gücü yetiştirmek için teknik alanlarda meslekî formasyon kazandırmak, yükseköğretime ve hayata hazırlayacak programlar oluşturmak ve uygulamaktır. Kız ve erkek teknik ve meslek liselerinden “*teknisyen*” olarak mezun olan öğrenciler, alanlarıyla ilgili işyerlerinde çalışabilme hakkını kazanmaktadır. Ustalık belgesine sahip olanlar ise “*İşyeri Açma Belgesi*” ile kendi işini kurabilmektedir.¹²⁶

1999’da meslekî ve teknik liselerde sağlanan sayısal artışa karşın, yetersiz kaynak, kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması, özel sektör ile yeterli iş birliğine gidilememesi nedenleriyle bu kademedeki planlanan hedeflerin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle MTE alanına öğretmen ve yönetici yetiştirme ve MTE’de finansman konularına çözüm getirmek amacıyla 16. MEŞ düzenlenmiştir.¹²⁷

123 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, S. 14574, s. 3.

124 *Resmî Gazete*, 18 Ağustos 1997, S. 23084, s. 3.

125 *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2013*, TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Turkish Statistical Institute, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2014, s. 60.

126 *Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010)*, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010, s. 117, 129.

127 *2000 Yılı Programı*, s. 203-204. Ayrıca bkz. “Meslekî eğitimin hali içler acısı”, *Millî Gazete*, 21 Ekim 2000, s. 3.

MEŞ tavsiyeleri dikkate alınarak 2000 yılı sonuna kadar çeşitli branşlarda 743 derslik kapasiteli toplam 59 Meslekî Teknik Lise'nin tamamlanarak 30.000 öğrenci kapasiteli derslik yapılması planlanmıştır. MTE'nin ortaöğretim içindeki payının artırılması hedeflenmesine karşın ÖSYM'de yapılan düzenlemeyle bu okullara olan öğrenci talebinde düşme devam etmiştir.¹²⁸ Söz konusu liselerdeki öğrencilerin resmî ve özel genel liselere nakline izin verilmemiştir. Bu durum karşısında MEB aldığı bir kararla her türlü meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarının hazırlık sınıfında olanlar ile 9.sınıfı tekrar etme durumuna düşen öğrencilere Açık Öğretim Lisesi genel lise programına kayıt olmağı getirmiştir.¹²⁹

Bu kademedeki çeşitli programları bitiren MTE öğrencilerinin hangi yükseköğretim kurumlarına giriş koşulları MEB ile iş birliği yapılarak YÖK tarafından tespit edilmektedir. İHL ve güzel sanatlar alanlarında METK'de ayrı maddelerle düzenleme yapılmıştır.¹³⁰ MTE'de kaynakların yetersiz ve yeterince verimli kullanılmamış olmasından kaynaklanan problemler nedeniyle VII. BYKP, bu alanda hedeflenenin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle söz konusu kademe kurumlarıyla çıraklık eğitim merkezlerinde başlatılan “*Tam Gün Tam Yıl Eğitim Projesi Uygulamasına*” devam edilmiştir. Bu sayede 1998-1999'da 184 okulda 45.000 kız ve erkek öğrenci için ek kapasite yaratılmıştır. Amaçlardan biri de bu kademe-lerdeki okullara gittikçe azalmaya başlamış olan öğrenci talebinin tersine çevrilmesiydi.¹³¹ Söz konusu programın yürütüldüğü 2000'de 189 okulda 54.529 öğrenci kapasitesine sahip derslik yapılmıştır.¹³² Diğer bir amaç ise örgün ve yaygın MTE'nin çalışma hayatıyla birlikte yürütülmesidir; zira okulda verilen temel bilgi ve becerilerin uygulama kısmının işyerlerine kaydırılması, eğitimin niteliği açısından önemli olmasıdır.¹³³

Yurt dışında projelendirilen kredilerin rasyonel kullanılmamasından kaynaklanan problemlerin yanı sıra projelerin hayata geçirilememesi nedeniyle vasıflı insan gücünün istihdam edilememesi sorunu devam etmiştir. Bu kademe mezunlarının, kendi alan veya branşlarına uygun lisans programlarına geçişte yaşanan problemler henüz çözümlenmemiştir; ayrıca bu kademe için yurt içinde kaynakların yetersiz olması, mevcut kaynakların etkin kullanılmaması ve özel sektörle iş birliğinin yapılamaması nedeniyle hedeflerde sapmalar olmuştur.¹³⁴

128 2001 Yılı Programı Destek Çalışmaları, s. 207-208. Ayrıca bkz. “Yazık bu çocuklara”, *Milli Gazete*, 1 Ağustos 2001, s. 4.

129 “Meslek lisesi öğrencilerine açıköğretime geçme imkânı”, *Milli Gazete*, 13 Haziran 2002, s. 4.

130 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 3.

131 2000 Yılı Programı, s. 24.

132 2001 Yılı Programı Destek Çalışmaları, s. 208.

133 2000 Yılı Programı Destek Çalışmaları, s. 205.

134 2001 Yılı Programı, s. 131-133.

MTE’nin ilkeleri olarak, BYKP, HP’ler (hükümet programları) ve MEŞ kararlarında yer alan hedef, ilke ve politikalara uygun bir şekilde şunlar belirlenmiştir: İnsan gücü, eğitim ve istihdam ilişkilerinin doğru bir yapıya kavuşturulması; MTE alanında yerel yönetimler, ilgili odalar, STÖ vb. kurumların eğitime katılım ve katkılarının sağlanması; bunlarla iş birliğine gidilmesi; meslekî eğitim almışların alanlarında istihdamlarının sağlanması; eğitim, üretim ve hizmette uluslararası standartların baz alınması; MTE ortaöğretim programları ile bu programların devamı niteliğindeki MYO arasındaki programlar arasında bütünlüğün oluşturulması.¹³⁵

Bu ilkeler ışığında yapılan çalışmalarla 2000-2001 eğitim-öğretim yılında 20.000 öğrenci kapasiteli 40 öğretim binası tamamlanmıştır.¹³⁶ Bu öğretim yılı içinde MTE yeniden yapılandırılması ve yükseköğretime geçişin sağlanması ilişkin yasa yürürlüğe girmiştir.¹³⁷ Bu yasa ile meslekî teknik orta öğretim ve yükseköğretim programlarının bütünlüğünün devamlılığı esas alınarak, meslekî ve teknik ortaöğretimini tamamlayan öğrencilere istekleri doğrultusunda bitirdikleri program da baz alınarak 2 yıllık MYO’ya sınavsız olarak geçme hakkı getirilmiştir,¹³⁸ ayrıca sınavsız olarak MYÖ’yü bitiren öğrencilerin %10’undan az olmamak şartıyla alanlarıyla ilgili lisans programlarına belirlenen kontenjanlara göre dikey geçiş yapmaları da sağlanmıştır;¹³⁹ ancak kız meslek liselerinin bazı bölümleri ile Meteoroloji Lisesi mezunları, aynı alanda MYO olmaması nedeniyle sınavsız geçişten yararlanamamışlardır.¹⁴⁰ Yine MTE’ye teşvik amacıyla, uluslararası bilimsel yarışmalarda ödül kazanmış öğrenciler, okudukları alanlarda ÖSYM ile TÜBİTAK’ın ortak olarak belirleyecekleri yükseköğretim kurumlarına sınavsız girebileceklerdir.¹⁴¹

Bu gelişmeler ışığında 2002’den itibaren meslekî ve teknik liselerini bitirenler, yükseköğretime girişte ikinci bir sınavla başka alanlara geçebilmektedir; zira MYO’lara yerleşen öğrencilerin yarısı meslekî ve teknik lisesi çıkışlı olup geri kalanı genel lise öğrencileridir. Bu uygulama genel lise eğitimine göre maliyeti çok yüksek olan meslekî ve teknik lise kaynaklı öğrencilerin sistemin dışında kalmasına sebep olmaktadır. Bu

135 *Resmî Gazete*, 3 Temmuz 2002, S. 24804, s. 7-9.

136 *2002 Yılı Programı*, s. 149.

137 2547 sayılı yükseköğretim yasası, 3308 sayılı çıraklık ve meslekî eğitim yasası, 4306 sayılı 8 yıllık eğitim ve 3797 sayılı MEB teşkilat yasasında değişiklik yapılmasını öngören 4702 sayılı yasa yürürlüğe girmiştir. (*2002 Yılı Programı*, s. 147.)

138 *2002 Yılı Programı*, s. 147. Ayrıca bkz. Hanifi Binici-Necdet Arı, “Mesleki ve Teknik Eğitimde Arayışlar”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 3, 2004, s. 390-391.

139 *2002 Yılı Programı*, s. 148.

140 “Üniversiteye sınavsız geçiş olanağı”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 2002, s. 3.

141 *2002 Yılı Programı*, s. 148; Hanifi Binici- Necdet Arı, “Mesleki ve Teknik Eğitimde Arayışlar”, s. 391.

nedenle MTE’de, ortaöğretim ile yükseköğretim arasında henüz kurulamamış olan ilişkinin kurulması, iki okul tipinde eğitim düzeyi arasında öğretmen, fiziki kapasite ve öğretim elemanı kapasitelerinin ortak kullanılması ve bunun bir program bütünlüğü içinde oluşturulması için Meslekî Eğitim Bölgelerinin (METEB) kurulması ve bu bölgelerde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren işletme olanaklarının da eğitime açılması için 4702 sayılı yasa 26 Haziran 2001’de uygulamasına geçilmiştir.¹⁴²

2002-2003 eğitim-öğretim yılında meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarını bitiren öğrencilerin, talepleri doğrultusunda mezun oldukları programın devamı niteliğindeki bölümlerin olduğu MYO’lara sınavsız yerleştirilmesi başlatılmıştır. Bu yerleştirmelerde öğrenci, öncelikle kendi MTE bölgesi içinde yer alan MYO’lara sonrasında bölgesi dışındakilere yerleştirilmiştir. Sınava girmeden geçiş için devlet, vakıf ve KKTC’deki MYO’larda ayrılmış olan 196.599 kontenjanlara, 193.667 öğrenci kaydedilmiştir. Bununla birlikte sınavsız olarak MYO’ları bitiren öğrencilere %10’dan az olmamak üzere alanlarındaki lisans programlarına geçiş yapma olanağı sağlanmıştır.¹⁴³ 59. Hükümet mevcut uygulamadan memnun olmadığını belirterek HP’de yapacakları açıklamıştır. Buna göre MTE’ye olan talebi azaltmaya neden olan üniversiteye yerleştirme sistemi değiştirilerek MYO’nun meslek standartlarına göre insan gücü yetiştirilmesi yeniden ele alınacaktır.¹⁴⁴

2003 yılı İR’de ortaöğretim ile ilgili yapılan diğer değerlendirmede VIII. BYKP ile bu kademedeki okullaşma oranında başarılı olduğu, ancak genel liselere devam oranının azaltılarak MTE okullarına yönelimi sağlamada yeterince ilerleme kaydedilemediği vurgulanmaktadır. İR’de ortaöğretimde iki temel sorun tespit edilmiştir. Bunlardan biri ortaöğretime öngörülenin üzerinde talep yaşanması, ikincisi ise MTE okullarına yönlendirilen öğrenci sayısının planlanandan daha az olmasıdır. O nedenle Türkiye’nin, orta öğretime yönelik olarak planlanan hedef ve stratejilerini tekrar gözden geçirmesi ve ortaöğretimin yükseköğretim üzerindeki baskısının hafifletilmesi gerekmektedir.¹⁴⁵

Türkiye, AB fonlarının desteği ile meslek eğitimi için uluslararası standart müfredatı kabul etmiştir.¹⁴⁶ Hayata geçirilen politikaların ışığında 2004’de LGS’ye 634.787 öğrenci girmiş, Anadolu, Fen, Sosyal Bilimler Liseleriyle çeşitli ortaöğretim kurumlarına 127.375

142 *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu*, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 90-91.

143 *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu*, s. 91.

144 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 18.3.2003, 49. Birleşim, Cilt: 8, s. 132.

145 *2003 Yılı İlerleme Raporu*, s. 99.

146 *2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2004, s. 110.

aday yerleştirilmiştir. 13.581 öğrenci Anadolu Teknik ve Anadolu Meslek Liselerinin bazı bölümlerine mülakatla girmeye hak kazanmıştır. Kız teknik okullarına 11.665 öğrenci yerleştirilmiştir. Kız öğrenciler ÖSS’de olduğu gibi erkek öğrencileri geçmiştir. Sınava giren 309.507 kız öğrenciden %29,19’u bir öğretim kurumuna yerleşmiştir.¹⁴⁷

Bu bağlamda MEB tarafından açıklanan istatistiklere göre, ortaöğretimde bir dersliğin 30 öğrenciden oluştuğu varsayılarak ihtiyaç duyulan derslik sayısı 12.813’tür. Türkiye genelinde din öğretimi yapan toplam 452 okuldan sadece 1’inde derslik yetersizliği nedeniyle ikili eğitim yapıldığı açıklanmıştır. 2.178 ortaöğretim okulunun 533’ünde normal eğitim yapılmıştır. Buna karşın İHL’de ikili sistemle okuyan öğrenci sayısı 163 iken, normal öğretimde 84.735 öğrenci olarak belirtilmiştir.¹⁴⁸

Bu alandaki sorunlardan birine çözüm getirmek amacıyla, VIII. BYKP doğrultusunda hazırlanan 2000 yılı programında belirtildiği gibi ortaöğretimden yükseköğretime geçişteki yığılmaları önlemek için yeniden yapılandırılma söz konusuydu. Burada amaçlanan öğrencileri yükseköğretime, MTE’ye ve hayata yönlendirerek ülkenin ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirmektir. Bunun için de istihdama yönelik meslek kazandıracak ve mesleği geliştirecek çıraklık ve MTE’ye öncelik verilmesi planlanmıştır.¹⁴⁹

Yapılan planlamalara karşın meslek lisesi çıkışlı öğrencilerin temel sorunu devam etmiştir. Söz konusu öğrencilere çok ihtiyaç duyulmasına karşın, bu kademe öğrencilerin yerine bu alanda eğitimi olmayan kişilerin istihdam edilmesine devam edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı yapan İrfan Erdoğan, meslek lisesi mezunlarının iş bulamama sebebinin söz konusu mezunlara ihtiyaç olmamasından kaynaklanmadığını, yanlış istihdam politikalarının bu durumun nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Bu sorunun çözümü için gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde, çok kısa bir zaman içinde meslek liselerinin tercih edilir duruma geleceğini açıklamıştır.¹⁵⁰

Bu arada 2002’de ortaöğretim MTE yeniden yapılandırılmış yükseköğretime geçişte daha rasyonel olabilmek adına “*Meslekî ve Teknik Eğitim Yönetmeliği*” hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Böylece MTE bölgeleri oluşturulması, söz konusu bölgeler kapsamında yer alan meslekî eğitim kurumları arasında iş birliği ve koordinasyon sağlanması öngörülmüştür.¹⁵¹ Bu öngörü doğrultusunda MYO’ların ve MTEK’nin yer aldığı

147 “İmam hatipler dolacak”, *Milliyet*, 29 Temmuz 2004, s. 17.

148 “Okulların derslik açığı kapatılmıyor”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 2004, s. 8.

149 *Resmî Gazete*, 21 Kasım 1999, Sayı: 23883, s. 30.

150 İrfan Erdoğan, *Millî Eğitime Dair*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti., 2010, s. 154.

151 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, s. 187.

MTE bölgelerinin oluşturulması amacıyla vakıflara, meslek ve teknik eğitim kurumu açma hakkı da tanınmıştır; ayrıca kanunca belirlenen işyerlerinde daha kaliteli ve daha verimli üretimi sağlamak amacıyla alanlarında meslekî eğitim almış kişilerin istihdam edilmesi zorunluluğu getirilmiştir.¹⁵²

Yapılan planlamalar ve hayata geçirilen programlarla MTE'nin ortaöğretim içindeki payının artırılması hedeflenmiş olmasına karşın, ilköğretimde etkili bir yönlendirme sisteminin bulunmaması, bu kademe ile sanayi arasında iş birliğinin yeterince geliştirilmemesi nedeniyle bu okullara talep istenilen düzeyde olmamaktadır. Bu nedenle çalışma hayatının ihtiyacı doğrultusunda çeşitlendirilmiş meslekî eğitim programının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra MTE'deki kaynak yetersizliği yüzünden, üniversiteye giriş sisteminde yapılan düzenlemeler neticesinde bu kademedeki hedefler tutturulamamıştır.¹⁵³

Yürütülen politikalar ve yaşanan gelişmeler neticesinde MTE'de DPT'nin verileriyle okullaşma oranları; 1999-2000 öğretim yılında %22,8, 2000-2001'de %22,2,¹⁵⁴ 2001-2002'de %23,6, 2002-2003'de %26,2¹⁵⁵ ve 2003-2004'de ise %30,3 olmuştur.¹⁵⁶ Bu kademedeki mezuniyet yaşı 17 olarak kabul edildiğinde mezun olan kız öğrencilerin oranı; 1999-2000 öğretim yılında %13,78, 2000-2001'de %13,46, 2001-2002'de 12,43, 2002-2003'de %11,26 ve 2003-2004'de 15,07'dir.¹⁵⁷

3. Kız ve Erkek Teknik Öğretim Okulları

Meslekî Eğitim Fakültesi'ne bağlı olan Kız Sanat Eğitimi Yüksek Okulu ile Meslekî Yaygın Eğitim Fakültesi 2001'de birleştirilmiştir. Kız teknik öğretimine öğretmen yetiştiren bu okulların, kızların yoğun olarak bulunduğu öğretmenlik programlarında; giyim, seramik, çocuk eğitim ve gelişimi, okulöncesi, aile ekonomi ve beslenmesi, ev yönetimi, tekstil, dokuma, geleneksel Türk el sanatları, hazır giyim, giyim endüstrisi, moda tasarımı, grafik, meslekî resim, dekoratif ürünler, nakış ve dekoratif sanatlar öğretmenliği yer almaktadır.¹⁵⁸

152 *Türkiye Cumhuriyeti AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program*, Ankara, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2003, s. 306-311.

153 *2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, s. 187.

154 *2002 Yılı Programı*, s. 150.

155 *2004 Yılı Programı*, s. 145.

156 *2005 Yılı Programı*, s. 135.

157 *2005 yılı Programı Destek Çalışmaları*, s. 190.

158 İhsan Sezgin, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimde Öğretmen Eğitimi" *Meslekî ve Teknik Eğitimde Öğretmen Eğitimi Uluslararası Konferansı 22-23 Ocak 2004*, Ankara, MEGEP, SVET Projeler Koordinasyonu Merkezi Başkanlığı, 2004, s. 299-305.

Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü’nün (KSGM) raporunda yer aldığı gibi 2000’de kızların meslekî eğitimi ile ilgili hazırlanan araştırma sonucunda mevcut tek cinse yönelik eğitim anlayışından uzaklaşılması gerektiği ortaya çıkmış,¹⁵⁹ kız teknik ve meslek liselerine yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Söz konusu okullar, kız çocukların okullaşmasında ve kadınların istihdamında yaşanan sorunların çözümü olarak görülmüştür. Karma eğitimin yapıldığı bu kademedede, erkek teknik okullarında erkek öğrenci sayısı kız öğrencilere oranla, kız teknik okullarında ise kız öğrenci sayıları erkek öğrenci sayılarına oranla diğer kademelere göre daha yüksektir. Diğer bir teknik öğretim kurumlarında da kız ve erkek öğrenciler karışık eğitim görmektedir.¹⁶⁰ Aşağıdaki tablolar da bu konuya ilişkin gelişmeler yer almaktadır.

Tablo 7: Kız Teknik Öğretim Okullarında Yaşanan Sayısal Gelişmeler¹⁶¹

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	Toplam
1999-2000	659	100.005	87.318	13.305
2000-2001	621	108.651	94.995	11.852
2001-2002	708	136.288	109.987	13.512
2002-2003	646	166.381	137.143	12.779
2003-2004	694	210.876	173.797	14.534
Artış Oranı (%)	5,31	110,86	99,03	9,23

Tablo 7’de görüldüğü gibi okul ve toplam öğretmen sayısında önemli artış olmamakla birlikte toplam öğrenci sayısında %110,86, kız öğrenci sayısında ise %99,03 oranında büyük bir artış olmuştur.

Tablo 8: Erkek Teknik Öğretim Okullarında Yaşanan Sayısal Gelişmeler¹⁶²

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	Toplam
1999-2000	1.196	351.292	36.390	25.705
2000-2001	1.221	382.849	39.388	27.168
2001-2002	1.317	384.164	35.785	28.999
2002-2003	1.239	429.680	45.107	31.197
2003-2004	1.380	491.756	54.005	31.928
Artış Oranı (%)	15, 38	39,98	48,40	24,20

159 *Kız Teknik ve Meslek Liseleri Kapsamında Değerlendirme Notu*, haz. Fatoş Gökşen vd., Koç Üniversitesi Sosyal Politika Merkezi, İstanbul, 2011, s. 4, 12.

160 *Türk Eğitim Sistemi 2007*, EURDYCE, s. 125.

161 *2000 Yılında Millî Eğitim*, s. 24; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001*, s. 148; *2002 Başında Millî Eğitim*, s. 143; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003*, s. 144; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, s. 145.

162 *2000 Yılında Millî Eğitim*, s. 23; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001*, s. 148; *2002 Başında Millî Eğitim*, s. 143; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003*, s. 144; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, s. 145.

Bu kademedede toplam öğrenci içerisinde erkek öğrenci oranı kız öğrenci oranına göre çok daha yüksektir. Okul, toplam öğrenci, toplam öğretmen sayısında artışlar kız öğrenci artış oranından daha düşük gerçekleşmiştir.

4. Ticaret ve Turizm Öğretim Okulları

Meslek okulları içinde yer alan ticaret ve turizm öğretim kurumları hizmet sektörüne yöneliktir. Bu okullarda yeme-içme, konaklama, eğlence, lojistik gazetecilik ile adalet gibi çeşitli sektörlerin pek çok alanda ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü yetiştirmeye yönelik eğitim verilmektedir. Bu alan öğrencileri, “3308 sayılı Meslekî Eğitim Kanunu ile Meslekî ve Teknik Eğitim Yönetmeliği” hükümleri gereğince uygulamalı eğitimlerini faaliyette bulunan iş ve hizmet ortamlarında yapmaktadırlar. 9. sınıfta öğrenciler okumak istedikleri alanları belirlemede ve 10. sınıftan itibaren bu alanlarda eğitim-öğretim görmeye başlamaktadırlar.¹⁶³

Aşağıdaki tabloda, bu kurumdaki gelişmeler özetlenmektedir.

Tablo 9: Ticaret ve Turizm Öğretim Kurumlarında Yaşanan Sayısal Gelişmeler¹⁶⁴

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	Toplam
1999-2000	694	255.346	123.881	12.184
2000-2001	705	265.365	124.952	12.330
2001-2002	809	263.538	120.853	14.987
2002-2003	804	275.873	120.328	14.440
2003-2004	811	290.100	122.176	15.319
Artış Oranı (%)	16,85	13,61	-1,37	25,73

Ticaret ve turizm öğretim kurumlarında kız öğrenci sayısında %1,37 oranında düşüş olduğu, okul, toplam öğrenci ve toplam öğretmen sayılarında ise artış olduğu yukarıdaki tabloda görülmektedir.

5. Çok Programlı Liseler

Bu liseler, yerleşim yerlerinde ‘...nüfusun az ve dağınık olması durumunda genel, meslekî teknik öğretim programlarının uygulandığı kurumlardır’. Bu kurumlarda, ülkenin ihtiyaçlarına göre eğitim-öğretim verilmekte olup öğrenciler ilgi, yetenek ve

163 Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 144.

164 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 25; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001, s. 149; 2002 Başında Millî Eğitim, s. 144; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003, s. 145; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, s. 146.

istekleri doğrultusunda hayata, iş alanlarına ve yükseköğretime hazırlanmaktadır.¹⁶⁵ Bu kademede resmî okulların yanı sıra özel öğretim kurumları da varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de yer alan tüm ortaöğretim kurumları içinde özel öğretim kurumlarının oranı %8, öğrencilerin oranı %3,2, öğretmenlerin oranı da %5,9'dur.¹⁶⁶

Aşağıda verilen tabloda çok programlı liselerde öğretmen ve öğrenci sayılarında önemli artışlar söz konusudur.

Tablo 10: Çok Programlı Liselerde Öğretmen Öğrenci Sayıları¹⁶⁷

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	Toplam
1999-2000	157	26.540	-	1.974
2000-2001	155	25.964	9.352	2.019
2001-2002	224	22.024	-	-
2002-2003	233	52.346	20.073	3.325
2003-2004	247	58.589	23.470	3.560
Artış Oranı (%)	57,32	120,75	150,96	80,34

6. İşletmelerde Meslek Eğitimi Veren Okullar

Okul-işletme iş birliği kapsamında uygulanan çeşitli projeler ve protokoller ile açılan İŞME okullarının, buldukları çevrenin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde donatılması ve öğrencilerinin belirlenen amaçlar doğrultusunda eğitilmesi temel amaçtır; ayrıca söz konusu okullardan mezun olan gençlerin istihdam edilmesini sağlayan çalışmaların yapılması da diğer önemli amaçlardan biridir. Okul Sanayi Ortaklaşa Eğitim Projesi (OSANOR), Türk Alman Meslekî Eğitim Merkezi (TAMEM), METGE gibi projelere katılan bu okulların görevleri şunlardır: Yörenin eğitim ihtiyacını belirlemek; bu doğrultuda programlar hazırlamak; programları yürütecek öğretmenlere hizmet içi eğitim sağlamak için planlama yapmak ve yürütmek; her türlü eğitim materyali hazırlamak ve eğitimin sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlamak. Söz konusu iş birliğinde olumlu olduğu kadar olumsuz bazı gelişmeler de yaşanmaktadır. Bu sorunlar şunlardır: Eğitim ve iş hayatının iletişimsizlik ve plansızlık içinde olması; okul ve işletmede sürdürülen programlarda bütünlük sağlanamaması ve bu programların bölgesel ve yerel ihtiyaçlara

165 Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 145.

166 2002 Yılı Başında Millî Eğitim, s. 137.

167 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 26; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001, s. 149; 2002 Başında Millî Eğitim, s. 145; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003, s. 145; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, s. 146.

uygun olmaması.¹⁶⁸ Aşağıdaki tabloda, okul ve işletme iş birliği kapsamında yaşanan gelişmeler özetlenmektedir.

Tablo 11: İşletmelerde Meslek Eğitimi Gören Toplam Öğrenci Sayısı¹⁶⁹

Öğretim Yılı	Genel Müdürlük Adı	Okul Sayısı	İşletme Sayısı	Usta Öğretici Sayısı	Öğrenci Sayısı
1999-2000	Erkek Teknik	430	19.920	15.972	56.692
2000-2001		458	23.282	19.700	65.910
2001-2002		489	21.283	19.925	53.995
2003-2004			95.818	76.012	71.315
1999-2000	Kız Teknik	254	4.607	1.586	12.833
2000-2001		237	5.439	1.844	14.542
2001-2002		280	5.969	1.772	15.488
2003-2004			21.309	8.215	21.566
1999-2000	Ticaret ve Turizm	550	32.817	27.307	71.079
2000-2001		516	32.773	28.317	72.684
2001-2002		545	30.638	25.112	61.918
2003-2004			65.697	33.735	57.155

7. Din Öğretimi Okulları

Anayasa’da din öğretim ve eğitiminin devletin denetim ve gözetimi altında yapılması hükme bağlanmıştır. Bu amaçla “...imamlık, hatiplik ve Kur’an kursu öğreticiliği gibi dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ile bu kademedeki görevli yetiştirmek üzere eğitim sistemi içinde kurumlar oluşturulmuştur.”¹⁷⁰ MEB tarafından açılan hayata, yükseköğrenime hazırlayan söz konusu kurumlar İHL, Anadolu İHL, ÇPL ile AÖL’dir.

Söz konusu kurumlar içinde en çok siyasete konu edilen İHL, ortaöğretim sistemi içinde genel lisenin genel programının yanı sıra meslek dersi öğretim programlarının da yer aldığı okullardır. Tartışmaların yoğunlaşma sebebi 8 yıllık eğitim çerçevesinde “ortaokullara 1997-1998 eğitim-öğretim yılında öğrenci alınmamasıdır.”¹⁷¹ Dolayısıyla 8 yıllık kesintisiz eğitime geçildikten sonra imam hatip ortaokullarına da öğrenci alınmamıştır.

¹⁶⁸ Ayten Ulusoy, “Türkiye Uygulaması”, *Eğitim Kurumu-İşletme Diyalogu Uluslararası Konferansı, Panel II*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, Yorum Matbaacılık, 2004, s. 28-30. Ayrıca bkz. Tomris Çavdar, “Mesleksel Eğitim, Toplumsal Yatırımdır”, *Cumhuriyet*, 4 Ocak 2000, s. 2.

¹⁶⁹ Ayten Ulusoy, “Türkiye Uygulaması”, s. 35.

¹⁷⁰ 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 26.

¹⁷¹ Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 160-161.

Din eğitimi veren okullar içinde bünyesinde en fazla öğrenci bulundurması nedeniyle bütün politikalar İHL üzerinden yapılmaktadır. Kadın din görevlisi olgusunun pek olmadığı Türkiye’de, kız çocuklarının bu okullarda okutulması en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu tartışmayı hukuki zemine taşıyan ve kız çocuğunu İHL’ye kaydettirmek isteyen bir velinin hukukî davası sonucunda Danıştay II. Dairesi’nin 14 Aralık 1976 tarihli kararından sonra İHL’ye kız öğrenci alınmaya başlanmıştır.¹⁷² 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesinden sonra ortaokul bölümlerinin kapatılması ve ÖSS’de alan tercihe ek puan getirilmesi nedeniyle İHL’ye öğrenci talebi azalmıştır. Bu durumun etkisiyle de 2000 yılında son mezunlarını verecek olan bu liselerdeki boşalmanın %80 düzeyinde olması beklenmiştir.¹⁷³

Bu okullarla ilgili her kesimden çeşitli eleştiriler yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. En çok eleştirilen konulardan biri 1966, 1975-1977, 1980, 1991, 1994 ve 1995 yıllarında siyasilere tarafından belli bir kesimden oy almak amacıyla rekor sayıda İHL açılması ve ülke gereksinimlerinin üstünde din adamı yetiştirilmesidir. 1998-1999 eğitim-öğretim yılında 192.786 öğrencinin öğrenim gördüğü İHL’de, 1999-2000 öğretim yılında öğrenci sayısı 134.224’e düşmüştür. Ortaokula devam eden 16.647 öğrencinin mezun olması ile birlikte 2000-2001 öğretim yılında bu sayının 97.842 olması öngörülmüştür. Böylece öğrenci sayısı düşerken kapanan okul sayısında artış yaşanması beklenmektedir.¹⁷⁴

8 yıllık kesintisiz ve zorunlu eğitimi 12’ye çıkarmak istediklerini açıklayan Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, İHL’ye kız öğrenci alınıp alınmayacağı sorusuna verdiği yanıtta, herkes için verilen eğitimden kız öğrencilerin ayrı düşünülmemeyeceğini, Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürü’nün bayan ve İlahiyat Fakültesi’nde (İF) profesör olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Bu kişilerin, öğretmen atamalarının yapılmadığı yönündeki eleştirilere yanıt verirken de, 2000-2001 öğretim yılında İF mezunlarından 100 kişinin din kültürü ve ahlak bilgisi ile İHL meslek liseleri öğretmenliklerine, aynı okul mezunlarından sınıf öğretmenliği sertifikası bulunan 117 kişinin de sınıf öğretmenliğine atandığını ve böylece toplam atanan öğretmen sayısının 217 olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

172 Ruşen Çakır- İrfan Bozan Balkan Talu, *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler Ve Gerçekler*, Yay. Haz. Aycan Akdeniz, Derya Demirler, Jonathan Levack, İstanbul, Tesev Yayınları, 2004, s. 68, 73.

173 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574, s. 3-4.

174 “Kan kaybı sürüyor, öğrencisiz kalan imam hatipler, liselere ve meslek okullarına dönüştürülecek”, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 2000, s. 6.

175 “Din eğitimi almış kadınlara ihtiyacımız var”, *Millî Gazete*, 2 Kasım 2000, s. 11.

176 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 8.11.2000, 13. Birleşim, Cilt: 43, s. 325.

Bu okullardan İHL, Anadolu İmam Hatip Liseleri ve çok programlı liselerde okuyan öğrenci sayısı 2000-2001 öğretim döneminde 91.620'ye, öğretmen sayısı da %36,5 azalarak 18.702'ye düşmüştür. Bu durumun sebeplerinden biri, söz konusu liselerden genel liselere geçişin yasaklanması ve YÖK kararı ile 1'e indirilen ÖSS sınavında kendi alanları dışında tercih yapan öğrencilerdeki puan kaybıydı. Bu durum İHL'lerin aksine genel liselere talebi arttırmıştır. Öğrenci Yerleştirme sınavının kaldırılmasıyla birlikte lisede okuduğu alan dışında üniversite tercihi yapan adayların Ortaöğretim Başarı Puanının (OÖBP) 0,5 yerine 0,2 ile hesaplanması nedeniyle İHL mezunlarının İF dışında tercihte bulunmaları şansı kalmamıştır.¹⁷⁷

Hükümet değişikliğinin ardından Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik tarafından hazırlanan “*İmam Hatip Liseleri Yönetmeliği Taslağı*” ile İHL'ye genel lise statüsü kazandırılması planlanmış ve söz konusu liselere yaygın eğitim yapma yolu açılmak istenmiştir. Böylece İHL'lerde yetişkinlere yönelik akşam eğitimi uygulanması ve TRT'de yapılmakta olan “*açık lise*” gibi benzeri programlarla milyonlarca kişiye imamlık eğitimi verilmesi planlanmıştır. Buna karşılık, İHL ile genel liseleri aynı konuma getirecek olan söz konusu taslakla “*Öğretim Birliği Yasası*”nın çiğneneceği yorumu yapılmıştır.¹⁷⁸

Bu konuda TUSİAD'ın yaptığı açıklamaya göre, kuruluşundan itibaren meslek lisesi olarak tasarlanmış ancak zamanla bu özelliğini kaybetmiş olan İHL'lerin tartışmaların odağından çıkarılarak meslek liseleri statüsüne kavuşturulması gerekmektedir.¹⁷⁹ İmam Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği (ÖNDER) Genel Başkanı İbrahim Solmaz ise İHL'de hem fen, sosyal alanındaki derslerin hem de din bilgisinin diğer liselerle aynı sürede ve aynı anda verildiğini açıklamıştır. Son yıllarda ailelerin, çocuklarının hem üniversite sınavında başarılı olmasını hem de dini eğitim almasını istediklerini, her iki talebin de ancak İHL ile karşılandığını ileri sürmüştür.¹⁸⁰ Diğer liseler ile müfredatlarının aynı olduğunu teyit eden YÖK Başkanı Kemal Gürüz ise, İHL'ye gerek olmadığını ve söz konusu liselerin genel lise statüsü kapsamına alınması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸¹ Buna karşılık İbrahim Solmaz, 2003'de İHL kayıtlarında % 120'ye varan artış olduğunu ve bu liseleri kaldırmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini açıklamıştır.¹⁸²

177 “Eğitimde reform”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 2002, s. 7.

178 “Milyonlarca imam”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 2003, s. 1, 8.

179 “TUSİAD kapatılsın”, *Millî Gazete*, 14 Ekim 2003, s. 1, 7.

180 “İHL'ler güven veriyor”, *Yeni Şafak*, 10 Eylül 2003, s. 1. Ayrıca bkz. “İmam Hatipliler Cumhurbaşkanı bile olur”, *Millî Gazete*, 5 Mayıs 2003, s. 10.

181 “Gürüz'ün İHL takıntısı”, *Yeni Şafak*, 12 Temmuz 2003, s. 3.

182 “İHL'ye büyük rağbet”, *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2003, s. 1. Ayrıca bkz. “İmam-Hatip mağdurları kapı kapı imza topluyor”, *Millî Gazete*, 17 Kasım 2003, s. 11.

Bu süreçte 59. Hükümet, üniversiteye giriş sınavında uygulanmakta olan farklı katsayı uygulamasını kaldırmak için Meclis’e yasa tasarısı sunmuştur. Oysa meslek lisesi mezunları, sınavsız olarak kendi alanlarında öngörülen MYO bölümlerine yerleşebilmektedir; ayrıca meslek liseliler kendi alanlarında yükseköğretim programına girdikten sonra dikey geçiş yoluyla başka fakültelere de geçebilmektedir. YÖK Üyesi Erdoğan Özal’ın yaptığı açıklamaya göre düz liselilerin üniversiteye giriş oranı %8,2, teknik liselerin ise %7,3’dür. Genel liselilerin üniversiteye girmekten başka şansları olmadığına dikkat çeken Özal, bu liselerin meslek liseleriyle karşılaştırıldığında temel sorunun düz liselerde olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸³ Hükümetin aldığı kararlar ve uygulamalar sonucunda 2003 yılına göre LGS’de Anadolu İmam Hatip Liselerinde %65,7 oranında artış yaşanmıştır.¹⁸⁴

İHL öğrencilerinin üniversitelerde seçmeyi düşündükleri programları belirlemeye yönelik araştırmanın sonucuna göre öğrencilerin tercih ettikleri meslekler sıralamasında din görevlisi olmayı isteyenlerin oranı %1 iken, öğretmenlik programlarına yerleşmek isteyenlerin oranı %47,1, Hukuk %8,7, Siyasal Bilimler %4,8 olarak açıklanmıştır.¹⁸⁵ Bu oranlardan hareketle YÖK tarafından kendi alanlarında yükseköğretime yerleştirmede meslek lise çıkışlı öğrencilerin avantajlı oldukları açıklanmıştır.¹⁸⁶ İHL’nin 1995-1996 eğitim-öğretim döneminde %38,3 olan kız öğrenci oranı, 2000-2001’de %48,8, 2003-2004’de %41,9 olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁷

Aşağıdaki tablolarda 1999-2004 döneminde İmam Hatip Liseleri’nde yaşanan sayısal gelişmeler özetlenmeye çalışılmaktadır.

Tablo 12: İmam Hatip Liseleri’nde Öğrenci Öğretmen ve Kız Öğrenci Sayısı¹⁸⁸

Öğretim Yılları	Okul Sayısı	Öğretmen	Öğrenci		
		Toplam	Toplam	Kız	Toplam Kız Yüzdesi
1999-2000	504	15.922	134.224	67.448	50,25
2000-2001	500	11.877	91.620	44.714	48,80
2001-2002	458	8.482	71.583	32.864	45,91
2002-2003	450	7.431	64.534	25.547	39,59
2003-2004	452	7.631	84.898	35.562	41,89
Artış Oranı (%)	-10,31	-52,07	-36,74	-47,27	

183 “Temel sorun dururken”, *Milliyet*, 11 Mayıs 2003, s. 16.

184 “İmam hatipler dolacak”, *Milliyet*, 29 Temmuz 2004, s. 17.

185 *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi*, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Meteksan A.Ş. 2007, s. 149.

186 *Türk Yüksek Öğretimin Bugünkü Durumu 2000*, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2000, s. 34.

187 *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi*, s. 246-247.

188 *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi*, s. 246; *2000 Yılında Milli Eğitim*, s. 26; *Milli Eğitim Sayısal Veriler 2001*, s. 150; *2002 Başında Milli Eğitim*, s. 144; *Milli Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003*, s. 146; *Milli Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, s. 147. (Yukarıdaki verilere Açık Öğretim Liseleri dâhil edilmemiştir.)

Yukarıdaki tabloda yer aldığı gibi İHL’de okul sayısı, toplam öğretmen sayısı ve kız öğrenci sayısında düşüşler meydana gelmiştir. En büyük düşüş ise kız öğrenci sayısında yaşanmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise İHL öğrencilerinin yerleştikleri program ve sayılar yer almaktadır.

Tablo 13: İmam Hatip Liselilerin Bazı Lisans Programlarına Yerleşme Sayıları (1998-2002)¹⁸⁹

	1998	1999	2000	2001	2002
Öğretmenlik	3.285	315	639	541	433
İlahiyat	1.420	1.324	1.254	917	685
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği	322	669	778	785	603
Hukuk	232	54	96	82	91
Siyasal Bilimler	227	97	149	93	70

8. Sağlık Eğitim Kurumları

Sağlık Meslek Liseleri’nde sağlık eğitimi ortaöğretim seviyesinde eğitim-öğretim yapılmaktadır. Bu liselerde genel kültürün yanı sıra her bölüm için özel mesleki bilgi ve beceri kazandırılan öğrenciler sağlık alanlarıyla yükseköğrenime hazırlanmaktadır.¹⁹⁰

Bu okullar, yardımcı sağlık personelinin yetiştirilmesine yönelik açılmış kurumlardır. 1961’de sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına paralel olarak bütün bölümler 4 yıla çıkarılmıştır. Söz konusu liselerde Hemşire, Ebe, Sağlık Memuru, Çevre Sağlığı Laboratuvar, Radyoloji Teknisyeni bölümleri müfredat programları ayrı ayrı hazırlanmıştır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler özel ve resmî sağlık kuruluşlarında hemşire, ebe, sağlık memuru olarak görev almaktadır.¹⁹¹

Söz konusu okullarla ilgili sorunlar uzun dönem devam etmiştir. Bu okullardan biri olan Ergani Kız Sağlık Meslek Lisesi’ne, FP Diyarbakır Milletvekili Osman Aslan, 2000-2001 öğretim yılından itibaren öğrenci alınmamasını eleştirmiş ve bu durumun gerekçesinin açıklanmasını istemiştir. Konu ile ilgili görüş belirten Sağlık Bakanı Osman Durmuş, 1989’dan itibaren eğitim istihdam dengesi ve mesleki eğitimin sağlıklı yürütülebilmesinin önemine değinmiştir. Bu alandaki temel sorun, ihtiyaç olan uygulamalı eğitim alanı ile okul ihtiyaçlarına cevap verecek kapasite göz önünde bulundurulmadan plansız bir şekilde sağlık meslek liselerinin yaygınlaştırılmasıydı. Bu okulların

189 Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi, s. 249.

190 Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 159. Ayrıca bkz. “Dokunduğunu kurutuyor, sağlık meslek liseleri”, *Yeni Şafak*, 24 Eylül 2001, s. 1.

191 Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 159.

sorunlarına çözüm getirmek amacıyla okulların durumu, 212. “Yüksek Sağlık Şûrası” gündemine alınarak kamu ve STÖ tarafından da tartışılmıştı. Şûra’da benimsendiği gibi istenilen seviyede sağlık mesleki eğitimi yürütülmemen ve mevcut şartlarının iyileştirilmesi mümkün olmayan sağlık meslek liselerine öğrenci kaydedilmeyerek eğitimin daha uygun şartlarla merkezlerde yürütülmesi uygun görülmüştü. Bu çerçevede yürütülen çalışmalar sonucunda Diyarbakır ili Ergani ilçesindeki Sağlık Meslek Lisesi’nin fiziki yapısı ile uygulamalı eğitim olanaklarının yetersizliği nedeniyle kapatılması kararlaştırılmıştı. Aynı şekilde sağlık meslek eğitimi şartlarını taşımayan 32 okul da bu kapsam içinde değerlendirilmişti.¹⁹²

Bu yapıların dışında MTE bünyesinde farklı bakanlıklar yapısı içinde oluşturulmuş öğretim kurumları da bulunmaktadır. Aşağıda bu durum sayılarla detaylandırılmıştır. Kız öğrencilerin yoğun olduğu bu okullar içinde bir adet Anadolu Sağlık Meslek Lisesi bulunmaktadır.¹⁹³ Bu okullarla ilgili MEB tarafından “Ödül ve Disiplin Yönetmeliği” taslağı hazırlanmıştır. Söz konusu yönetmelik eski yönetmeliğe göre daha net, açık ve yoruma meydan bırakmayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.¹⁹⁴ Daha çok kız öğrencilerin bulunduğu sağlık eğitiminde sayısal veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 14: Meslekî ve Teknik Ortaöğretimde Sağlık Eğitiminde Yaşanan Sayısal Gelişmeler¹⁹⁵

Öğretim Yılları	Okul/ Kurum Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	
1999-2000	2	329	286	28
2000-2001	2	117	77	7
2001-2002	3	426	339	39
2002-2003	3	329	291	35
2003-2004	3	622	460	96
Artış Oranı (%)		89,05	60,83	242,85

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bu okullardaki en büyük sorun öğretmen açığıdır. O nedenle az sayıda bulunan okullara atanan öğretmen sayısı düşük olmasına rağmen oran %242,85 olmuştur. Kız öğrenci sayısındaki artış oranı da %60,83’tür.

192 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 9 Kasım 2000, 14. Birleşim, Cilt: 43, s. 437-438.

193 Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s.160.

194 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 10.10.2001, 5. Birleşim, Cilt: 71, s. 327.

195 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 23; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001, s. 150; 2002 Başında Millî Eğitim, s. 138; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003, s. 146; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, s. 147. Başka bir kaynaktan, 2003-2004 eğitim-öğretim döneminde okul sayısı 275, toplam öğrenci sayısı 32.624, öğretmen sayısı ise 4.699 kişi olarak verilmektedir. (Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 159.)

Aşağıdaki tabloda ise diğer bakanlıklara bağlı meslek liselerinde yaşanan sayısal gelişmeler özetlenerek verilmektedir.

Tablo 15: Diğer Bakanlıklara Bağlı Meslek Liselerinde Bulunan Öğrenci, Öğretmen Sayısı¹⁹⁶

Öğretim Yılları	Okul/Kurum Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
2000-2001	315	47.694	30.257	6.411
2002-2003	321	36.317	26.360	5.792
2003-2004	303	36.149	26.152	4.264
Artış Oranı (%)	-3,80	-24,20	-13,56	-33,48

Yukarıdaki tabloda da yer alan verilere göre diğer bakanlıklar içinde yer alan meslek liselerinde bulunan toplam öğrenci, kız öğrenci ve öğretmen sayılarında düşüşler yaşanmıştır. Kız öğrenci oranındaki düşüş diğer sayılardaki düşüşlere göre daha yüksektir.

9. Özel Eğitim-Öğretim Kurumları

Toplumda, bireysel gelişim özellikleri nedeniyle eğitim açısından yaşlılarından beklenen düzeyden belirli farklılıklar gösteren bireylerin eğitimi, özel eğitim okullarında gerçekleştirilmektedir. “*Birden fazla yetersizliği olan, dil ve konuşma güçlüğü çeken, duygusal ve davranış bozukluğu gösteren, görme, işitme, zihinsel, ortopedik yetersizliği olan, otizmli, özel öğrenme güçlüğü olan, sürekli hastalığı bulunan üstün yetenekli olan bireyler için ilgili kurumlarda programlar hazırlanmaktadır.*”¹⁹⁷ Bu okullarda zihinsel, ortopedik ve işitme engelliler eğitim ve öğretimden yararlanmaktadır. İlköğretimi tamamlayan ve 21 yaşından gün almamış zihinsel yetersizliği hafif düzeyde olan bireyler iş okullarına devam edebilmektedir. Söz konusu kurumlarda akademik bilgiyle birlikte, bireylere iş ve meslek eğitimi verilmektedir. Böylece bu bireylerin kendine yetebilen ve üretken kişiler olarak topluma katılımları sağlanmaktadır.¹⁹⁸

Türkiye'nin bu önemli sorununa uluslararası bir kurum tarafından bir değerlendirmede bulunulmuştur. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) açıkladığı verilere göre Türkiye'de bulunan 7.500.000 engelli nüfus içerisinde, eğitim çağında olan 2.000.000 kişiden yalnızca %2'si eğitim olanaklarından faydalanabilmektedir. Söz konusu öğrencilerin eğitiminde, yükseköğretim kurumlarından lisans düzeyinde mezun olmuş uzman ve nitelikli öğretmene ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sorunun çözümü için yükseköğretimde öğretmen yetiştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de 5 üniversitede engelli vatandaşlar için

¹⁹⁶ Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001, s. 146; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003, s. 146; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, s. 147.

¹⁹⁷ Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010), s. 164, 173.

¹⁹⁸ Türk Eğitim Sistemi 2007, EURDYCE, s. 148.

eğitimci yetiştiren ilgili bölümlerde, 1998-1999 öğretim yılı kontenjanı 320 olarak belirlenmişti.¹⁹⁹ Aşağıdaki tabloda, 1999-2004 döneminde özel eğitimin verildiği meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarında yaşanan sayısal gelişmeler verilmektedir.

Tablo 16: Meslekî ve Teknik Ortaöğretimde Özel Eğitimde Yaşanan Sayısal Gelişmeler²⁰⁰

Öğretim Yılları	Okul/Kurum Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	
1999-2000	10	744	211	77
2000-2001	10	866	239	72
2001-2002	11	811	184	56
2002-2003	15	608	146	97
2003-2004	16	1.325	434	182
Artış Oranı (%)	60	78,09	105,68	136,36

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, söz konusu okullarda toplam kız öğrenci sayısında %105,68 ve öğretmen sayısı oranında da %136,36 artış gerçekleşmiştir.

10. Özel Meslekî ve Teknik Ortaöğretim Kurumları

Özel öğretim kurumları resmî kurumlarda olduğu gibi ilk ve ortaöğretim okullarının esasları temel alınmıştır. MEB’ye bağlı “*Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği*”nde yapılan yeni düzenlemeyle “*Kurum Açma İzni*”nin esasları belirlenmiştir. Bu yönetmelik değişikliğinde söz konusu kurumlarda eğitimin karma olacağı, ancak öğretim programında bağlı olarak yalnızca kız veya erkek öğrenciler için özel eğitim verileceği belirtilmiştir. Bu okullar içinde Türk özel okulları, azınlık özel okulları, yabancı özel okullar ile uluslararası özel öğretim kurumları yer almaktadır.²⁰¹

Tablo 17: Özel Meslekî ve Teknik Okullarında Yaşanan Sayısal Gelişmeler²⁰²

Öğretim Yılları	Okul/Kurum Sayısı	Öğrenci		Öğretmen
		Toplam	Kız	
1999-2000	24	2.024	655	172
2000-2001	25	1.455	470	130
2001-2002	22	1.085	393	101
2002-2003	11	936	316	57
2003-2004	22	1.164	460	96
Artış Oranı (%)	-8,33	-42,49	-29,77	-44,18

199 *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yükseköğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 30.

200 *2000 Yılında Millî Eğitim*, s. 28; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001*, s. 150; *2002 Başında Millî Eğitim*, s. 149; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003*, s. 146; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, s. 147.

201 *Resmî Gazete*, 9 Eylül 1999, Sayı: 23811, s. 27.

202 *2000 Yılında Millî Eğitim*, s. 28; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001*, s. 150; *2002 Başında Millî Eğitim*, s. 149; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003*, s. 146; *Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, s. 147.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere okul, toplam öğrenci, kız öğrenci ve öğretmen sayılarında düşüşler yaşanmıştır. En çok düşüş toplam öğrenci ve öğretmen sayılarında olmuştur.

11. Açık Öğretim Lisesi ve Mesleki ve Teknik Açık Ortaöğretim Okulu

Ortaöğretimde AÖ, birtakım olanaksızlıklar nedeniyle örgün eğitim içinde yer alamayan, örgün eğitim yaşından büyük, lisede bulunan ancak AÖL'ye geçmek isteyen öğrenciler için hazırlanmış programlardan oluşmuştur. Diğer yandan meslekî eğitim alamayan, herhangi bir yükseköğretim kurumuna giremeyenlere meslekî bilgi ve beceri kazandırmaya yönelik de eğitim verilmesi hedeflenmiştir.²⁰³ Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, FP Bursa Milletvekili Ahmet Sünnetçioğlu'nun sorusuna verdiği cevapta açıkladığı gibi, yükseköğretime geçerken ÖSS'de yapılan düzenlemeler nedeniyle lise mezunu olan öğrencilere, AÖL aracılığıyla alan değiştirme olanağı getirilmiştir. Meslek liselerinde alan olmadığı için mezunların alan değiştirmesi mümkün olmamıştır.²⁰⁴

Aşağıdaki tabloda, 1999-2004 döneminde, yaşanan sayısal gelişmeler özetlenmeye çalışılmaktadır.

Tablo 18: Açık Ortaöğretimde Yaşanan Sayısal Gelişmeler²⁰⁵

	1999-2000		2000-2001		2002-2003		2003-2004	
	Toplam	Kız	Toplam	Kız	Toplam	Kız	Toplam	Kız
Meslekî ve Teknik Açık Öğretim Okulu	20.280	4.925	77.186	24.031	97.121	34.766	142.194	51.187
Endüstri Meslek Lisesi Programı	12.714	678	40.375	2.433	47.098	2.902	69.749	4.341
Kız Meslek Lisesi Programı	1.746	1.746	11.279	11.166	20.193	20.015	29.575	29.226
Ticaret Meslek Lisesi Programı	4.371	2.063	19.885	7.872	23.264	9.149	30.279	12.310
İmam Hatip Lisesi Programı	1.449	438	5.647	2.560	6.566	2.700	12.591	5.310
Açık Öğretim Lisesi	202.194	72.789	495.814	160.319	562.056	187.333	894.544	309.948

203 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 36-37.

204 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.1.2001, 39. Bileşim, Cilt: 51, s. 575.

205 2000 Yılında Millî Eğitim, s. 37; 2002 Başında Millî Eğitim, s. 168; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003, s. 149; Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004, s. 34. Resmî Gazete, 6 Kasım 1981, S. 17506, s. 1-2. Ayrıca bkz. Resmî Gazete, 9 Şubat 1991, Sayı: 20781, s. 14-28.

Sonuç

Türkiye’de 1999-2004 yılları arasında görev yapan hükümetlerin kadınlara yönelik uyguladığı sosyal politikalarda, uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle Avrupa Konseyi’nin AB’ye katılım için ön koşulu olan Kopenhag Kriterlerini yerine getirme konusunda Türkiye’nin uyum sağlama çabası önemli bir adım oluştururken, adaylık müzakereleri sırasında yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgeleri’ndeki ilerleme raporlarıyla Türkiye’nin sosyal politikadaki performansı izlenmiştir. Bu çerçevede Türkiye de, AB’nin taleplerini Ulusal Programlarında taahhütler olarak açıklamış ve bunları iç hukukuna yansıtarak başta Anayasa olmak üzere birçok önemli mevzuatında değişikliğe gitmiştir.

Bu süreçte Türkiye, sosyal politikaların en önemli başlıklarından biri olan eğitimin her kademesinde önemli değişikliklere gitmiştir. Bu bağlamda öncelikle okul öncesi eğitimden ilköğretime ortaöğretimden yükseköğretime kadar eğitimin her alanında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bunların yanı sıra AB tabanlı çeşitli proje ve programların da hayata geçirilmesi sağlanmıştır. 1999 öncesi OECD verileriyle nüfusunun yarıya yakını 20 yaşın altında olan ve eğitim düzeyi olarak OECD ve AB ülkelerinin oldukça gerisinde olan Türkiye’de, 6-14 yaş grubundaki çocukların %30’u okula gitmeyerek işgücü olarak kullanıldığından eğitimin yapılandırılmasında AB eğitim programlarının düzenleyici etkisinden yararlanılmıştır. Böylece gerek yetkili kurumların gerekse çeşitli STÖ ve özel kuruluşların katkılarıyla kız çocuklarının her kademe okullaşma oranları arttırılmaya çalışılmıştır.

AB ülkelerinde temel öğretim süresinin 9-12 yıl arasında ve okullaşma oranının %99 olmasından hareketle, AB’ye uyum çerçevesinde temel eğitimde de düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda 1997-1998 eğitim-öğretim yılında 8 yıllık kesintisiz ve zorunlu eğitime geçilerek kız çocuklarının eğitim içinde daha uzun süre kalmaları sağlanmış, çocuk işçiliğinde de azalma meydana gelmiştir. İlköğretim okullarının açılmasıyla 3 yıllık ortaokullar ilköğretime dâhil edilmiştir. Temel işlevi öğrencileri yükseköğretime, mesleğe, iş hayatına ve hayata hazırlamak olan bu kademede toplum ihtiyaçları ile eğitim-öğretim arasında denge kurulması hedeflenmiştir. 14-16 yaş grubunun içinde ilköğretime dayalı ortaöğretimde okullaşma oranı, 1998-1999 öğretim döneminde %57,1 olan toplam okullaşma oranı 2003-2004 döneminde ise %81 olarak gerçekleşmiştir. 8 yıllık eğitime geçildikten sonra ortaokulların ilköğretime dâhil olmasıyla ortaokuldan liseye geçişlerde zaman geçmesi gerektiğinden, ilköğretim

yıllarında bu kademedeki düşüş görülmüş daha sonra ilköğretimden mezun olanların ortaöğretime kayıtlarıyla birlikte artış yaşanmıştır. Kız çocuklarında okullaşma oranı 1998-1999 öğretim yılında %45 iken bu oran 2003-2004’de %70,8’e yükselmiştir. Ancak bu kademedeki %75 olarak belirlenen okullaşma oranının gerisinde kaldığı gibi okulda bulunan kız öğrenci oranlarıyla mezun olan öğrenci oranları arasında da önemli bir fark olmuştur. Genel ortaöğretimde 1999-2004 arasında okulda bulunan kız öğrenci oranında %33,49 oranında artış olurken mezun kız öğrenci oranında %9,59 oranında azalma olmuştur.

Meslekî ve Teknik Eğitim okulları içinde kız öğrencilerin en fazla bulunduğu okullar Kız Teknik Öğretim Okullarıdır. Bu okullarda 1999-2004 yılları arasında okul sayısında %5,31 oranında, toplam öğrenci sayısında %110,86, kız öğrenci sayısında ise %99,03 oranında artış olmuştur. Bu dönemde yaşanan önemli gelişme ortaöğretimde “*Meslekî Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi*” hayata geçirilmesidir. Bu projeye iş piyasasının taleplerinin ve eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve analiz edilmesi için araştırmalar yapılması hedeflenmiştir. AB eğitim sistemiyle uyumlu olan bu programla ayrıca teknolojik ve idari değişimi güçlendirmek, adaptasyonu geliştirmek, meslekî eğitimin ve yaşam boyu süren yeteneği kazandırmak için erişimi kolaylaştırmak, işsizlikle mücadele etmek ve kurumlar arasında iş birliğini güçlendirmek hedeflenmiştir. Finansmanı AB tarafından karşılanan proje 2002’de hayata geçirilmiş ve 5 yıl süreli olarak planlanmıştır. Bu proje doğrultusunda, 2000-2001 öğretim yılında çıkarılıp 2002-2003’de hayata geçirilen bir yasa ile meslekî teknik ortaöğretim ve yükseköğretim programlarının bütünlüğü için meslekî ve teknik ortaöğretime bitiren öğrencilere, istekleri doğrultusunda bitirdikleri programın devamı niteliğindeki Meslek Yüksek Okulları’na (MYO) sınavsız geçme hakkı getirilmiştir. Ayrıca bu okullardan mezun olan öğrencilere alanlarıyla ilgili lisans programlarına belirlenen kontenjanlara göre dikey geçiş olanağı sağlanmıştır. Bu sistemle, kendi alanlarında eğitim alan gençlerin hem daha iyi eğitilmelerini sağlanmış hem de üniversiteler önündeki yığılmalar bir nebze önlenmiştir. Ne var ki yükseköğretimdeki payı %15 olan MYO mezunlarına 2000-2001 öğretim yılında 4 yıllık lisans eğitimine geçme olanağının getirilmesiyle beraber MYO’lara olan talep azalmış ve üniversitelerin önünde yığılmalar meydana gelmiştir. Bunu önlemeyebilmek için vakıf üniversiteleri de devreye sokularak üniversite sayısının artırılması yoluna gidilmiştir. Oransal olarak bakıldığında, yükseköğretimdeki okullaşma düzeyi 1999-2000 öğretim yılında toplam %21,1, kız öğrencilerinde ise %17,4 olarak gerçekleşirken, 2003-2004 döneminde ise toplamda %28,2, kız öğrencilerde %25,9 oranlarına ulaşılmıştır. Bu gelişmelere karşın, meslekî ve teknik lise çıkışlıların kendi alanlarıyla ilgili

MYO'lara yeniden doğrudan geçiş yapmalarının sağlanması ve böylece sanayi başta olmak üzere diğer sektörlerin ihtiyacını karşılayacak donanıma sahip işgücünün oluşturulması önemli bir gündem başlığı olarak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergileri

2- Süreli Yayınlar

Resmî Gazete

Cumhuriyet

Hürriyet

Millî Gazete

Milliyet

Yeni Şafak

3- Planlar, Programlar, Raporlar

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990.

Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2003-2004, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2003.

Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2004-2005, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 2005.

Beş Yıllık Kalkınma Planı Ortaöğretim: Genel Eğitim. Meslek Eğitimi ve Teknik Eğitim, Özel İhtisas Komisyon Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. DPT: 2576-ÖİK: 589, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2001.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1985.

Çocuklar İçin İlerleme –Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve İlköğretime İlişkin Rapor, UNICEF Strateji Bilgi Bölümü, Politika Geliştirme ve Planlama Bölümü, Tercüme Sayı 2, UNICEF Ankara, 2005.

Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler 1920-2010, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010.

- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hayatboyu Eğitim veya Örgün Olmayan Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. DPT: 2568-ÖİK: 584, Ankara, Devlet Plânlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2001.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2001 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2002.
- 2001 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2001.
- 2002 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2003.
- 2002 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2002.
- 2003 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2004.
- 2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2003.
- 2004 Yılı Programı*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2004.
- 2005 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2005.
- 2005 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2006.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ortaöğretim, Genel Eğitim, Meslek Eğitimi, Teknik Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2576-ÖİK: 589, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001.
- Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Yükseköğretim İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No. DPT: 2534-ÖİK: 550, Ankara, T.C. Devlet Plânlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000.
- Türkiye Cumhuriyeti AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program*, Ankara, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2003.

- Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2002.
- 2003 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2011.
- 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2004.
- Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000.
- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 1995.
- 1998 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2000.
- 1999 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 1999.
- 1999 Yılı Programı Destek Çalışması, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1999.
- 2000 Yılı Programı*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000.
- 2000 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2000.

4- Kitaplar

- Akyüz, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2018*, 30. Baskı, Ankara, PEGEM Akademi, 2018. *Avrupa Birliği Vizyonu, Türkiye'de Eğitim ve Özel Okullar*, Ed. İrfan Erdoğan, Türkiye Özel Okullar Birliği Derneği, Neta Matbaacılık, 2006.
- Avrupa Birliği'nin Bilim, Araştırma ve Eğitim Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu*, Ed. Hürrem Cansevdi, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2004.
- Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2003-2004*, Avrupa Birliği Türkiye Temsilciliği, 2003.
- Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2004-2005*, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 2005.

- Beşinci Millî Eğitim Şurası, Raporlar Görüşler, Kararlar*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1996.
- Çakır, Ruşen; Bozan İrfan: *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, Yay. Haz. Aycan Akdeniz, Derya Demirler, Jonathan Levack, İstanbul, Tesev Yayınları, 2004.
- Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler 1920-2010*, Yay. Haz. Ercan Türk, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010.
- Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Kadının Durumu*, Ankara, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1998.
- 2000 Yılında Millî Eğitim*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, A.C.E.M. ve 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 1999.
- 2002 Yılı Başında Milli Eğitim*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma, Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2001.
- İlköğretimden Ortaöğretime Ortaöğretimden Yükseköğretime Geçiş Analizi*, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2012.
- İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2013*, TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Turkish Statistical Institute, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2014.
- İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2011*, TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Turkish Statistical Institute, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2012.
- Kız Teknik ve Meslek Liseleri Kapsamlı Değerlendirme Notu*, Haz. Fatoş Gökşen vd., Koç Üniversitesi Sosyal Politika Merkezi, İstanbul, 2011.
- Meslekî ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarından Meslek Yükseköğretime Sınavsız Geçiş*, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, T.C. Yükseköğretim Kurulu, 2002.
- Millî Eğitim, Cumhuriyetin 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler*, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1998.
- Millî Eğitim İstatistikleri Örgün ve Yaygın Eğitim 2004-2005*, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2006.
- Millî Eğitimde İzleme ve Değerlendirme 1 İlköğretimden Ortaöğretime Ortaöğretimden Yükseköğretime Geçiş Analizi*, Ankara, MEB Gazi Meslekî Eğitim Merkezi Matbaası, 2012.
- Millî Eğitim Sayısal Veriler 2001*, T.C. Millî Eğitim Sayısal Veriler 2000-2001, Ankara, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001.
- Millî Eğitim Sayısal Veriler 2002-2003*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2003.

- Millî Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2003.
- On beşinci Millî Eğitim Şûrası, Ön Komisyon Önerileri Üzerine Araştırma*, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, Doküman No. 4, 1996.
- On Altıncı Millî Eğitim Şûrası Ön Komisyon Raporları (Hazırlık Dokümanı)*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1998.
- On Altıncı Millî Eğitim Şûrası, Konuşmalar, Raporlar, Görüşmeler ve Kararlar*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, Ankara Millî Eğitim Basımevi, 1999.
- Okçarol, Rifat: *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Ortaöğretim ve Yaygın Eğitim*, Ayrı Basım, Ankara, TÜBÜ Türkiye Bilimler Akademisi, 1999.
- Türk Ercan: *Türk Eğitim Sistemi, Millî Eğitim Bakanlığında Yapısal Değişmeler*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 1999.
- Türk Eğitim Sistemi 2007, EURDYCE*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara İstatistik ve Bilgi Sistemleri Dairesi Türkiye Eurydice Birimi, 2007.
- Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu 2000*, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Türkiye Cumhuriyeti AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program*, Ankara, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2003.
- Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Öğretimin Gelişmesine Destek Olarak Kopenhag Süreci Konulu Uluslararası Seminer*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2005.
- Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi*, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Meteksan A.Ş. 2007.
- Uluğbay, Hikmet: *Risk Altında Bir Ülkenin 2023 Yarışı*, Ankara, ÜPV Danışmanlık ve Yayıncılık Hizmetleri Ltd. Şti., 2003.
- Uysal, Taylan: *Türkiye'nin Katıldığı AT Programları 3, Leonardo Da Vinci II*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, Birlik Ofset Basım Yayın Reklamcılık Tic. Ltd. Şti.
- Uzun Vadeli Gelişmenin (2001-2023) ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (2001-2005) Temel Amaçları ve Stratejisi*, Yüksek Planlama Kurulu, Karar No. 2000/25, 26.5.2000.

Üstünkaya, Feza: *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Mali Yardım Programı Akdeniz Programı (MEDA) 1995-1999 (Yapısı, İlkeleri ve İşleyişi*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara Hazine Müsteşarlığı Matbaası, 1996.

5- Makaleler

- Aydın, Süleyman: “Türkiye’de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-1, 2016, ss. 243-258.
- Binici, Hanifi; Arı, Necdet: “Mesleki ve Teknik Eğitimde Arayışlar”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 3, 2004, ss. 383-396.
- Özaydınlık, Kevser: “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim”, *Sosyal Politika ve Çalışma Dergisi*, Sayı: 33, 2014, ss. 93-113.
- Sağlam M.; Özüdoğru, F.; Çaray, F.: “Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi’ne Etkileri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, 2011, ss. 87-109.
- Sarıer, Yılmaz: “Ortaöğretime Giriş Sınavları (OKS-SBS) ve PISA Sonuçları Işığında Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Değerlendirilmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*; Cilt: 33, Sayı: 3, 2010, ss. 107-129.
- Sezgin, İhsan: “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimde Öğretmen Eğitimi”, *Meslekî ve Teknik Eğitimde Öğretmen Eğitimi Uluslararası Konferansı 22-23 Ocak 2004*, Ankara, MEGEP, SVET Projeler Koordinasyonu Merkezi Başkanlığı, 2004, ss. 299-305.
- Taşpınar, Mehmet; Sema Çiçek: “Türkiye Uygulaması”, *Eğitim Kurumu-İşletme Diyalogu Uluslararası Konferansı, Panel II*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, Yorum Matbaacılık, 2004, ss. 28-34.

6- Çevrimiçi Kaynaklar

“MEB, AB Destekli Projeleri Uygulamaya Hazırlanıyor”, www.ab.gov.tr, Erişim Tarihi:
1 Ağustos 2016.

Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi

The Straits Question at The Lausanne Conference

Nigâr MAHARRAMOVA CENGİZ¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.M.C. 0000-0001-9346-1487

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nigâr Maharramova Cengiz,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail:

nigar.cengiz@ogr.sakarya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 08.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.11.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.12.2019

Kabul/Accepted: 25.12.2019

Atıf/Citation: Maharramova Cengiz, N. (2019). Rus kaynaklarına göre lozan konferansı'nda boğazlar meselesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 179-198. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-673232>

ÖZ

Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'ndan oluşan Boğazlar Bölgesi, tarih boyunca ekonomik, politik, askeri yönden büyük devletlerin dikkatini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin arazisini ele geçirmeye yönelik emperyalist müdahalenin başarısızlığı ile sonuçlanan Kurtuluş Savaşı sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yasal sınırlarını onaylamak, yeni bir Yakın Doğu tesis etmek üzere Lozan Konferansı toplanmıştır. Boğazları kontrolünde tutan devletlerle, bu deniz yolundan yararlanmak isteyen devletlerin arasındaki sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin çalışmalar, konferansta Boğazlar Meselesi kapsamında tartışılmıştır. Lozan Konferansı yeni Türk devletinin sınırlarının çizildiği bir sözleşme ile sonuçlanmış; antlaşmada Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir devlet olduğu tasdik edilirken, Boğazlar konusundaki muamele bu düzenlemeye uygun olarak yapılmamıştır. Bu çalışmada Lozan Konferansı'nda tartışılan en önemli konulardan biri olan Boğazlar Sorununa değinilmiş, konferans süresinde ve ikili görüşmelerde yapılan konuşmalar, öne sürülen çözümler ile ilgili bilgi verilmiştir. Katılan devletlerin meseleye ilişkin siyasi manevraları, bu eylemlerin altında yatan sebepler araştırılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Rus diplomatik kaynaklarına dayanarak Karadeniz ile Akdeniz çevresinin ve halklarının ekonomik, kültürel gelişiminde önemli rolü olan bu bölge üzerinde uluslararası ilişkilerin nedenlerini, koşullarını, özelliklerini ve sonuçlarını araştırmaktır. Ayrıca devletlerarası çatışmalar sırasında ve sonrasında ülkelerin konumlarını belirlemek, değerlendirmek, onlara nihai bir tanım vermek de bildirinin temel amaçları içerisinde yer almaktadır. Bu araştırma kapsamında Lozan Konferansı Tutanakları ve Lozan Antlaşması metni ana kaynak olarak incelenmiştir. Konferans tutanaklarının yanı sıra, önemli bulunan hatıratlara, telgraf ve anılara da yer verilmiştir. Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi'ne taraf olan Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı SSCB Dışişleri Komiserliği'nin belgeleri, notaları ve mektupları ele alınarak incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin konferanstaki baş delegesi İsmet İnönü'nün ve Ankara Hükümeti'nin boğazlar sorunu ile ilgili politik yaklaşımları incelenerek yorumlanmıştır. Boğazlar Meselesi'nin konferansa katılan tarafların hedefleri ve stratejik çıkarları açısından kapsamlı jeopolitik analizinin yapılması, bu deneyimin ışığında hangi rejimin yeni Türk devletinin çıkarlarına daha uygun olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaya hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, Boğazlar Meselesi, Türkiye Cumhuriyeti, İsmet İnönü, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

The Marmara Sea, Istanbul and the Straits of the Dardanelles have attracted the attention of great powers from the economic, political and military perspectives throughout history. After the war which resulted in the failure of the imperialist intervention to seize the land of the Ottoman State, the Lausanne Conference was convened to approve the legal limits of the Republic of Turkey and to establish a new Near East. The studies on the problems between the states that control the straits and the states that want to benefit from this sea route and the solutions of the problems have been discussed within the scope of the Straits Question at the conference. The Lausanne Conference concluded with a treaty which defines the lines of the new Turkish State. It has been acknowledged in the Treaty that Turkey is an independent and sovereign state, but the treatment on the Straits issue has not been made in accordance with this arrangement. In this study, one of the most important issues discussed in the Lausanne Conference- the question of the Straits was addressed, information was given about the solutions which were put forward, speeches made during the conference and bilateral talks. Political maneuvers related to the issues of the participating states have been searched for the reasons underlying these actions. The Straits question was interpreted by examining the political approaches of the main delegate of the conference, İsmet İnönü and the Government of Ankara. In the study, the document analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used, and the resources of the period were examined. In addition to the reports of the conference, important memories, telegrams and memorials were also included. The approach of the Soviet Union, which is a party to the Straits question was examined at the Lausanne Conference by analyzing the documents, notations and letters of the Foreign Affairs Commissioner. The Lausanne Conference, which was the beginning of Turkey's legitimacy as a state on the international scene, still has an important place in the perception and interpretation of foreign policy.

Keywords: Lausanne Conference, the Straits Question, Republic of Turkey, İsmet İnönü, Soviet Union

Giriş

I. Dünya Savaşı sonrasında mağlup devletler zor koşullara sahip barış antlaşmaları imzalamaya mecbur edilmiş, dünya haritası yeniden şekillendirilmiştir. Bu devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Galip devletler, Osmanlı'nın geniş topraklarını paylaşma konusunda anlaşmakta zorlanırken, imzalanan Mondros Ateşkesi sonrasında, Anadolu ve Trakya'da başlayan İtilaf devletlerinin işgallerine karşı ilk önce yerel ölçekte Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri tarafından Millî Mücadele hareketi başlatılmış ve Sivas Kongresi'nden sonra bu hareket, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Heyet-i Temsiliye'nin kurulmasıyla ulusal nitelik kazanmıştır. Bu mücadele, Türk ordusunun 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da Yunan ordusuna karşı kazandığı zaferle taçlanmış ve 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı sona erdiği gibi, Yunan

ordusunun Anadolu ve Doğu Trakya'dan tahliyesi gerçekleşmiştir. Bu askeri zafer, Mustafa Kemal Paşa ile TBMM'nin ve onun hükümetinin başarısıdır. İtilaf Devletleri, Ankara Hükümeti'ni barış esaslarını görüşmek üzere Lozan'da toplanacak konferansa davet etmiş; 13 Kasım'da düzenlenmesi planlanan konferans¹, 20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923 ve 23 Nisan-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında iki aşamalı yapılmıştır. Sevr Antlaşması'nın onaylanmamasından dolayı uygulama imkânı bulamayan İtilaf Devletleri'nin amacı, tarihi “Doğu Sorunu” çerçevesinde, Sevr Antlaşması hükümlerini hafifletmek suretiyle Türklere kabul ettirmektir. Lozan Konferansı'nı “Doğu Sorunu”nun nihai eylemi² olarak tanımlarsak tarafların beklentilerini ve siyasi durumu daha iyi anlayabiliriz. İsmet Paşa'nın deyişiyle konferans aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmek³, başka bir tabirle mirasını paylaşmak için tertip edilmiştir. Tartışmalı konuların arasında kapitülasyonlar, Boğazların durumu, Düyun-u Umumiye, Musul, adalar ve azınlıklar meselesi vardır. En önemli ve çözülmesi icap eden meselelerden biri de Boğazlar sorunudur.

İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan meydana gelmekte olan Boğazlar bölgesi, tarih boyunca ekonomik, politik, askeri yönden büyük ve güçlü devletlerin dikkatini çekmiştir. Osmanlı Devleti ilk defa 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesini ve hatta her iki ülkeye ait denizlerde adı geçen tarafların ticaret gemilerinin serbestçe dolaşmasını (Madde 11) kabul etmişti.⁴ Buna karşılık İngiltere, 1790'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin topraklarının korunmasını amaçlayan bir dış politika izlemeye başlamıştı. Bu politikanın tercih edilmesinde Çarlık Rusyası'nın Boğazları kullanarak güneye, sıcak denizlere inme siyaseti en temel faktördü. Her ne kadar 1833 tarihli Hünkar İskelesi Antlaşması ile Rusya, Osmanlı Devleti ve Boğazlar üzerinde himaye elde etmişse de bu durum uzun sürmemişti. Sonunda Mısır'da ortaya çıkan Mehmet Ali Paşa meselesinin çözümünden (15 Temmuz 1840) sonra, Osmanlı Devleti, Avusturya, Prusya, Fransa, Rusya ve İngiltere Boğazlar Meselesi'ni görüşmek üzere Londra'da toplanmış ve 13 Temmuz 1841'de imzalanan Londra Sözleşmesi ile eskiden olduğu gibi barışta Boğazların kapalılığı ilkesini kabul etmişlerdi. Buna göre, barış dönemlerinde hiçbir

1 Tam adı – Yakın Doğu Sorunları üzerine Lozan Konferansı.

2 Хормач Ирина Александровна, Советская Россия на Лозаннской Конференции по Урегулированию Положения на Ближнем Востоке (1922-1923 Годы), *Новая и Новейшая История*, 2019, №2, С. 74-92, с. 74. [Khormach Irina Aleksandrovna, Sovetskaya Rossiya na Lozanskoy Konferentsii po Uregulirovaniyu Polojeniya na Blijnem Vostoke (1922-1923 Godi), *Novaya i Noveyshaya Istoriya*, 2019, 2, s. 74-92, s. 74]

3 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (LBK)*, I/1-1, Ankara Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1969, s. V (İsmet Paşa'nın önsözü).

4 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*, Ankara, 1953, s. 125-126.

savaş gemisi boğazlardan geçemeyecekti⁵. Böylece Boğazlar, bir uluslararası garanti statüsüne kavuşmuştu. Söz konusu statü, 30 Mart 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla teyit edildiği gibi⁶, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nda da aynı hükümler korunmuştur⁷.

Ancak, I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde; İngiltere ve Fransa'nın Sykes-Picot gizli antlaşması çerçevesinde “onay payı” için Boğazlar konusunda Rusya ile anlaşacağını görmekteyiz. Bu durum, Ekim 1917 tarihli Bolşevik İhtilali ile Rusya'nın savaştan çekilmesiyle değişmiş ve savaş sonu imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile de İngiltere ve Fransa'nın ortak ilgisine mazhar olmuştur. Sonunda, 13 Kasım 1918'de fiilen ve 16 Mart 1920'de ise resmen İstanbul ve Boğazlar bölgesi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Nitekim işgal şartlarında imzalanan 10 Temmuz 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Boğazların savaşta ve barışta tüm ülkelerin savaş ve ticaret gemilerine açık olmasını ve Boğazlar ile ilgili düzenlemelerin Uluslararası Boğazlar Komisyonu tarafından yapılmasını kabul etmiştir.⁸

“Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı” başladığında Boğazlar Meselesi'nde durum buydu. Söz konusu mesele, konferansta 4 Aralık 1922'de, Arazi Komisyonu Başkanı olan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un “tüm dünyayı ilgilendiren bir sorun” olduğunu sözleriyle tartışmaya açılmıştır.⁹ Bu konu Curzon'un deyişi ile tüm dünyayı -özellikle Sovyetler Birliği'ni- yakından ilgilendiriyordu. Daha önce Cenova Konferansı'na davet edilen Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Hükümeti, Türkiye'nin bu konferansa katılması için çaba harcamış, fakat girişimleri sonuçsuz kalmış, Boğazlar sorununun görüşülmesi Lozan Konferansı'na ertelenmiştir.¹⁰ Bu sefer RSFSC Hükümeti konferansa resmen davet edilmemiştir. Sovyet Rusya, kendisi için hayati öneme sahip olan konu ile ilgili 30 Eylül 1922 tarihli notasında “İngiliz Hükümeti'nin ayrıca savaştan zaferle çıkmış devletlerin Boğazlarda, Rusya ve bağlaşıklarının çıkarlarını çiğneyen bir rejimi kurmalarını protesto ettiğini” belirtmiş, “Büyük Britanya makamlarının başkalarının denizlerinde ve topraklarındaki bu keyfi ve sorumsuz davranışını ancak, Karadeniz

5 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku*...,s. 312-313.

6 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku*...,s. 346-347.

7 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku*...,s. 423.

8 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku*...,s. 544.

9 Seha Meray, *LBK*, I/1-1, s. 129.

10 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri* (1917 -1923), İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2000, s. 335.

devletlerinin çıkarlarına karşı en ufak bir saygı duymadığı şeklinde” tanımlamıştır.¹¹ Bunun yanında 27 Kasım 1922’de Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delege heyetinin Lozan Konferansı’na gönderdiği notada “Rusya ve müttefiklerinin sadece bu konuda değil tüm tartışmalı konularda müzakerelere katılması ve görüşlerini beyan etmesinin doğru olacağını, aksi takdirde Rusya’nın haberi olmadan alınan tüm kararların geçersiz kabul edileceği”¹² beyan edilmiş, Sovyet Rusya’nın konferansa katılma talebi karşı tarafa iletilmiştir. Bu notanın karşılıksız kaldığını ve Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delege heyetinin sadece Boğazlar Meselesi’ni konuşmak için konferansa katılma kararı almaya mecbur kaldıklarını 3 Aralık 1922 tarihli nota ile görmekteyiz. Notada “güçlü devletlerin zayıfların hakkını yemesini engellemek için konferansa katılmaya karar verildiği” açıklanmaktadır.¹³ Sovyet delegasyonu başkanı Chicherin, Sovyetler Birliği liderleri ile bir araya gelerek Lozan Konferansı’nda sunacakları projeyi hazırlamıştır.¹⁴ Politbüro’nun kararı ile konferansta Sovyet Rusya’nın Boğazlar konusundaki görüşünü geliştirmek için Lev Trotsky¹⁵, Karl Radek¹⁶ ve G. Chicherin’den oluşan komisyon kurulmuştur. Ana noktaları ile bir fikir birliğine varan komisyonun adından G. Chicherin, 17 Ekim 1922’de Josef Stalin’e bir mektup göndererek Sovyet Rusya’nın Boğazlar konusundaki tezini açıklamış ve onay istemiştir.¹⁷ Bu detay, Boğazlar konusunun Rusya önemini gözler önüne sermektedir.

I. Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi ile birlikte Rusya Boğazlar politikası da değişmiştir. 19. yy. da Rus devleti sıcak denizlere inmek için boğazların açık tutulması politikasını desteklerken, İngilizler tam tersini -boğazların kapalı kalması gerektiğini- savunmaktaydılar. Bu değişimin Rusya açısından en önemli sebebi, Rus filolarının Karadeniz’de yapılan iç savaşta tamamen tahrip edilmesiydi. Böylece İngiliz filolarını

11 *Документы Внешней Политики 5*, Документ 270, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1961, с. 604 [*Dokumenti Vnesney Politiki 5*, Dokument 270, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1961, s. 604.]

12 *Документы Внешней Политики 6*, Документ 10, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1962, с. 20. [*Dokumenti Vnesney Politiki 6*, Dokument 10, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1962, s. 20]

13 *Документы Внешней Политики 6*, Документ 15, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1962. [*Dokumenti Vnesney Politiki 6*, Dokument 15, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1962]

14 Чичерин Георгий В, Ленин и внешняя политика, 30 Январ, Известия, 1924.[Chicherin Georgiy V., Lenin i Vneshnyaya Politika, 30 Yanvar, İzvestiya, 1924]

15 Lev Trotsky - Bolşevik siyasetçi, devrimci ve Marksist teorisyen.

16 Karl Bernhardoviç Radek- Sovyet siyaset adamı ve gazeteci.

17 Нежинский Л.Н., Игнатъев А.В. (ред.) *Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия)*, Международные отношения, Москва, 1999, s. 365.[Nejinskiy L.N., İgnatyev A.V. (red) *Rossiya i Chernomorskiye Prolyvi (XVIII-XX stoletiya)*, Mejdunarodniye Otnasheniya, Moskva, 1999, s.365.]

Karadeniz'den uzak tutmak konusunda endişe duyan Ruslar, kendi donanmalarının Akdeniz'e inmesiyle artık ilgilenmiyorlardı.¹⁸

Konferans sadece katılan devletleri değil dünya gündemini meşgul etmektedir. Dönemin dünya basını konferansla yakından ilgilenmiştir. Batı basını için yazdığı yazıda Ernest Hemingway¹⁹, İngiliz İmparatorluğu ve gelecekteki Rus İmparatorluğu arasındaki bu günlük umutsuz mücadelede, Curzon'u İngiliz filozofu selamlayan buz sarkıtı gibi uzun soğuk adam, Chicherin'i ise tarihten örnekler getirerek, istatistiksel verileri, tutkulu itirazlarıyla tehlikeleri savuşturarak, sonunda bütün bunların yararsız olduğunu görerek düşüncelerini gelecek nesillerin anlayışına devreden bir politikacı olarak tanımlamış ve Lozan Konferansı'nı ilginç kılan şeyin işte bu rekabet olduğunu belirtmiştir.²⁰ 27.10.1922 yılında, Observer ve Manchester Gardian gazetelerinden M. Farbman'a verdiği röportajında, Komünist Partisi Lideri Vladimir Lenin Boğazlar konusunda temel prensiplerinin öncelikle Türkiye'nin ulusal hedeflerinin memnuniyeti olduğunu ileri sürmüştür.²¹

3 Aralık 1922'de Amerikan gazetesi "Chicago Tribune"nin muhabiri ile görüşme esnasında Türk temsilcisi İsmet Paşa adına bir açıklama yapmış; Türklerin Boğazlar ile ilgili oturumlara neredeyse gözlemci olarak katılacaklarını, asıl aktif faaliyetin Ruslar tarafından yürütüleceğini açıklamıştır.²² Boğazlar konusunda İngiltere'nin izlediği politika, Kurtuluş Savaşı'nda yakın müttefik olan Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin dostluk ilişkilerini engellemeye çalışmaktır. İngiliz yönetimi RSFSC yönetimini Türkiye ve Boğazlar konusunda samimi bulmamış, bu devletin asıl amacının ilk olarak İstanbul'un İngiliz yetkisi altına girerek ikinci bir Cebelitarık olmasını önlemek ve Boğazların gelecekte Cemiyet-i Akvam'ın yani Batı Avrupa'nın denetimi altında olmasına karşı çıkmak olduğunu belirtmişti. İngiliz Dışişleri yetkilisi Reginald W.A. Leeper'e göre; Rusya'nın asıl siyaseti kendisi zayıf olduğu sürece Boğazların Türk denetimi altında olmasını sağlamaktır.²³ Sovyet tarihçisi İsaak Mints'e göre ise; Curzon'un dört ana hedefi vardı:

18 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik, İstanbul, 2003, s. 46.

19 Ernest Miller Hemingway, Amerikalı romancı, hikâye yazarı ve gazeteci.

20 Ernest, Hemingway, *By Line: Ernest Hemingway; Selected Articles and Dispatches of Four Decades*. Edited by William White, New York, Charles Scribner's, 1967, s. 66-68.

21 Ленин, *Полное Собрание Сочинений 45, (Март 1922- Март 1923)*, Москва, Издательство Политической Литературы, 1970, s. 267. [Lenin, *Polnoye Sobraniye Sochineniy, 45, (Mart 1922- Mart 1923)*, Moskva, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1970, s.257]

22 Потемкин В.П, *История дипломатии Том III Дипломатия в Период Подготовки Второй Мировой Войны 1919-1939 гг.*, ОГИЗ, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1945, s. 216.[Potemkin, V.P., *İstoriya Diplomatii, Tom III, Diplomatiya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voyni, 1919-1939 gg.*, OGIZ, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, Moskva, 1945, s.216]

23 Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 23.

1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili kısmını geçersiz kılmak, Sovyet Rusya'yı her an İngiliz filosunun Karadeniz'e gireceği korkusu ile tehdit etmek, Türkiye'deki Fransız etkisinin üstesinden gelmek ve ülkeyi sadece İngiliz himayesine zorlamak, nihai olarak Musul Meselesi'ni İngiltere lehine çözmek.²⁴

Türkiye, bu düşman bloklar arasında sıkışıp kalma tehlikesi ile karşı karşıya olmasına rağmen, Batılı güçlere karşı Rus kartını oynamaya çalışmıştır. Bu talebi, sadece antlaşmalarla yüklendiği bir görevi yerine getirmek için değil, Boğazlar konusu görüşülürken bu devletlerin bulunmaması halinde alınacak kararların kalıcı olabileceğine samimi şekilde inanmadığı için yapmaktaydı.²⁵ Boğazlar konusunda Sovyet Rusya yönetimi, Türkiye ile aynı tarafta olduğunu düşünmüş; 9 Kasım'da Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Chicherin'in, Semyon Aralov²⁶ aracılığıyla Mustafa Kemal ve Başbakan Rauf Orbay'a gönderdiği mesajda onlara Batılı devletlerce aldatılmamaları konusunda uyarıda bulunmuştur.²⁷ İsmet Paşa, ilk temaslar sırasında Lord Curzon'a "Ruslarla yakın münasebetlerde olduğunu" belirtmiş, böylece siyasi bir manevra yaparak, aslında İtilaf grubuna karşı yalnız olmadıklarını dile getirmiştir.²⁸ Paşa, 2 Aralık 1922 tarihinde Heyet-i Vekile Riyaseti'ne çektiği telgrafta; Türkiye'nin Boğazları sefaîni harbiyeye (harp gemilerine) açık olmasını kabul ettiği takdirde bunun Damat Ferit politikasının tekrarı olacağı konusunda Chicherin'in beyanlarını aktarmaktadır.²⁹ Türk temsilci heyeti Lozan'a gelen Sovyet delege heyetinin Boğazların savaş esnasında kapalı tutulması ile ilgili tasarrusundan daha önceden haberdar olarak³⁰, ikili görüşmelerde bu talepleri destekleyeceklerini belirtse de³¹ olaylar farklı şekilde gelişmiştir. H. Rakovsky³² tarafından Chicherin'e gönderilen raporda, Türk tarafının Lozan'da Boğazlar sorununun çözümüne ilişkin görüşlere ve somut önerilere ihtiyatlı, çekimser bir tutum sergilediği yazmaktadır. Bu durumu "Asıl mesele, Boğazlar hakkında Türkiye'den kararsız bir destek

24 Потемкин В.П. (ред.) *История дипломатии Том III Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны 1919- 1939 гг.*, ОГИЗ, Государственное Издательство Политической Литературы, Москва, 1945, s. 210. [Potemkin, V.P., *İstoriya Diplomatii, Tom III, Diplomatiya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voyni*, 1919-1939 gg., OGİZ, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1945, s. 210]

25 Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 89.

26 Semyon İvanoviç Aralov- Sovyet asker, devlet adamı ve devrimci.

27 Aralov- Rauf görüşmesi, 9.11.1922- İnönü II, s.47-48; Shaw IV, s. 1881. Aktaran: Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 24.

28 İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması I*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, s. 105.

29 Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 159.

30 Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları...*, s. 157.

31 Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları...*, s. 159.

32 Hristiyan Georgiyeviç Rakovskiy, Bulgar devrimci. Sovyetler Birliği'nde devlet adamı ve diplomat olarak önemli görevlerde bulunmuştur. Lozan Konferansı'nda Sovyet Rusya'yı temsil eden delegasyonun bir üyesidir.

alacağız. Geri kalan her şey bize karşı olacak...” diye tanımlayan Rakovsky, konferansın genel durumunu ve beklentileri analiz etmektedir.³³ Görüldüğü üzere; Sovyet Dışişleri, Boğazların açık kalmasını kendilerine yönelik batılı bir tehdit olarak algılamakta ve yeni kurulan Türk devletinin dış politikasını yönlendirmek eğilimi taşımaktadır. Lozan'daki Chicherin ve Curzon arasındaki çatışma, yüzyılın başında Britanya ve Rusya arasındaki gerginliğin bir yansımasıydı³⁴.

İsmet Paşa, Boğazlar Meselesi'nin çözümünde Sovyet heyetinin bulunmasını talep etmiş, bunu konferansta dile getirmiştir. 4 Aralık 1922 Pazartesi günkü oturumunda, Lord Curzon'dan sonra söz alan Paşa, Türk Hükümeti'nin dört yıl önce Misak-ı Milli'de belirttiği görüşünü açıklamış; hilafetin bulunduğu yer, saltanatın başkenti ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği ve her türlü saldırıdan korunması ilkesi saklı olmak şartıyla konferans kararına uyacaklarını açıklamıştır. Bu kısa konuşma İngiliz delege heyeti başkanı Curzon'u memnun etmemiş, fakat İsmet Paşa konu ile ilgili fikirlerini sonra açıklayacağını belirtmiştir. Bilal Şimşir, Lozan Günlükleri eserinde İsmet Paşa'nın bu tutumunun ve suskunluğunun dış basında da dile getirildiğini yazmaktadır.³⁵ Aynı oturumda söz alan Rus Dışişleri Halk Komiseri Chicherin, okuduğu bildiri metninde özetle Türkiye'nin kendi ülkesi ve suları üzerinde tam haklara sahip olmasının icap ettiğini, silahlanma hakkını saklı tutmakla beraber, Boğazların savaş ve barış zamanı tüm ülkelerin savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini deklare etmektedir. Politikacıya göre emperyalist güçler tarafından Rus halkı zorla savaşa sürüklenmek istenmektedir. Ayrıca Sovyet Dışişleri Komiseri, olası bir savaşa hazır olduklarını şu sözlerle ifade etmektedir: “*Athlarımızın Pamir tepelerinde görünmüş olmasından ve karşınızda, 1895 de size Hind-i Kuş tepesini bırakan yarı-bunak Çar'ın artık bulunmamasından, belki kaygıya düşmüşsünüzdür. Fakat size teklif ettiğimiz savaş değil, bizimle, bir ara-duvarı ilkesine ve Türkiye'nin özgürlüğüyle egemenliği ilkesine dayanan, barıştır.*”³⁶ Rus tezi gayet açıktı: Boğazların savaşta ve barışta tüm ticaret gemilerine açık, tüm savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini savunuyorlardı.

33 Нежинский Л.Н., Игнатъев А.В. (ред.) *Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия)*, Международные отношения, Москва, 1999, s. 371. [Nejinskiy L.N., İgnatyev A.V., (red.), *Rossiya i Chernomorskiye Prolivy (XVIII-XX stoletiya)*, Mejdunarodniye Otnasheniya, Moskva, 1999, s. 371.]

34 Timothy Edward O'Connor, *G. V. Chicherin ve Sovyet Dışişleri Politikası 1918-1930*, Per. s. Angl. Obş. red. Ю. С. Борисова; После сл. И. М. Труша, Москва, Прогресс, 1991, s. 174. [Timothy Edward O'Connor, *G. V. Chicherin i Sovetskaya Vneshnyaya Politika 1918-1930 gg.* Per. s. Ang. Red. Y. S. Borisova, Moskva, Progress, 1991, s. 174]

35 Bilal Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2012, s. 248.

36 *Народный Комиссариат По Иностранным Делам. Годовой, Отчёт В 1923 Год Ко II Съезду Советов*, Москва, 1924, s. 95. [*Narodny Komissariat Po Inostrannim Delam, Godovoy Otchet v 1923 god ko II Syezdu Sovetov*, Moskva, 1924, s. 95]

Misak-i Milli'den örnekler vererek tezini destekleyen Chicherin, Boğazların savaş esnasında açık olmasının Mondros sonrasında müttefiklerin işgallerine sebebiyet verdiğini vurgulamıştır.³⁷ Romanya delegesi Ion Gheorghe Duca, Boğazların anahtarının tek bir devletin cebinde olmasına ve bu devletin istediği gibi açıp kapatabilecek bir durumda olmasına razı olmadıklarını söylemiştir. Bu konuşma Romanya'nın İtilaf Devletleri'nin yanında yer aldığını göstermektedir. Sovyet delegeleri, ilk toplantıda “Karadeniz ülkeleri ve katılımcıların geri kalanı” şeklinde adlandırdıkları iki grubun ortaya çıktığını düşünseler de ilk grubun sadece coğrafi konumla ilgili olduğunun anlaşılması uzun sürmedi. Konferans esnasında Romanya ve Bulgaristan'ın bağımsız bir fikre sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.³⁸ Ayrıca Romanya temsilcisi, Boğazların savaş ve barışta tüm gemilere açık olmasını ve Karadeniz'in silahsızlandırılmasını talep etmiştir. Bulgaristan delegesi Alexandre Stamboulisky, takdim ettiği bildiriye Boğazların ticaret gemilerine hem savaş hem barış döneminde açık olması gerektiğini savunmuştur. Sovyet tarihçi B. A. Dranov, Rumen delegenin konuşmasının, İngiliz diplomasisinin bir koyun postu giyme ve küçük Karadeniz ülkelerinin önerilerinin “ilgisiz savunucusunun” karakteristik olmayan rolünü üstlenmeye niyetli olduğu gerçeğini yansıttığını iddia etmektedir.³⁹ Lord Curzon, Türkiye'nin çıkarlarını savunan bir programın Rusya tarafından öne sürmüş olmasının dikkat çekici olduğunu vurgulamış, Chicherin'in yanılarak rol değiştirdiğini ve İsmet Paşa'nın kalpağını giydiğini ifade etmiştir. Bu sözleri ile Sovyet delegelerini tamamen Türkiye'nin görüşlerini ifade etmekle suçlamıştır. Curzon, konferansın bu evresinde aslında Türk tezinin ne olduğunu tam olarak bilmemekle birlikte, sık sık İsmet Paşa'ya konu ile ilgili açıklama yapması konusunda baskı yapmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı, Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki müttefikliğin boyutunu anlayarak politikasını ona göre şekillendirmek istemiş, İsmet Paşa'yı kendi tarafına çekmek için de çaba sarf etmiştir. Konunun tartışılmaya başladığı ilk günlerde İsmet Paşa, Sovyet tezine yakın düşündüklerini belirtince Curzon, Türk heyetinin başka bir görüşe sahip olup olmadığını ısrarla sormuştur. İsmet Paşa'nın Türk heyetinin görüşlerini aktarmayı daha sonraya ertelediğini öğrenince ise “bunun konferansla alay etmek olduğunu”⁴⁰ belirtmiştir.

37 Seha Meray, *LBK*, I/1-1, s. 113.

38 Хормач Ирина Александровна, Советская Россия на Лозаннской Конференции по Урегулированию Положения на Ближнем Востоке (1922-1923 Годы), *Новая и Новейшая История*, 2019, №2, С. 74-92, s. 81. [Khormach Irina Aleksandrovna, Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii po Uregulirovaniyu Polojeniya na Blijnem Vostoke (1922-1923 Godi), *Novaya i Noveyshaya İstoriya*, 2019, 2, s. 74-92, s. 81]

39 Дранов Борис Анисимович, *Черноморские Проливы (Международно-Правовой Режим)*, Москва Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1948, s. 188. [Dranov Boris Anisimovich, *Chernomorskiye prolivi (Mejdunarodno- Provavoy Rejim)*, Moskva, Yuridicheskoye İzdatelstvo Ministerstva Yustitsii SSSR, 1948, s. 188]

40 Seha Meray, *LBK*, I/1-1 s. 138.

Konferansa Boğazların gelecek rejimi hakkında verilen temel üç tez aşağıdaki gibidir:

1. Müttefiklerin teklifi: Geçiş serbestisi, askerlikten tecrit ve kontrol.
2. Rus formülü: Kesin Türk egemenliği, harp gemlerine ve askerî uçaklara kapalılık.
3. Türk tezi: Askerlikten tecrit ve kontrolden vazgeçilmek şartıyla İstanbul ve Marmara'nın güvenliği kaydına bağlı geçiş serbestisi.

Konferansın 6 Aralık 1922 Çarşamba günü oturumunda Curzon, Rus heyetinin konuşmasına detaylı bir cevap vermiş, konuşulanlara ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Rusya'nın asıl amacının Türkiye'nin Boğazlarda bekçilik yapmasını sağlamak, daha sonra ise bu bölgeyi kendi denetimine almak olduğunu ifade etmiştir. Karadeniz'in bir Rus gölü hâline gelmesini istemediklerini söyleyen Curzon Rus tezine karşı İtilaf Devletleri'nin tekliflerini okumuştur.

Bu projeye göre;

1. Boğazlar Ticaret gemilerine savaş ve barışta açık olacaktır.
2. Barış zamanı savaş gemilerinin sayısı ve kalış süresinin kısıtlanması dışında geçiş serbest olacaktır.
3. Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa geçiş serbest, Türkiye savaştaysa tarafsız gemilere geçiş serbest olacaktır.
4. Askerlikten arındırılma konusunda müttefik devletler, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının her iki kıyısının askerlikten arındırılmasını önermektedirler.
5. Boğazlardan geçişin düzenleme yetkisi gerekli teknik donanımına sahip Askeri Komisyona verilecektir. Bu komisyon Batılı devletlerden ve kıyı devletlerinden oluşacak, başkanı bir Türk olacaktır.

İngiliz tezi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını ciddi bir şekilde kısıtlamaktaydı. Fransız delege Camille Barrère ve İtalyan temsilci Marki Garroni yaptıkları konuşmada Lord Curzon'un görüşüne katıldıklarını ifade etmişler, ABD temsilcisi Richard Child "bir ulusun kendine coğrafyanın verdiği bir ayrıcalıkla öteki ulusları bu haklarından yoksun bırakmağa gücünün olduğunu iddia etmemesi gerektiğini"⁴¹ ve silahsızlandırmanın önemini vurgulamıştır. Bu konuşmaya istinaden ABD temsilcisinin

41 Seha Meray, *LBK 1/1-1*, s. 149.

Boğazlar konusunda İngilizlerle aynı tarafta olduğu açıkça görülmektedir. Chicherin, konuşmasında Boğazları açarak genel silahsızlanmasının imkânsız hale getirildiğini ve yapılmak istenenin Rusya'ya karşı bir sistem yaratmak olduğu izlenimi edindiğini öne sürmüştür. Ayrıca Curzon'un 1871 Londra Sözleşmesi'ne göre Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için müttefiklerinin filolarını kabul etme hakkının bulunduğu tezine karşı Chicherin, 1841 Antlaşması'nı örnek vererek Osmanlı'nın müttefik filolarını davet etmesinin her iki durumda geçersiz olduğunu, çünkü "antlaşmaya katılan tüm tarafların savaşa girdiklerinde, aralarındaki muahedelerin sona erdiği" tezini öne sürmüştür.⁴² 8 Aralık 1922'deki bir başka konuşmada, Sovyet delegasyonunun başkanı, emperyalist güçlerin "sahillerimizdeki ticari ilişkileri silahlı filolar eli ile yürütmedeki ısrarlı arzusunun" yalnızca yasaları güçle değiştirme isteğinin bir ifadesi olabileceğine dikkat çekmiştir.⁴³ Boğazlar konusunda iki taraf arasında kalan Türkiye'nin durumu, her iki devlet tarafından kendi görüşlerinin Türk çıkarlarına daha uygun olduğu noktasına ikna edilmek istenmesi durumu idi.⁴⁴ 8 Aralık'ta Lord Curzon başkanlığındaki oturumda İsmet Paşa, Boğazlara ilişkin tarihi bilgi vermekle birlikte Türk görüşlerini de açıklamıştır. Bu tasarıya göre ticaret gemileri için savaş ve barışta tam bir serbesti öngörülmüş, Boğazların, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini denizden ve karadan gelecek bir baskına karşı koruyacak garantiler verilmesini istemiştir. Rus tarihçi B.A. Dranov'a göre Türk delegasyonu başkanının konuşması çok genel ve soyut tartışmaların ötesine geçemediğinden Sovyet delegasyonu aslında, Türkiye'nin çıkarlarının savunmasını üstlenmiştir.⁴⁵

Boğazlar Komisyonu çalışmalarına, 14, 16 ve 18 Aralık tarihlerinde devam etmiş, Sovyet Rusya ve Türkiye müttefik projelerine karşı tasarılar ileri sürmüştür. Rusya, Boğazların kapalı kalması konusunda ısrar ederken, İsmet Paşa, bazı değişikliklerle İngiliz tezini kabul edeceğini beyan etmiştir. Sonuçta İsmet Paşa, 20 Aralık'ta yapılan Boğazlar Komisyonu toplantısında Boğazlardaki sınırlı tahkimattan vazgeçerek, bunu bir miktar daha içeriye doğru genişletmeyi, savaş gemilerinin sınırlamalarla Boğazlardan geçmesini öngören İtilaf projesini kabul etmiş,⁴⁶ 1 Şubat 1923'te Boğazlar Komisyonu

42 Годовой Отчет за 1923 г. НКВД II Съезду Советов СССР, 1924, Москва, s. 17. [Godovoy Otchet za 1923 g. NKİD II Syezdu Sovetov SSSR, 1924, Moskva, s. 17]

43 Годовой отчет за 1923 г. НКВД II съезду Советов СССР, 1924, Москва, s. 20. [Godovoy Otchet za 1923 g. NKİD II Syezdu Sovetov SSSR, 1924, Moskva, s.20]

44 Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul, Nokta Yayınları, 2007, s. 152.

45 Дранов Борис Анисимович, *Черноморские Проливы (Международно-Правовой Режим)*, Москва Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1948, s. 187. [Dranov Boris Anisimovich, *Chernomorskiye Prolivi (Mejdunarodno- Provavoy Rejim)*, Moskva, Yuridicheskoye İzdatelstvo Ministerstva Yustitsii SSSR, 1948, s. 187]

46 Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s. 333.

da Türk delegasyonu tarafından onaylanmıştır. Böylece Boğazlar sorunu konferans tarafından çözüme kavuşturulmuş olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Türk temsilci heyetinin beklenenin aksine Boğazlar konusunda Sovyet tezini değil, müttefiklerin tezini desteklediği ortaya çıkmış, bu konu anlaşılır olmakla birlikte pek çok tartışmaya da sebep olmuştur. Chicherin'in ve Sovyetler Birliği'nin tüm baskılarına, Rus tasarısının Türkiye için daha uygun olarak görülmesine rağmen İsmet Paşa neden müttefikleri desteklemiştir? İlk olarak Boğazlar konusunda Misak-ı Milli'nin ilgili maddesinin İngiliz tasarısıyla benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz. İkincisi İsmet Paşa, Lozan Antlaşması'nın anahtarının Curzon'da, dolayısıyla İngiltere'de olduğunu fark etmiş, bu devletle zorunlu olmadığı sürece çatışmaya girmemeyi planlamıştı. Üçüncü ve en önemli konu, Sovyetler Birliği her ne kadar Millî Mücadele sırasında Türkiye'nin en yakın müttefiki de olsa, bu devlete karşı temelde ciddi bir güvensizlik söz konusu idi. Zira Türk Devleti, kapalı Boğazlarda güçlü bir Rus donanması ile karşı karşıya gelmek istemiyordu. Güçlü bir politikacı olan Curzon'un İsmet Paşa'ya bu konudaki telkinleri de göz ardı edilemez. Her ne kadar Chicherin, yazılarında ve söylemlerinde Sovyet Rusya'nın Çarlık dönemi politikalarını desteklemediğini belirterek, Çarlık politikasıyla Sovyet Rusya'nın doğu politikası arasındaki temel farkın birincisinin amacının doğu ülkelerinin ekonomik ve siyasi gelişmesini geciktirmek, bağımsız gelişimini önlemek olduğunu, bunun aksine Sovyet Rusya'nın Doğu halklarının üretici güçlerinin terakkisine çok yönlü desteği sağladığı yönünde beyanlarında bulunsa da⁴⁷ Boğazlar konusundaki müzakereler Rus ve Türk heyetlerini karşı karşıya getirmiştir. Ruslar, hayal kırıklıklarını 11 Ocak'ta Ankara'da Rauf Bey ile Aralov arasında gerçekleşen özel görüşmede ve Lozan'da Chicherin'in İsmet Paşa'yı Hindistan ile diğer ülkelerin Müslüman temsilcileri karşısında küçük düşürme girişimiyle ifade edeceklerdi.⁴⁸ Rus temsilci heyeti, İsmet Paşa'yı her iki tarafı idare etmeye çalışmakla suçlamıştır.⁴⁹ Sovyet Rusya, Türkiye'nin çıkarlarını savunduklarını ve bunu Türklerden daha iyi yaptıklarını iddia etmekle birlikte, Türkiye'yi taraf değiştirmekle itham etmiştir. Bunun üzerine Türk delegelerden Rıza Nur, Rus delegasyonu ile görüşmüş; Sovyet Rusya'nın Avrupa devletlerine karşı çıkacak bir savaşta Türkiye'ye askeri ve maddi yardım yapamayacağına kanaat getirdiklerini ve bu sebeple sulh yapmak zorunda olduklarını ifade etmiştir.⁵⁰ İsmet Paşa, Chicherin'e meselenin bir harp başlatacak kadar ciddi olduğunu özel görüşmelerinde

47 Чичерин, Георгий Васильевич, *Статьи и Речь по Вопросам Международной Политики*, Москва, Издательство Социально-Экономической Литературы, 1961, s. 240.[Chicherin Georgiy Vasilevich, *Stati i Rechi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskva, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomicheskoy Literaturı, 1961, s. 240]

48 Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s. 121.

49 Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 185.

50 Şimşir, *Lozan Telgrafları...*, s. 185.; Rıza Nur, *Hayatım Hatıratım*, C.3, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s. 1025.

anlatmıştır.⁵¹ Konu ile ilgili 10, 11 ve 12 Aralık tarihlerinde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında karşılıklı telgraflar çekilmiş, Türkiye'nin bu tutumu müttefiki olduğu devlet tarafından protesto edilmiştir. 12 Aralık 1922'de Rus heyeti buldukları oturumu terk etmiş ve varılan sonucun kendi açılarından tatmin edici olmadığını açıklamıştır.⁵² Aynı gün Sovyet delege, Chicherin'in dışişlerine çektiği telgrafta, Boğazlar kapalı olmadan İstanbul'un güvenli bir yer olamayacağı, fakat yeni Türkiye'yi Anadolu'da kurmayı planlayan hükümet için bunun önemli olmadığı yazmaktadır. Chicherin'e göre Türkler, Boğazları nasıl kontrol edeceklerini bilmiyor ve bu problemi Rusya'nın çözmesi gerektiğine inanıyorlardı.⁵³ Sovyet Rusya'nın bundan sonraki siyasi tutumu daha da ilginçtir. Bilindiği üzere bu devlet, Boğazlarla İlgili Lozan Konvansiyonu'nu imzalamış, fakat resmi olarak tanımamıştır. Politbüro'nun tüm üyelerinin bu karar üzerinde mutabık olmadıkları bilinmektedir.⁵⁴ Hatta Sovyetler Birliği'nde Türk Hükümet'iyle İngiliz Hükümeti'nin bu konuda önceden anlaşığı gibi düşünceler de ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Sovyet Hükümeti, antlaşmanın imzalanması için konferans başkanlığı tarafından gönderilen telgrafa, Türk halkının hakkının ihlal edildiği için antlaşmayı protesto ettiklerini, fakat barışı teşvik etmek için sözleşmeyi imzalamaya hazır oldukları cevabını vermiştir. Bu imza "sözleşmeyi uygulama deneyimi, Sovyet devletlerinin ticari çıkarlarını ve emniyetini yeterince güvence altına almazsa, antlaşmanın askıya alınması sorununun gündeme getirileceği" şartı ile atılmıştır.⁵⁶ Fakat konu ile ilgili geniş araştırmalar yapan Cemil Bilsel'e göre; Batı ile antlaşmanın Türk- Rus dostluğuna hanel verebilecek hiçbir mahiyeti olmadığına ve Türkiye'nin daima bu dostluğa sadık kalacağına, Sovyetler de inandıkları için, Sovyetler Birliği ile politik ilişkiler bozulmadan devam etmiş, dostluk

51 İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması 1*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, s. 109.

52 *Документы Внешней Политики 6*, Москва Государственное Издательство Политической Литературы, 1962, s. 66. [*Dokumenti Vnesney Politiki 6*, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1962, s. 66]

53 *Документы Внешней Политики 6*, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1962, c. 66-67. [*Dokumenti Vnesney Politiki 6*, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1962, s. 66-67]

54 Борков Александр Васильевич, Ильин Александр Владимирович, Черноморские Пролиты и Советско-Турецкие Отношения в 1917-1923 гг., Известия ВУЗов. Поволжский регион. *Гуманитарные науки*, №3 (31), 2014, s. 45. [Borkov Aleksandr Vasilevich, İlin Aleksandr Vladimirovich, *Chernomorskiye Proliti i Sovetsko-Turetskiye Otnaşeniye v 1917-1923 gg.*, İzvestiya VUZOV, Povoljskiy Region, *Gumanitarniye Nauki*, İstoriya, № 3 (31), Moskva, 2014, s. 45]

55 1923'te Komünist Partinin Azerbaycan'da düzenlediği 5. şurasındaki konuşmasında, M.İ. Kalinin'in Lozan Konferansında Boğazlar sorunu tartışmalarını şöyle nitelendirmiştir: "Bu sorunu biz Türk heyetinden daha kararlı ve daha güçlü bir şekilde savunduk. Belli ki Türk yönetiminin bu sorun hakkında Antantı tarafıyla daha önceden birtakım antlaşmaları vardı" akt. Mihail Serafimoviç Meyer, *Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri*, (Turkish-Russian Relations During the Lausanne Conference With Archive Documents), Çev: Fatih Yapıcı, *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009, s. 252.

56 *Годовой отчет НКВД за 1923 г. II съезду Советов СССР*, 1, 1924, Москва, c. 32. [*Godovoy Otchet NKID za 1923 g. II Syezdu Sovetov SSSR*, 1, 1924, Moskva, s. 32]

münasebetlerimiz gelişmiş, yeni yeni antlaşmalar yapılmıştır.⁵⁷ Sovyet tarihçisi F. G. Zuev'in görüşüne göre; Türkiye, Lozan'da Sovyet delegasyonu ile birlikte hareket etseydi elde ettikleri daha fazla olurdu.⁵⁸ Diğer bir Sovyet tarihçisi Gasratyan'a göre ise; bazı imtiyazlara ve uzlaşma kararlarına rağmen, Lozan Antlaşması, antant devletlerini Türk Devleti'nin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını yasal olarak tanımayaya zorlayan bir başarı, Türk halkı için büyük bir zaferdir.⁵⁹

Boğazlar konusunda Sovyet Rusya ile değil, İngilizlerle birlikte hareket etmek yeni Türk Devleti'nin batıya yönelişinin bir işareti idi. Kurtuluş Savaşı politikasının yerini Batı yönlü bir politika almıştır. Türkiye'nin genel Batıcı eğiliminin yanı sıra, mevcut realpolitik İngiltere'ye yaklaşmayı gerektirmekteydi. Bu nedenle, Boğazlar Sözleşmesi'nin temeli, İngiltere'nin yaklaşımı oldu.⁶⁰ Sovyet tarafının savaş gemilerinin Boğazlar yolu ile geçişini kolaylaştıracak bir hükmü antlaşmaya ekleme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Görüldüğü üzere Türk Hükümeti, diğer ülkelerle ilişkileri ağırlaştırmak değil, güçlendirmek istiyordu.⁶¹ Boğazlarla ilgili Rus heyetinin tüm protestolarına rağmen sözleşme aşağıdaki ana esaslarla imzalanmıştır:

- Boğazlar askerden arındırılacak, bu bölgede Türk ordusu bulunmayacaktır.
- Boğazlarda gemi trafiği düzenlemek için Milletler Cemiyeti'ne bilgi vermek üzere uluslararası bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır
- Askersizleştirilen Boğazlarda Türkiye'nin güvenliğini Milletler Cemiyeti, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya garanti edecektir.

57 Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 14, Sayı: 1- 2, 1948, s. 6.

58 Зув Федор Григорьевич (ред.) *История Международных Отношений И Внешней Политики СССР (1870-1957 гг.)*, Москва, ВПШ при ЦК КПСС, 1957, s. 167.[Zuev Fedor Grigorevich (red), *İstoriya Mejdunarodnikh Otnasheniy i Vneshney Politiki SSSR(1870-1915 gg)*, Moskva, VPSH pri TSK KPSS, 1957,s. 167]

59 Манвел Арсенович Гасратян, Светлана Филипповна Орешкова, Юрий Аиютович Петросян, *Очерки Истории Турции*, Главная Редакция Восточной Литературы Издательство "Наука", Москва, 1983, s. 176.[Manvel Arsenovich Gastaryan, Svetlana Filippovna Oreshkova, Yurii Aiyutovich Petrosyan, *Ocherki İstorii Turtzii*, Glavnaya Redaksiya Vostochnoy Literaturi İzdatestvo Nauka, Moskva, 1983, s. 176]

60 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 1(1919-1980), İstanbul, İletişim, 2009, s. 221.

61 Киреев Николай Григорьевич, *История Турции. XX век*, Москва, Крафт+ ИВ РАН, 2007, 1с.84.[Kireev Nikolay Grigorevich, *İstoriya Turtzii.XX vek*, Moskva, Kraft+İV RAN, 2007, s. 184]

Lozan Sözleşmesi “Boğazlar” terimi içinde toplanan Çanakkale, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı’nda, denizde ve havalarda, geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensibini kabul etmiştir.⁶²

Sonuç

Lozan Konferansı yeni Türk Devleti’nin sınırlarının çizildiği bir sözleşme ile sonuçlanmıştır. Batı emperyalizmine karşı yapılmış Kurtuluş Savaşı’nda, Türkiye’nin yanında yer alan Sovyet Rusya ile ittifak politikasının terk edilerek, Batı’ya yönelmesinin simgesi, Boğazlar Meselesi olmuştur. Millî Mücadele politikasının yerini batı yönlü bir politika almış, bu yolun İngiltere’den geçtiğini anlayan Türkiye, barış için İngilizlerle uzlaşmak zorunda olduğunu anlamıştır. Asırlardır süregelen batılılaşma politikası, Batılı devletlerle çatışarak gerçekleştirilemezdi. 1911 yılından itibaren savaştan bir devletin ekonomik olarak da savaştan gücü kalmamış, barışa muhtaç hale gelmiştir. İngiltere için Boğazlar en az Musul kadar önemli idi. Lozan’da barış görüşmeleri olumsuz sonuçlanırsa başlayacak bir savaşta Sovyet Rusya, İsmet Paşa’ya teminat vermiyor, her ne kadar Rus tezi Türkiye’nin daha yanında gibi gözükse de Türk Devleti, Sovyetler Birliği’ne çok güvenmediğini sergiliyordu. Boğazlar üzerinde Rus projesinin uygulanması durumunda Türkiye, Karadeniz ve Boğazlar ’da güçlü bir Rus donanması ile karşı karşıya kalarak bu donanmayı Batılı bir güçle dengeleme imkânından mahrum kalacaktı. Nitekim 1 Şubat 1922 tarihli son oturumda sadece Türkiye değil, aynı durumdan rahatsız olan Bulgaristan ve Romanya da İngiliz tezine yakın fikirler beyan etmişlerdir. Boğazlar Meselesi, Lozan Antlaşması ile son şeklini almamış; 1933’de Londra’da yapılan silahsızlanma konferansından başlayan süreçte, 20 Temmuz 1936’da imzalanan Montrö Sözleşmesi ile değişmiş, Uluslararası Komisyon’un tüm hakları Türkiye’ye devredilmekle birlikte, askerden arındırılma hükmü de kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

Борьков, Александр В., Ильин, Александр В.: Черноморские проливы и Советско-Турецкие отношения в 1917–1923 гг., Москва, *Гуманитарные науки, История*, 2014, 3 (31). [Borkov Aleksandr Vasilevich, İlin Aleksandr Vladimirovich, Chernomorskiye Prolivı i Sovetsko-Turetskiye Otnaşeniye v 1917–1923 gg, *İzvestiya VUZOV, Povoljskiy Region, Gumanitarniye Nauki, İstoriya*, Moskva, 2014, 3 (31)]

62 Feridun Cemal Erkin, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 57.

- Bilsel, Cemil: “Sovyet Rusya–Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 14, Sayı: 1- 2, İstanbul, 1948, ss. 1–23.
- Budak, Mustafa.: *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a, Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.
- Чичерин, Георгий В.: *Ленин и внешняя политика, 30 Январ, Известия, 1924.* [Chicherin Georgiy V., Lenin i Vneshnyaya Politika, 30 Yanvar, İzvestiya, 1924]
- Чичерин, Георгий В.: *Статьи и Речи по Вопросам Международной Политики, Москва, Издательство Социально-Экономической Литературы, 1961.* [Chicherin Georgiy Vasilevich, Stati i Rechi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki, Moskva, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomicheskoy Literaturi, 1961]
- Demirci, Sevtap: *Belgelerle Lozan, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.*
- Документы Внешней Политики 5, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1961.*[Dokumentı Vnesney Politiki 5, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1961]
- Документы Внешней Политики 6, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1962.*[Dokumentı Vnesney Politiki 6, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, 1962]
- Дранов, Борис А.: *Черноморские проливы (международно-правовой режим), Москва, Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1948.*[Dranov Boris Anisimovich, Chernomorskiye Prolivi (Mejdunarodno-Provavoy Rejim), Moskva, Yuridicheskoye İzdatelstvo Ministerstva Yustitsii SSSR, 1948]

- Хормач, Ирина А.: Советская Россия на Лозаннской Конференции по Урегулированию Положения на Ближнем Востоке (1922-1923 Годы), *Новая и Новейшая История*, №2, 2019. [Khormach Irina Aleksandrovna, Sovetskaya Rossiya na Lozanskooy Konferentsii po Uregulirovaniyu Polojeniya na Blijnem Vostoke (1922-1923 Godı), *Novaya i Noveyshaya İstoriya*, 2019,2]
- Feridun, Cemal E.: *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Vaşnur Matbaası, 1968.
- Гасратян, Манвел А, Орешкова, Светлана Ф, Петросян, Юрий А.: *Очерки Истории Турции*, Москва, Главная Редакция Восточной Литературы Издательство “Наука”, 1983.[Manvel Arsenovich Gastaryan, Svetlana Filippovna Oreshkova, Yurii Aiyutovich Petrosyan, *Ocherki İstorii Turtsii*, Glavnaya Redaksiya Vostochnoy Literaturi İzdatestvo Nauka, Moskva, 1983]
- Gürün, Kamuran: *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Hale, W.: *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, İstanbul, Mozaik, 2003.
- Hemingway, E.: *Selected Articles and Dispatches of Four Decades*. Edited by William White, New York, Charles Scribner's, 1967.
- İnönü, İsmet: *İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması I*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998.
- Karacan, Ali Naci: *Lozan*, İstanbul, Nokta Yayınları, 2007.
- Киреев, Николай Г.: *История Турции. XX век*, Москва, Крафт+ИВ РАН, 2007.[Kireev Nikolay Grigorevich, *İstoriya Turtsii. XX vek*, Moskva, Kraft+İV RAN, 2007]
- Ленин, Владимир И.: *Полное Собрание Сочинений 45, (Март 1922- Март 1923)*, Москва, Издательство Политической Литературы, 1970. [Lenin, *Polnoye Sobraniye Sochineniy*, 45, (Mart 1922- Mart 1923), Moskva, İzdatestvo Politicheskoy Literaturı, 1970]
- Meray, Seha: *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.

- Meyer, Mihail S.: “Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri, (Turkish-Russian Relations During the Lausanne Conference With Archieve Documents)”, Çev: Fatih Yarıcı, *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009.
- Народный Комиссариат По Иностранным Делам. Годовой, Отчёт В 1923 Год Ко II Съезду Советов*, Москва, 1924.[Narodniy Komissariat Po İnostrannim Delam, Godovoy Otchet v 1923 god ko II Syezdu Sovetov, Moskva, 1924]
- Нежинский, Л. Н., Игнатьев, А. В: *Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия)*, Москва,Международные отношения,1999. [Nejinskiy L.N, İgnatyev A.V., Rossiya i Chernomorskiye Prolivi (XVIII-XX stoletiya), Mejdunarodniye Otnasheniya, Moskva, 1999]
- Nihat, Erim: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: 1, Sevr Andlaşması*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Nur, Rıza: *Hayatım Hatıratım 3.Cilt*, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967.
- O’Connor, Timothy E. *Г. В. Чичерин и Советская Внешняя Политика 1918—1930 гг.*, Пер. с англ. Общ. ред. Ю. С. Борисова; Послесл. И. М.Труша, Москва, Прогресс, 1991. [Timothi Edward O’Connor, G.V. Chicherin i Sovetskaya Vneshnyaya Politika 1918-1930 gg., Per. s Ang. Red. Y. S. Borisova, Moskva, Progress, 1991]
- Oran, Baskın: *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1(1919-1980)*, İstanbul, İletişim, 2009.
- Потемкин В. П: *История дипломатии Том III Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны 1919- 1939 гг.*, Москва, ОГИЗ, Государственное Издательство Политической Литературы, 1945.[Potemkin, V.P., İstoriya Diplomatii, Tom III, Diplomatiya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voyni, 1919-1939 gg.,OGİZ, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, Moskva, 1945]
- Sonyel, Salahi: *Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

- Şimşir, Bilal: *Lozan Telgrafları I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Yalçın, Durmuş: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.
- Yerasimos, Stefanos: *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917 -1923)*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2000.
- Зуев, Федор Г.: *История международных отношений и внешней политики СССР (1870-1957 гг.)*, Москва, ВПШ при ЦК КПСС, 1957.[Zuev Fedor Grigorevich (red), İstoriya Mejdunarodnikh Otnasheniy i Vneshney Politiki SSSR(1870-1915gg), Moskva,VPSH pri TSK KPSS, 1957]

EKLER

В. В. Боровский, Я. Х. Давтян и Г. В. Чичерин
в Лозанне —1922 г.

Ek 1. V.V. Borovskiy, Y.H.Davtyan ve G.V. Chicherin Lozan'da, 1922.⁶³

63 Чичерин, Георгий Васильевич, Статьи и Речи по Вопросам Международной Политики, Москва, Издательство Социально-Экономической Литературы, 1961, s. 249.

Ek 2. Boğazlar Meselesi üzerine İngiliz Projesi. B. Yefimov'un çizdiği karikatür, 1923.

Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelen Kitlesele Göç Hareketleri ve Kabul Mekanizmasındaki Yaklaşımlara İlişkin Bir İnceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye Göçleri

A Review of The Mass Migration Movements Towards The Republic of Turkey and The Approaches in The Acceptance Mechanism: 1989 Bulgaria, 1991 Iraq and 2011 Syria Migrations

Ahmet CEYLAN¹ , İsa USLU²

*Bu metin, Yakın Dönem Türkiye Tarihi II. Öğrenci Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilerek makale şekline getirilmiş halidir.

¹Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Ana Bilim Dalı, İzmir, Türkiye

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: A.C. 0000-0003-3032-2599;
I.U. 0000-0002-7795-7260

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İsa Uslu, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: isa.uslu2@gmail.com

Başvuru/Submitted: 05.07.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.11.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.11.2019

Kabul/Accepted: 16.12.2019

Atıf/Citation: Ceylan, A. and Uslu, I. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelen kitlesele göç hareketleri ve kabul mekanizmasındaki yaklaşımlara ilişkin bir inceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye göçleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 36: 199-221. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-619967>

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş sürecinden itibaren Anadolu coğrafyasının tarihsel devamlılığına uygun biçimde yoğun göç hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bahsi geçen göç hareketlerinin bir bölümü, sınır komşusu ülkelerdeki siyasal gelişmeleri takiben kitlesele hareketler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kitlesele sınır ötesi nüfus hareketleri içerisinde yakın tarihli üç göç, yoğunlukları ve karşılanış biçimleriyle özel bir öneme haiz olmuştur. 1989 Bulgaristan göçü, 1991 Irak göçü ve 2011 sonrası Suriye göçü bu bağlamda karşılaştırılabilir benzerlik ve farklılıklar taşımışlardır. Çalışma, ilgili göç hareketlerinin gelişim süreçleri ve Türkiye kamuoyunda bu göç hareketlerine karşı vücut bulan kabul politikalarındaki benzerlik ve farklılıkları, kuramsal yaklaşımlar ve Türk göç hukukunun tarihsel derinliği pencerelerinden hareketle ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitlesele Göç Hareketleri, 1989 Bulgaristan Göçü, 1991 Irak Göçü, 2011 Suriye Göçü

ABSTRACT

The Republic of Turkey has faced intense migration movements in accordance with the historical continuity of the Anatolian geography since its foundation process. Some of the mentioned migration movements took place within the framework of the mass movements following political developments in neighboring countries. The mass cross-border population movements have been of particular importance in the three recent migrations, with their intensities and the way they are met. The 1989 Bulgarian migration, the 1991 Iraqi migration and the Syrian migration after 2011 have been comparable, having similarities

and differences in this context. The study focused on the development processes of related migration movements and the similarities and differences in the accepted policies of the Turkish public against these migration movements, theoretical approaches and the historical depth of the Turkish migration law.

Keywords: Mass Migration Movements, 1989 Bulgarian Migration, 1991 Iraqi Migration, 2011 Syrian Migration

Giriş

Göçmenliğin siyasal sebeplerden dolayı doğan kısmı, göç literatüründe ekseri olarak mültecilik ve sığınmacılık ekseninde ele alınmaktadır. Uluslararası göç hareketlerinde mültecilik hukuku Birinci Dünya Savaşı sonrası ilk kez kapsamlı olarak ele alınmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Cenevre Sözleşmesi ile evrensel bir bağlam alan yapı; Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel arka planında, kuruluşunda ve izleyen yıllarında önem arz etmiştir. İmparatorluk bakiyesi olan Türkiye, gerek Anadolu coğrafyasının güzergâh olma özellikleri, gerek Osmanlı sonrası kurulan ulus-devlet yapılarındaki homojen nüfus arzusundan doğan zorunlu göçler ile gerekse de kendi nüfus politikaları çerçevesinde önemli bir göç rotası olmuştur. Gelişim süreçleri politika yapıcılar tarafından yakından gözlemlenmekle birlikte; 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 sonrası Suriye kökenli göç hareketleri tahmin edilenden büyük yoğunluklar içermişlerdir. Bahsi geçen kitlesel yönelimler, Türkiye'nin politika yapıcıları ve kamuoyu bileşenleri tarafından çeşitli farklılıklar ve benzerlikler çerçevesinde ele alınmışlardır. Çalışma içerisinde öncelikli olarak Türk göç hukuku ve mevzuat irdelenmiş ve Türkiye'ye yönelen kitlesel akınlara ilişkin bir değerlendirmede bulunmadan önce, toplumsal bellekte nasıl bir göç yönetimi ve algısı bulunduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Takiben uluslararası göç literatüründen hareketle göç kabul süreçlerindeki belirleyici etmenler kuramsal perspektif çerçevesinde tartışılmıştır. Peşi sıra kronolojik bir yaklaşım ile 1989, 1991 ve 2011 sonrası kitlesel göç yönelimleri, gelişim süreçleri ve Türkiye'deki kabul mekanizmaları üzerinden irdelenmiştir. Çalışma; göç literatürü, kabul yaklaşımları ve tarihsel bir inceleme çerçevesinde metodolojik bir araştırma ile ele alınmıştır. Çalışmada arşiv araştırması ve literatür taraması yöntemlerinden faydalanılmıştır.

1. Cumhuriyet Dönemi Türk Göç Hukukuna Bir Bakış

Ulus-devlet kuruluş süreci ve Atatürk döneminde izlenen iskân politikası temelde iki hedef çerçevesinde gelişim göstermiştir. Hedeflerinden ilki dünyadaki örneklere benzer bir yönelim ile ulus-devlet anlayışına uygun olarak homojen toplum oluşturma istemi çerçevesinde vuku bulmuştur. Bu bağlamda Türk kültürüne bağlı muhacirlerin Türkiye'ye gelmesi teşvik edilmiştir. Türk kültürüne haiz nüfusun artması düşüncesi

birinci hedefin temel motivasyonu olurken, ikinci hedef iktisadi, askeri ve siyasal gerekçeler çerçevesinde nüfusu arttırmak ve nüfusun yayılışını tanzim etmek olmuştur.¹ Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde iç iskân uygulamaları da önem arz etmiş ve 1 Ağustos 1926 tarihli İskân Muhtırası kabul edilmiştir. 1926 tarihli uygulama ile devletin kimi grupları kontrol ve denetim altına alma çabaları gözlemlenmiştir. Göçebeler, Çingeneler, sınırlardaki kaçakçı unsurlar ve casuslar, iskân uygulaması çerçevesinde devletin denetim ve kontrolüne almak istediği gruplar olmuştur.²

1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu, Türkiye'nin göç politikasının 2000'li yıllara dek etkisini sürdüren temel belirleyicileri arasında yer almış ve ülke dış politikasını da yakından etkilemiştir. 1934 tarihli İskân Kanununun 3.maddesi, Türkiye'ye yerleşmek isteyen grupların kabulüne ilişkin bir yönelim belirlemiştir.³ Kanun, ulus-devlet anlayışının tezahürleri çerçevesinde homojen bir Türk kimliği yaratmak gayreti taşımıştır. Bu bağlamda Türk soy ve kültürüne bağlı göçmen yahut mülteci kabulünü benimserken, bu kimlik tespitini yapmak konusunda İcra Vekilleri Heyeti'ni görevli kılmıştır. Babuş'a göre 1934 İskân Kanunu hazırlığında, Osmanlı dönemi iskân politikasına yönelik eleştiriler bir bakış yer bulmuştur. Osmanlı dönemi iskân uygulaması, Türk ırkından olan muhacirlerin bile yerli Türklerle kaynaşmamasına gerekçe vermek ve aşiretlerin otonom yapısının kırılmamasına sebep olmak gibi çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır.⁴ Kanun, bahsi geçen Türk soy ve kültürüne bağlı göçmen göçünü teşvik eden bir yönelim izlemiş ve 1923-1997 yılları arasında Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan Türkiye'ye 1,7 milyon insan göç ederken, 1934 tarihli İskân Kanununun önemli bir teşvik unsuru olduğu not edilmiştir.⁵

Türkiye'ye yakın dönemde yönelim gösteren kitlesel göç hareketlerinin irdelenmesinde, uluslararası göçün bir alt alanı olarak mültecilik hukukunun gelişim sürecinin takip edilmesi önem arz etmektedir. Uluslararası göç bağlamında 1951 Cenevre Sözleşmesi ve tamamlayıcısı nitelikte gelişim gösteren protokoller, göçmenliğin siyasal sebeplerden doğan kısımlarının kurumsallaştırılmasında önem taşımıştır. Bu minvalde mültecilik ve sığınmacılık kavramları, uluslararası ölçekte geniş kabule haiz bir tanım

1 Muhammed Sarı, "Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No: 14, 2011, s. 88-89.

2 Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2006, s. 133.

3 T. C. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, *Resmî Gazete, İskân Kanunu*, 2733, 7 Teşrinievvel 1336/21 Haziran 1934.

4 Babuş, *Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde...*, s. 177-178.

5 Ahmet İçduygu, Kristen Bielh, "Türkiye'ye Yönelik Göçün Değişen Yörüngesi", *Kentler ve Göç Türkiye, İtalya, İspanya Örnekleri*, ed. Ahmet İçduygu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 11-12.

elde etmişlerdir. “*Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Konvansiyonu*”, mülteci ve sığınmacı hukukunun temel direklerinden olmuştur. Kronolojik bir biçimde ele alındığında mültecilerin hukuki durumuna ilişkin sözleşme 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre’de imzalanarak, 22 Nisan 1954’te yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, 1967 Ek Protokolü ile düzenlenmiştir. Kronolojinin Türkiye özelindeki gelişiminde ise; bahsi geçen sözleşme 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalanmıştır. Takiben 359 Sayılı Onay Kanunu 5 Eylül 1961 tarihli 10898 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Türkiye, sözleşmeyi coğrafi sınırlama şartıyla, ek bir deklarasyonla beraber onaylamıştır.⁶ Türkiye, coğrafi sınırlama şartına göre sadece Avrupa Konseyi üyesi ülkelerden gelen sığınmacıları mülteci olarak kabul edeceğini ilan etmiştir. Avrupa Konseyi üyesi ülkeler dışından gelenler, sığınmacı olarak ele alınmışlardır.⁷ Türkiye, kabul etmiş bulunduğu 1967 ek protokolü çerçevesinde mülteci kabulünde zaman çekincesini kaldırmış, buna mukabil mülteci kabulündeki coğrafi çekince şartı korunmuştur.⁸

1994 tarihli “Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar İle Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” metninde coğrafi çekince şartı korunmuştur.⁹

1934 tarihli İskân Kanunu, Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Ek Protokolü, 1994 tarihli İltica Yönetmeliği ve 2006 yılında kabul edilen yeni İskân Kanunu, Türk göç hukukunun temel taşları olmuştur. Türk göç hukukunun yakın tarihli kritik değişim evresi ise 2013 yılında hayata geçirilmiştir. 11 Nisan 2013 tarihinde göç sorunlarının çağın gereksinimleri çerçevesinde daha verimli ele alınabilmesi amacıyla 6458 sayılı *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* çıkarılmıştır. Yasa çerçevesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) kurulmuştur.¹⁰ Yeni yasal düzenlemede, coğrafi çekince şartı korunarak Avrupa’dan gelenler için mültecilik tanımı devam etmiştir. Öte yandan göç hukukunda yer alan sığınmacı ifadesi yerine “*şartlı mülteci*” terimi getirilmiştir. “*İkincil koruma*” ve “*geçici koruma*” kavramları göç düzenlenmesinde yer bulmuştur. Kitlesel göç hareketleri hususunda ise geçici koruma statüsü ön plana çıkmıştır.¹¹

6 T.B.M.M. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu, *Göç ve Uyum Raporu*, 26. Dönem 3. Yasama Yılı/ Mart 2018.

7 M. Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 44-45.

8 Sema Erder, *Zorla Yerleşirmeden Yerinden Etmeye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 164.

9 M. Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler...*, s. 47.

10 T. C. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, *Resmî Gazete, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*, 28615, 11 Nisan 2013.

11 M. Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler...*, s. 51-52.

Suriyelilerin varlığına ilişkin çıkarılan ilk yasal düzenleme İçişleri Bakanlığınca 30 Mart 2012 tarihinde yayınlanmıştır. Bakanlık tarafından bahsi geçen tarihte *Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge* yayınlanmıştır. 2014 yılının Ekim ayında ise Geçici Koruma Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. 22 Ekim 2014 tarihinde yayımlanan *Geçici Koruma Yönetmeliği* Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının statülerini ele alan bir hukuksal metin olmuştur.¹²

2. Kabul Süreçlerinde Etkili Olan Faktörler

Göçmenlerin göç ettikleri ülkedeki kabul ve uyum süreçleri; hukuki, ekonomik, “sosyo-kültürel” olmak üzere üç temel kategori çerçevesinde ele alınabilmektedir. Hukuki uyum süreci, göçmenlerin göç ettikleri ülkede yasal biçimde yaşamlarını sürdürebilmeleri ve göç ettikleri ülke vatandaşlarının yasal haklarına sahip olma olarak irdelenebilecektir. Ekonomik uyum süreci ile yeni bir ülkeye göç yolu ile gelmiş bulunan göçmenlerin kendi bireysel gereksinimleri ve ailesel yaşantılarını sürdürebilecek gelir getirici bir iş sahibi olmalarını içermektedir. Sosyo-kültürel başlıklı üçüncü uyum süreci ile yeni ülkeye göç eden bireylerin, ayrımcılığa maruz kalmadan, kurulu düzen içindeki kültürel ve sosyal yapı ile sağlıklı bağ kurmalarını ifade edilmektedir.¹³ Bahsi geçen uyum kategorileri, toplumsal kabul alanları ile bağlantılı biçimde yorumlanabilecektir. Göçmen grupların göç etmiş oldukları ülkelerdeki kabul süreçlerinde; devletlerin göçmen beklentileri, uluslararası sözleşmeler, ekonomik dengeler, toplumsal bellek, toplumsal bellekle bir arada ele alınabilecek bir mahiyet ile öncül göçmen grupların varlığı, siyasal endişeler, sosyal uyum konusundaki kuşku başlıca faktörler olarak sivrilmektedir. Bu bağlamda bir irdeleme ile Portes ve Rumbaut’un kabul sürecinde, göç alan ülke bileşenlerinin yönelimlerinin önem arz ettiği gözlemleri ön plana çıkmıştır. Portes ve Rumbaut, devletin göçü reddetme eğiliminde olabileceği, aktif yahut pasif kabul biçimlerinde, ülkeye yönelen göçe ilişkin karar mekanizmasında etkin olabileceği analizini yapmışlardır. İkilinin analizine göre devlete ek olarak göç alan ülke nüfusun ve ülkenin emek piyasasında söz sahibi olan kesimin yönelimleri ve menşee bölgeden daha önce göç etmiş insanların varlığı göçün kabulüne ilişkin süreçte etkili

12 T. C. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, *Resmî Gazete, Geçici Koruma Yönetmeliği*, 29153, 22 Ekim 2014.

13 Alexandra Fielden, *Local Integration: an Under-Reported Solution to Protracted Refugee Situation*, Geneva, UNHCR, 2008, s. 2-3.

faktörler olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁴ Portes ve Böröcz'ün, ülkelerin göçmen kitlelere ilişkin yaklaşımları üç kategori çerçevesinde ele alınabilmektedir. İlk yaklaşımda devlet, ülkeye yönelen göç akımına karşı olumsuz bir tutum geliştirmektedir. Bu yaklaşımın ön plana çıkması göçmen grupları kırılğan yapmakta, sermaye sahibi kesimlerce onlara ilişkin geliştirilen yaklaşım vasıfsız işçilik çerçevesinde seyretmektedir. İkinci kategoride göç, kabul alan devlet mekanizması tarafından onay almakla birlikte aktif destek görmemektedir. Bu bağlamda göçmen grubu teşkil eden fertlerin şahsi hünerleri toplumsal kabulde özel önem arz etmektedir. Üçüncü kategoride ise ülke kamuoyu bileşenlerince ekseri olarak göçmen gruba yönelik olumlu bir tutum gözlemlenmektedir. Bahsi geçen olumlu tutum devlet mekanizmasının göçmen gruplara yönelik aktif desteği çerçevesinde vücut bulabilmekte ve ekonomik imkânlar ile yasal haklar ve sosyal kolaylıklar göçmen gruplar için hazır hale getirilmektedir.¹⁵ Göç kabul süreçlerinde kısıtlayıcı görüşler iki temel gerekçe çerçevesinde ele alınabilmektedir. Bu bağlamda ilk gerekçe ekonomik gerçeklikler olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerden gelen göçmenlerin, hedef ülkedeki yerli işçilerin ücretlerini aşağı çektikleri görüşü ekonomik gerekçenin temelini oluşturmaktadır. İkinci gerekçe ise kültürel ve kimliksel değerlerin muhafazası noktasında gelişmektedir.¹⁶ Hedef ülkedeki yerleşikler, fazla olarak ele alınabilecek sayıdaki göçmenlerin ülkelerindeki kültürel öğelere ve kimlik değerlerine zarar verebileceği çekinceleri yaşamaktadır.¹⁷

2.a. Bulgaristan Merkezli 1989 Kitlesel Göç Hareketi

Bulgaristan'dan Türkiye coğrafyasına yönelik beş büyük kitlesel göç hareketi gözlemlenmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ilk kitlesel göç akımına sahne olmuştur. 1912-1913 Balkan Savaşı göçü, 1925 tarihli Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi'ne dayanan göçler ve 1950-1951 göç hareketleri, çalışmanın içeriği bağlamında ele alınacak olan 1989 tarihli kitlesel göç hareketinden önceki yoğun ölçekli nüfus hareketleri olarak kaydedilmiştir.¹⁸

14 Alejandro Portes ve Ruben G. Rumbaut, *Immigrant America: A Portrait*. California, University of California Press, 1990, s. 56, 84, 85'den aktaran Nihan Çiğerci, *Bursa-Kırcaali Hattı: 1989'da Gelen Bulgaristan Göçmenleri Örneği*, ed. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 112.

15 Alejandro Portes ve Jozsef Böröcz, "Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation", *International Migration Review*, C. XXIII, No: 3 (1987), s. 618-619.

16 David Bartram, Marista V. Poros ve Pierre Monforte, *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, çev. İttr Ağabeyoğlu Tuncay, Ankara, Hece Yayınları, 2017, s. 254.

17 Nathan Glazer, "The closing door", *Arguing Immigration: Are New Immigrants a Wealth of Diversity...or a Crushing Burden?*, ed. Nicolaus Mills, New York, Simon&Schuster, 1994, s. 37-47.

18 İbrahim Yıldız, *Türkiye'ye Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Göç Politikası*, Ankara, Kırmızı Çatı Yayınları, 2018, s. 29-30.

1913 yılında Osmanlı ve Bulgaristan devletlerinin yöneticileri arasında bir mübadele anlaşması imzalanmış ve anlaşma çerçevesinde ortak sınır bölgesinden 15 kilometrelik bir bölgedeki toplam 90 bin civarındaki Bulgar ve Müslüman gönüllülük esası çerçevesinde yer değiştirmiştir. Mübadele anlaşması çerçevesinde göç edenlerin bazı haklarının karşılıklı biçimde korunması temel alınmıştır.¹⁹ 1950 ve 1952 yılları arasında Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılım göstermesi ve NATO'ya üyelik süreci neticesinde, Türkiye ile farklı ideolojik ekseninde yer alan Bulgaristan, 150.000'i aşkın Türk'ü sınır dışı ederek Türkiye'ye göndermiştir. 1968 yılında iki ülke arasında "Yakın Akraba Göçü" anlaşması imzalanmıştır.²⁰ 1970'li yıllarda aile birleşimleri çerçevesinde 110.000 civarında Türk, Türkiye'ye göç etmiştir.²¹

Bulgaristan'daki Müslüman Türkler, 1984 yılı Aralık ayı ve 1985 yılı Mart ayları arasında yoğun bir tazyikle karşı karşıya kalmışlardır. Dil yasağı, zorla isim değiştirme ve Türklere yönelik katliamlar sürecin öne çıkan eylemleri olmuştur.²² 1984 yılında Jivkov'un iktidara gelmesini takiben güç kazanan, Türklüğe dair hiçbir unsurun görünür kılınmaması temelindeki asimilasyon politikalarının ideolojik ekseninde, Müslümanlığın Osmanlı döneminde zorla kabul ettirilmiş olduğu iddiaları gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Bulgaristan'da hayatlarını idame eden Türkleri ilerleyen süreçlerde Bulgar devleti aleyhinde kullanabilecekleri inancı ve Türklerin doğum oranlarının Bulgarları geride bırakması uygulanan baskıda önemli rol oynamıştır.²³ Bulgar ordusu içerisinde %30'lara ulaşan Türk ve Müslüman nüfusun, muharip birlikler olarak savaş ekseninde eğitilmemeleri demografik yapı ve etnik güvensizlik noktasında dikkat çekici bir örnek olmuştur.²⁴

Kökleri Fransız devrimine dayanan yurttaşlık modelinin, ulusu aynı topraklar üzerinde yaşayan ve ortak millî duygu ve ortak kültürü paylaşan yurttaşlar bütünü penceresinde ele alma anlayışı sosyalist dönemdeki Bulgaristan hükümetlerinde de kendisini göstermiştir. Bulgaristan'daki politika yapıcılarını, Bulgaristan'da yaşayan tüm Müslüman

19 Selahattin Önder, *1913 Türk-Bulgar Mübadelesi*, Yeni Türkiye, No: 31 (2000), s. 342-346'dan aktaran Elçin Macar, *Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi*, ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 174; Sema Erder, *Zorla Yerleştirmeden...*, s. 81.

20 Elçin Macar, *Yunanistan'dan Anadolu'ya...*, s. 175.

21 Kemal Kirşçi ve Sema Karaca, "Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitleli Mülteci Akınları", *Türkiye'nin Göç Tarihi*, ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 301.

22 İbrahim Yıldız, *Türkiye'ye Uluslararası Göçler...*, s. 36.

23 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s. 416, 423; Sema Erder, *Zorla Yerleştirmeden...*, s. 178.

24 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 430.

ve Türk azınlık mensuplarını ortak devlet, ortak toprak, ortak yurttaşlık bağı ile Bulgaristan'a bağlı olarak ele almışlardır. Rejim, bu minvalde Bulgaristan'daki Türklerin tümünün Bulgar olarak kabul edilmesi görüşünü resmi tez olarak benimsemiştir. Dolayısıyla ulusal kimlik ve vatandaşlık aidiyeti ön plana çıkarılıp, etnik ve dinsel aidiyet görmezden gelinerek soyut ve homojen bir sosyalist ulus yaratılması amaçlanmıştır.²⁵ Türklerin ad ve soyadları 1984-1985 yılları arasında kitlesel olarak zorla değiştirildikten sonra, Türk kültürünün izleri Bulgaristan'da ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bulgaristan Türklerinin zorla asimile edilmeye çalışıldığı bu dönemde Bulgaristan yönetimi, süreci hızlandırmak amacıyla dayatılan etnik homojenleştirme politikalarına öncelik vermiştir. Dolayısıyla 1984-1989 dönemi Bulgaristan Türklerinin kitlesel ve etnik olarak topyekûn asimile edilmek istenildiği, ad ve soyadlarının zorla değiştirildiği ve Bulgarlaştırmanın tüm Türklere dayatıldığı bir süreç olmuştur. Bu durum Bulgaristan'daki Türklerin ilerleyen süreçte Türkiye'ye göç eğilimlerinin gelişiminde etkili olmuş ve dil, din, yaşam hürriyeti beklentisi, gelecekte göç hareketinin temel motivasyonları arasında yer almıştır.²⁶ Rejim, baskı politikalarının diğer uzantıları olarak Türklerin çeşitli katliamlara tabi tutulmaları ve hapishanelere gönderilmeleri uygulamalarını hayata geçirmiştir. Türkiye kamuoyu gelişmeleri yakından ve endişe ile tepki çekmiştir. Üniversiteler, dernekler, siyasal partiler kınama bildirimlerini kaleme almışlardır. İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde olaylara ilişkin protesto mitingleri düzenlenmiştir.²⁷ Benzeri protestolar Bulgaristan'da da yaşanmıştır. 1989 yılının Mayıs ayında 50.000'den fazla Türk, Şumnu kentinde bir araya gelmiş ve rejimin baskıcı yönelimlerini protesto etmişlerdir. Rejim protestoları silahla bastırma yolunu seçmiştir.²⁸

Türkiye ve uluslararası kamuoyunun baskılara yönelik sert tepkileri neticesinde rejim, Türk azınlıktan kurtulmak düşüncesinden hareketle pasaport dağıtmaya başlamıştır. Bulgaristan yönetimi, 1984-1989 yılları arasında Türkiye'ye göç etmek için 500 bine yakın müracaat almıştır.²⁹ 2 Haziran 1989 tarihinde Todor Jivkov, televizyon ekranlarından Türk azınlığa yönelik yapmış olduğu değerlendirmede "*Pasaportlarınızı vereceğiz, Türkiye kapılarını açsın, kalmak istemeyen çekip gitsin*" ifadesinde bulunmuştur.³⁰ 1989 yılında Türkiye, Bulgaristan'dan gelen göçmenlere açık kapı politikası ile vizesiz geçiş serbestisi getirmiş, gelenlerin sayısının 360 bini aşması sonrası kontrollü geçiş sürecini

25 Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2011, s. 44.

26 Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler...*, s. 85-142.

27 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2012, s. 441.

28 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 407.

29 Mustafa Işık, Bir Balkan Trajedisi Olarak Asimilasyon ve Göç Bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, *Uluslararası Lisansüstü Balkan Çalışmaları Sempozyumu Bildirisi*, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul, s. 42.

30 Bilal Şimşir, *Bulgaristan...*, s. 440.

başlatmıştır. 1989 yılının Mayıs ve Ağustos ayları arasında yaşanan zorunlu göç hareketi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da meydana gelen en büyük kitlesel sığınma hareketlerinden birisi olmuştur. Göçmenlerin sayısı 3 ay gibi kısa bir sürede 360 bin kişiyi aşınca Türkiye sınır kapılarını kapatmış ancak Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç süreci devam etmiştir. 1989 Mayıs ayı ile Ağustos arası dönemde 311.862 göçmen Türkiye’ye gelmiş, vize uygulamasının aktif bir hal aldığı Ağustos 1989’dan Mayıs 1990’a kadar ise yeni gelen göçmen sayısı 34.098 kişiye inmiştir. Todor Jivkov’un istifası ile bir yıllık periyotta Bulgaristan’a geri dönen göçmen sayısı ise 133.272 olurken, yaşlı, emekli göçmenler ve engelli dezavantajlı grupların elde etmiş oldukları sosyal güvenlik haklarını yitirmemek için geri dönüş eğiliminde başı çektikleri gözlemlenmiştir.³¹ Türk hükümeti Bulgaristan’dan gelen göçmenleri 1951 Sözleşmesi çerçevesinde mülteci tanımı merkezli olarak değerlendirmemiş ve onları daha ılımlı bir yaklaşım ile vatandaş olacak göçmenler olarak ele almıştır. İskân Kanunu Ek Madde 33 ile 1 Ocak 1984 sonrası Bulgaristan’dan gelenlerin Türk kültürüne bağlı serbest ya da iskânlı göçmenler olarak kabul edilmesini içerecek şekilde değiştirilmiştir.³²

Geçici iskân alanlarına sevk edilen göçmenlerin yiyecek, içecek, ibadet alanı sorunları, sağlık hizmeti gereksinimleri ivedi biçimde karşılanmıştır. Göçmenler toplumsal hafızada yer edinmiş marşlarla sınır kapılarında karşılanmıştır. İlgili bakanlıklar ve Kızılay başta olmak üzere kurum ve kuruluşların yoğun çabaları ile göçün olası zorlukları en aza indirilmeye gayret gösterilmiştir. İlerleyen süreçte gıda ve kira yardımının tahsis edilmesi, sürekli yaşam alanlarının tahsisi, mesleki vasıflara uygun iş sahalarına yönlendirilmeleri ve göçmenlerin uyum sürecinin takibi gibi kritik konular, görevli kılınan koordinasyondan sorumlu bir Devlet Bakanlığı tarafından idame edilmiştir.³³ Bulgaristan’dan gelen göç kabileleri, gelenlerin varsa akrabalarının bulunduğu yerlere ücretsiz ulaştırılmıştır. Göçmenlerin köken ülkelerden taşınan paraları, uygun kurlardan Türk parasına çevrilmiştir. İlk ve orta öğrenime başlayan öğrenciler için ailelerine tek seferlik destek ödemeleri sağlanmış, erkek çocuklarının sünnet organizasyonları desteklenmiş ve göçmenlerin vatandaşlığa geçişleri konusundaki çalışmalar hız kazanmıştır.³⁴ Türkiye’de siyasal karar mekanizması, Bulgaristan’dan gelen Türklerin kalıcı olarak yerleşmelerini sağlamak amacı çerçevesinde toplu konut projelerine hız vermiştir. Bu

31 Bilal Şimşir, *Bulgaristan...*, s. 443-444.

32 Gül Çatır, “Zorunlu Göç Tecrübesinin Devlet Politikalarındaki Yansıması: Bulgaristan’dan Türkiye’ye Kitlesel Göçün Analizi”, *Küreselleşme Çağında Göç*, ed. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 224.

33 Bilal Şimşir, *Bulgaristan...*, s. 444-445.

34 Ercüment Konukman, *Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara, Türk Basın Birliği, 1990, s. 103-105.

minvalde göçmenlere bir yıl için kira yardımıyla bulunulmuştur.³⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin göçmen Bulgaristan'dan gelen Türklerin entegrasyonu için gösterdiği çabalar arasında Türk ve İslam tarihi hakkındaki kurslar, öğrencilerin devlet okullarına kaydı, üniversitelere geçişlerinin sağlanması ve diplomaların kabulündeki kolaylıklar ön planda yer almıştır.³⁶ Bulgaristan'dan gelen Türklere yönelik yardımları arttırmak amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ile ilgili yasada değişiklik yapılmıştır. Toplumda oluşan duyarlılığa koşut biçimde Maliye Bakanlığı, vatandaşların toplayacağı bağışların vergilerden düşülebileceğini açıklamıştır.³⁷ 1989 tarihli göç hareketiyle gelen Bulgaristan Türkleri, 1991 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınmaya başlanmıştır.³⁸

Türkiye, Bulgaristan'daki Türklerin durumlarının iyileştirilmesi ve kitlesel göç sürecini takiben göçmenlerin hakları konusunda aktif bir dış politika izlemiştir. Bulgaristan'daki Türklere yönelik artan baskılar nedeniyle Türkiye, Avrupa Konseyi'ne çağrıda bulunmuş ve Türklerin maruz bırakıldıkları sıkıntıların giderilmesi isteğini konsey üyelerinin gündemine getirmiştir. Türkiye'nin yoğun diplomatik faaliyetlerine koşut olarak 50 den fazla ülke ve çeşitli uluslararası işbirliği örgütleri, Bulgaristan'ın azınlık politikalarını ve göç konusundaki tutumunu protesto etmişlerdir. Öte yandan Avrupa'nın Bulgaristan'da yaşanan olaylara tepkisi düşük ölçekte ve geç olarak ele alınabilecek bir biçimde gelişim göstermiştir.³⁹ Bulgaristan'dan gelen Türklerin bir bölümünün geri dönüşüne ilişkin Bulgar göç yazımında farklı örnekler gözlemlenmiştir. İlgili yaklaşımda Türkiye'de bir takım itici faktörlerin vücut bulduğu ve barınma, iş gibi konularda yaşanan aksaklıkları geri dönüşte etkili olduğu yaklaşımı ön plana çıkmıştır.⁴⁰ Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye yönelik göçü Bulgaristan'daki demografik yapıyı önemli ölçüde etkilediğini belirten Vasileva, oturma ve çalışma izni almakta zorlanan Bulgaristan Türklerinin güvenceli ve kalıcı işler bulamadıklarına dikkat çekmiştir. Vasileva'ya göre farklı bir siyasal, sosyal, ekonomik gerçekliğin olduğu Bulgaristan'dan, Türkiye'ye gelmiş olmak dışlanma sebepleri arasında yer almıştır.⁴¹

35 Bilal Şimşir, *Bulgaristan...*, s. 448-454.

36 Ercüment Konukman, *Belgeler Işığında...*, s. 120-121.

37 Gül Çatır, "Zorunlu Göç...", s. 224-225.

38 Kader Özlem, "Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikasının Analizi (1991-2014)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Edirne, 2015, s. 141.

39 Bilal Şimşir, *Bulgaristan...*, s. 441-442.

40 Sema Erder, *Zorla Yerleştirmeden...*, s. 180.

41 Darina Vasileva, "Bulgarian Turkish Emigration and Return", *International Migration Review*, C. XXVI, No: 2 (1992), s. 348-349.

2.b. Irak Merkezli 1991 Kitlesele Göç Hareketi

1988-1991 yılları arasında Irak'tan Türkiye'ye yönelik üç kitlesele göç hareketi yaşanmıştır. Bunlar; İran-İrak savaşı esnasında yaşanan göçler ve Körfez Savaşı esnasında Irak ve Kuveyt'ten geçici işçi tahliyesine ek olarak, çalışmanın odağında yer alan büyük kitlesele göç hareketi ise 1991 yılı Nisan ayında vuku bulmuştur. Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtlerin ayaklanmaları ve takiben bazı şehirlerde idareyi ele almalarını takiben Irak Ordusu sivilleri de kapsayan kanlı bir harekât başlatmıştır. 2-11 Nisan 1991 tarihleri arasında Türkiye'ye kitlesele göç çerçevesinde büyük bir yönelim gerçekleşmiştir.⁴² Nisan 1991'de çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu, aralarında Arap, Keldani, Nasturi, Türkmen ve Süryani grupların da bulunduğu 467.489 Irak vatandaşı, Türkiye ve Irak arasındaki dağlık bölgeden Türkiye'ye giriş yapmıştır.⁴³ Türkiye, cumhuriyet tarihinde ilk kez çoğunluğu Türk ve Müslüman olmayan, farklı etnik ve dini kökene mensup grupların göç akışını yaşamıştır.⁴⁴

Türkiye, PKK terörü ile yürütmüş olduğu mücadele ve sınır güvenliği endişelerinden dolayı sürecin başında sınır kapılarını açmak noktasında isteksiz bir yönelim sergilemiştir. 1991 yılında gerçekleşen kitlesele sığınma hareketi güvenlik bürokrasisi tarafından Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Türkiye ve Irak sınırına sığınmacıların barınması için kurulması planlanan kampların “*Gazze şeridi*” ile benzerlik göstereceğinden endişelenilmiş ve hükümet, sınırların kapatılarak sığınmacıların Türkiye'ye geçişini engelleme kararı vermiştir. Öte yandan ağır mevsimsel şartlar ve yaşanan insani kriz ile Türkiye'nin yönelimleri, uluslararası kamuoyu ve Türkiye kamuoyu bileşenlerince eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁵ Türkiye'nin konuyla ilgili olarak uluslararası politikada attığı ilk adım; Kürtlere yönelik saldırgan bir tutum izleyen Bağdat yönetimine karşı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni (BMGK) harekete geçirmek doğrultusunda olmuştur. Ancak özellikle Kürt sığınmacıların Türkiye içerisinde aile ve akrabalık bağı olan yakınlarının bulunması Türkiye'de politika yapıcılarının üzerinde sınırların açılması ve sığınmacılara gerekli yardımların yapılması konusunda bir iç baskı yaratmıştır.⁴⁶ Türkiye, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın eğilimleri çerçevesinde Irak'ın Kuzeyinde güvenli bir bölge oluşturulması fikrini savunmuş ve bu fikrin hayata geçirilmesi adına diplomatik girişimlerde bulunmuştur. 36. Paralel ile

42 İbrahim Yıldız, *Türkiye'ye Uluslararası Göçler...*, s. 55-59.

43 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *Kitlesele Aınlar*, 2 Şubat 2015; İbrahim Yıldız, *Türkiye'ye Uluslararası Göçler...*, s. 56.

44 Ahmet İçduygu ve Damla B. Aksel, “Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective”, *Perceptions*, C. XVIII, No: 3 (2013), s. 167.

45 Kemal Kirişçi ve Sema Karaca, “Hoşgörü ve Çelişkiler:...” , s. 298, 305.

46 Kemal Kirişçi ve Sema Karaca, “Hoşgörü ve Çelişkiler:...” , s. 298, 305.

Türkiye arasında kalan bölgede oluşturulan güvenli bölge, kitlesel sığınma çerçevesinde Türkiye'ye gelen sığınmacıların çoğunluğunun yerleştirildiği bir alan olmuştur.⁴⁷

Sığınmacılar, Irak askeri birliklerine yakalanmamak için Türkiye'ye genel olarak gece saatlerinde ve dağlık bölgelerden geçerek ulaşmışlardır. Açlık, susuzluk, yorgunluk ve hastalıkla boğuşan, yeme-içme, sağlık ve barınma merkezli temel ihtiyaçlar çerçevesinde zor durumda olan sığınmacılara ilk yardımı görevli bulunan Türk askeri ve bölge halkı yapmıştır. Zorlu şartlar altında Türkiye'ye giriş yapan sığınmacılar daha ziyade Hakkâri ve Şırnak'ın çeşitli noktalarında gelişigüzel konaklamışlardır.⁴⁸

Sığınmacıların Türkiye'ye gelmeye başlamasıyla birlikte ülke genelinde çeşitli yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Kızılay başta olmak üzere resmi kurumlar sürece müdahil olmuştur. Hem inanç temelli çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla hem de bireysel olarak sığınmacılara ilk günlerden itibaren aynı ve nakdi yardımlarda bulunulmuştur. BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşların ve dünya devletlerinin yardımları bir takvime bağlanmış ve uluslararası yardımlar sığınmacılara ilk 10 günden sonra ulaşmaya başlamıştır. Bu süreçte sığınmacılar devletin ve vatandaşların yardımları ile yaralarını sarabilmiştir.⁴⁹

Başlangıçta sayıları 20'yi bulan geçici kamplara yerleştirilen sığınmacılar, atılan diplomatik adımlar sayesinde evlerine güvenli bir biçimde dönmeye başlamıştır. 1991 yılı Mayıs ayı itibariyle Türkiye'deki sığınmacı sayısı 14.000'e kadar düşmüştür. Türkiye'de kalan sığınmacılar önce kamplara yerleştirilip daha sonra resmi mülteci statüsü ile üçüncü ülkelere gönderilmiştir.⁵⁰

Türkiye'nin girişimleri ile oluşturulan güvenli bölgeye sığınmacıların büyük bölümünün gönderilmesiyle 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle Türkiye'de 5.274 Iraklı sığınmacı kalmış ve kalan sığınmacılar da Sivas-Kangal'daki Türkiye Kömür İşletmeleri Tesislerine, Tatvan Mülteci Misafirhanesine, Kayseri-Kuşçu Geçici Toplanma ve Yerleşim Merkezine ve Silopi Hac Konaklama Tesisleri kamplarına yerleştirilmiştir. Hakkâri ve Şırnak bölgesinde yoğunlaşan sığınmacıların bölge ekonomisi üzerinde olumsuz etki oluşturduğu iddiaları ile şahıs ve kamu mallarına yönelik gelişen bazı tahribatlar, kitlesel sığınma hareketinin kamuoyunda tartışma yaratan bir başka boyutu olmuştur.⁵¹

47 İbrahim Yıldız, *Türkiye'ye Uluslararası Göçler...*, s. 59.

48 Muhteşem Kaynak, *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye*, İstanbul, Tanmak Yayınları, 1992, s. 115-116.

49 Muhteşem Kaynak, *Iraklı Sığınmacılar...*, s. 118, 121.

50 Kemal Kirişçi ve Sema Karaca, "Hoşgörü ve Çelişkiler:...", s. 305.

51 Muhteşem Kaynak, *Iraklı Sığınmacılar...*, s. 73, 90.

2.c. 2011 Sonrası Suriye Kökenli Kitlemel Göç Hareketi

Suriye’de yaşanan toplumsal kriz ve iç savaş atmosferi, Arap Baharı süreci çerçevesinde ele alınabilecek bir olay olarak ön plana çıkmıştır. Arap Baharı olayları 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus’ta yaşanan gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Tunus’ta Muhammed Buazizi isimli bir tezgâhtarın satış tezgâhına el konulmuştur. Olayı protesto etmek isteyen Buazizi’nin intihar eylemi ile Tunus’ta başlayan olaylar silsilesi pek çok ülkede önemli yankılar uyandırmış ve uluslararası terminolojide Arap Baharı olarak anılmıştır. Tunus, Mısır, Libya ve kimi diğer ülkelerde etkileri gözlemlenen toplumsal olaylar, 2011 yılında Suriye’nin öncelikli gündemi olmuştur.⁵²

Suriye’de şiddetin olağan bir hal alması neticesinde sınır ötesi insan hareketlilikleri yoğunluklu olarak Lübnan, Ürdün ve Türkiye istikametlerinde gelişmeye başlamıştır. Suriye’den Türkiye’ye yönelik ilk sınır ötesi göç hareketliliği 29 Nisan 2011 tarihinde yaşanmıştır. Suriye’deki şiddet olayları neticesinde, can ve mal kaygısı çerçevesinde Cilvegözü sınır kapısından Türkiye’ye giriş yapan 252 kişilik ilk Suriyeli grup, Hatay’daki bir spor salonunda misafir edilmiştir. Gruba geçici konaklama ve gıda ihtiyaçları sağlanmıştır.⁵³ Grup, Yayladağı bölgesindeki çadır kent alanına yerleştirilmiştir. 2011 yılının Haziran ayında ise Altınözü ve Boynuyolu çadır kentleri inşa edilmiştir. Yaşanan uluslararası göç hareketi ile ilgilenilmesi için T.C Başbakanlık Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılayı görevlendirilmiştir.⁵⁴

2011 yılının Nisan ayından başlayarak Suriye’den girişlere açık kapı politikası çerçevesinde izin verilmiş, Ekim ayına dek 8 adet kamp hizmete açılmış ve gelenlerin dini kimlikleri üzerinden bir kabul referansını tanzim edilmiştir. Sınır ötesi nüfus hareketliliğinin başlangıcı itibariyle Türkiye ve Suriye arasındaki diplomatik ilişkiler devam etmiştir. Ancak dönemin Başbakanı Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Davutoğlu’nun bekledikleri reform paketi Esad tarafından kabul edilmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir bozulma sürecine girmiştir. Türk kamuoyunun bir bölümü ve Türkiye politika yapımcılarındaki genel kanaat, Esad rejiminin yaşanan toplumsal krize uzun bir süre direnemeyeceği istikametinde vücut bulmuştur.⁵⁵

52 “Suriye’de içsavaş 3’üncü yılında”, *Hürriyet*, 15 Mart 2013.

53 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Geçici Koruma*, 22 Aralık 2015, https://www.goc.gov.tr/icerik3/turkiye%E2%80%99de-gecici-koruma_409_558_1097, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2019.

54 M. Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler*, s. 7.

55 Kemal Kirişçi ve Sema Karaca, “Hoşgörü ve Çelişkiler:...”, s. 306-308.

2011 yılında başlayan ilk göç hareketliliğini takiben, 2012 yılında kayıt altına alınan Suriyeli sayısı 14.237 olmuştur. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 2012 yılının Ağustos ayında göç sürecinin gelişim aşamasında konu özelinde gerçekleştirmiş olduğu değerlendirmede; Türkiye'deki Suriyeli sayısının 100.000'i aşması durumunda, olayın mülteci krizinin ötesinde bir kitlesel sığınma anlamına geleceğini belirtmiştir. Bahsi geçen açıklama ve kimi politik yönelimler Türkiye için 100.000 sayısının beklentinin üst seviyesi olduğu izlenimini doğurmuştur.⁵⁶ Öte yandan göç eden Suriyeliler kısa bir süre içerisinde beklentilerin çok üzerine çıkmış ve 2013 yılında kayıt altındaki Suriyeli sayısı 224.655 olmuştur. 28 Mart 2019 tarihinde açıklanan son verilere göre Türkiye'deki Geçici Koruma Altındaki Suriyeli sayısı 3.641.344'e ulaşmıştır.⁵⁷ Cumhuriyetin ilanından 2005 yılına kadar uzanan 82 senelik zaman zarfında, Türkiye'ye 1,7 milyon dolayında göçmen gelmiştir.⁵⁸ Buna karşın ülkeye yönelik ilk Suriyeli göçünü takiben yaklaşık 8 senelik bir zaman zarfında 4 milyona yaklaşan bir göç hareketi ile karşılaşılması, Türkiye'nin karşılamış olduğu göç hareketinin mahiyeti hakkında dikkat çekici bir özellik oluşturmıştır.

Türk göç hukukunun ele alındığı başlıkta tartışılmış olduğu üzere göç sürecini takiben, 2012 tarihli yönerge ilk resmi metin olma özelliği taşımıştır. 22 Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği yine süreç içerisinde Suriyelilerin Türkiye'deki hukuki durumlarının ele alınmasında önem arz etmiştir. Bir süre için "misafir" olarak tanımlanan Türkiye'deki Suriyelilerin Geçici Koruma statüsü YUKK 91. madde ve 22 Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ile düzenlenmiştir. İlgili düzenleme çerçevesinde Türkiye'deki kayıt altındaki Suriyeliler geçici koruma statüsüne alınmıştır. Geçici koruma kapsamında; sağlık, iş, eğitim, sosyal yardım, evlilik gibi kimi haklar ilgili gruplara tahsis edilmektedir.⁵⁹

Ülke kamuoyunda göç sürecine ilişkin kimi endişeler vuku bulmuştur. Suriyelilerin kitlesel sığınmaları esnasında yasa dışı örgüt mensuplarının sınırdan sızmış olduğuna ilişkin inanç bu minvalde ön plana çıkmıştır. Güvenlik algısı konusunda endişe yaratan öncül olaylardan birisi Reyhanlı'da meydana gelen saldırılar olmuştur. 11 Mayıs 2013 tarihli Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bombalı saldırılar gerçekleşmiş ve hükümet yetkilileri ilk değerlendirmelerinde olayın Suriye'deki rejim ile ilişkili kişilerce hayata

56 "Suriyeli sayısı 100 bini geçerse...", *Sabah*, 20 Ağustos 2012.

57 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *Göç İstatistikleri, Geçici Koruma*, 3 Nisan 2019, https://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713, Erişim Tarihi: 23 Nisan 2019.

58 İbrahim Yıldız, *Türkiye'ye Uluslararası Göçler...*, s. 64-65.

59 T.B.M.M. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu, *Göç ve Uyum Raporu*, 26. Dönem 3. Yasama Yılı/ Mart 2018.

geçirildiğini söylemişlerdir.⁶⁰ Saldırılarda 52 kişinin yaşamını yitirirken, 146 kişi ise de yaralanmıştır. Olay sonrası Suriyelilerin yaşadıkları bir kampa yönelik saldırı girişimi yaşanmıştır. Başbakan Erdoğan, Suriyelileri “*kardeş*” olarak değerlendirdiği bir konuşma yapmış ve Suriyelilere yönelik desteğin sürmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹ Peşi sıra Türkiye’de meydana gelen IŞİD ve PKK kaynaklı bazı terör eylemleri de sınır güvenliği eksenli endişeleri beslemeye devam etmiştir.

Göç sürecindeki bir diğer endişe ise muhalefet partileri tarafından dile getirilen vatandaşlık tartışması eksenin gelişim göstermiştir. Suriyelilerin önemli bir bölümünün göçün ilk yılları itibariyle, toplumsal uzlaşma olmaksızın hızlı biçimde vatandaşlığa kabul edilecekleri ve bu bağlamda seçim sonuçları üzerinde etki yaratabilecek bir oy potansiyelinin oluşturulacağı endişesi TBMM gündemine taşınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Hatay milletvekili Refik Eryılmaz, İçişleri Bakanı tarafından yazılı olarak yanıtlanması istediğiyle bir soru önergesi vermiştir. Suriyelilerin kaçının vatandaşlığa alındığı ve yerel ve genel seçimlerde kaç Suriyelinin oy hakkı olacağına ilişkin önerge İçişleri Bakanı Muammer Güler tarafından yanıtlanmıştır. Bakan Güler, 24 Mayıs 2013 itibariyle ülkeye giriş yapan 309 bin 205 Suriye vatandaşıdan 114 bin 297’sinin Suriye’ye döndüğünü belirtmiştir. Güler, Suriyelilerin oy hakkı konusunu 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’na atfen vermiş olduğu yanıtta ele almıştır. Suriyeli sığınmacıların Türk vatandaşlığı kazanmalarının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Yanıtta Suriyelilerin seçimlerde oy kullanamayacakları da belirtilmiştir.⁶²

Türkiye’nin Suriye’deki olaylara ilişkin uygulamış olduğu açık kapı politikasının bir sonucu olarak kısa süre içerisinde yüksek sayıda bir göçmeni ağırlamış olması bazı sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Gündelik yaşantısını idame ihtiyacı çerçevesindeki Suriyelilerin bir bölümünün kayıt dışı çalışmaları iş piyasasında önemli bir tartışma konusu oluşturmuştur. Göçten yoğun şekilde etkilenen başta Gaziantep olmak üzere çeşitli şehirlerdeki konut ve kira fiyatlarındaki hızlı artış, gündelik yaşamdaki kültürel farklılıkların sosyal yansımaları ve bazı adli olaylar kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Gaziantep, Kahramanmaraş ve Kayseri başta olmak üzere çeşitli şehirlerde Suriyeliler ile yaşanan yerel olaylardan dolayı toplumsal eylemler vücut bulmuş ve göç kabul sürecinde yaşanan bazı sorunlar yakından gözlemlenmiştir.⁶³

60 “İçişleri Bakanı Muammer Güler: Saldırganlar tespit edildi”, *Hürriyet*, 12 Mayıs 2013.

61 M. Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler*, s. 78.

62 “Seçimlerde oy kullanacaklar mı?”, *Milliyet*, 19 Ağustos 2013.

63 İbrahim Yıldız, *Türkiye’ye Uluslararası Göçler...*, s. 82-85.

Türkiye'deki Suriyelilere yönelik siyasal partilerin göç politikaları farklılık arz etmiştir. 2011'de başlayan göçün 2013 yılından itibaren yoğunluk kazanmasının etkisiyle, Türk siyasetinde öncelikli tartışma sahası 7 Haziran 2015 Genel Seçim süreci olmuştur. Seçim sürecine girilmeden hemen önce, 24 Ağustos 2014'de Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay başkanlığındaki göç temalı toplantının neticesinde ilk kez uyum ve birlikte yaşam vurguları ön plana çıkmıştır. Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş ise 6 Kasım 2014 tarihinde Suriyelilerin kalıcılığını vurgulayan bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶⁴ 7 Haziran 2015 Genel Seçim sürecinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Türkiye'deki Suriyeliler konusunda bir vatandaşlık önerisi geliştirmemiştir. Parti, seçim bildirgesinde Türkiye'deki Suriyelilerden “kardeş” ifadesi ile bahsedilmiş, Şam rejiminin şiddet uygulamaları işaret edilmiş ve süreç insani ve vicdani sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlgili değerlendirme, iktidarın sürece ilişkin yaklaşımının temelini oluşturmuştur. CHP'nin konu özelindeki yaklaşımında, iktidar partisinin dış politikadaki hatalarına koşut bir mahiyet ile göç konusunu ele aldığı gözlemlenmiştir. Bir dış politika başarısızlığı olarak konuyu ele alan CHP, Türkiye'deki Suriyelilerin, barışın hızlı bir biçimde tahsis edilmesi ile acilen ülkelerine gönderilmeleri gerektiğini savunmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Suriye iç savaşının kalıcı bir uzlaşma ile çözülmesi gerektiği ve ardından Suriyelilerin hızlıca ülkelerine dönmeleri gerektiğini savunmuştur. Suriyelilerin oluşturduğu maddi yükün uluslararası organizasyonlarca pay edilmesi gerekliliğini savunan parti kurmaylarının süreç içerisinde sert tonlardaki demeçlerle Türkiye'deki Suriyelilerin karışmış oldukları olaylara işaret ettikleri gözlemlenmiştir. Halkların Demokratik Partisi (HDP) ise seçim sürecinde konu özelindeki en liberal söylemleri geliştirmiş ve mültecilik hukuku konusunda coğrafi çekince şartının kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Parti yöneticileri, Geçici Koruma altındaki Suriyelilere vatandaşlık verilebileceğini dillendirmiştir. HDP, seçim sürecinde Türkiye'deki Suriyelilere vatandaşlık önerisinde bulunan ve bu vaat ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'de temsil kabiliyeti kazanan tek parti olmuştur.⁶⁵ Takip eden genel seçimlerde göçün siyasallaşması ve benzer görüş ayrılıkları devam etmiştir. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan 2 Temmuz 2016 tarihinde Kilis'te, Türkiye'deki Suriyeliler özelinde yapmış olduğu bir değerlendirmede ilgili gruba vatandaşlık verme çalışmaları olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶ Buna karşın kamuoyunda ilgili vaadin önemli bir destek yakalayamadığı gözlemlenmiş ve süreç işlerlik kazanmamıştır. 31 Mart 2019

64 M. Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler...*, s. 199-200.

65 Ahmet Ceylan ve İsa Uslu, “7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde Partilerin Uluslararası Göç Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: VIII, No: (Mart 2019), s. 105-112.

66 T.C. Cumhurbaşkanlığı, Haberler, 2 Temmuz 2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/45574/suriyeli-kardeslerimiz-vasataslik-inkni-verecemiz.html>, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2019.

Mahalli İdareler seçimleri öncesi İçişleri Bakanı Süleyman Soylu; 79.820 Suriyelinin Türk vatandaşlığı kazandığını ve bu gruptan reşit olmayanlar düştüğünde geriye kalan 53.099 kişinin oy kullanım hakkına haiz olacağını ifade etmiştir.⁶⁷ Seçim sürecinde siyasal partilerin farklılaşan politik yaklaşımları ise güçlenerek devam etmiştir.

Göç kabul sürecinde gözlemlenmesi gereken önemli bir faktör de hedef ülkedeki iş piyasasına giriş koşulları konusunda olmuştur. Türk hukuk sisteminde mülteci ve sığınmacıların çalışma izni 4817 sayılı “Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun” ile ele alınmıştır. Türkiye’ye giriş yapmaya başlayan Suriyelilerin çalışma izinleri sürecin başından itibaren kamuoyunda tartışılan bir husus olmuştur. 2016 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısı ile konu yasal olarak ülke politika yapımcıları tarafından gündeme alınmış ve Şubat ayında yürürlüğe girmiştir. Yasal düzenlemeye göre geçici kimlik belgeleri olan Suriyeliler, ilgili belgelerinin hazırlanması sonrası 6 aylık bir sürecin tamamlanması ile ikamet ettikleri illerde çalışma iznine başvuru hakkı elde etmişlerdir. Türkiye, geçici koruma altındaki Suriyelilere ilişkin çalışma izni düzenlemesini hayata geçirirken, konu özelinde bir sınırlama da getirmiştir. Düzenlemeye göre bir işyerinde geçici koruma altındakilerin, genel işçi sayısının %10’unu geçemeyeceği hükmü yer almıştır.⁶⁸

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 7 Ocak 2015 tarihinden gerçekleştirilen kurum içi toplantıya atfen alınan kararı kamuoyu ile paylaşmıştır. Kurum; 8 üniversitenin Suriye’den gelen öğrencilerin eğitim ve öğretim hayatlarının aksamaması amacıyla, bu öğrencilerin kabulüne ilişkin Türkçe ve yabancı dilde program açabilmelerine karar kıldığını açıklamıştır.⁶⁹ Türk Kızılayı ve AFAD da süreç içerisinde öncül kurumlar olarak ön plana çıkmıştır. Türk Kızılayı aynı ve nakdi yardım maksatlı akıllı kartların yanı sıra lisan desteği, psikososyal destekler çerçevesinde Suriyelilerin yanında yer almıştır.⁷⁰

AFAD; sağlık desteği, bilgisayar okuryazarlığı ve çeşitli sertifika programları başta olmak üzere çok sayıda maddi ve manevi desteği ile sürecin önemli kurumları arasında yer almıştır.⁷¹

67 “Bakan Soylu oy kullanacak Suriyelilerin sayısını açıkladı”, *Hürriyet*, 19 Ocak 2019.

68 Doğuş Şimşek, “Göç politikaları ve “insan güvenliği”: Türkiye’deki Suriyeliler örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 140, 2017, s. 20.

69 *Yüksek Öğretim Kurumlarında Ön Lisans ve Lisans Düzeyindeki Programlar Arasında Geçiş, Çift Anadal, Yan Dal ile Kurumlar Arası Kredi Transferi Yapılması Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 21 Eylül 2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/09/20130921-9.htm>, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2019.

70 Türk Kızılayı, *Göç ve Mülteci Hizmetleri*, <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/goc-ve-multeci-hizmetleri>, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2019.

71 AFAD, *Suriyeli Sığınmacılara Yapılan Yardımlar*, 8 Ağustos 2017, https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2373/files/Suriyeli_Siginmacılara_Yapilan_Yardimlar+7.pdf, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2019.

Sonuç

Portes ve Böröcz'ün, hedef ülkelerin göçmen kitlelere ilişkin yaklaşımları konusundaki çıkarımları çerçevesinde ele alındığında, Türkiye'ye yönelik Bulgaristan'dan gelen Türk göçünün çeşitli aksaklıklar içermekle birlikte hedef ülke Türkiye'de ana hatlarıyla olumlu bir şekilde karşılandığı söylenebilecektir. Göç sürecinde ülke kamuoyu bileşenlerince ekseri olarak göçmen gruba yönelik olumlu bir tutum ön plana çıkmıştır. Bahsi geçen olumlu tutum; devlet mekanizmasının göçmen gruplara yönelik aktif desteği, ekonomik imkânlar, yasal haklar ve sosyal kolaylıkların göçmen gruplar için hazır hale getirilmesi şeklinde gelişmiştir. Portes ve Rumbaut ise menşe bölgeden daha önce göç etmiş insanların varlığının devletin ve kamuoyunun göçü aktif biçimde kabul etmesinde etkili bir faktör olduğunu tartışmışlardır. Bu doğrultuda bir inceleme ile Bulgaristan Türklerinin ilgili bölümde ele alındığı üzere beş büyük kitlesel göç hareketi önem arz etmektedir. Söz konusu göç hareketleri, hedef ülke Türkiye'de bir toplumsal hafıza ve refleks geliştirmiştir. Öncül göçmenler, kitlesel sığınma ile gelen göçmenlere hem akrabalık ilişkileri ile sahip çıkmış hem de ülke kamuoyunda oluşan duyarlılığın temel sebepleri arasında yer almışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluş sürecinde aldığı Balkan göçleri, kurucu kadroların önemli bir bölümünün Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında dünyaya gelmiş olmaları ve 1934 tarihli İskân Kanunu ruhu, ilgili göç hareketinin kolaylaştırıcı unsurları arasında yer almıştır. Ulus-devlet kurulum aşamalarının dünyadaki ve Balkan coğrafyasındaki örneklerine paralel olarak, homojen toplum arayışı yeni kurulan Türk devletinin önemli özellikleri arasında yer almış ve göç teşvikinin gerekçelerinden olmuştur.

Nisan 1991'de çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu, aralarında Arap, Keldani, Nasturi, Türkmen ve Süryani grupların da bulunduğu 467.489 Irak vatandaşının gerçekleştirilmiş olduğu kitlesel göç hareketi Türkiye'nin sınır güvenliği çekincesi ile karşılanmıştır. Öncelikli yönelim sınır kapılarının açılmaması olsa da Türkiye'deki Kürt nüfusunun göçmenlerle akrabalığının yaratmış olduğu iç kamuoyu baskısı ve uluslararası çağrılar Türkiye'yi sınır kapılarını açmaya yöneltmiştir. Öte yandan atılan diplomatik adımlar çerçevesinde göçmenlerin önemli bir bölümünün kısa sürede dönmeleri planlanmıştır. Göçmenler, bilhassa sınır hattındaki bölge halkı tarafından sıcak biçimde karşılanırken ülke kamuoyunda da çeşitli destek programları gözlemlenmiştir.

Portes ve Rumbaut, devletin göçü kabul yönelimlerine ilişkin irdelemesinden hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlarının Suriyelilere yönelik aktif bir kabul politikası yürüttüğü ve bu bağlamda açık kapı politikası izlediği ve ilgili kurum ve

kuruluşları görevlendirdiği gözlemlenmiştir. Suriye'deki toplumsal krize paralel gelişim gösteren kitlesel sığınma, ilk olarak inanç temelli ve insani vurgularla karşılanmış ancak kısa bir süre içerisinde geçici koruma çerçevesinde kurumsallaşmıştır. Öte yandan göç sürecinin hızlı ve ivmeli gelişimine ek olarak, sürecin uzaması ülkenin emek piyasası ve emlak sektörü başta olmak üzere çeşitli konularda toplumsal tedirginlikler doğurmuştur. Glazer'in tartışmış olduğu üzere hedef ülkedeki yerleşikler, fazla olarak ele alınabilecek sayıdaki göçmenlerin ülkelerindeki kültürel öğelere ve kimlik değerlerine zarar verebileceği çekinceleri yaşamaktadır. Bu durum Türk soylu veya Türk kültüründen göç hareketine aşına olan ve göç belleği bu bağlamda şekillenen Türkiye kamuoyunda da etkili olmuştur. Arap nüfusu başta olmak üzere çok parçalı bir etnik yapıya haiz olan göç hareketinin barındırmış olduğu sayı, sürecin belirsizliği ve bazı altyapısal sorunlar kamuoyu desteğini azaltan öğeler olmuştur. Sürecin Türkiye'de göçü siyasallaştıran ve siyasal partileri farklı yaklaşımlara iten hüviyeti de önemli bir sonuç olmuştur.

Üç göç hareketi de tartışılmış olduğu üzere çeşitli benzerlik ve farklılıklara haiz olmuştur. Süreleri, gelişim süreçleri, ülke içi yayılışları ve karşılanışları çeşitlilik arz etmiştir. Bulgaristan ve Irak göçleri hızlı cereyan etmiştir. Irak göçü ülke içi geniş ölçekli bir yayılım arz etmemiştir. Suriye ve Irak göçlerinde ülke kamuoyunda sınır güvenliği endişesi gelişmiştir. Göçün nasıl karşılandığına ilişkin en belirgin faktörlerden olan vatandaşlık kazanımı konusunda ise sadece Bulgaristan göçmenlerinin toplumsal bir uzlaşıya sahip oldukları gözlemlenmiştir. Irak ve Suriye kaynaklı göçler, farklılaşan biçimlerde Türkiye kamuoyu bileşenlerinden destek görmüştür. Kamuoyunda Irak göçüne ilişkin insani bakış açısı ve özellikle Kürt kökenli yurttaşların olumlu tepkileri öne çıkarken, Suriye göçünde ise insani yardım refleksine ek olarak inanç temelli kimi söylemler gözlemlenmiştir. Buna karşın Türk kültürü ve soyundan olmaya önem atfeden vatandaşlık verme anlayışı konusunda Bulgaristan göçünde ülke kamuoyunda görülen kararlılığın, Suriye ve Irak göçlerinde aynı ölçüde gelişmediği gözlemlenmiştir. Bulgaristan göçünde Türkiye'ye yönelen göçmen grubun Türk soy ve kültüründen olmasına karşın, Irak ve Suriye kaynaklı göçlerde göçmenlerin görece oldukça az bir bölümünün Türkmen gruplarından müteşekkil olması kabul sürecini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almıştır. Bu durumun, ulus-devlet anlayışı ve homojen toplum arayışının dünyadaki ve Balkan coğrafyasındaki örneklerine benzer biçimde, Türkiye özelindeki önemli bir tezahürü olduğu söylenebilecektir. Konunun bu çalışmada merkezinde ele alınmış olduğu göç kabul mekanizmalarına ek olarak, farklı çalışmalarda ulus-devlet kuramları çerçevesinde değerlendirilmesi, ilgili süreçlerin karşılaştırmalı analizinde farklı yaklaşımların gelişmesine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Atasoy, Emin: *Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011
- Babuş, Fikret: *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Bardakçı, Murat: *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.
- Bartram, D.; Poros, V. M.; Pierre M.: *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, çev. İtr Ağabeyoğlu Tuncay, Hece Yayınları, Ankara 2017.
- Erder, Sema: *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Erdoğan, Murat: *Türkiye'deki Suriyeliler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karpat, Kemal: *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Kaynak, Muhteşem: *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye*, Tanmak Yayınları, İstanbul, 1992.
- Portes, A., Rumbaut, R.: *Immigrant America: A Potrait*, University of California Press, California, 1990.
- Şimşir, Bilal: *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Yıldız, İbrahim: *Türkiye'ye Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Göç Politikası*, Kırmızı Çatı Yayınları, Ankara, 2018.

2. Makaleler

- Ceylan, Ahmet; Uslu, İsa: "7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde Partilerin Uluslararası Göç Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: VIII, No: 1, 2019, ss. 97-114.
- Çiğerci, Nihan: "Küreselleşme Çağında Göç", *Bursa-Kırcaali Hattı: 1989'da Gelen Bulgaristan Göçmenleri Örneği*, Ed: S. G. İhlamur Öner, N. A. Şirin Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, ss. 107-134.

- Çatır, Gül: “Küreselleşme Çağında Göç”, *Zorunlu Göç Tecrübesinin Devlet Politikalarındaki Yansıması: Bulgaristan’dan Türkiye’ye Kitlesel Göçün Analizi*, Ed: S. G. Ihlamur Öner, N. A. Şirin Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, ss. 217-232.
- Fielden, Alexandra: “Local Integration: an Under-Reported Solution to Protracted Refugee Situation”, *UNHCR*, Geneva, 2008.
- Glazer, Nathan: “Arguing Immigration: Are New Immigrants a Wealth of Diversity... or a Crushing Burden?”, *The closing door*, Ed. Nicolaus Mills, New York: Simon&Schuster, 1994, pp. 37-47.
- İçduygu, Ahmet: “International Migration and Human Development in Turkey”, *United Nations Development Programme, Human Development Reports Research Paper, 2009/52*, New York, October 2009, pp. 1-45.
- İçduygu, A.; Aksel Bayraktar, D.: “Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective”, *Perceptions*, Volume: XVIII, No: 3, 2013, pp. 167-190.
- İçduygu, Ahmet; Bielh, Kristen: “Kentler ve Göç Türkiye, İtalya, İspanya Örnekleri”, *Türkiye’ye Yönelik Göçün Değişen Yörüngesi*, Ed: Ahmet İçduygu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 9-72.
- İçduygu, Ahmet; Toktaş Şule: “How to Smuggling and Trafficking Operate via Irregular Border Crossing in the Middle East? Evidence from Field Work in Turkey”, *International Migration*, Vol: 40, No: 6, 2002, pp. 25-54.
- Işık, Mustafa: “Bir Balkan Trajedisi Olarak Asimilasyon ve Göç Bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri”, *Uluslararası Lisansüstü Balkan Çalışmaları Sempozyumu (13-14 Mayıs 2016)*, İstanbul.
- Kirişçi, Kemal, Karaca, Sema: “Türkiye’nin Göç Tarihi”, *Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları*, Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, ss. 295-314.
- Konukman, Ercüment: *Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara, Türk Basın Birliği, 1990.

- Macar, Elçin: “Türkiye’nin Göç Tarihi”, *Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi*, Ed: M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınları, 2015, ss. 173-185.
- Önder, Selahattin: “1913 Türk-Bulgar Mübadelesi”, *Yeni Türkiye*, No: 31, 2000, ss. 342-346.
- Portes, A., Böröcz, J.: “Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation”, *International Migration Review*, Volume: XXIII, No: 3, 1987, pp. 606-630.
- Sarı, Muhammed: “Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, 2011, ss. 87-113.
- Şimşek, Doğuş: “Göç politikaları ve ‘insan güvenliği’: Türkiye’deki Suriyeliler Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 140, 2017, ss. 11-26.
- Vasileva, Darina: “Bulgarian Turkish Emigration and Return”, *International Migration Review*, Volume: XXVI, No: 2, 1992, pp. 342-352.

3. Tezler

- Özlem, Kader: “Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikasının Analizi (1991-2014)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Edirne, 2015.

4. İnternet Kaynakları

- “Bakan Soylu oy kullanacak Suriyelilerin sayısını açıkladı”, *Hürriyet*, 19 Ocak 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakan-soylu-acikladi-oy-kullanacak-suriyelilerin-sayisi-41087942>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- “Geçici Koruma Yönetmeliği”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, Resmi Gazete*, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022.htm>, Erişim Tarihi: 11.04.2019.
- “Göç ve Mülteci Hizmetleri”, *Türk Kızılayı*, <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/goc-ve-multeci-hizmetleri>, Erişim Tarihi: 15. 04. 2019.

- “Göç ve Uyum Raporu”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu*, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2018/goc_ve_uyum_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2019.
- “İçişleri Bakanı Muammer Güler: Saldırganlar tespit edildi”, *Hürriyet*, 12 Mayıs 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/icisleri-bakani-muammer-guler-saldirganlar-tespit-edildi-23260495>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- “Kitlesel Akınlar”, *Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*, http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesel-akinlar_558_558_559, Erişim Tarihi: 12.04.2019.
- “Seçimlerde oy kullanacaklar mı?”, *Milliyet*, 19 Ağustos 2013, <http://www.milliyet.com.tr/secimlerde-oy-kullanacaklar-mi--siyaset-1751799/>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- “Suriye’de içsavaş 3’üncü yılında”, *Hürriyet*, 15 Mart 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyede-icsavas-3uncu-yilinda-22824015>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- “Suriyeli Sığınmacılara Yapılan Yardımlar”, *Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı*, https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2373/files/Suriyeli_Siginmacilara_Yapilan_Yardimlar+7.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2019.
- “Suriyeli sayısı 100 bini geçerse...”, *Sabah*, 20 Ağustos 2012, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/08/20/suriyeli-sayisi-100-bini-gecerse>, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- “Suriyeli Kardeşlerimize Vatandaşlık İmkânı Vereceğiz”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Haberler*, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/45574/suriyeli-kardeslerimize-vatandaslik-imbni-verecegiz.html>, Erişim Tarihi: 14.04.2019.
- “2510 Sayılı İskân Kanunu”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, Resmi Gazete*, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>, Erişim Tarihi: 11.04.2019.
- “6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, Resmi Gazete*, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, Erişim Tarihi: 11.04.2019.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmeyen ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmacının kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve /veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik

destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar atışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayımlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve n kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir Şekilde ift taraflı kr hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- z, makalenin içeriğini net ve düzgün bir Şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır Şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayımlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak

sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
6. Giriş bölümünden önce 250 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.
8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.

9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

Alıntılar

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atıf yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...” , s.54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA. BEO. 3733/236781. (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire)

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, Ed. By A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
 - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 250 kelime makale dilinde ve 250 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör : Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres : İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad., Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4, Beyazıt, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

OPEN ACCESS STATEMENT

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. The articles in Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.

- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and "justify align" format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.

3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 250 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
8. Research article sections are ordered as follows: "Introduction", "Aim and Methodology", "Findings", "Discussion and Conclusion" and "References". For review and commentary articles, the article should start with the "Introduction" section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with "Discussion and Conclusion" section followed by "References" and "Tables and Figures".
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).
11. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms has no responsibility in this regard.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author's own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes "...." and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses "... " to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör's book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author's article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal...", p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", p. 45.

Reference to newspaper articles or news

"Şehremini mi? Müfettiş mi?", *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

"Çiftçi Fırkası", *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA. BEO. 3733/236781. (Note dated 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, "Educate Library Leaders," *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?" (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, Ed. A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, Trans. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [n.d.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of “Appendix-1, Appendix-2”, and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
 - ✓ e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
 - ✓ Abstracts (250 words) both in the language of article and in English
 - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Baş Editör : Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres : İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad., Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4, Beyazıt, İstanbul - Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institution)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere orijinal şekilde atıfı bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsur veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza /Signature	Tarih /Date
	/...../.....

